VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Facultat de Ciències Socials

L'IMPACTE POLÍTIC DE LA GRAN RECESSIÓ A NIVELL REGIONAL

Estudi comparat de nou casos de l'Europa Llatina

Autor
Guillem Ninyoles i Marco

Directors
Prof. Dr. Òscar Barberà i Aresté
Prof. Dr. Rafael Castelló i Cogollos

València, setembre de 2024

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA Facultat de Ciències Socials
Programa de Doctorat en Ciències Socials

N'**ÒSCAR BARBERÀ I ARESTÉ**, Titular del Dept. de Dret Constitucional i Ciència Política de la Universitat de València, i

En **RAFAEL CASTELLÓ I COGOLLOS**, Titular del Dept. de Sociologia i Antropologia de la Universitat de València

CERTIFIQUEN:

Que la present memòria, titulada "**L'impacte polític de la Gran Recessió a nivell regional. Estudi comparat de nou casos de l'Europa Llatina**", correspon al treball realitzat sota la seua direcció per en **GUILLEM NINYOLES I MARCO**, per a la seua presentació com a Tesi Doctoral en el Programa de Doctorat en Ciències Socials de la Universitat de València.

I perquè conste signen el present certificat a València, a 10 de setembre de 2024.

BARBERA ARESTE OSCAR - 43734228G
Firmado digitalmente por BARBERA ARESTE OSCAR - 43734228G
Fecha: 2024.09.10 12:51:28 +02'00'

CASTELLO COGOLLO S RAFAEL - 20788839J
Digitally signed by CASTELLO COGOLLOS RAFAEL - 20788839J
Date: 2024.09.10 17:31:43 +02'00'

Òscar Barberà i Aresté

Rafael Castelló i Cogollos

TESI DOCTORAL

L'impacte polític de la Gran Recessió a nivell regional. Estudi comparat de nou casos de l'Europa Llatina

Autor: Guillem Ninyoles i Marco

Directors: Prof. Dr. Òscar Barberà i Aresté i Prof. Dr. Rafael Castelló i Cogollos

Tutor: Prof. Dr. Rafael Castelló i Cogollos

Programa de Doctorat de Ciències Socials de la Universitat de València

Defensada a la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València

Dipositada en setembre de 2024

Aquesta tesi doctoral és resultat d'una investigació finançada pel programa *Atracció del Talent* de la Universitat de València. Ref: UV-INV-PREDOC18F1-743150

A la memòria del meu pare

Resum

Aquest treball analitza l'impacte polític de la Gran Recessió a nivell regional. Amb aquesta finalitat, es comparen nou regions de l'Europa Llatina. Aquell impacte s'estudia en l'àmbit dels sistemes de partits, les formacions governamentals i les estructures regionals (territori i autogovern), i a curt, mitjà i llarg termini. El corpus teòric de la recerca pivota al voltant de dos pilars: la literatura relacionada amb les regions, i aquella altra dedicada a les crisis. S'elabora una tipologia de regions amb tres categories diferents segons la distància de les regions que les integren amb respecte del centre. La distància s'entén en termes geogràfics i de pertinença. Les regions centrals són les regions ubicades al centre i les que hi són més properes; les regions perifèriques 1, les que resten a una distància mitjana del centre; i les regions perifèriques 2, les que més s'hi distancien. S'usa com a eina analítica el seguiment de processos comparat basat en la narració. L'anàlisi empírica consta de dues etapes, una dins el cas i l'altra entre casos. En la primera d'aquestes es reconstrueix i s'analitzen els resultats polítics de la recessió en cada cas (regió), mentre que en la segona es comparen aquells resultats. La comparació és doble: primer s'estableix entre regions del mateix estat, i després entre regions de la mateixa categoria. S'identifiquen patrons semblants entre els resultats de les regions centrals, i també entre el de les perifèriques 2. Per contra, els resultats de les regions perifèriques 1 són els menys coherents en termes de conjunt. La principal conclusió de la recerca és que els resultats polítics de la Gran Recessió tingueren una distinta traducció segons adoptem una perspectiva estatal o regional. Identificar resultats polítics semblants entre regions integrades a diferents estats demostra la utilitat de superar els enfocaments analítics estato-cèntrics.

Paraules clau: crisis, regionalisme, eleccions, sistemes de partits, governs, elits polítiques, autogovern, territori

Resumen

Este trabajo analiza el impacto político de la Gran Recesión a nivel regional. A tal efecto, se comparan nueve regiones de la Europa Latina. Aquel impacto se estudia en el ámbito de los sistemas de partidos, las formaciones gubernamentales y las estructuras regionales (territorio y autogobierno), y a corto, medio y largo plazo. El corpus teórico de la investigación pivota alrededor de dos pilares: la literatura relacionada con las regiones, y la otra dedicada a las crisis. Se elabora una tipología de regiones con tres categorías diferentes según la distancia de las regiones que las integran con respecto del centro. La distancia se entiende en términos geográficos y de pertenencia. Las regiones centrales son las regiones ubicadas en el centro y las que están más próximas; las regiones periféricas 1, las que están a una distancia media del centro; y las regiones periféricas 2, las que más se distancian de aquel. Se usa como herramienta analítica el seguimiento de procesos comparado basado en la narración. El análisis empírico consta de dos etapas, una dentro del caso y la otra entre casos. En la primera de estas se reconstruye y se analizan los resultados políticos de la recesión en cada caso (región), mientras que en la segunda se comparan aquellos resultados. La comparación es doble: primero se establece entre regiones del mismo estado, y después entre regiones de la misma categoría. Se identifican patrones parecidos entre los resultados de las regiones centrales, y también entre los de las periféricas 2. Por el contrario, los resultados de las regiones periféricas 1 son los menos coherentes en términos de conjunto. La principal conclusión de la investigación es que los resultados políticos de la Gran Recesión tuvieron una distinta traducción según adoptamos una perspectiva estatal o regional. Identificar resultados políticos parecidos entre regiones integradas en diferentes estados demuestra la utilidad de superar los enfoques analíticos estato-céntricos.

Palabras clave: crisis, regionalismo, elecciones, sistemas de partidos, gobiernos, elites políticas, autogobierno, territorio

Abstract

This thesis analyzes the political impact of the Great Recession at a regional level. With this objective, nine regions of Latin Europe are compared. The impact is studied at various levels: party systems, governmental formations and regional structures (territorial and self-governmental), as well as in the short, medium and long terms. The theoretical corpus of the research revolves around two pillars: the literature related to regions and their idiosyncrasies, and the literature dedicated to crises. A typology of regions is developed, including three different categories, according to the distance of each region from the center. Distance is understood in terms of geography and belonging. The central regions are those located at the center and those that are closest to it; peripheral regions 1 are those that are at an average distance from the center; and peripheral regions 2 are those that are farthest away. A narrative-based comparative process tracing is used as an analytical tool. The empirical analysis consists of two stages, one within-case and one between-case. The first stage reconstructs and analyzes the political outcomes of the recession in each case (region), while the second stage compares these outcomes. The comparison is twofold: first it is established between regions within the state itself, and then between regions in the same category. Similar patterns are identified among the results of the central regions, as well as among the peripheral regions 2. Contrastively, the results of the peripheral regions 1 are the least consistent. The main conclusion of the research is that the political outcomes of the Great Recession translated differently, depending on whether a state or regional perspective is adopted. Identifying similar political outcomes across regions within different states demonstrates the usefulness of transcending state-centric analytical approaches.

Keywords: crisis, regionalism, elections, party systems, governments, political elites, self-government, territory

Necessitat de la present recerca i interés personal

El gran impacte econòmic, social i polític de la Gran Recessió de 2008 ha transformat profundament les nostres societats. "Allò que hom diu 'la crisi', al·ludeix al Canvi", deixà escrit Miquel Bauçà. I, en efecte, poc resta com era a principis del present segle.

La necessitat d'aquesta recerca és la d'aportar un major coneixement acadèmic sobre aquell canvi. En concret, la tesi analitza l'impacte de la Gran Recessió en l'esfera política. L'estudi se centra en el nivell regional, fet que ajuda a complementar allò que sabem sobre la matèria gràcies als estudis que se n'han fet des d'una perspectiva estatal. Es comparen nou casos de l'Europa Llatina, espai històric i cultural poc atés en les ciències socials. Més avant tindrem oportunitat d'estendre'ns en la justificació de l'objecte d'estudi.

Tanmateix, l'elecció del tema de recerca no és només acadèmica, sinó també personal. La Gran Recessió deixà, a parer meu, una empremta especialment pregona en la generació que algú batejà com a mil·lennista, o generació Y, i a la qual pertany. Totes les promeses amb què vam créixer els membres d'aquesta generació s'esvaïren (si és que algú les arribà a creure) abans que el comptador del segle XXI no sumara deu o onze anys, poc després de la caiguda de Lehman Brothers. Molts érem, llavors, a les portes de l'edat adulta. L'episodi havia de tenir conseqüències directes en les nostres *Lebenschancen*.

Haig de reconéixer que la manera com ha afectat la Gran Recessió a la meua generació té ben poc d'interés des de la perspectiva de la història. Tanmateix, molts mil·lennistes encara rumien sobre aquell episodi. A alguns pocs, fins i tot, aquest cavil·lar els ha motivat, ni que siga de manera indirecta, a endinsar-se en projectes acadèmics ben diversos. La present tesi n'és un exemple.

Agraïments

A la meua família, a la qual tot dec. Per tot, i de tot cor, gràcies.

A Bea, a qui tant estime. *Ab imo pectore*.

A Òscar Barberà i a Rafael Castelló, pel seu bon guiatge al llarg del procés de recerca.

A Carles Simó, per la seua atenció en qualitat de coordinador del Programa de Doctorat de la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València.

A Carlo Ruzza i a Emanuele Massetti, per haver-me acollit a la Universitat de Trento, i a Emmanuel Négrier i a Cristophe Roux, per haver-ho fet a la de Montpeller.

A Melany Barragán i a Pablo Báez, per les seues observacions i suggeriments.

Índex temàtic

Resum I

Resumen III

Abstract V

Necessitat de la present recerca i interés personal VII

Agraïments IX

Índex temàtic XI

Índex de taules XXI

Índex de figures XXVII

Abreviacions XXIX

Sigles de partits i formacions polítiques XXXI

Extended abstract XXXV

Introducció 1

I. Objecte d'estudi: motivació i justificació 1

II. Àrea de recerca 4

III. Estructura de la tesi 8

Primera part. Teoria, metodologia i presentació dels casos 11

Capítol I. Marc conceptual i teòric 13

1. Nota epistemològica: l'institucionalisme 15

2. Conceptes bàsics 17

2.1. Estat, nació, estat nació i nacionalisme 17

2.2. Descentralització 20

2.3. Centre i perifèria 24

2.4. Clivella 25

3. Les regions 27

3.1. Definició: la regió des d'una perspectiva institucionalista 27

3.2. Emergència de les regions 28

3.2.1. La institucionalització de les regions 28

3.2.2. Les regions a la UE 28
3.4. El regionalisme 29
3.3. La dimensió espacial de les regions: geografia i pertinença 31
3.3.1. Dimensió geogràfica 32
3.3.2. Dimensió social 33
3.3.3. Dimensió política 34
3.4. Tipologia de regions 37
3.4.1. Regions centrals 38
3.4.2. Regions perifèriques 1 39
3.4.3. Regions perifèriques 2 40
4. Crisis econòmiques i crisis polítiques: conseqüències 42
4.1. Les crisis econòmiques: notes sobre la Gran Recessió 42
4.2. Les crisis polítiques 43
5. L'impacte polític de la recessió a nivell regional: algunes expectatives 48
5.1. Resultats en el sistema de partits 48
5.2. Resultats governamentals 52
5.3. Resultats estructurals 54

Capítol II. Marc metodològic 57

1. Enfocament metodològic: el mètode comparat 58
2. Tècnica d'investigació: el seguiment de processos comparatiu 60
2.1. Estudi dins dels casos 61
2.2. Estudi entre casos: comparació entre regions i comparació dins dels estats 65
3. Les dades: fonts d'informació escollides 67

Capítol III. Presentació dels casos 71

1. Punt de partença: l'Europa Llatina 72
2. Els estats: principals característiques 74
2.1. França 75
2.1.1. Apunts històrics 75
2.1.2. Forma d'estat i tipus de parlament 77
2.1.3. Autogovern regional 78
2.2. Espanya 81
2.2.1. Apunts històrics 81
2.2.2. Forma d'estat i tipus de parlament 82
2.2.3. Autogovern regional 83
2.3. Itàlia 86
2.3.1. Apunts històrics 86

2.3.2. Forma d'estat i tipus de parlament 87
2.3.3. Autogovern 89
3. Els estats: impacte econòmic, social i polític de la recessió 92
3.1. França 93
3.2. Espanya 97
3.3. Itàlia 104
3.4. Recapitulació 111
4. Regions seleccionades 115
4.1. Regions centrals 116
4.1.1. Illa de França 116
4.1.2. Comunitat de Madrid 118
4.1.3. Laci 120
4.2. Regions perifèriques 1 121
4.2.1. Llenguadoc-Rosselló 121
4.2.2. País Valencià 124
4.2.3. Sicília 125
4.3. Regions perifèriques 2 127
4.3.1. Còrsega 127
4.3.2. Catalunya 129
4.3.3. Vèneto 131

Segona part. Estudi dins dels casos 135

Capítol IV. Regions centrals 137

1. Illa de França 139
1.1. Introducció 139
1.1.1. Marc legal i institucional 139
1.1.2. Context polític 139
1.2. Antecedents 141
1.2.1. Breu recorregut electoral i polític 141
1.2.2. Legislatura 2004-2010 142
1.3. La recessió a l'Illa de França 143
1.4. Resultats a curt termini (2010-2015) 144
1.4.1. Sistema de partits: tercera victòria de Huchon (PS) 144
1.4.2. Governamentals: darrer mandat d'Huchon (PS) 145
1.4.3. Estructurals: cap a la Metròpoli del Gran París 146
1.5. Resultats a mitjà i llarg termini (2015-2020) 147
1.5.1. Sistema de partits: declivi de l'esquerra 147

1.5.2. Governamentals: nova etapa conservadora en el Consell Regional 148
1.5.3. Estructurals: tensió metròpoli/regió 149
1.6. Balanç 150
2. Madrid 154
2.1. Introducció 154
2.1.1. Marc legal i institucional 154
2.1.2. Context polític 155
2.2. Antecedents 156
2.2.1. Breu recorregut electoral i polític 156
2.2.2. Legislatura 2007-2011: s'estén el domini del PPCM 157
2.3. La recessió a Madrid 157
2.4. Resultats a curt termini (2011-2015) 159
2.4.1. Sistema de partits: victòria del PPCM i irrupció d'un quart actor 159
2.4.2. Governamentals: tercer mandat d'Aguirre (PPCM) 160
2.4.3. Estructurals: cap novetat 161
2.5. Resultats a mitjà termini 2015-2019 162
2.5.1. Sistema de partits: minva de les forces tradicionals 162
2.5.2. Governamentals: nou govern del PPCM 163
2.5.3. Estructurals: iniciativa de reforma estatutària fallida 164
2.6. Resultats a llarg termini (2019-2020) 164
2.6.1. Sistema de partits: increment de la pluralitat 164
2.6.2. Governamentals: primer govern autonòmic de coalició 165
2.6.3. Estructurals: cap novetat 166
2.7. Balanç 166
3. Laci 169
3.1. Introducció 169
3.1.1. Marc legal i institucional 169
1.1.2. Context polític 170
3.2. Antecedents 171
3.2.1. Breu recorregut electoral i polític 171
3.2.2. Legislatura 2005-2010 172
3.3. La recessió al Laci 174
3.4. Resultats a curt termini (2010-2013) 175
3.4.1. Sistema de partits: victòria del centredreta 175
3.4.2. Governamentals: escàndol polític i dimissió de la presidenta 177
3.4.3. Estructurals: cap novetat 178
3.5. Resultats a mitjà termini 2013-2018 179

3.5.1. Sistema de partits: triomf del centreesquerra i irrupció del M5S 179
3.5.2. Governamentals: retorn dels progressistes a la Junta Regional 180
3.5.3. Estructurals: creació de la Ciutat metropolitana de Roma Capital 181
1.6. Resultats a llarg termini (2018-2020) 181
3.6.1. Sistema de partits: resistència de les coalicions tradicionals 181
3.6.2. Governamentals: reelecció de Zingaretti (PD) 183
3.6.3. Estructurals: cap novetat 184
3.7. Balanç 184

Capítol V. Regions perifèriques 1 189

1. Llenguadoc-Rosselló 191
1.1. Introducció 191
1.1.1. Marc legal i institucional 191
1.1.2. Context polític 191
1.2. Antecedents 193
1.2.1. Breu recorregut electoral i polític 193
1.2.2. Legislatura 2004-2010: canvi de rumb en el Consell Regional 194
1.3. La recessió al Llenguadoc-Rosselló 196
1.4. Resultats a curt termini (2010-2015) 198
1.4.1. Sistema de partits: revalidació de Frêche 198
1.4.2. Governamentals: tres presidències per a un nou govern del centreesquerra 199
1.4.3. Estructurals: creació de la nova regió i de la Metròpoli Mediterrània Montpeller 200
1.5. Resultats a mitjà i llarg termini (2015-2020) 201
1.5.1. Sistema de partits: victòria del PS 201
1.5.2. Governamentals: un executiu fundacional 203
1.5.3. Estructurals: construint la regió d'Occitània 204
1.6. Balanç 205
2. País Valencià 209
2.1. Introducció 209
2.1.1. Marc legal i institucionals 209
2.1.2. Context polític 210
2.2. Antecedents 211
2.2.1. Breu recorregut electoral i polític 211
2.2.2. Legislatura 2007-2011: hegemonia del PPCV 213
2.3. La recessió al País Valencià 213
2.4. Resultats a curt termini (2011-2015) 215
2.4.1. Sistema de partits: nova majoria absoluta del PPCV 215

2.4.2. Governamentals: Consell continuista i increment de les mobilitzacions ___ 216
2.4.3. Estructurals: dificultats en l'autogovern ___ 218
2.5. Resultats a mitjà termini (2015-2019) ___ 219
2.5.1. Sistema de partits: canvi de cicle ___ 219
2.5.2. Governamentals: l'esquerra, al Consell ___ 220
2.5.3. Estructurals: lleu reforç de l'autogovern ___ 220
2.6. Resultats a llarg termini (2019-2020) ___ 221
2.6.1. Sistema de partits: victòria del PSPV i augment de la fragmentació ___ 221
2.6.2. Governamentals: ampliació de la coalició de govern progressista ___ 223
2.6.3. Estructurals: cap novetat ___ 223
2.7. Balanç ___ 224
3. Sicília ___ 227
3.1. Introducció ___ 227
3.1.1. Marc legal i institucional ___ 227
3.1.2. Context polític ___ 228
3.2. Antecedents ___ 230
3.2.1. Breu recorregut electoral i polític ___ 230
3.2.2. Legislatura 2008-2012: relleu en el bloc conservador ___ 231
3.3. La recessió a Sicília ___ 232
3.4. Resultats a curt i mitjà termini (2012-2017) ___ 234
3.4.1. Sistema de partits: desconstrucció del sistema de partits ___ 234
3.4.2. Governamentals: un govern inestable encapçalat pel centreesquerra ___ 236
3.4.3. Estructurals: una difícil reforma administrativa ___ 237
3.5. Resultats a llarg termini (2017-2020) ___ 238
3.5.1. Sistema de partits: victòria del centredreta i auge del M5S ___ 238
3.5.2. Governamentals: el centredreta torna a la Junta Regional ___ 239
3.5.3. Estructurals: cap novetat ___ 240
3.6. Balanç ___ 240

Capítol VI. Regions perifèriques 2 ___ 245

1. Còrsega ___ 246
1.1. Introducció ___ 246
1.1.1. Marc legal i institucional ___ 246
1.1.2. Context polític ___ 247
1.2. Antecedents ___ 249
1.2.1. Breu recorregut electoral i polític ___ 249
1.2.2. Legislatura 2004-2010: domini conservador ___ 251
1.3. La recessió a Còrsega ___ 252

1.4. Resultats a curt termini (2010-2015) 253
1.4.1. Sistema de partits: victòria del centreesquerra 253
1.4.2. Governamentals: tomb en l'Assemblea i en el Consell Executiu 255
1.4.3. Estructurals: reforma territorial 256
1.5. Resultats a mitjà termini (2015-2017) 256
1.5.1. Sistema de partits: auge autonomista 256
1.5.2. Governamentals: ascens dels nacionalistes corsos al Consell 257
1.5.3. Estructurals: cap a la Col·lectivitat de Còrsega 258
1.6. Resultats a llarg termini (2017-2020) 258
1.6.1. Sistema de partits: un altre ascens autonomista 258
1.6.2. Governamentals: segona etapa de Simeoni (Pè a Corsica) 260
1.6.3. Estructurals: nova Col·lectivitat i noves demandes autonomistes 260
1.7. Balanç 261
2. Catalunya 265
2.1. Introducció 265
2.2.1. Marc legal i institucional 265
2.1.1. Context polític 266
2.2. Antecedents 267
2.2.1. Breu recorregut electoral i polític 267
2.2.2. Legislatura 2006-2010: problemes amb el nou Estatut 269
2.3. La recessió a Catalunya 271
2.4. Resultats a curt termini (2010-2015) 272
2.4.1. Sistema de partits: enfonsament del tripartit (2010-2012) 272
2.4.2. Governamentals: CiU torna al govern de la Generalitat (2010-2012) 273
2.4.3. Estructurals: increment del descontentament social (2010-2012) 274
2.4.4. Sistema de partits: majoria pro consulta (2012-2015) 275
2.4.5. Governamentals: nou govern de CiU i crisi institucional (2012-2015) 277
2.4.6. Estructurals: consulta no vinculant (2012-2015) 277
2.5. Resultats a mitjà termini (2015-2017) 279
2.5.1. Sistema de partits: el difícil plebiscit 279
2.5.2. Governamentals: llarga negociació i govern independentista 281
2.5.3. Estructurals: referèndum il·legal i intervenció de la Generalitat 282
2.6. Resultats a llarg termini (2017-2020) 284
2.6.1. Sistema de partits: nova majoria independentista 284
2.6.2. Governamentals: un govern català sota control central 285
2.6.3. Estructurals: replegament autonòmic 286
2.7. Balanç 287

3. Vèneto 290
3.1. Introducció 290
3.1.1. Marc legal i institucional 290
3.1.2. Context polític 290
3.2. Antecedents 292
3.2.1. Breu recorregut electoral i polític 292
3.2.2. Legislatura 2005-2010: final de l'etapa de Galan (FI) 293
3.3. La recessió al Vèneto 295
3.3. Resultats a curt termini (2010-2015) 296
3.3.1. Sistema de partits: ascens de la LN 296
3.3.2. Governamentals: nova etapa amb la LN al capdavant de la Junta Regional 298
3.3.3. Estructurals: nou Estatut i camí per a un referèndum autonomista 299
3.4. Resultats a mitjà i llarg termini (2015-2020) 301
3.4.1. Sistema de partits: nova victòria de Zaia (LN) 301
3.4.2. Governamentals: reforç de la LN 303
3.4.3. Estructurals: creació de la Ciutat metropolitana de Venècia i referèndum consultiu per una major autonomia 304
3.5. Balanç 306

Tercera part. Resultats i discussió 311

Capítol VII. Comparació dins dels estats 313
1. França 314
1.1. Resultats en el sistema de partits 314
1.2. Resultats governamentals 316
1.3. Resultats estructurals 318
2. Espanya 320
2.1. Resultats en el sistema de partits 320
2.2. Resultats governamentals 323
2.3. Resultats estructurals 324
3. Itàlia 326
3.1. Resultats en el sistema de partits 326
3.2. Resultats governamentals 328
3.3. Resultats estructurals 330

Capítol VIII. Comparació entre regions 333
1. Regions centrals 334
1.1. Resultats en el sistema de partits 334
1.2. Resultats governamentals 337

1.3. Resultats estructurals 339
2. Regions perifèriques 1 341
2.1. Resultats en el sistema de partits 341
2.2. Resultats governamentals 344
2.2. Resultats estructurals 346
3. Regions perifèriques 2 348
3.1. Resultats en el sistema de partits 348
3.2. Resultats governamentals 351
3.3. Resultats estructurals 352

Capítol IX. Discussió 355

1. L'impacte polític de la Gran Recessió a nivell regional 356
1.1. Expectatives generals: la dimensió temporal 356
1.2. Expectatives concretes: la dimensió regional 362
2. L'impacte polític de la Gran Recessió dins de cada estat 372
2.1. França 372
2.2. Espanya 374
2.3. Itàlia 376

Conclusions 379

1. Recapitulació 380
2. Contribucions de la tesi doctoral 384
3. Limitacions i agenda d'investigació 386

Concluding remarks 389

1. Recapitulation 390
2. Contributions of the doctoral thesis 394
3. Limitations and research agenda 396

Bibliografía 399

Índex de taules

Taula 1.1. Distància espacial de la regió 37

Taula 1.2. Regions tipus 38

Taula 1.3. Expectatives generals sobre els resultats polítics de la recessió (dimensió temporal) 55

Taula 1.4. Expectatives concretes sobre els resultats polítics de la recessió (dimensió regional) 56

Taula 2.1. Estructura dels estudis dins del cas 62

Taula 2.2. Arc temporal dels estudis en el cas 63

Taula 2.3. Operacionalització dels conceptes 65

Taula 2.4. Comparació entre regions i comparació intra-estats 66

Taula 2.5. Fonts de dades escollides 69

Taula 2.6. Fonts de dades escollides (continuació) 70

Taula 3.1. Índex de descentralització (RAI) a França, Espanya i Itàlia 75

Taula 3.2. Estats comparats 91

Taula 3.3. Efectes econòmics i socials de la recessió a França i la UE (%) 94

Taula 3.4. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions presidencials,legislatives, regionals, departamentals, municipals i europees i formació de govern estatal a França 97

Taula 3.5. Efectes econòmics i socials de la recessió a Espanya i la UE (%) 99

Taula 3.6. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions al Congrés dels Diputats, les regionals, municipals i europees i formació de govern estatal a Espanya (període 2007-2019) 103

Taula 3.7. Efectes econòmics i socials de la recessió a Itàlia i la UE (%) 105

Taula 3.8. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions a la Cambra dels Diputats, les regionals, administratives, municipals i europees i formació de govern estatal a Itàlia (període 2007-2019) 111

Taula 3.9. Efectes econòmics i socials de la recessió a França, Espanya, Itàlia i la UE (%) 112

Taula 3.10. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions presidencials (França) i a la Cambra Baixa (Espanya i Itàlia) i formació de governs estatals (període 2007-2019) 114

Taula 3.11. Regions seleccionades 116

Taula 4.1. Llista més votada i presidència del Consell Regional de l'Illa de França en el període 1986-1998 142

Taula 4.2. Eleccions regionals a l'Illa de França 2004 142

Taula 4.3. Efectes econòmics i socials de la recessió a l'Illa de França, França i la UE (%) 144

Taula 4.4. Eleccions regionals a l'Illa de França 2010 145

Taula 4.5. Executiu del Consell Regional de l'Illa de França 2010-2015 146

Taula 4.6. Eleccions regionals a l'Illa de França 2015 148
Taula 4.7. Executiu del Consell Regional de l'Illa de França 2015-2020 149
Taula 4.8. Resultats polítics de la recessió a l'Illa de França 152
Taula 4.9. Partits polítics de l'Illa de França 153
Taula 4.10. Llista més votada i govern autonòmic a Madrid en el període 1983-2003 156
Taula 4.11. Eleccions autonòmiques a Madrid 2007 157
Taula 4.12. Efectes econòmics i socials de la recessió a Madrid, Espanya i la UE (%) 159
Taula 4.13. Eleccions autonòmiques a Madrid 2011 160
Taula 4.14. Govern de Madrid 2011-2015 161
Taula 4.15. Eleccions autonòmiques a Madrid 2015 163
Taula 4.16. Govern de Madrid 2015-2019 164
Taula 4.17. Eleccions autonòmiques a Madrid 2019 165
Taula 4.18. Govern de Madrid 2019-2020 166
Taula 4.19. Resultats polítics de la recessió a Madrid 168
Taula 4.20. Partits polítics de Madrid 168
Taula 4.21. Llista més votada i president del govern regional al Laci en el període 1970-2000 171
Taula 4.22. Eleccions regionals al Laci 2005 173
Taula 4.23. Efectes econòmics i socials de la recessió al Laci, Itàlia i la UE (%) 175
Taula 4.24. Eleccions regionals al Laci 2010 177
Taula 4.25. Junta Regional del Laci 2010-2013 178
Taula 4.26. Eleccions regionals al Laci 2013 180
Taula 4.27. Junta regional del Laci 2013-2018 181
Taula 4.28. Eleccions regionals al Laci 2018 183
Taula 4.29. Junta Regional del Laci 2018-2020 184
Taula 4.30. Resultats polítics de la recessió al Laci 186
Taula 4.31. Partits polítics del Laci 187
Taula 5.1. Llista més votada i presidència del Consell Regional al Llenguadoc-Rosselló en el període 1986-1998 194
Taula 5.2. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló 2004 195
Taula 5.3. Efectes econòmics i socials de la recessió al Llenguadoc-Rosselló, França i la UE (%) 197
Taula 5.4. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló 2010 199
Taula 5.5. Executiu del Consell Regional del Llenguadoc-Rosselló 2010-2015 200
Taula 5.6. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus 2015 202
Taula 5.7. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus: resultats als departaments del Llenguadoc i Rosselló 2015 203
Taula. 5.8. Executiu del Consell Regional d'Occitània 2016-2020 204

Taula 5.9. Resultats polítics de la recessió al Llenguadoc-Rosselló 207
Taula 5.10. Partits polítics del Llenguadoc-Rosselló i Occitània 208
Taula 5.11. Partit més votat i govern autonòmic al País Valencià en el període 1983-2003 213
Taula 5.12. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2007 213
Taula 5.13. Efectes econòmics i socials de la recessió al País Valencià, Espanya i la UE (%) 215
Taula 5.14. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2011 216
Taula 5.15. Govern valencià 2011-2015 218
Taula 5.16. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2015 220
Taula 5.17. Govern valencià 2015-2019 220
Taula 5.18. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2019 222
Taula 5.19. Govern valencià 2019-2020 223
Taula 5.20. Resultats polítics de la recessió al País Valencià 225
Taula 5.21. Partits polítics del País Valencià 226
Taula 5.22. Partit més votat i govern regional a Sicília en el període 1947-2006 230
Taula 5.23. Eleccions regionals a Sicília 2008 232
Taula 5.24. Efectes econòmics i socials de la recessió a Sicília, Itàlia i la UE (%) 234
Taula 5.25. Eleccions regionals a Sicília 2012 236
Taula 5.26. Junta Regional de Sicília 2012-2017 237
Taula 5.27. Eleccions regionals a Sicília 2017 239
Taula 5.28. Junta Regional de Sicília 2017-2020 240
Taula 5.29. Resultats polítics de la recessió a Sicília 242
Taula 5.30. Partits polítics de Sicília 243
Taula 6.1. Llista més votada i govern regional a Còrsega en el període 1982-1999 250
Taula 6.2. Eleccions territorials a Còrsega 2004 252
Taula 6.3. Efectes econòmics i socials de la recessió a Còrsega, França i la UE (%) 253
Taula 6.4. Eleccions territorials a Còrsega 2010 255
Taula 6.5. Consell Executiu de Còrsega 2010-2015 256
Taula 6.6. Eleccions territorials a Còrsega 2015 257
Taula 6.7. Consell Executiu de Còrsega 2015-2017 258
Taula 6.8. Eleccions territorials a Còrsega 2017 259
Taula 6.9. Consell Executiu de Còrsega 2018-2020 260
Taula 6.10. Resultats polítics de la recessió a Còrsega 263
Taula 6.11. Partits polítics de Còrsega 264
Taula 6.12. Llista més votada i govern autonòmic a Catalunya en el període 1980-2006 268
Taula 6.13. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2006 269
Taula 6.14. Efectes econòmics i socials de la recessió a Catalunya, Espanya i la UE (%) 272

Taula 6.15. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2010 273
Taula 6.16. Govern català 2010-2012 274
Taula 6.17. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2012 277
Taula 6.18. Govern català 2012-2015 277
Taula 6.19. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2015 281
Taula 6.20. Govern català 2016-2017 282
Taula 6.21. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2017 285
Taula 6.22. Govern català 2019-2021 286
Taula 6.23. Resultats polítics de la recessió a Catalunya 289
Taula 6.24. Partits polítics de Catalunya 289
Taula 6.25. Llista més votada i govern regional al Vèneto en el període 1970-2000 293
Taula 6.26. Eleccions regionals al Vèneto 2005 294
Taula 6.27. Efectes econòmics i socials de la recessió al Vèneto, Itàlia i la UE (%) 296
Taula 6.28. Eleccions regionals al Vèneto 2010 298
Taula 6.29. Junta regional del Vèneto 2010-2015 299
Taula 6.30. Eleccions regionals al Vèneto 2015 303
Taula 6.31. Junta Regional del Vèneto 2015-2020 304
Taula 6.32. Resultats polítics de la recessió al Vèneto 308
Taula 6.33. Partits polítics del Vèneto 309
Taula 7.1. Llista més votada en les eleccions de les regions franceses abans i després de la recessió 314
Taula 7.2. Abstenció en % en les eleccions de les regions franceses abans i després de la recessió 315
Taula 7.3. Sorgiment de nous partits a les regions franceses durant i després de la recessió 316
Taula 7.4. Congruència entre els executius regionals i els governs centrals de França abans i després de la recessió 317
Taula 7.5. Resultats estructurals a les regions franceses durant i després de la recessió 319
Taula 7.6. Llista més votada en les eleccions de les regions espanyoles abans i després de la recessió 321
Taula 7.7. Abstenció en % en les eleccions de les regions espanyoles abans i després de la recessió 322
Taula 7.8. Sorgiment de nous partits a les regions espanyoles durant i després de la recessió 323
Taula 7.9. Congruència entre els executius autonòmics i els governs centrals d'Espanya abans i després de la recessió 324
Taula 7.10. Resultats estructurals a les regions espanyoles durant i després de la recessió 325
Taula 7.11. Llista més votada en les eleccions de les regions italianes abans i després de la recessió 326

Taula 7.12. Participació en % en les eleccions de les regions italianes abans i després de la recessió 327

Taula 7.13. Sorgiment de nous partits a les regions italianes durant i després de la recessió 328

Taula 7.14. Congruència entre els executius regionals i els governs centrals d'Itàlia abans i després de la recessió 330

Taula 7.15. Resultats estructurals a les regions italianes durant i després de la recessió 331

Taula 8.1. Llista més votada en les eleccions de les regions centrals abans i després de la recessió 335

Taula 8.2. Abstenció en % en les eleccions de les regions centrals abans i després de la recessió (participació al Laci) 335

Taula 8.3. Sorgiment de nous partits a les regions centrals durant i després de la recessió 336

Taula 8.4. Congruència entre els executius de les regions centrals i els governs estatals abans i després de la recessió 338

Taula 8.5. Resultats estructurals a les regions centrals durant i després de la recessió 340

Taula 8.6. Llista més votada en les eleccions de les regions perifèriques 1 abans i després de la recessió 342

Taula 8.7. Abstenció en % en les eleccions de les regions perifèriques 1 abans i després de la recessió (Participació a sicília) 343

Taula 8.8. Sorgiment de nous partits a les regions perifèriques 1 durant i després de la recessió 344

Taula 8.9. Congruència entre els executius de les regions perifèriques 1 i els governs estatals abans i després de la recessió 346

Taula 8.10. Resultats estructurals a les regions perifèriques 1 durant i després de la recessió 347

Taula 8.11. Llista més votada en les eleccions de les regions perifèriques 2 abans i després de la recessió 349

Taula. 8.12. Abstenció en % en les eleccions de les regions perifèriques 2 abans i després de la recessió 350

Taula 8.13. Sorgiment de nous partits a les regions perifèriques 2 durant i després de la recessió 351

Taula 8.14. Congruència entre els executius de les regions perifèriques 2 i els governs estatals abans i després de la recessió 352

Taula 8.15. Resultats estructurals a les regions perifèriques 2 durant i després de la recessió 354

Taula 9.1. Avaluació de les expectatives generals sobre els sistemes de partits 359

Taula 9.2. Avaluació de les expectatives generals sobre les formacions governamentals 360

Taula 9.3. Avaluació de les expectatives generals sobre els resultats estructurals 362

Taula 9.4. Evolució electoral dels PANE a totes les regions (en %) 365

Taula 9.5. Avaluació de les expectatives concretes sobre els sistemes de partits 366

Taula 9.6. Avaluació de les expectatives concretes sobre les formacions governamentals 368

Taula 9.7. Avaluació de les expectatives concretes sobre els resultats estructurals 371

Índex de figures

Figura 1.1. Seqüència crisi econòmica-crisi política-canvi polític _____ 47
Figura 4.1. Arc temporal dels estudis en el cas de les regions centrals _____ 138
Figura 5.1. Arc temporal dels estudis en el cas de les regions perifèriques 1 _____ 190
Figura 6.1. Arc temporal dels estudis en el cas de les regions perifèriques 2 _____ 245

Abreviacions

PAE: Partits d'àmbit estatal
PANE: Partits d'àmbit no estatal
PNSER: Partits nacionalistes sense estat i regionalistes
PIB: Producte Interior Brut
UE: Unió Europea

Constitucions i estatuts en les citacions:

CE: Constitución española
CF: Constitution française
CI: Costituzione italiana
EAC: Estatut d'Autonomia de Catalunya
EACM: Estatuto de Autonomía de la Comunidad de Madrid
EACV: Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana
SRL: Statuto della Regione Lazio
SRS: Statuto della Regione Siciliana
SRV: Statuto della Regione Veneto

Sigles de partits i formacions polítiques

#DB: #DiventeràBellissima
+E: +Europa
AN: Alleanza Nazionale
CAP21: Citoyenneté, Action, Participation pour le XXI siècle
CD: Centro Democratico
CDS: Centro Democrático y social
CNIP: Centre national des indépendants et paysans
CP: Cantiere Popolare
CpS: Cento passi per la Sicilia
CPV: Coalició Compromís pel País Valencià
Cs: Ciudadanos
DemoS: Democrazia Solidale
DL: Democrazia è Libertà-La Margherita
DLF: Debout la France
DS: Democratici di Sinistra
DVD: Divers droite
DVG: Divers gauche
EELV: Europe Écologie-Les Verts
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya
EUPV: Esquerra Unida del País Valencià
FA: Movimento Sociale Fiamma Tricolore
FaC: Femu a Corsica
FDG: Front de gauche
FdI: Fratelli d'Italia
FdS: Federazione della Sinistra
FI: Forza Italia
FN: Front national
GC: Gauche citoyenne
GE: Génération écologie
GS: Grande Sud
GU: Gauche unitaire
I Verdi: Federazione dei Verdi
IdV: Italia dei Valori
L'A: L'Aquilone-Lista del Presidente
LA: Les Alternatifs
LCR: Ligue communiste révolutionnaire

Sigles de partits i formacions polítiques (continuació)

LD: La Destra
LeU: Liberi e Uguali
LMR: Le mouvement de la ruralité
LO: Lutte ouvrière
LR: Les Républicains
LREM: La République en marche
LV: Les Verts
M5S: Movimento 5 Stelle
MDC: Mouvement des citoyens
MDP: Mouvement des progressistes
MNP: Mouvement national républicain
MoDem: Mouvement démocrate
MP: Majorité présidentielle
MpA: Movimento per l'Autonomia
MPF: Mouvement pour la France
MRC: Mouvement républicain et citoyen
MRE: Movimento Repubblicani Europei
NGS: Nouvelle gauche socialiste
NMP: Nello Musumeci Presidente
NS: Nuova Sicilia
PCF: Parti communiste français
PD: Partito Democratico
PdCI: Partito dei Comunisti Italiani
PdL: Popolo della Libertà
POC: Partit occitan
PP: Partido Popular
PPCV: Partit Popular de la Comunitat Valenciana
PRC-SE: Partito della Rifondazione Comunista-Sinistra Europea
PRG: Parti radical de gauche
PS(d): Partit socialiste (Dissidents)
PS: Partit socialiste (França)
PS: Primavera Siciliana (Sicília)
PSOE: Partido Socialista Obrero Español
PSOE-PSPV: Partido Socialista Obrero Español-Partit Socialista del País Valencià
SDI: Socialisti Democratici Italiani
SEL: Sinistra Ecologia Libertà
SF: Patto dei Democratici per le Riforme-Sicilia Futura

Sigles de partits i formacions polítiques (continuació)

SF: Patto dei Democratici per le Riforme-Sicilia Futura
UdC: Unione di Centro
UDE: Union des démocrates et des écologistes
UDEUR: Popolari Unione Democratici per l'Europa
UDF: Union pour la démocratie française
UDI: Union des démocrates et indépendants
UP: Unidas Podemos/Unides Podem
US: Uniti per la Sicilia
Via: Via, la Voie du Peuple

Extended abstract

The purpose of this doctoral thesis is to analyze the political impact of the Great Recession at a regional level. For this purpose, we compare nine regions of Latin Europe. We approach the study of this impact at the level of party systems, governmental formations, and regional structures (territory and self-government), and in the short, medium and long terms.

This research is justified for three main reasons. On the one hand, this study contributes to broaden the general knowledge on the political consequences of the Great Recession, an episode of paramount importance in recent contemporary history. Secondly, examining the political impact of the Great Recession at the regional level allows for the discovery of phenomena that transcend the possibilities of methodological nationalism. In this sense, this thesis overcomes the statocentrism characteristic of much of the academic literature devoted to investigating the political effects of the Great Recession. Finally, Latin Europe has been chosen as a general geographical area because we believe that, for cultural, historical and political reasons, this is an area that deserves the attention of social scientists.

The research is epistemologically influenced by the basic principles of institutionalism. This is an approach that emphasizes the role of institutions (formal and informal) in explaining different phenomena in society. From a less general perspective, the thesis falls within the research area of political regionalism studies.

Aligning with the aim of the study, the theoretical corpus of the research pivots around two pillars: literature related to regions, and literature focused on crises. From the theoretical point of view, an essential task of this work is the elaboration of a typology of regions with theoretical and empirical potential.

The construction of this typology is informed by the center-periphery theory. The interest of studies framed by this heory lies in the fact that they allow us to

provide a comparative political analysis of the dependence of nation-states as a unit of analysis. It is, therefore, a useful theoretical tradition to approach the study of regional realities. Specifically, we rely on the spatial notion of Rokkan and Urwin, who understand the spatial dimension of center-periphery relations through two aspects, geography and belonging (which refers to a sense of community, identity and cultural values). In this sense, the cited authors use the center-periphery concept to indicate the point that delimits a territory or group, as well as to identify both territorial groups and groups of belonging.

Considering their proposal as a starting point, a series of criteria is designated to distinguish between regions according to their spatial position with respect to the center: (i) physical distance, which refers to the geographic dimension; (ii) language and territorial identity, related to the social dimension; and (iii) self-government and party system, which constitute the political dimension.

According to these criteria, we conceptualize three different categories of region. Central regions are defined as regions located at the center and those that are closest to the center; peripheral regions 1 are those that are at an average distance from the center; and peripheral regions 2 are those that are farthest away from the center.

Regarding the body of theory related to crises, it is divided between economic crises and political crises. According to Kaltwasser and Zanotti, the Great Recession can be considered a political crisis for four main reasons. Firstly, because it involved a situation of extreme danger and instability with important political implications; secondly, because it also raised debates regarding responsibility; thirdly, because it involved a critical juncture (i.e., a situation in which structural institutions are significantly relaxed for a short period of time, opening the window of opportunity for different political actors); and lastly, because it became a structural crisis between capitalism and democracy.

Although, in general terms, the Great Recession has been considered a political crisis, it is necessary to differentiate between the two phenomena, since the link between economic crises and political crises is not automatic. For an economic

crisis to lead to a political crisis, the resulting decline in living conditions must be combined with other factors which, in conjunction, generate a situation of dissatisfaction with institutions. Once a political crisis erupts, it manifests through public opinion and political mobilizations, which can be top-down (led by politicians) or bottom-up (led by grassroots movements). Mobilizations are, in turn, the link between political crises and their outcomes. Political change will occur not only when a replacement of the ruling elite is confirmed, but also when this replacement implements new public policies.

The expectations that motivate this research are linked to the possible political outcomes of the Great Recession. Drawing on and expanding Kriesi's (2015) proposal, we distinguish between party system, governmental and structural outcomes, on the one hand, and between outcomes that may take place at all aforementioned levels in the short, medium or long terms, on the other. Party system outcomes include electoral participation and the emergence of new parties; governmental outcomes are analyzed in terms of patterns of alternation, which may be majoritarian, partial or without alternation, and the degree of congruence of regional executives with respect to central ones, which may be full, partial or incongruent; while structural outcomes, in turn, refer to two distinct dimensions, one being territorial and the one being related to self-government. We assess two levels of expectations: the general ones have to do with the temporal dimension of the political results and the concrete ones with the specific characteristics of each category of region.

The general expectations are based on the principle that the most important political results of the crisis will occur mostly in the medium and long term. In particular, and in relation to the party system, there are several expectations: electoral punishment of government incumbents will be more frequent in this period (expectation 1); in terms of government formations, that it will also be in the medium and long term when majoritarian alternations will be more common (expectation 2); and, in terms of the structural sphere, that political initiatives

aimed at affecting the structures of the regions will also be more frequent in the medium and long term (expectation 3).

In turn, in terms of specific expectations regarding the results in the party systems, we expect: that the new parties emerging in the central regions during the Great Recession will appear at a state-level (expectation 1.1); that a possible rise of non-state-level parties in the peripheral regions 1 will not reverse the general dominance of state-level parties in their party systems (expectation 1.2); and that in peripheral regions 2 there will be a generalized rise of non-state level parties, which can be examined both through their electoral evolution and through the emergence of new formations in this space (expectation 1.3). As for the results concerning the governmental sphere, we expect: that the governments of the central regions will be the most congruent with the state governments (expectation 2.1); that the governments of the peripheral regions 1 will have a higher frequency of partial congruencies than those of the central regions (expectation 2.2); and that the governments formed in the peripheral regions 2 will be the most incongruent. Thirdly, in relation to structural outcomes we expect: that possible structural changes in the central regions will be the product of state initiatives (expectation 3.1); that, in this area, peripheral regions 1 will not follow any shared pattern (expectation 3.2); and that possible changes in self-government in peripheral regions 2 will be the product of state initiatives as well as regional initiatives, provided that these demands do not compromise the state status quo (expectation 3.3).

Research methodology is based on the comparative method. This is a classic method in social sciences that explicitly and systematically compares the relationships between variables in a small number of cases. Comparison differs from the statistical method in that we cannot systematically control independent variables through partial correlations (Anduiza et al., 2009).

In particular, we use comparative process tracing, a research technique to analyze how various social and political outcomes are produced through events resulting from the actions and interactions of actors and various contextual

factors (Bengtsson & Ruonavaara, 2017). Applying the basic postulates of narrative-grounded comparative process tracing as a reference, our strategy is to describe and analyze (narrate) the political outcomes of the Great Recession.

We identify two stages of the empirical analysis, one within-case and the other between-case. In the first stage, the phenomenon to be examined in each case (region) is reconstructed and analyzed, and in the second stage, the processes of each region are compared (Bengtsson & Ruonavaara, 2017). The between-case study comprises two comparisons, one between regions of the same type (comparison between regions), and the other between regions of the same State (comparison within States). This strategy allows the assessment of the same phenomenon from two different and complementary territorial perspectives.

The sources selected for the research are academic publications, data offered by various public and private organizations at different territorial levels and numerous sources of media. We use the latter only exceptionally.

The cases selected for analysis comprise nine regions of Latin Europe. This is a space that brings together those European countries with a Romance linguistic predominance, heirs of Catholicism and heirs of a Romanity that is manifested in their legal and political legacy. This legacy is especially characterized by a centralist and homogenizing worldview.

Specifically, the selected regions are part of France, Spain and Italy, the main countries in terms of territorial extension and demographic volume in Latin Europe. These countries are also the most culturally and linguistically diverse in the region. This fact makes them particularly recommendable for the study of regional phenomena, even if this diversity has decreased in recent times. Politically, the three countries were created as unitary states with highly centralized institutional structures. However, the original centralism of these countries has softened in recent decades. Although the scope of these processes was very different, the decentralization processes resulted in the creation of regions. Since the last decades of the 20th century, these regions have comprised

a territorial level of great importance on a European scale. Among these states, France is currently the least decentralized and Spain is the most. As a result, the Spanish regions have the largest number of competences, followed by the Italian and French regions, which are, on the other hand, those with the least competences.

We have selected a total of nine regions integrated in those states, three for each of the categories that make up the typology. The central regions selected are the Ile de France, Madrid and Lazio; peripheral regions 1, Languedoc-Roussillon, the Valencian Country and Sicily; and peripheral regions 2, Corsica, Catalonia and the Veneto. These regions are good representations of the categories to which they belong.

The research results can be approached from a general perspective (general results) and from a specific perspective (according to types of regions).

In general terms, the incumbents of the regional governments that witnessed the outbreak of the Great Recession were, sooner or later, electorally penalized. Likewise, all the regions studied experienced the emergence of new political parties that increased the plurality of their party systems. Moreover, these new parties often threatened the hegemony of the traditional parties. Among these new formations, we highlight: the Movimento 5 Stelle (now Fratelli d'Italia) in Italy, Podemos, Ciudadanos and Vox in Spain and (in the second half of 2010) La République en Marche in France. To one degree or another, all these parties ended up becoming important political actors in the state arena, but also in the regional arena. The increase in party plurality was also enhanced by the emergence of new non-state-wide parties, which helped to regionalize some party systems (those of Madrid, Valencia, Sicily, Corsica, Catalonia).

As a result of these electoral and partisan changes, alternations in the governmental formations in the different regions we present. The variation of results in this area is very wide, responding to multi-causality that exceeds the scope of this thesis.

From a more concrete perspective, we have found similar patterns among the results of the central regions, as well as among those of the peripheral regions 2. In the first case, the political consequences of the crisis adopted a very statist nature. The new electoral majorities were led by state-level parties, and the emerging parties were also state-level. As a result, the party systems of the central regions were confirmed as highly stateized.

The results for peripheral regions 2 present a dynamic which appears to be exactly opposite to that of the central regions: a growing electoral protagonism of non-state parties that favored the formation of governments dominated by those parties. Given this phenomenon, the party systems of peripheral regions 2 became substantially regionalized. The rise of non-state parties in these regions was accompanied by regionalist demands that confirmed the uniqueness of these regions within their states.

In contrast, the results for peripheral regions 1 are the least consistent in overall terms. They are, thus, the least politically defined regions. However, the electoral patterns and party systems of two of the regions in this category (Valencia and Sicily) experienced a slight regionalization which, at the very least, would confirm the distance of these regions from the central regions, but also from the peripheral 2 regions.

The results identified in the regions studied do not deviate excessively from what happened in other similar regions that we have not incorporated in the present research. Similar trends were seen in the political outcomes of the recession in Ile de France and Centre (later, Centre-Val de Loire) and Languedoc-Roussillon (later, Occitania) and Limousin (later, Nouvelle Aquitaine) in France; also those of Madrid and Murcia, the Valencian Country and the Balearic Islands, and Catalonia and the Basque Country in Spain; and those of Lazio and Marche and those of Veneto and Lombardy in Italy. This illustrates that the proposed typology of regions may have some value in inspiring further research, if only as a starting point.

The Great Recession also had important effects on the structures (territorial and self-government) of a large part of the regions studied. The conclusion we can draw in this area leaves no room for doubt: the various central governments spearheaded initiatives aimed at affecting regional structures, while generally neglecting the initiatives of regional elites in relation to those structures.

The central governments of France and Italy implemented various territorial reorganization measures with or without the support of regional (and local) elites. The French central government merged a good part of the continental regions and created several metropolitan cities, which became entities that would affect regional governance. The Italian government, in addition to reorganizing the provinces, also created metropolitan cities, new territorial units that would strain relations between the different territorial levels. These initiatives, in short, revealed the centralist character of the French and Italian elites, since they took advantage of various reforms to recentralize relations between the different territorial levels. Contrarily, Spain did not promote any equivalent reform initiative.

The inability of the regional elites to make their demands effective is clear in the case of the peripheral regions 2. The regionalist wave that swept through Corsica (demand for greater recognition of the region within the State), Catalonia (request for a fiscal improvement and subsequent illegal pro-independence consultation with a positive result without favorable results for the demand) and Veneto (autonomist consultation with a positive result without political translation) were not successful. Only in the latter case did the regional elites launch an initiative for statutory reform, which would become endorsed by the central government (this reform, in fact, was in line with a strategy of generalized regional statutory reforms). In the case of the peripheral regions 1, we believe that the incapacity of their elites to push forward regional initiatives is also demonstrated. The authorities of Languedoc-Roussillon were unable to stop the forced merger of the region with Midi-Pyrénées promoted by the central government; the Valencian government was unable to increase its financial

capacities; and the Sicilian government was unable to implement its reform of reorganization of the former provinces, which would end up being imposed by the Italian government's initiative in this area. The political authorities of the central regions, in turn, did not undertake any initiative aimed at modifying the structures of their regions.

The main conclusion of the research is that the political outcomes of the Great Recession translated differently depending on whether we adopt a state or regional perspective. Identifying common policy outcomes across regions within different states demonstrates the usefulness of transcending state-centric analytical approaches.

There are four main contributions from this doctoral dissertation. On the one hand, it is a contribution to studies on the political consequences of the Great Recession. Specifically, the work contributes substantial material to the knowledge of those consequences at the regional level, a territorial sphere generally neglected by academia. The dissertation thus overcomes the more centralist views of works devoted to politics in general, and those devoted to the political impact of the Great Recession in particular.

In this paper we outline a typology of regions with analytical potential. In addition, the empirical analysis incorporates some regions that have not attracted much interest among scholars engaged in regionalism studies. In this sense, the present thesis is also a contribution to regional studies that, by incorporating new references, goes beyond the study of classic cases (i.e., those regions that usually capture the attention of the media and academics). We provide a broad look at rare regionalism studies.

On the other hand, the methodological approach, based on the monitoring of comparative processes, offers interesting analytical possibilities. In the first stage, we carried out case studies that delve into the fundamental political events of each region. In the second, we carried out two comparisons, the first from a state perspective (comparison between regions of within a state) and the second

regional (comparison between regions of the same category belonging to different states). This is an interesting proposal that may inspire other works with similar characteristics.

Finally, the thesis provides an original approach to political studies by focusing on Latin Europe as a geographical area. We justify this decision by alluding to a cultural and political tradition shared by the comprised countries, which share centralism as a primary characteristic. The research confirms the centralist culture of the elites of the states that make up the regions analyzed. This is particularly evident in the territorial reforms promoted by France and Italy in the wake of the recession, which, in addition to straining relations between the various territorial levels (including the regions), led to a recentralization of state decision-making. This was also due to the unwillingness of central governments to meet the most ambitious demands of regional authorities.

Introducció

I. Objecte d'estudi: motivació i justificació

En aquesta tesi analitzem l'impacte polític de la Gran Recessió en l'àmbit regional. Examinem, de manera comparada, nou regions de l'Europa Llatina. Abordem aquell impacte en els sistemes de partits, les formacions governamentals i les estructures regionals, i també a curt, mitjà i llarg termini.

Tres són les principals motivacions de la present recerca. La primera és el nostre interés per estudiar un fenomen relacionat amb un esdeveniment històric de gran abast com la Gran Recessió. La manca de treballs dedicats a estudiar els efectes polítics d'aquell episodi en el nivell regional esdevé la nostra segona motivació. Finalment, seleccionar l'esfera de l'Europa Llatina com a àrea geogràfica d'anàlisi ens permet proporcionar una mirada original que traspassa les divisions clàssiques d'Europa imperants en l'imaginari europeu, i en conseqüència, habituals en l'exercici acadèmic: nord-sud i est-oest. Tractem de justificar aquestes motivacions.

Podem afirmar que la Gran Recessió de 2008 ha esdevingut un dels episodis més importants de les darreres dècades, si més no, a les societats occidentals. No debades, es tracta de la crisi econòmica global més gran des de la Gran Depressió de 1929 (Grusky et al., 2011). Malgrat compartir certs elements amb recessions anteriors, la de 2008 fou la més llarga ocorreguda des de la postguerra, i també la primera que afectà quasi totes les parts del món, hui dia integrades en un mercat capitalista mundial (Tapia & Astarita 2011). La profunditat de les seues implicacions econòmiques, socials i polítiques —encara hui difícils de taxar— informen, en definitiva, d'un episodi cabdal de la recent història contemporània; és en virtut d'aquesta importància, principalment, que creiem avalada la proposta de la present dissertació. Accentua la nostra inclinació per l'objecte d'estudi el temps transcorregut des que la Gran Recessió es produí,

la qual cosa permet adoptar una perspectiva temporal adient a fi de capir els seus efectes polítics amb una perspectiva temporal àmplia.

Bona part de les investigacions dedicades a l'examen de les implicacions polítiques de la Gran Recessió, déiem, han pres els estats com a unitat d'anàlisi gairebé indefugible, ja siga en els exercicis comparatius (Armingeon & Guthmann, 2014; Bellucci et al., 2012; Dassonneville & Lewis-Beck, 2014; Giuliani & Massari, 2021; Grasso & Giugni, 2016; Hernández & Kriesi, 2016; Hobolt & Tilley, 2016; Hutter et al., 2018; Roberts, 2017) o en els estudis de cas (Bartels, 2013; Bartels, 2014; Bull & Pasquino, 2018; Hewlett, 2012; Katsanidou & Otjes, 2016; Magalhães, 2011; Önnudóttir et al., 2021; Torcal, 2014). Les recerques dedicades a analitzar els efectes polítics de la Gran Recessió a escala regional han estat escassos, i generalment s'han centrat en aquells casos on les tensions territorials són més elevades (Della Porta et al., 2019; Duerr, 2015a). Per què, doncs, hauria d'interessar-nos l'estudi de les realitats polítiques regionals?

Abans que res, perquè l'estudi de fenòmens relacionats amb aquest nivell territorial ajuda a eixamplar l'abast d'una mirada acadèmica excessivament estato-cèntrica. En aquest sentit, examinar les realitats subestatals —i també les supraestatals— permet descobrir fenòmens importants que el nacionalisme metodològic imperant en l'acadèmia, en tractar l'estat nació com la representació natural i necessària de la societat moderna, sovint ignora (Chernilo, 2011)[1]. I ho fa, fins i tot, a despit que aquesta negligència té conseqüències importants sobre la comprensió de l'estat mateix, però també sobre altres nivells territorials superiors. Això es fa evident, per exemple, en el cas de la Unió Europea (UE), puix que els processos de regionalització dels seus membres (estats) ha vingut modulant el decurs de la Unió mateixa[2].

[1] Diversos autors han advertit l'impacte negatiu del nacionalisme metodològic en l'avenç teòric i empíric de les ciències socials (Jeffery & Wincott, 2010; Jeffery & Schakel, 2013b a: Tatham & Mbaye, 2018, p. 666).

[2] Advertim ací la capacitat de les regions per influenciar l'elaboració de polítiques mitjançant els diversos canals de participació que contempla la Unió. A tall d'exemple, l'existència del Comité Europeu de les Regions, organisme consultiu de la UE, dona compte de la importància de les

En últim lloc, considerem que l'Europa Llatina és una realitat històrica i cultural amb entitat suficient per pensar-la acadèmicament[3]. En efecte, no hi manquen investigacions que l'han considerada en disciplines com ara la política (per exemple: Burks, 1953; Mortimer, 1977), la història (per exemple: Baubérot, 2004; Fernández Cortizo & Eiras Roel, 2002; Lalinde, 1991; Leyser, 2008), l'economia (per exemple: De Motes, 2015; Estivill, 2024; Jesuino, 2002), els estudis jurídics (per exemple: Pérez-Perdomo & Friedman, 2003; Prada Fernández de Sanmamed, 2007), antropològics i culturals (per exemple: Vipin et al., 2002; Wolf, 1969) o lingüístics (per exemple: Calvo del Olmo, 2015). Els vincles dels estats euro llatins queden testimoniats pels seus trets lingüístics, puix que són de domini romànic, i culturals, donat que han rebut l'empremta del catolicisme al llarg dels segles. L'espai euro llatí també és deutor d'una tradició centralista que alguns han localitzat en el seu passat romà (Racionero, 2001). El centralisme dels països de l'Europa Llatina es manifestà, en la modernitat, en una articulació estatal unitària i centralista que només en les darreres dècades ha experimentat —bé que amb diferent intensitat i abast— processos de descentralització substancials (Aja, 2014a; Cole, 2006; Palermo & Wilson, 2014). Les regions que s'analitzen en la present tesi són producte d'aquells processos. Creiem que una situació de crisi profunda com la que suposà la Gran Recessió ens proporciona una bona oportunitat per tal de comprovar si, atesos els vincles esmentats, els països euro llatins donaren una resposta semblant a les crisis polítiques esdevingudes a escala regional.

regions en un projecte interestatal que, en el seu inici, menystingué el paper de les entitats subestatals.

[3] Alguns autors han identificat l'Europa Llatina com una realitat cultural, econòmica i demogràfica palesada amb indicadors mesurables. Per exemple, vegeu Jesuino, 2002 i Vipin et al., 2002.

II. Àrea de recerca

La present tesi s'incardina en el marc general dels estudis sobre regionalisme. Aquest és un terme ampli que s'ha fet servir de manera general per referir-se tant als processos de descentralització estatals com a aquells altres relacionats amb la mobilització política subestatal (Fitjar, 2010b).

Amb origen en la disciplina geogràfica, l'interés dels científics socials pel regionalisme sorgí entre finals de la dècada de 1960 i la següent. Aquest interés fou resultat, principalment, d'un conjunt de processos històrics que cridaven a la revisió dels marcs interpretatius estato-cèntrics hegemònics dins la reflexió acadèmica. D'un costat, l'emergència de reivindicacions autonomistes a llocs tan diversos com Bretanya (Reece, 1979a; 1979b), Còrsega (De la Calle & Fazi, 2010), Occitània (Coulon & Morin, 1979; Lafont, 1974), el Quebec (Johnson, 1965; McRoberts, 1984) o les nacions gaèliques de la Gran Bretanya (Fusaro, 1979; Sharpe, 1985), i de l'altre, les diverses onades descentralitzadores arreu d'Europa (Keating, 1996), obligaren els científics socials a pensar el món des d'una nova perspectiva (Keating, 2008b). Al remat, aquest protagonisme regional i regionalista posà en qüestió la teleologia de les tesis modernistes, segons les quals, un pretés estadi definitiu de l'estat nació acabaria, fins i tot, per esborrar qualsevol diferència dins les seues fronteres en el seu projecte d'unificació i homogeneïtzació[4].

Vinculat als estudis sobre regionalisme trobem la noció centre-perifèria. Aquesta noció guanyà protagonisme en la geografia i l'economia durant les dècades de 1940 i 1950 (Gottmann, 1952; Hartshorne, 1941; Hirschman, 1958; Perroux, 1950), i aviat fou acollida en les ciències socials (Deutsch, 1953; 1961).

En aquest context, Lipset i Rokkan publicaren la seua coneguda obra *Party Systems and voter alignments: Cross-national perspectives* (1967), en la qual

[4] Les teories modernistes han acostumat a identificar l'estat nació amb la modernitat, i, en conseqüència, entenen els moviemts de reacció enfront d'aquella com antimoderns (Lipset, 1985).

advertien que els conflictes territorials suposaven una de les escletxes polítiques més importants en el si dels estats nació europeus, fins i tot en alguns dels més consolidats. La tradició d'estudis preocupats per les tensions entre els centres i les perifèries ha tingut una important continuïtat al llarg del temps (per exemple: Alonso et al., 2013; Magone et al., 2016; Pisciotta, 2016; Rokkan & Urwin, 1982; 1983; Strassoldo, 1980; Urwin, 1985; Wellhofer, 1988; 1989). També en 1967, veié la llum la *Regional Studies*, la revista de la *Regional Studies Association*. La publicació, de referència en els estudis regionals, perfilà algunes de les línies de recerca que, anys després, anirien consolidant-se en aquell camp.

Les reflexions acadèmiques al voltant del regionalisme i la noció centre-perifèria evolucionaren en paral·lel —i en algunes ocasions, lligades— a l'auge de les recerques sobre la qüestió ètnica (per exemple: Esman, 1977; Hechter, 1971; 1974; Williams, 1979). Dins d'aquesta tradició, trobem una variada literatura destinada a analitzar les asimetries i els conflictes (econòmics, culturals i polítics) que se'n deriven de la situació de domini a què se sotmeten les minories ètniques perifèriques (per exemple: Hannan, 1979; Hechter, 1975; Lafont, 1967; Ragin, 1977; Reece, 1979a). Els estudis al voltant de la noció d'ètnia han romàs en el temps, i són diversos els autors que han contribuït a eixamplar el cos bibliogràfic d'aquesta tradició (per exemple: Banton, 1994; Brubaker, 2002; Chandra & Wilkinson, 2008; Horowitz, 1981; Horowitz, 1985; Laitin & Posner, 2001; Olzak, 1994; Wimmer, 2008), i fins i a discutir-ne la mateixa noció (Chandra, 2006).

Les recerques sobre regionalisme gaudiren d'un nou impuls en la dècada de 1980. Aquest fou producte de l'interés per explorar la relació entre les regions i l'incipient procés d'integració europea, el qual donà pas a la idea de l'Europa de les Regions. En un context de redefinició de les funcions de l'estat, això fou possible gràcies a la reforma de la política regional europea i el llançament dels fons estructurals de 1988 (Keating, 2008a). La idea de l'Europa de les Regions, així, assenyalava el protagonisme creixent que les entitats regionals havien assolit en els processos polítics en el si de la UE, i que arribà al seu punt culminant amb l'aprovació del Tractat de Maastricht (Borras-Alomar et al., 1994). És en aquest

context que va nàixer una altra revista emblemàtica dels estudis sobre regionalisme, la *Regional and Federal Studies*, que veié la llum en 1991 (Harbers et al., 2021).

Nogensmenys, l'optimisme devers una Europa de les Regions va decaure a mitjans de la dècada de 1990, quan l'Article 203 del Tractat de la Unió establí la limitació del lideratge de les regions en el Consell de Ministres (Moore, 2008). El refredament de les expectatives al voltant del protagonisme de les regions a la UE anà acompanyat d'un declivi generalitzat de l'interés acadèmic per aquelles. El fenomen també tingué, però, implicacions polítiques. En aquest sentit, alguns partits nacionalistes sense estat i regionalistes (PNSER) (Hepburn, 2009, p. 477), que al principi utilitzaren la idea d'Europa de les Regions per avançar en les seues demandes territorials, acabaren adoptant actituds euroescèptiques un cop es frenà el protagonisme de les regions a la UE (Hepburn, 2008).

Tanmateix, els estudis regionals reberen aviat una nova empenta. Ara, però, no eren les entitats subestatals les que captaven l'atenció dels acadèmics, ans la configuració d'unes noves regions transestatals que estaven assolint un creixent protagonisme en la política internacional a les acaballes del segle XX. En aquest context, i sota el nom de Nou Regionalisme, proliferaren les recerques en política comparada, economia internacional, relacions internacionals i economia política internacional (Björn, 2005) que donaven compte del procés de transformació i desmitificació de l'estat en el nou sistema internacional (Keating, 2008b).

En definitiva, i més enllà de si ens encaminem, o no, devers una ciència política regional (Jeffery & Schakel, 2013), el ben cert és que dins l'àrea general dels estudis sobre regionalisme polític existeix actualment una considerable varietat de temàtiques que atrau atenció acadèmica. Així, per exemple, destaquen les recerques sobre descentralització, governança i autoritat regional (Bäck et al., 2012; Baldini & Baldi, 2014; Benz & Colin, 2011; Chacha, 2020; Charron et al., 2014; Fritzen & Lim, 2006; Hooghe et al., 2010; Jeffery, 1997; Keating, 1997; 2013; Litvack et al., 1998; Marks et al., 2008; Pasquier, 2012; Requejo, 2009;

Schakel, 2008; Sharpe, 1993; Willis et al., 1999), aquelles dedicades a l'estudi dels partits polítics i els sistemes de partits (Alonso, 2012; Brancati, 2008; Dandoy, 2010; De Winter, 1994; De Winter & Türsan, 1998; De Winter et al., 2006; Elias & Tronconi, 2011; Fernández Esquer, 2022; Hepburn, 2009; Jolly, 2015; Massetti, 2009; Massetti & Schakel, 2013; Mazzoleni & Mueller, 2016; Schakel & Jeffery, 2012; Seiler, 1982; Strmiska, 2002; Tronconi, 2006), al voltant de la mobilització, la paradiplomàcia i el *lobbing* de les regions (Dickson, 2014; Donas & Beyers, 2013; Greenwood, 2011; Hooghe, 1995; Jackson, 2018; Keating & Aldecoa, 1999; Kuznetsov, 2014; Noferini, 2012; Rodríguez-Pose & Courty, 2018; Rowe, 2011; Tatham, 2008; 2013), entorn de la cultura i la identitat (Brigevich, 2016; De Nieves & Diz, 2019; Fitjar, 2010a; Mols et al., 2009; Moreno, 1986; 1997; Paasi, 2003; 2011; Reyes Pascual, 2022; Syssner, 2009; Terlouw, 2012) o centrats en els moviments secessionistes (Álvarez Pereira et al., 2018; Bookman, 1992; Bourne, 2014; Brancati, 2014; Duerr, 2015b; Guibernau, 2013; Hale, 2000; Muñoz & Guinjoan, 2011; Premdas et al., 1990). Una tal relació de línies d'investigació no esgota la gran varietat de temes d'interés que aborden els estudis regionals; sí que ofereix, però, una idea aproximada de la riquesa de l'àrea d'estudi.

La present tesi, doncs, connecta amb aquella tradició de treballs interessats en el regionalisme polític que veié la llum a les darreries de la dècada de 1960. A despit d'aquells qui al tombant del segle XXI pregonaven la "fi del territori" (Badie, 1995), la mera observació d'alguns episodis polítics esdevinguts a Europa en els darrers anys no fa preveure que el fenomen regional siga cosa del passat. L'auge de les demandes autonomistes de nombrosos regions, testimoniada, per exemple, en l'increment del suport als PNSER, i àdhuc a les reivindicacions secessionistes (Castelló et al., 2016; Duclos, 2015; Hepburn, 2015), és només un dels indicadors que justifiquen la vigència d'una àrea de recerca de gran vigor. La Gran Recessió de 2008, en aquest sentit, és un episodi valuós on testar la importància del fenomen regional en el panorama europeu actual.

III. Estructura de la tesi

La present tesi doctoral s'estructura en tres parts, cadascuna de les quals compta, al seu torn, amb tres capítols. La primera part de la tesi inclou el marc conceptual i teòric de la investigació (primer capítol), el seu marc metodològic (segon capítol) i la presentació dels casos a examinar (tercer capítol). La segona part, que concentra la tasca empírica, està dedicada a l'estudi dels casos (capítols quart a sisé). La tercera presenta els resultats (capítols seté i vuité) i la discussió dels resultats (nové capítol). La tesi tanca amb les conclusions.

El primer capítol comença amb unes línies dedicades a l'institucionalisme, enfocament epistemològic que inspira la tesi. Després es defineixen una sèrie de conceptes que facilitaran la comprensió dels fenòmens que es tracten al llarg de la recerca: estat, nació, estat nació i nacionalisme, descentralització, centre i perifèria i clivella. El tercer apartat d'aquest primer capítol se centra en el fenomen de les regions. Es defineix el concepte de regió, s'explica el procés d'emergència de les regions i del regionalisme i s'elabora una tipologia de regions amb la qual es fonamenta l'exercici empíric. Aquesta tipologia consta de tres categories de regions diferents: les regions centrals, les regions perifèriques 1 i les regions perifèriques 2. Un cop s'haurà explicat tot allò relacionat amb les regions, el quart apartat del capítol se centra en la teoria de les crisis. Primer s'explica què són les recessions i les crisis econòmiques, tasca a la qual segueix un succint repàs dels fets fonamentals de la Gran Recessió, i tot seguit, es tracta d'explicar la manera com les crisis econòmiques poden derivar en una crisi política. Aquest primer capítol finalitza amb la presentació de les expectatives que impulsen el procés de recerca. Aquestes s'hi relacionen amb els possibles resultats d'una crisi en el nivell regional: resultats en el sistema de partits, en les formacions governamentals i en les estructures regionals, i també amb la dimensió temporal: resultats a curt termini, a mitjà termini i a llarg termini.

En el segon capítol s'elabora l'estratègia metodològica de la recerca. Aquesta es fonamenta en el mètode comparat, al qual és dedicat el primer apartat. Dins d'aquest enfocament general s'escull, com a tècnica d'investigació concreta, el

seguiment de processos comparat basat en la narració. En el segon apartat del capítol s'explica la conveniència d'escollir aquesta tècnica, i posteriorment es detalla com s'estructura, pas a pas, l'exercici comparatiu. Per finalitzar, s'exposen de manera detallada les fonts de dades escollides per a l'exercici empíric.

En el darrer capítol de la primera part de la tesi es presenten els casos seleccionats. La lògica seguida per a la tasca de presentació és geogràficament jeràrquica: va des del nivell territorial més gran fins al més petit. Les regions examinades formen part dels principals estats de l'Europa Llatina: França, Espanya i Itàlia. Així doncs, el primer apartat del capítol s'encarrega d'explicar el concepte d'Europa Llatina i de justificar la decisió per seleccionar aquella àrea geogràfica. En el segon apartat es descendeix al nivell estatal, toc informant de les principals característiques dels estats seleccionats. En concret, s'ofereix informació bàsica sobre la trajectòria històrica de França, Espanya i Itàlia, de la seua forma d'estat i del tipus de govern i dels trets fonamentals de l'autogovern regional. Tot i que les unitats a analitzar són regions, serà necessari que s'aporten una sèrie de dades bàsiques sobre els efectes econòmics, socials i polítics bàsics de la Gran Recessió en aquells estats. Aquest exercici, que cobreix el tercer apartat, ajudarà a contextualitzar l'examen empíric de cada regió. Finalment, en el darrer apartat d'aquest tercer capítol es presenten les regions a estudiar. S'han seleccionat l'Illa de França, la Comunitat de Madrid i el Laci dins la categoria de regions centrals; el Llenguadoc-Rosselló, el País Valencià i Sicília en la de regions perifèriques 1; i Còrsega, Catalunya i el Vèneto en la de regions perifèriques 2. Acompanya a la selecció de cada cas la seua necessària justificació.

La segona part de la tesi concentra, en termes de volum, el seu gruix, sent la part dedicada a l'anàlisi empírica. És a dir, a examinar cadascun dels nou estudis de cas. Donat que la tipologia de regions proposada consta de tres categories diferents, i que s'han seleccionat tres regions per cadascuna d'aquelles categories, la segona part de la tesi consta de tres capítols, un per cada categoria. Així: el quart capítol se centra en l'estudi de les regions centrals; el cinqué, en el de les perifèriques 1; i el sisé, en el de les perifèriques 2.

En la tercera part de la tesi s'exposen els resultats, i posteriorment se'n discuteixen. El capítol de resultats consta de dos apartats. En el primer d'aquests es comparen dels resultats de l'anàlisi des d'una perspectiva estatal (comparació dins dels estats), i en el segon, la comparació s'enfoca des d'una perspectiva regional (comparació entre categories de regions). La discussió confronta les troballes de la recerca amb les expectatives plantejades a l'inici de la tesi, i es completa el panorama amb unes notes breus sobre els resultats de la recerca des d'una perspectiva estatal.

La tesi doctoral tanca amb les conclusions. Aquesta darrera secció s'inicia amb una síntesi de les principals troballes de la recerca que pretén ser el més acurada i expeditiva possible. Seguidament es presenten les principals contribucions de la tesi. La secció finalitza amb les limitacions que han afectat el procés de recerca i amb una possible agenda d'investigació futura. Aquesta se'n deriva tant dels resultats de la tesi com de les seues limitacions.

Primera part

TEORIA, METODOLOGIA I PRESENTACIÓ DELS CASOS

Capítol I
Marc conceptual i teòric

La primera part d'aquesta tesi comença amb un capítol que aborda els conceptes fonamentals i el cos teòric que sostindran l'exercici empíric.

A manera de nota introductòria, el primer apartat del capítol inclou unes breus anotacions sobre l'institucionalisme, enfocament epistemològic on s'encabeix la present tesi. El segon apartat està dedicat a definir uns quants termes que ajudaran a dotar de coherència conceptual la lectura del treball teòric, així com la posterior tasca analítica. Aquests termes són: estat, nació, estat nació, nacionalisme, descentralització, centre i perifèria i clivella. Durant el transcurs del capítol es definiran altres conceptes que, si bé no són menys importants que aquells primers, serà més adient que siguen presentats amb l'avenç del cos teòric.

Aquest és el cas del concepte de regió. El caràcter angular del terme en la tesi justifica que aquell siga definit en un apartat diferent, el tercer, enterament dedicat al fenomen de les regions. Així doncs, segueixen a la definició de regió unes línies on s'explica el procés d'emergència d'aquestes unitats territorials, amb especial atenció al seu sorgiment en el cas europeu. Vinculat amb aquest procés, s'inclou una curta secció sobre el regionalisme polític. Posteriorment, s'elabora una tipologia de regions que serà a la base del treball analític. Amb aquest objecte, es dona compte del paradigma centre-perifèria: es du a terme una breu síntesi del seu origen i evolució acadèmica i es repassen les aportacions de Rokkan i Urwin en aquest camp. De l'obra d'aquests autors s'obtenen els elements bàsics per elaborar la tipologia, què consta de tres categories diferents: les regions centrals, les regions perifèriques i les regions perifèriques 2.

El segon camp d'estudi que integra el marc teòric té a veure amb el concepte de crisi, fenomen tractat en el quart apartat. El concepte es desglossa en dues dimensions: l'econòmica i la política. Primer, es referencien les definicions de recessió i de crisi econòmica, i a continuació, s'informa sobre els fets fonamentals de la Gran Recessió de 2008. Posteriorment, s'explica de quina manera les crisis econòmiques poden esdevenir crisis polítiques. Tot seguit, s'exposen les expectatives que guien l'exercici empíric. Aquestes expectatives se centren en les tres dimensions on poden analitzar-se els resultats polítics d'una crisi en l'àmbit regional: els sistemes de partits, les formacions governamentals i les estructures de la regió, i també en la dimensió temporal: resultats a curt, mitjà i llarg termini.

1. Nota epistemològica: l'institucionalisme

La present tesi, centrada a analitzar fenòmens polítics en l'àmbit regional, és deutora de les coordenades epistemològiques bàsiques de l'institucionalisme. En essència, aquest enfocament emfatitza el paper de les institucions a l'hora d'explicar els diferents fenòmens històrics, socials, polítics i econòmics (Peters, 2003).

L'estudi de les institucions ha acompanyat les ciències socials des dels seus orígens. Es tracta d'un enfocament inscrit en el clàssic problema estructura-agència, qüestió bàsica de la teoria social moderna (Archer, 1988; Dessler, 1989; Hay, 1995). Un debat en el qual l'institucionalisme resta lligat al partit de l'estructura.

L'interés per les institucions es remunta a pensadors clàssics com Max Weber, autor d'importants estudis sobre les institucions, les organitzacions i la burocràcia (2002; 2014), i Emile Durkheim, que arribà a referir-se a la sociologia com "la ciència de les institucions" (1986, p. 31). L'atracció per les institucions també se situa en l'origen del pensament polític. Aquest troba les seues arrels en el disseny i la comparació de les institucions, perspectiva primerenca en la ciència política. Amb el temps, l'institucionalisme s'ha consolidat com un enfocament acadèmic amb notable ascendència en la sociologia, la ciència política, l'economia, el dret i la història.

Existeixen dues subcorrents principals dins l'institucionalisme: el vell i el nou (Peters, 2003). El vell institucionalisme es caracteritza pel legalisme, l'estructuralisme, l'holisme, l'historicisme i el normativisme. Aquest és un enfocament de caràcter eminentment descriptiu, i àdhuc ateòric. Fins i tot, alguns dels seus representants arribaren a defugir conscientment l'interés per la teoria. Per la seua banda, el nou institucionalisme nasqué com a resposta a la revolució conductista i l'auge de l'elecció racional dels anys 1950 i 1960. El nou institucionalisme pretenia rescatar les ciències socials de l'embranzida i influència de l'individualisme metodològic, a fi de retornar-les als seus orígens. En aquest

intent, el nou institucionalisme mostrà una preocupació per la teoria i la metodologia major que no el vell. Defugint algunes falles del vell institucionalisme, aquest nou enfocament actualitzà una perspectiva clàssica que ha sabut conviure amb la influència de diverses tradicions teòriques. Actualment, el nou institucionalisme aplega corrents com ara el normatiu, de l'elecció racional, l'històric, l'empíric, l'internacional o el sociològic (Peters, 2003).

Atesa la gran varietat teòrica i filosòfica que caracteritzen els estudis institucionalistes, quins elements s'han de tenir en compte a l'hora d'admetre un estudi com a institucionalista? Seguint Peters, el fet essencial és que una recerca reconega que: (i) la institució és un tret estructural de la societat o de la forma de govern; (ii) la institució té una mínima estabilitat al llarg del temps; iii) aquella afecta el comportament individual; i (iv) entre els membres de la institució existeix un cert sentit de valors compartits (2003, p. 36-37). Si acceptem que les institucions regionals —els seus sistemes polítics, els seus governs, les seues normes, etc.— compleixen aquests requisits, la influència institucionalista del present treball queda confirmada.

En particular, la present tesi adopta un enfocament neoinstitucionalista ampli influenciat pel corrent històric. La idea bàsica d'aquesta branca teòrica és que les decisions polítiques preses a l'hora de crear una institució, o a iniciar la seua activitat, influeixen de manera perllongada i definida la política dominant (Skopcol, 1992: King, 1995, a: Peters, 2003, p. 99). Més concretament, Steinmo considera que la història és important en la mesura que: (i) els entorns polítics específics són allò que determinen els fenòmens polítics; (ii) la història és un element d'aprenentatge; i (iii) que aquesta té efectes primers en el comportament i les expectatives dels individus (2013). Aquesta és la idea general que subjau en el nostre abordatge del fenomen a investigar, puix que atorguem un pes essencial a les característiques de cada regió (trajectòria històrica) a l'hora d'analitzar els diferents processos polítics.

2. Conceptes bàsics

Alguns dels conceptes referits a continuació són de teorització difícil, i llur definició, matèria de disputa intel·lectual i acadèmica. Aquest és el cas, especialment, dels termes nació i nacionalisme. Les definicions ací proposades escapen a aquells debats, car obeeixen a l'estricta necessitat de facilitar la comprensió d'alguns dels fenòmens que s'examinen al llarg de la dissertació. Això no significa, necessàriament, que tots els conceptes ací definits siguen d'ús freqüent al llarg de la tesi. La major extensió d'algunes de les següents definicions és proporcional a la seua importància en el nostre treball.

2.1. Estat, nació, estat nació i nacionalisme

Sovint es fan servir els termes d'estat i nació com a sinònims, malgrat que aquests fan referència a realitats diferents. L'estat és una organització política definida, bàsicament, pel seu element burocràtic i territorial[5]. En concret, l'estat modern: (i) es defineix per la seua possessió de la sobirania sobre un territori i la seua gent; (ii) és la unitat política principal del sistema internacional; (iii) és l'expressió del control governamental sobre un tros de territori i la seua gent; i (iv) l'àmbit geogràfic del control governamental existeix en una sèrie d'escales imbricades (Flint, 2006, p. 105). Com a sinònim d'estat, en la present dissertació també es farà ús del terme país.

[5] Les reflexions al voltant de l'estat suposen una part fonamental del llegat intel·lectual de nombrosos clàssics del pensament al llarg de la història (Bodin, Hobbes, Kant, Hegel, Marx, etc.). Malgrat això, les definicions sobre l'estat, tal com hui l'entenem, hagueren d'esperar al segle XX. D'acord amb la formulació canònica de Max Weber, l'estat és aquella comunitat humana que a l'interior d'un determinat territori —el concepte del *territori* és essencial a la definició— reclama per a si (amb èxit) el monopoli de la coacció física legítima (Weber, 2002, p. 1056). Aquesta definició, de gran importància en les ciències socials, fou refinada i complementada per altres autors que han ressaltat, fonamentalment, la dimensió legal, coactiva, política i territorial de l'estat. El pes que els diversos pensadors han atribuït a cadascun d'aquells elements a l'hora de definir l'estat, emperò, ha variat en funció de la seua perspectiva i tradició (vegeu Carré de Malberg, 1998; Kelsen, 2012; Heller, 1971; Tilly, 1982; Gellner, 1983).

Els elements definidors de la nació són de naturalesa diferent als de l'estat[6]. Seguint Guibernau, una nació és un grup humà conscient de formar una comunitat, compartir una cultura comuna i un territori clarament delimitat, amb un passat comú i un projecte comú de futur, i que reivindica el dret a autogovernar-se. L'autora atribueix cinc dimensions a la nació: la psicològica (o consciència de formar un grup), la cultural, la territorial, la política i la històrica (Guibernau, 2004, p. 1252).

Al seu torm, l'estat nació és una institució moderna, caracteritzada per la formació d'una mena d'estat que té el monopoli del qual pretén ser l'ús legítim de la força dins d'un territori demarcat i que pretén unir els pobles sotmesos al seu domini mitjançant l'homogeneïtzació cultural (Guibernau, 2004, p. 1252). Això però, aquest és un projecte de difícil compliment, puix que gairebé tots els estats apleguen una diversitat de grups culturals susceptibles d'identificar-se com una nació (Flint, 2006, p. 106). Des d'aquest punt de vista, podem distingir entre els estats legítims, integrats per un únic cos nacional, i els estats il·legítims, altrament integrats per diverses nacionalitats, o bé part de nacionalitats diverses (Guibernau, 1997).

Seguint amb Guibernau, el nacionalisme[7] és el sentiment de pertinença a una comunitat els membres de la qual s'identifiquen amb un conjunt de símbols,

[6] El debat general quant al concepte de nació ha girat entorn de la seua naturalesa. Dos són els principals paradigmes implicats en la discussió: el primordialista i el constructivista. El primordialisme encabeix les teories que consideren la nació un fet natural (Coakley, 2018), mentre que el constructivisme defensa que aquella és producte d'un procés de construcció (= *nation building).* Tanmateix, a efectes analítics és aconsellable acostar-se a aquestes aproximacions com a tipus ideals situats en els extrems d'un continu en els quals, en realitat, s'hi ubiquen pocs autors (Marcos, 2015, p. 324-325). Un tercer paradigma sorgí com a reacció a aquells dos: l'etnosimbolisme (Smith, 2009). Posteriors enfocaments i corrents han tractat de matisar o superar aquests tres paradigmes, com ara el postcolonialisme (Bhabha, 1990; Chatterjee, 1986), el feminisme (Özkirimli, 2000; Yuval-Davis, 1997) i la filosofia del llenguatge (Brubaker, 2002; Calhoun, 1997).

[7] Atés el fet que el concepte de nacionalisme és indestriable del de nació, les diferents definicions de nacionalisme són deutores de les visions de la nació de cada paradigma (Smith, 1998). Al remat, poden haver-hi tantes definicions de nacionalisme com estudiosos del nacionalisme hi ha (Barrington, 1996). Aquelles definicions, a més, no són generalment estranyes a les aproximacions ideològiques dels seus autors (Özkirimli, 2000).

creences i formes de vida, i tenen la voluntat de decidir sobre el seu destí polític comú (Guibernau, 2004, p. 1252).

En la mesura que hi ha estats sense nació i nacions sense estat, distingim entre nacionalisme d'estat i nacionalisme sense estat (Guibernau, 1996). Les aspiracions d'ambdós nacionalismes poden provocar conflictes sobre recursos, reconeixement simbòlic i l'estructura de l'estat. Tanmateix, en algunes ocasions el nacionalisme subestatal també pot funcionar com un actiu per al nacionalisme estatal, car proporciona un "altre" a través del qual la majoria de l'estat es construeix i legitima (Cetrà & Brown Swan, 2020, p. 4).

El nacionalisme d'estat, o estatal (per exemple, l'alemany, el francés o el portugués) es defineix com la reproducció i promoció constant de la nació per part de les elits i les institucions estatals. A despit que aquest concepte es pot confondre amb el de nacionalisme majoritari, no els haurem de confondre, puix que el segon remet a l'articulació de la majoria demogràfica com a comunitat nacional distintiva dins de l'estat, la qual cosa s'entén com la politització dels grups majoritaris en grups nacionals, no estatals. El nacionalisme d'estat es pot manifestar en iniciatives polítiques subtils de construcció de la nació i en un discurs ordinari de partits i mitjans de comunicació que reforcen la visió que l'estat representa una nació. També pot desenvolupar estratègies i narratives que busquen reforçar l'afecció a la nació, apaivagar les pressions internes i protegir la unitat de l'estat (Cetrà & Brown Swan, 2020, p. 3-4).

El nacionalisme sense estat, o subestatal (per exemple, el basc, l'escocés o el flamenc) tracta d'obtenir un reconeixement nacional per al grup que representa dins l'Estat, i en algunes ocasions, fins i tot, separar-se'n i crear un de propi. El nacionalisme subestatal entrebanca la consolidació de l'estat, ja que mobilitza comunitats alternatives de solidaritat i pertinença (Cetrà & Brown Swan, 2020, p. 4). Concretament, les reivindicacions dels nacionalismes subestatals amb major capacitat per desafiar l'estat, no mútuament excloents, són les culturals, les econòmiques, les fiscals i les secessionistes (Van Houten, 2007, p. 547). El

secessionisme inclou les tres primeres, puix que la creació d'un estat independent implica que li siguen transferides totes les competències de l'antiga regió (Van Houten, 2007, p. 548). Com a sinònim de nacionalisme subestatal hi són algunes versions del regionalisme. Al capdavall, el nacionalisme subestatal també ha estat definit com a nacionalisme regional (Christiansen, 1998; Hueglin, 1986; Lepič, 2017).

2.2. Descentralització

La descentralització és l'acte o procés de descentralitzar una organització o govern (= traslladar el control d'un sol lloc a diversos llocs més petits) (Cambridge Dictionary, sense data). Segons Schneider, la descentralització inclou tres dimensions principals: l'administrativa, la política i la fiscal (2003).

La descentralització administrativa es refereix al grau d'autonomia de les entitats governamentals no centrals respecte al control central (Schneider, 2003, p. 33). Aquesta dimensió consta de tres formes principals que han d'entendre's, més que no com a categories separades, a manera de graus dins un contínuum desconcentració-descentralització (Fritzen & Lim, 2006).

i. Mitjançant la desconcentració, les autoritats i les entitats centralitzades es traslladen a les estructures governamentals d'unitats subestatals, tot desconcentrant físicament el centre (Bizet, 2002, p. 476). Aquesta és la forma més feble de descentralització, ja que no implica cap transferència de poder real als governs subestatals (Schneider, 2003, p. 33). Alguns autors, fins i tot, han arribat a negar que la desconcentració siga una forma de descentralització (Fesler, 1968, a: Bankauskaite & Saltman, 2007, p. 10). La desconcentració és un fenomen característic dels estats unitaris de tradició centralista que busquen una major eficiència administrativa.
ii. La delegació suposa un grau més extens de descentralització. Mitjançant aquella, el govern central transfereix part de la seua responsabilitat a un

nivell organitzatiu inferior (Bankauskaite & Saltman, 2007, p. 10). A diferència del que succeeix amb la desconcentració, en la delegació el govern central exerceix el seu control a través d'una relació contractual que imposa la responsabilitat del govern subestatal (Schneider, 2003, p. 38).

iii. La devolució és el grau més elevat de descentralització (Schneider, 2003, p. 38). Implica que el govern central traspasse funcions que abans eren exercides pels ministres i òrgans parlamentaris a un òrgan electe subordinat sobre una base geogràfica (Bogdanor, 1999, p. 2). La devolució requereix una reassignació de recursos per facilitar polítiques discretes i la planificació pressupostària a les unitats subestatals (Guibernau, 2000, p. 1002). Alguns autors consideren que la devolució és un fenomen diferent de la descentralització, ja que aquella encarna un concepte de separació que pot minvar la capacitat de control del govern central a les unitats subestatals. Des d'aquesta perspectiva, la descentralització s'entén com un patró de relacions de poder, mentre que la devolució descriuria un patró intraorganitzacional (Sherwood, 1969, a: Bankauskaite & Saltman, 2007, p. 10). Siga com siga, i atés el seu potencial, la devolució és a la base de la descentralització política. Es tracta d'un concepte molt vinculat a la tradició del Regne Unit (Aughey, 2001; Bogdanor, 1999; Jeffery, 2009; Loughlin, 2001).

Resumint: la desconcentració implica una relació burocràtica i jeràrquica entre el govern central i les unitats subestatals, la delegació una relació contractual i la devolució una relació independent (Schneider, 2003, p. 38). Per a una relació de definicions alternatives a les ací exposades, vegeu Yuliani (2004).

El segon tipus de descentralització és de naturalesa política. Es relaciona amb el grau en què els governs centrals permeten que les entitats governamentals no centrals duguen a terme funcions polítiques de govern (per exemple, la representació) (Schneider, 2003, p. 33). La seua conseqüència més important és la creació dels governs regionals (Keating, 1988). En aquest tipus de

descentralització, el govern central sol tenir control sobre qüestions polítiques que es beneficien d'una política comuna a tot l'estat, o bé que les subunitats d'un estat no poden garantir individualment (per exemple, defensa, afers exteriors o immigració). Per la seua banda, els governs regionals amb poder de presa de decisions, encara que varien àmpliament entre els estats, normalment impliquen qüestions que es beneficien d'adaptar-se a les necessitats específiques de diferents àrees d'un estat (com ara la salut, l'educació o les infraestructures) (Brancati, 2008, p. 137). Pel que fa a l'àmbit electoral, la descentralització política configura sistemes de partits i dinàmiques ideològiques marcades per la contraposició d'interessos a favor o en contra d'una major centralització del poder o una major difusió del poder i l'equilibri entre els diversos territoris (Toubeau & Emanuele, 2013).

En tercer i últim lloc, la descentralització fiscal implica que els governs centrals cedisquen part de l'impacte fiscal a entitats no centrals (Schneider, 2003, p. 33).

Cal notar que el concepte de descentralització és relatiu. Per copsar el nivell de descentralització d'una entitat determinada s'ha d'examinar cadascuna de les seues dimensions, identificar les característiques úniques que la distingeixen de les altres dimensions i reconéixer que aquestes poden estar estretament interrelacionades (Schneider, 2003, p. 33). A tall d'exemple, la descentralització política pot veure's minada per un baix nivell de descentralització fiscal[8].

Podem distingir diferents models d'estat en funció del seu grau de centralització/descentralització. Si bé la classificació tradicional distingia entre estats unitaris i estats federals, la literatura acadèmica ha introduït noves categories que atenen a la gran varietat dels casos realment existents. De més a menys centralitzat, distingim entre: (i) els estats unitaris, que concentren el poder

[8] Les possibles discrepàncies entre descentralització política i fiscal se'n deriven, principalment, del fet que els governs centrals atorguen control als governs regionals sobre determinats poders fiscals amb objecte d'evitar estendre'ls poders polítics més importants. També, però, de l'intent dels governs centrals per soscavar les capacitats dels governs regionals, tot negant-los els poders financers per implementar les seues polítiques (Brancati, 2008, p. 138).

en una única unitat política; (ii) els estats desconcentrats, que són estats unitaris que cerquen una major eficiència administrativa i política; (iii) els estats regionals, que comparteixen el poder polític entre diverses unitats territorials, malgrat que aquell continua sent de titularitat central; i (iv) els estats federals, que comparteixen el poder polític entre diverses unitats territorials, les quals gaudeixen de la titularitat de les seues competències[9].

En aquest punt, és pertinent fer un aclariment que previnga de possibles confusions. Tot i que existeix una correlació positiva entre federalisme i descentralització (Lijphart, 2012, p. 180-181), cap la possibilitat que un estat federal s'organitze de manera centralitzada, tot concentrant gran part del seu poder polític i funcions en l'administració central (per exemple, Mèxic, Veneçuela o l'extinta URSS), o que, a l'inrevés, un estat unitari estiga descentralitzat (com ara els països escandinaus o el Japó).

Connectat amb el de descentralització trobem el concepte de regionalització. Segons Paasi, per regionalització s'entén: (i) el procés de divisió de l'espai en regions diferents; (ii) la governança política de l'espai estatal; o (iii) la descentralització de les activitats (Paasi, 2009, p. 3)[10]. Com a resultat d'aquests tres processos, i de manera més concreta, podem definir la regionalització com la delimitació i institucionalització de les unitats regionals (Faragó, 2016, p. 3). Des d'aquest punt de vista, el terme de regionalització es vincula amb la definició de regionalisme lligada als processos de descentralització política (Fitjar, 2010b).

[9] A despit que alguns consideren que les confederacions representen un model d'estat extremadament descentralitzat, aquelles no són estats. Una confederació és una associació formada per diversos estats sobirans (independents) que han decidit delegar certes competències a un òrgan de decisió superior i compartit (en són exemples la Confederació Helvètica o els Estats Units d'Amèrica en els seus inicis).

[10] En el context global, la descentralització també pot referir-se a la construcció de blocs regionals a escala estatal (Paasi, 2009, p. 3).

2.3. Centre i perifèria

La noció centre-perifèria atragué l'atenció de diversos acadèmics a partir, sobretot, de la segona meitat del segle XX[11]. Les principals contribucions a l'estudi d'aquesta noció provingueren de la geografia humana (per exemple: Gottmann, 1980; Hartshorne, 1941; Landes, 1998), l'economia (per exemple: Hirschman, 1958; Martínez Peinado, 2011; Perroux, 1950) i la política i la sociologia (per exemple: Alonso et al., 2013; Cox et al., 1974; Deutsch, 1961; Magone et al., 2016; Rokkan & Urwin, 1982; 1983; Strassoldo, 1980; Urwin, 1985). En aquests darrers camps, hi destaca l'interés per l'ascens de l'estat, el desenvolupament de l'imperialisme i el colonialisme i l'aparició de moviments regionalistes (Wellhofer, 1989). Una avaluació del cos bibliogràfic sobre les relacions centre-perifèria posa de manifest que: (i) la noció centre-perifèria és important per entendre la política i l'organització social; (ii) les dinàmiques centre-perifèria són crucials per entendre el canvi social i polític; i (iii) que aquelles relacions són desavantatjoses per a la perifèria, en la mesura que el centre la domina i explota (Wellhofer, 1989, p. 340).

Les tensions centre-perifèria es remunten a la mateixa creació dels estats, puix que aquests es formaren a partir d'uns centres que s'expandiren mitjançant l'absorció econòmica, cultural i política de les perifèries (Deutsch, 1953; Shils, 1975). Amb el temps, aquest procés comportà la divisió entre uns centres identificats amb el poder polític, militar, cultural i econòmic de l'estat i unes perifèries subordinades a les classes dirigents centrals (Pisciotta, 2016, p. 197). Si bé en alguns casos l'expansió dels centres assolí un grau d'harmonia considerable, en d'altres, en canvi, generà el rebuig d'uns grups ubicats a les

[11] Tanmateix, es tracta d'un concepte antic. Trobem una primerenca versió de la noció centre-perifèria en els escrits d'Ibn Khaldun sobre l'"asabiyyah" (= solidaritat de grup), factor que considerava essencial en el desenvolupament d'una societat. El pensador àrab feu ús del concepte centre-perifèria per explicar el procés de decaïment de les civilitzacions. D'acord amb el seu model explicatiu, els líders polítics situats als centres acostumen a tornar-se progressivament menys disciplinats i més preocupats pel seu poder i estil de vida. Aquest procés comporta, segons Ibn Khaldun, una relaxació de la solidaritat de grup amb les perifèries, el qual dona pas a un creixement de l'individualisme i del faccionalisme que, en el seu estadi final, menaria devers la desintegració política de la societat mateixa (Khaldun, 2015).

perifèries en lluita per no ser assimilats des del punt de vista ètnic, lingüístic i religiós (Deutsch, 1961; Pisciotta, 2016, p. 196). Al remat, les tensions centre-perifèria s'han considerat com una de les conseqüències primeres dels processos de creació dels estats nacionals a Occident, servint de base a una de les línies de confrontació ideològica més importants en els sistemes polítics actuals de l'Europa occidental (Rokkan & Lipset, 1967).

2.4. Clivella

Les divisions ideològiques generades com a resultat de la creació dels estats nacionals occidentals foren estudiades i conceptualitzades per Rokkan i Lipset (1967). Aquests feren ús del concepte de clivella *(= cleavage),* o escletxa, per fer referència a un conflicte estructural a llarg termini capaç de crear alineaments polítics organitzats i oposats (Rokkan, 1970). Perquè una clivella esdevinga políticament destacada han de satisfer-se tres condicions. En primer lloc, les persones han de distingir-se segons una característica de la clivella; segonament, és necessari que aquelles identifiquen quin és el seu grup amb relació a les característiques específiques de la clivella; i, a l'últim, cal que les parts organitzen llur suport i competisquen políticament d'acord amb aquesta clivella (Rokkan & Lipset, 1967, a: Pisciotta, 2016, p. 195).

Els autors de la teoria original de les clivelles identificaren quatre de principals, conseqüència de les transformacions generades per la Revolució industrial (Lipset & Rokkan, 1967). La clivella centre-perifèria, com s'ha indicat, dividí les elits dels centres i les de les zones més allunyades, sent a la base de les disputes de caràcter territorial. La clivella treballador-propietari, o de classe, és la que explica el sorgiment de formacions d'esquerra i dreta. La seua importància ha estat (i és) nuclear en els actuals sistemes de partits a Occident. Per la seua banda, la clivella estat-Església, o religiosa, donà pas a la divisió entre electors seculars i religiosos.

En darrer lloc, la clivella camp-ciutat dividí entre els defensors dels interessos agraris i els industrials[12].

[12] El posterior progrés en l'anàlisi social i política, i la mateixa transformació de la societat, afavorí la teorització de noves clivelles. Per exemple, Inglehart explicà que la divisió entre unes generacions identificades amb valors materialistes i unes altres amb els postmaterialistes cristal·litzà en la clivella materialisme-postmaterialisme (1977). Estirant el fil dels valors, altres autors sostenen que la divisió sociocultural en l'àmbit transnacional és al darrere de la clivella GAL/TAN, que situa, d'un costat, les noves formacions ecologistes (= *green*), alternatives (= *alternative*) i antiautoritàries (= *libertarian*), i de l'altre, els partits tradicionalistes (= *traditionalist*), autoritaris (= *authoritarian*) i nacionalistes (= *nationalists*) (Marks et al., 2021). Al seu torn, Kriesi et al. han advertit que la desigual sort econòmica dels ciutadans d'Europa occidental davant els desafiaments de la globalització ha generat, més recentment, l'escissió guanyadors/perdedors (2008).

3. Les regions

3.1. Definició: la regió des d'una perspectiva institucionalista

El concepte de regió manca d'una definició unívoca, ja que no només remet a nivells territorials distints (Agnew, 2013), sinó que adquireix significats dissemblants per a cada disciplina. Així doncs, es tracta d'un terme amb significats en constant flux (Paasi, 2002, p. 802), envoltat d'una vaguetat conceptual (MacLeod & Jones, 2001) que obliga a definir les regions mitjançant l'examen de qüestions específiques d'investigació (Donaldson, 2006, p. 2076).

D'acord amb les coordenades epistemològiques apuntades en la introducció, en aquest treball s'adopta un enfocament institucional de la regió. Definim la regió com una demarcació territorial "meso", situada entre l'estat i la localitat (Sharpe, 1993), que compta amb una norma administrativa pròpia i que està formada per un conjunt d'institucions polítiques, econòmiques i socioculturals variades (Donaldson, 2006). Entre aquestes, hi destaquen els governs regionals, els quals responen a un propòsit d'autogovern. Posant l'accent en el seu caràcter polític, la regió és un espai reconegut pels diversos actors polítics com un nivell legítim per a la presa de decisions (Keating, 1997, p. 391). En aquest sentit, cal notar que el terme regió conté una càrrega política sensible, com siga que la mateixa definició d'una regió com a marc i sistema d'acció té implicacions per a la distribució del poder polític i el contingut de les polítiques públiques (Keating, 1997, p. 383).

La definició de regió proposada s'ajusta a l'enfocament institucionalista de Thelen i Steinmo, els qui, des d'una perspectiva historicista, entenen les institucions com un seguit d'estructures formals (per exemple, les legislatures), legals (per exemple, les lleis electorals) i "amorfes" (per exemple, la cultura) (1992, a: Peters, 2003, p. 103). El punt important a ressaltar, quan ens acollim a una perspectiva institucionalista de la regió, és que les variades estructures que formen la regió afecten el comportament individual dels actors polítics que intervenen en la realitat regional.

3.2. Emergència de les regions

3.2.1. La institucionalització de les regions

Anssi Paasi feu ús del concepte d'institucionalització de les regions per explicar el procés socioespacial durant el qual alguna unitat territorial emergeix com a part de l'estructura espacial d'una societat i s'estableix i s'identifica clarament en diferents àmbits de l'acció social i de la consciència social (1986, p. 121). El procés comprén quatre etapes que no són cronològicament distingibles, ans processos interdependents només distingibles analíticament. La primera etapa correspon al desenvolupament de la forma territorial de la regió. Fa referència a les pràctiques socials que permeten a la regió assolir unes fronteres i esdevenir una unitat territorial distintiva en l'estructura espacial de la societat. La segona etapa és de desenvolupament de la seua forma simbòlica. Aquesta connecta la imatge de la regió amb la consciència regional, tant dels seus habitants com dels forasters. Per a aquesta tasca, cobra una especial rellevància el nom de la regió. La tercera etapa implica l'emergència de les institucions regionals, com ara les lleis, l'administració, les institucions polítiques, els mitjans de comunicació o les entitats educatives. Aquestes institucions contribueixen a fomentar la càrrega simbòlica de la regió (heus ací un exemple del caràcter interdependent de cada etapa, puix que aquesta etapa connecta amb la segona). L'establiment de la regió en l'estructura espacial i la consciència social de la societat es produeix en la darrera etapa. En aquest punt, la regió adquireix estatus administratiu, i estarà, a l'últim, en condicions de constituir-se discursivament i material (Paasi, 1986). Aquest procés connecta amb els principis bàsics dels conceptes de descentralització i regionalització indicats més amunt.

3.2.2. Les regions a la UE

Amb un objectiu menys genèric, Michael Keating il·lustra el procés d'emergència i institucionalització de les regions en el context de la UE. Per a aquest autor, les modernes regions europees són producte de la confluència entre dos processos

principals: la reestructuració funcional i institucional i les pressions dels moviments regionalistes (Keating, 1997, p. 386). El primer procés se'n resultà de l'ordre econòmic basat en el lliure comerç, la reestructuració sectorial i els canvis en la tecnologia de producció a escala internacional esdevinguts al llarg d'Europa a la segona meitat del segle XX. Aquests canvis contribuïren a fomentar nous espais econòmics que no corresponien al mapa econòmic de la primera època industrial, però tampoc als dels límits dels estats, sinó al d'un nou nivell regional que donava resposta a aquelles noves necessitats funcionals (Keating, 1997, p. 386-387). Un segon motor regionalitzador respongué a la necessitat per modernitzar i racionalitzar administrativament els estats europeus. Aquest es materialitzà quan els governs estatals transferiren a les regions diverses funcions a fi de millorar la gestió pública estatal (Keating, 1997, p. 388-389). En diverses ocasions, aquesta transferència de funcions fou també una resposta a les pressions dels moviments regionalistes en la seua demanda d'autogovern (Keating, 1997, p. 389). Desenvolupem el concepte tot seguit

3.4. El regionalisme

Si bé (ja s'ha avançat en la introducció) amb el concepte de regionalisme es pot fer referència tant als processos de descentralització estatals com als de mobilització subestatal, ací és farà ús del concepte regionalisme com a sinònim d'aquest segon procés.

El regionalisme, sorgit al llarg del segle XIX, fou considerat en un principi com una reacció conservadora a l'estat modern[13]. Tanmateix, a les acaballes d'aquell mateix segle començà a incorporar tendències progressistes. El regionalisme fou assumit com a actiu modernitzador de l'estat després de la Segona Guerra

[13] El primer regionalisme es va interpretar com un repte a l'estat nació liberal democràtic que s'estava formant al segle XIX. Els regionalismes primerencs rebutjaven les manifestacions de l'estat modern (com ara els partits polítics, les eleccions o les assemblees parlamentàries), car consideraven que aquestes alteraven les comunitats "naturals" de les regions, que sovint s'organitzaven seguint línies jeràrquiques i corporativistes tradicionals (Loughlin, 2000, p. 11).

Mundial, i a la dècada de 1960 prengué una nova dimensió política, ara com a moviment lligat als postulats de la nova esquerra, l'ecologisme i les lluites populars. Amb el posterior avenç de la globalització, partits socialdemòcrates de tradició centralista abraçaren tendències regionalistes (Keating, 1997, p. 389-390).

Les dinàmiques de l'actual regionalisme polític són producte de la dialèctica entre les diferents experiències regionalistes i les de cada estat en concret. Cada moviment regionalista conté una barreja d'elements diferents, i cada estat ofereix una estructura d'oportunitats, un conjunt d'incentius i unes limitacions també diferents perquè aquell s'òbriga pas (Keating, 1997, p. 390). Consegüentment, els regionalismes hui dia existents adopten formes distintes i tracen objectius diversos. Aquells es poden analitzar en dues dimensions: la seua relació amb les posicions sobre qüestions socials i econòmiques i la seua posició sobre la qüestió de l'autonomia regional (Keating, 1997, p. 389). El regionalisme no és necessàriament autonomista. En termes generals, es por distingir entre: (i) el regionalisme integrador, que busca la plena integració del seu territori a la nació i l'eliminació dels obstacles a la seua participació en la vida pública nacional; (ii) el regionalisme autonomista, que defensa un espai d'acció independent, i; (iii) el regionalisme disgregador, que anhela una major autonomia o fins i tot la separació (Keating, 1997, p. 390).

El regionalisme integrador és una manifestació del nacionalisme estatal. Aquest regionalisme guarda relació amb el concepte de "patriotisme regional" adreçat a reforçar la construcció de l'estat nació, i que no suposa cap repte a la identitat nacional (Archilés & Martí, 2001, p. 781). En consonància, a vegades aquest tipus de regionalisme sorgeix com a reacció al secessionisme (Sorens, 2008). Altrament, el regionalisme autonomista i el disgregador estan vinculats amb el nacionalisme subestatal/regional (vegeu 2.1 d'aquest capítol). De fet, la divisió entre nacionalisme subestatal i regionalisme s'ha fet cada cop menys clara a mesura que l'estat s'ha anat reconfigurant (Keating, 1997, p. 389).

En l'actualitat no hi ha una relació coherent entre la col·locació de cadascun d'aquests regionalismes en l'escala esquerra-dreta i el grau d'integració o desintegració que busquen dins l'estat. Si bé des de 1960 s'observa un desplaçament dels regionalismes devers l'esquerra, encara existeixen moviments regionalistes de caràcter conservador (Keating, 1997, p. 389). Comptat i debatut, el regionalisme és un fenomen polític de caràcter transversal que troba acomodament en diverses posicions ideològiques.

En aquesta tesi es fa ús del concepte regionalisme (i regionalista) com a sinònim de regionalisme autonomista i de nacionalisme subestatal. Igualment, s'usa el mot autonomisme (i autonomista) i nacionalisme (i nacionalista) com a variacions del regionalisme, i d'independentisme per fer referència a tots els regionalismes de caràcter secessionista.

3.3. La dimensió espacial de les regions: geografia i pertinença

Per construir la nostra tipologia de regions ens basem en el paradigma centre-perifèria. La utilitat d'aquest paradigma rau en el fet que permet lliurar a l'anàlisi política comparada de la dependència dels estats nació com a unitat d'anàlisi (Wellhofer, 1989, p. 341). Per aquest motiu, és un paradigma útil a l'hora d'estudiar fenòmens regionals. En particular, el nostre model rep influència de la noció espacial dels treballs de Rokkan i Urwin (1982; 1983).

Allò que ens interessa ressaltar quant al concepte de centre-perifèria és la seua definició en termes d'espai (Rokkan & Urwin, 1982; 1983). La dimensió espacial de les regions es compon de dos vessants: la geogràfica, relacionada amb la distància física entre els centres i les perifèries, i la de pertinença, que remet a la dimensió social i política (sentiment de comunitat, identitat, valors culturals). Des d'aquesta perspectiva rokkaniana, el concepte centre-perifèria es fa servir per indicar el punt que delimita un territori o grup, i també per identificar tant els grups territorials com els grups de pertinença (Pisciotta, 2016, p. 196).

Servint-nos d'aquesta proposta teòrica, en la present tesi distingim els següents criteris per classificar regions: la distància física, que remet a la dimensió geogràfica; la llengua i la identitat territorial, relacionades amb la dimensió social, i l'autogovern i el sistema de partits, que constitueixen la dimensió política. Aquests criteris venen definits en funció de la necessitat de recerca, puix que són les que millor ens ajudaran a caracteritzar cada tipus de regió, com tot seguit tractem de justificar.

3.3.1. Dimensió geogràfica

La distància geogràfica dificulta la identificació dels habitants de les perifèries amb uns centres que perceben de manera abstracta (Henderson et al., 2006). Això té implicacions psicològiques importants, atés que reforça les diferències entre els diversos grups territorials. Concretament, la manca d'identificació dels habitants de les perifèries amb el centre se sol traduir en baixos nivells de fidelitat amb respecte d'aquell, un fenomen que es revela especialment acusat en els territoris insulars (Corner, 1988).

En el cas particular dels països d'Europa occidental, la correlació entre la distància geogràfica i la distància cultural és alta (0,52). Aquesta s'ha demostrat com un obstacle per garantir la coordinació política, l'homogeneïtzació cultural i el reforç del sentiment de pertinença a l'estat (Álvarez Pereira et al., 2018, p. 6). Fet i fet, la distància geogràfica s'ha usat com un recurs important en el discurs polític (Keith & Pile, 1993).

Distingim tres graus de distància. La primera ubicació és el mateix centre, o bé regions que hi són molt propers; a la segona ubicació són situades aquelles regions que, distanciades del centre, estan connectades amb el seu entorn geogràfic (perifèria interna); i la tercera posició és la que ocupen les regions insulars (perifèria externa) (Reyes Pascual, 2020, p. 65). Les traduïm, respectivament, en: poca o cap distància (i), mitjana distància (ii) o molta distància (iii).

3.3.2. Dimensió social

a) Llengua

El fet que els habitants d'un territori s'expressen en una llengua diferent de la majoritària de l'estat s'ha considerat com un factor rellevant de distinció regional. Tanmateix, la mera existència d'una comunitat lingüística diferenciada de la majoritària no és un element de distinció per si mateix. El realment important són les diverses ideologies lingüístiques encarregades de legitimar l'estatus de cada llengua (Aracil, 1982; Ninyoles; 1969; 1971; Schieffelin et al., 1998). Mentre que les connotacions negatives associades a l'ús d'una determinada llengua poden contribuir al seu declivi, les percepcions positives solen simbolitzar orgull territorial. Alhora, aquest orgull pot traduir-se en expressions d'insatisfacció devers el centre, que és identificat com a causant de la minorització lingüística (Donaldson, 2006, p. 2081). En aquest sentit, la distinció lingüística és un element important en el procés de formació d'una identitat comuna, així com a l'hora de mantenir-la (Reyes Pascual, 2020, p. 108). Per aquest motiu, l'ús d'una llengua diferent de la majoritària de l'estat és un element clau dels moviments autonomistes, i en certes ocasions, pot conduir a un conflicte potencial amb el centre (Rokkan & Urwin, 1982, p. 428).

Considerem les posicions poca o cap distinció lingüística (i) quan en una determinada regió no existeix una llengua diferenciada de l'hegemònica de l'estat, o, existint-hi, el seu ús és molt minoritari; mitjana distinció (ii) quan un nombre considerable dels habitants d'una regió parlen una llengua diferenciada de l'hegemònica de l'estat, però no la consideren un element de distinció política primera; i molta distinció (iii) quan els habitants d'una regió entenen que la seua llengua, diferenciada de l'hegemònica de l'estat, és un element angular de la seua distinció política.

b) Identitat territorial

La identitat territorial és un altre element generador de consciència comuna, car possibilita la lleialtat i la solidaritat entre els membres d'una comunitat determinada (Guibernau, 2017), elements impulsors de la mobilització política (Pisciotta, 2016, p. 196). Tanmateix, els individus acostumen a identificar-se amb més d'una identitat territorial alhora, de manera que la jerarquització entre cadascuna d'aquelles serà necessària per capir llur potencial mobilitzador (Moreno, 1986). En aquest sentit, els individus tendeixen a guiar-se per la identitat amb la qual estableixen un major grau de compromís (Guinjoan & Bermúdez, 2019, p. 49). Així, allà on predomine l'adhesió a la identitat regional serà més probable que sorgisquen moviments regionalistes, i a voltes, fins i tot secessionistes (Blais & Nadeau, 1992; Howe, 1998; McCrone & Paterson, 2002). Això no obstant, cal assenyalar que la relació entre identitat i mobilització no és lineal, ans s'explica, alhora, per un conjunt de variables contextuals (Rodon & Guinjoan, 2018).

Fem servir tres categories generals on aplegar les possibles autodefinicions identitàries: més estatal que regional (i), quan l'adhesió identitària dels habitants d'una regió a la identitat nacional de l'estat és hegemònica i no existeix conflicte identitari; igual regional i estatal (ii), quan la major part dels habitants d'una regió mostren uns nivells semblants d'identificació amb la identitat regional i l'estatal i aquella s'entén en termes de baixa conflictivitat; i (iii) més regional que estatal, quan els habitants d'una regió se senten més identificats amb la identitat regional i, a més, aquesta opera a manera d'identitat nacional alternativa a la de l'estat.

3.3.3. Dimensió política

a) Autogovern

El concepte d'autogovern fa referència a la capacitat d'una comunitat específica per regir-se per si mateixa. El distint nivell d'autogovern d'una regió dependrà del tipus d'estat on siga integrada, i a vegades, també de l'èxit de les demandes

dels moviments autonomistes que hi operen (Loughlin, 2000). Aquests moviments acostumen a invocar els precedents històrics d'autogovern de la regió que representen a l'hora de realitzar les seues reivindicacions polítiques. No debades, les regions on s'identifica una major reivindicació autonomista solen ser aquelles que, havent gaudit d'una major experiència històrica d'autogovern, l'han perdut (Germann & Sambanis, 2021; Siroky et al., 2017). En definitiva, ja siga perquè el mateix govern central les contemple en el seu cos jurídic, o bé perquè són un element polític mobilitzador, els precedents d'autogovern esdevenen un factor important a l'hora d'entendre les diverses realitats polítiques regionals.

L'autogovern és ponderat en termes de consciència d'autonomia, la qual pot ser baixa (i), mitjana (ii) o alta (iii).

b) Sistemes de partits

Els partits polítics i els sistemes de partits són indissociables de les democràcies representatives (Lipset, 2000). Un partit polític és una institució que cerca influència en el si de l'estat, sovint intentant ocupar posicions en el govern, i que, en tant que normalment defensa més d'un únic interés social, procura, fins a un cert punt, agregar interessos, tot utilitzant mitjans legítims d'actuació (Ware, 1996). Per la seua banda, els sistemes de partits estan fonamentalment integrats pels mateixos partits i per la xarxa d'interrelacions que estableixen entre si, i comprenen, addicionalment, les relacions dels partits amb la resta de la societat civil i amb les institucions de govern (Martínez Sospedra, 1996, p. 115).

En concret, el sorgiment dels partits d'àmbit no estatal (PANE) ha estat considerat el resultat de les tensions relacionades amb la clivella centre-perifèria (De Winter & Türsan, 1998; Hearl et al., 1996; Levi & Hechter, 1985; Rokkan & Urwin, 1982). Tanmateix, la seua emergència també està vinculada a factors de caràcter institucional, entre els quals destaca el grau de descentralització d'un estat. En efecte, aquesta pot augmentar la força dels PANE, així com la seua capacitat per assolir posicions governamentals (Brancati, 2008).

Els PANE es distingeixen, principalment, entre partits regionals, que concorren a les eleccions a nivell regional, i els PNSER, variant dels PANE que incorporen reivindicacions regionalistes. Dins els PNSER trobem partits ètnics, perifèrics, etno-territorials, nacionalistes perifèrics, de nació sense estat, autonomistes, d'àmbit no estatal, etc. (Hepburn, 2009, p. 481)[14]. D'acord amb Massetti, i per sintetitzar, els PNSER: (i) són organitzacions polítiques autònomes que disputen les eleccions; (ii) presenten candidats només en un territori (regió) concret de l'estat; i (iii) la limitació territorial de la seua activitat electoral és conseqüència del seu objectiu de defensar només les identitats i els interessos de la seua regió (Massetti, 2009, p. 503). Malgrat la distinció entre PANE i PNSER referida, i a efectes de simplificar, en la present tesi només farem servir el terme PANE, també com a sinònim de PNSER.

Distingim entre: (i) sistemes de partits regionals no regionalitzats (dominats per partits d'àmbit estatal (PAE) i sense presència de PANE); (ii) sistemes de partits regionals poc regionalitzats (dominats per PAE però amb presència de PANE); i (iii) sistemes de partits regionals molt regionalitzats (dominats per PANE).

[14] És necessari establir una distinció entre partits regionalistes i etno-regionalistes. D'entrada, cal dir que no existeix una única definició d'ètnia i d'identitat ètnica, fins al punt que la validesa d'aquests termes és posada en qüestió des del punt de vista analític (Chandra, 2006). Per consegüent, també s'ha assenyalat la manca de definició compartida d'etno-regionalisme i de partit etno-regionalista (Dandoy, 2010; Strmiska, 2002). Per a De Winter, la principal característica dels partits etno-regionalistes és la seua demanda de reorganització política basada en l'autogovern (1998). Ara bé, aquesta definició és insuficient per diferenciar-los dels partits regionalistes, segons la definició oferida. En efecte, els partits que basen la seua mobilització en un espai regional, o que representen comunitats d'interés regionals, no són necessàriament ètnics (Strmiska, 2002). Per definir un partit com a etno-regionalista, aquella reivindicació regional haurà d'incorporar, necessàriament, una base de distinció ètnica (Dandoy, 2010).

Taula 1.1. Distància espacial de la regió

Dimensió	Subdimensió	Variable	Posició
1. Geografia	–	a. Distància física	1 Poca/cap 2 Mitjana 3 Molta
2. Social	2.1. Lingüística	b. Distinció	1 Poca/cap 2 Mitjana 3 Molta
	2.2. Identitat territorial	c. Identificació	1 Més estatal 2 Igual est./reg. 3 Més regional
3. Política	3.1. Autogovern	d. Consciència	1. Baixa 2. Mitjana 3. Molta
	3.2. Sistema de partits	e. Grau de regionalització	1. Gens 2. Poc 3. Molta

Font: elaboració pròpia a partir dels autors citats

3.4. Tipologia de regions

Identificats els criteris essencials per ubicar cada regió en una determinada posició espacial (geogràfica i de pertinença), ara estem en condicions d'elaborar la nostra tipologia de regions. Amb el nom de regions centrals proposem una categoria de regions que aplega les regions ubicades al centre i les que hi són més properes; amb el de regions perifèriques 1 denominem aquelles altres que resten a una distància mitjana del centre; i les regions perifèriques 2 són, per la seua banda, les que més s'hi distancien.

Aquestes tres categories apleguen realitats socials i polítiques regionals diverses, i no admeten un alt nivell de generalització. Parlem, així, de regions tipus a manera dels tipus ideals weberians[15]. La creació de regions tipus ens

[15] D'acord amb Weber, els tipus ideals són construccions mentals per analitzar un fenomen històric o social en el qual es trien i accentuen determinats aspectes del fenomen. La finalitat dels tipus ideals és la de facilitar la comparació en l'anàlisi de fenòmens històrics i socials concrets, en la mesura que es puga mostrar la proximitat o llunyania d'aquests respecte del tipus ideal (pur) (Weber, 2014, p. 194-195).

permetrà realitzar l'exercici empíric sense perdre'ns en un inabastable nombre de detalls que podria comprometre'l.

Taula 1.2. Regions tipus

	1. Distància geogràfica	**2. Distància social**		**3. Distància política**	
	–	a. Distinció lingüística	b. Identitat territorial	a. Conscièn. autogovern	b. Region. sist. partits
Regions centrals	Poca	Poca o cap	+ estatal que regional	Baixa	Gens
Regions Peri. 1	Mitjana	Mitjana	= regional i estatal	Mitjana	Mitjana
Regions Peri. 2	Molta	Molta	+ regional que estatal	Alta	Molta

Font: elaboració pròpia

3.4.1. Regions centrals

Les regions centrals són aquelles que actuen com a "punt zero" des del punt de vista espacial (Reyes Pascual, 2022, p. 62). Són, doncs, les regions més properes al centre des del punt de vista geogràfic i de pertinença. Si bé existeix una notable varietat de regions que podríem considerar com a centrals, totes aquestes es redueixen, fonamentalment, a dos grans subtipus.

El primer el constitueixen aquells centres que, en expandir-se, crearen els estats nació. Geogràficament, doncs, aquestes regions són el centre mateix (per exemple, la Regió de Lisboa). Atesa la seua condició de regions "nuclears", acostumen a albergar la capital de l'estat; és a dir, la seu de l'autoritat (Gottmann, 1980). Els habitants d'aquestes regions parlen quasi sempre la llengua hegemònica de l'estat. Al remat, són les que serveixen de model cultural i lingüístic a la resta de l'estat, actuant com a centre dels seus valors (Shils, 1975). A conseqüència d'això, els habitants d'aquestes regions tendeixen a identificar-se majoritàriament amb la identitat estatal, i perceben la identitat regional, bàsicament, com un variant local de la primera (per exemple, l'Alta França). En la mesura que es tracta de regions representatives del centre, són articulades

com a espais polítics molt identificats amb les lògiques de l'estat nacional. Com a resultat, els seus sistemes de partits estan altament estatalitzats.

Altres regions aplegades en aquesta categoria són aquelles que, culturalment i política, són històricament molt properes a aquells centres, i mostren un alt grau d'assimilació amb respecte d'aquell (per exemple, Castella i Lleó). Aquestes regions solen ser també molt properes al centre en termes geogràfics (per exemple, Centre-Vall del Loira). En termes generals, el comportament polític i social d'aquestes regions seguirà les pautes dels centres purs (per exemple, Extremadura).

3.4.2. Regions perifèriques 1

Definim com a perifèriques 1 aquelles regions que, si bé disposen d'algunes característiques culturals i històriques diferents de les del centre, han estat força assimilades per aquell.

La distància física entre les regions perifèriques 1 i el centre geogràfic sol ser major que l'establida entre aquest i les regions centrals. Les regions perifèriques 1 poden estar físicament connectades al centre (per exemple, la Campània), o bé no mantenir cap continuïtat física amb aquell (per exemple, les Illes Balears).

En aquestes regions existeixen comunitats de parlants de llengües diferents de l'hegemònica de l'estat, i solen conservar tradicions també distingibles de les del centre. Per un altre costat, moltes de les regions perifèriques 1 han gaudit d'institucions d'autogovern al llarg de la seua història, havent estat subjectes polítics reconeguts abans de ser assimilades a l'estat nacional (per exemple, Aragó). Tanmateix, el grau de consciència que tenen els habitants de les regions perifèriques 1 al voltant de les seues singularitats culturals i històriques és més aviat escassa (per exemple, la Provença).

Aquesta baixa consciència col·lectiva té dues traduccions principals. D'un costat, els habitants de les regions perifèriques 1 acostumen a igualar en

importància les identitats regional i estatal, que no són percebudes com a generalment conflictives. De l'altre, aquests trets distintius no solen ser considerats oposats als hegemònics de l'estat (per exemple, Astúries). La politització de les singularitats de les regions perifèriques 1 és, així, difícil.

Com a resultat de tot això, els sistemes de partits de les regions perifèriques 1 són molt semblants als sistemes de partits estatals, sent dominats per PAE. Aquests partits, però, sovint coexisteixen amb PANE de reduïda incidència, la qual cosa també distingeix les regions perifèriques 1 de les centrals.

3.4.3. Regions perifèriques 2

Les regions perifèriques 2 són les més allunyades del centre en gairebé tots els aspectes. D'igual manera que les perifèriques 1, solen situar-se a una major distància geogràfica del centre que les regions centrals, podent mantenir amb aquell continuant o no. També comparteixen amb les regions perifèriques 1 el fet que els seus habitants acostumen a parlar una llengua diferent de l'hegemònica de l'estat, i que han gaudit d'institucions d'autogovern al llarg de la seua història. Tanmateix, les regions perifèriques 2 se'n diferencien d'aquelles altres en el fet fonamental que els seus habitants tenen una major consciència de les seues singularitats culturals i socials, les quals serveixen de base per a la mobilització política.

A conseqüència de la seua alta consciència col·lectiva, els habitants de les regions perifèriques 2 prioritzen la identitat regional a l'estatal, tot utilitzant-la per formar-se opinions al voltant dels interessos i la distinció de grup (Guinjoan & Bermúdez, 2019, p. 7). En algunes d'aquestes regions, de fet, la identitat regional opera a manera d'identitat nacional oposada a la de la nació dominant de l'estat. Aquest és el cas de les denominades "nacions sense estat" (Chouinard, 2016; Friend, 2012; Guibernau, 2004; Keating, 2001). Al capdavall, les regions perifèriques 2 són aquelles que mostren un major rebuig al projecte uniformador de l'estat nacional.

En suma, identifiquem com a perifèriques 2 les regions que qüestionen la seua vinculació amb l'estat al qual pertany (per exemple, Escòcia), però també aquelles altres que, tot mantenint-s'hi, expressen una voluntat de diferenciació dins el cos estatal (per exemple, la Llombardia). El desig d'autogovern dels habitants d'aquestes regions sol tenir com a resultat la configuració de sistemes de partits que compten amb la participació de PANE amb alts nivells d'institucionalització.

4. Crisis econòmiques i crisis polítiques: conseqüències

4.1. Les crisis econòmiques: notes sobre la Gran Recessió

Una recessió és una caiguda de l'activitat econòmica generalitzada i sostinguda. Aquesta es produeix quan el producte interior brut (PIB) d'una economia presenta xifres negatives durant, almenys, dos trimestres seguits (Silk, 1974). La crisi econòmica que se'n succeeix suposa la ruptura de les relacions socials establides, i és manifestada en indicadors econòmics secs, com ara l'ocupació, el creixement, l'atur o la inflació (Gevorkyan, 2015). Aquesta fou, en efecte, la situació de bona part de les economies avançades del món entre els anys 2008 i 2009.

La Gran Recessió té el seu origen als Estats Units d'Amèrica. Els primers indicis de debilitat econòmica els trobem l'estiu de 2007, quan nombrosos bancs que havien dedicat bona part de les seues inversions a les titulacions d'hipoteques no pogueren fer front a la fallida d'aquella indústria. Tanmateix, fou la caiguda de la companyia de serveis financers Lehmann Brothers, amb grans interessos en el mercat de les hipoteques *subprime*, el que simbolitza l'inici de la crisi financera en setembre de 2008. La greu situació econòmica que se'n succeí obligà l'Administració de George Bush a actuar ràpidament. En un context de gran desregulació econòmica i laxa supervisió, el govern dels Estats Units decidí rescatar algunes entitats financeres i bancàries i deixar caure altres. Els bancs que sobrevisqueren a aquesta situació van haver de reduir els préstecs a empreses i consumidors, cosa que deprimí el consum i la inversió, tot provocant un important l'alentiment econòmic (Love & Mattern, 2011). La recessió era ja un fenomen de primer ordre.

Lluny de ser un episodi local, la interdependència entre els diversos mercats globals feu de la recessió originada als Estats Units un fenomen internacional. Per tal de combatre-la, molts països impulsaren, en un primer moment, una sèrie de mesures d'estímul macroeconòmic i de reformes en les polítiques del mercat laboral. Si bé en alguns casos aquestes mesures ajudaren els governs a evitar una contracció econòmica severa, o almenys un deteriorament ràpid del mercat

de treball, el fet cert és que no pogueren posaren fre a una recessió que ja no es podia aturar. Les implicacions econòmiques i socials no trigaren a manifestar-se en forma de davallada de la riquesa, augment de l'atur, increment de la desigualtat salarial i, en definitiva, un agreujament general de les condicions de vida. Tanmateix, la recessió tingué un impacte diferent al llarg del territori europeu, tot reflectint diferències en les condicions inicials de cada país, la manera com aquella es va transmetre, el context econòmic de cada país i les diverses decisions que prengueren els seus governs (Verick & Islam, 2010). Siga com siga, la Gran Recessió va demostrar una gran capacitat transformadora que acabaria per fer trontollar l'estabilitat econòmica de bona part dels països de l'Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic, la qual anà aparellada d'una important onada de desconfiança devers les institucions (Tormos, 2019).

Malgrat els paral·lelismes que es poden establir entre aquesta i altres recessions precedents —com ara la que afectà les economies industrials durant el període 1974-1982—, la de 2008 és considerada la recessió més important des de la postguerra del segle XX. De fet, cal remuntar-se a la Gran Depressió de 1929 per trobar un episodi amb una transcendència històrica semblant a la de la Gran Recessió. Això no obstant, l'una i l'altra tingueren resultats polítics diferents a causa de les variables contextuals (històriques, institucionals, polítiques) que les distingeixen (Kaltwasser & Zanotti, 2018).

4.2. Les crisis polítiques

Kaltwasser i Zanotti assenyalen quatre raons per considerar la Gran Recessió una crisi política (2018). La primera, perquè aquella suposà una situació d'extrema perillositat i inestabilitat amb implicacions polítiques importants. La segona, perquè despertà els debats al voltant de la responsabilitat (per exemple, mentre que diversos actors d'àmbit estatal tendiren a atribuir la culpa a entintats internacionals, especialment la UE i el Fons Monetari Internacional, alguns actors regionals culpabilitzaren, al seu torn, les institucions estatals). La tercera, perquè

la Gran Recessió suposà una conjuntura crítica; és a dir, una situació en la qual les institucions estructurals (econòmiques, culturals, ideològiques, organitzatives) sobre l'acció política es relaxen significativament durant un període relativament curt, tot obrint la finestra d'oportunitats per als diversos actors polítics (Capoccia & Kelemen, 2007). Una darrera interpretació, arrelada a tradicions marxianes, entén la Gran Recessió com una crisi política des d'una perspectiva més àmplia; en concret, com una crisi estructural entre capitalisme i democràcia.

Tot i que en termes generals podem entendre la Gran Recessió com una crisi política, un examen més acurat d'aquest episodi històric aconsella diferenciar ambdós fenòmens, ja que el vincle entre les crisis econòmiques i les crisis polítiques no és automàtic. En efecte, no totes les societats afectades per la crisi econòmica que succeí a la recessió experimentaren una crisi política. Al capdavall, es poden produir crisis econòmiques que no esdevinguen crisis polítiques, crisis polítiques que no deriven de crisis econòmiques, i transformacions polítiques que no siguen producte de cap crisi. La seqüència crisi econòmica-crisi política-canvi polític és, en definitiva, un procés complex que només s'acompleix quan es produeixen una sèrie de fenòmens determinats.

En efecte, per bé que les crisis econòmiques contenen "combustible potencial" per al canvi (Achen & Bartels, 2005), aquestes no passen de ser, en realitat, condicions necessàries, però no suficients, perquè es produïsquen transformacions polítiques (Cordero & Simón, 2016). Primer que res, és necessari que una crisi econòmica esdevinga política. Assumim que això no serà generalment possible si el descontentament produït pel deteriorament de les condicions de vida derivades d'una crisi econòmica no s'uneix a altres factors que, en conjunció, generaran una situació d'insatisfacció devers les institucions (Kriesi, 2015). El desig de canvi que sol acompanyar el descontentament polític, al seu torn, ha de ser adientment mobilitzat perquè es produïsca un canvi polític.

Kriesi ha anomenat "potencialitats polítiques latents" els components actitudinals que constitueixen els més o menys fèrtils motius d'una crisi política

(Kriesi, 2015, p. 3). N'identifica, d'una banda, aquelles potencialitats que són resultat del xoc exogen de la mateixa crisi econòmica, i de l'altra, les que se'n deriven de processos endògens d'una societat determinada (Kriesi, 2015, p. 4). Entre aquestes darreres trobem tot un conjunt de fenòmens de caràcter autòcton, com ara crisis internes dins l'elit governant. És la suma d'aquests factors exògens (crisi econòmica) i endògens (crisis autòctones) allò que generarà una crisi política. En concret, les crisis econòmiques poden revitalitzar, intensificar o reconduir processos ja en curs (Kriesi, 2015, p. 5).

Sabem que s'ha produït una crisi política, principalment, quan es produeixen canvis rellevants en l'opinió pública i augmenten les mobilitzacions polítiques. Les mobilitzacions són, al seu torn, el lligam entre les crisis polítiques i els seus resultats. Perquè una crisi política es materialitze en una transformació tangible, doncs, els diversos actors polítics interessats en el canvi han d'implementar estratègies mobilitzadores eficients. Concretament, la mobilització política ha d'orientar-se a manllevar el poder al grup governant. Aquest, al seu torn, tractarà de mantenir-s'hi (Dobry, 1988).

Entenem la mobilització política com el procés mitjançant el qual els diversos actors polítics animen la gent a participar en alguna de les múltiples formes que pren l'acció política (Johnston et al., 2007; Vermeersch, 2010). Les mobilitzacions poden ser de dalt a baix (= *top down*) o bé de baix a dalt (= *bottom up*) (Kriesi, 2015, p. 5). Les mobilitzacions de dalt a baix són aquelles organitzades per les elits polítiques, i tenen com a objecte persuadir els ciutadans que expressen la seua afinitat a través de les urnes. Es tracta d'un procés lligat al fenomen electoral (Dalton, 2013; Rosenstone & Hansen, 1993). El lideratge polític desenvolupa, ací, un paper essencial (Kriesi, 2015, p. 5). Altrament, les mobilitzacions de baix a dalt són aquelles liderades per organitzacions de base (Kriesi, 2015, p. 6). Entre aquestes mobilitzacions trobem una gran varietat d'accions (com ara manifestacions, vagues o protestes) que les acosten als moviments socials, entesos aquests com a xarxes interactives d'individus, grups i organitzacions que dirigint les seues demandes en la societat civil i a les autoritats, intervenen amb

una certa continuïtat en el procés de canvi social mitjançant l'ús prevalent de formes no convencionals de participació (Casquette, 1998, p. 22). Cal notar, però, que les mobilitzacions de dalt a baix i de baix a dalt no són excloents, sinó complementàries. A tall d'exemple, si bé l'acció dels partits polítics pot canviar les preocupacions de la població, els canvis partidistes, per la seua banda, se'n resulten a voltes de l'acció de la població (Carsey & Layman, 2006).

La manera com s'haja produït la mobilització serà allò que determine els resultats d'una crisi política. En cas que la mobilització no siga reeixida, el potencial transformador de la crisi política desapareixerà. Altrament, una mobilització eficaç pot menar devers el canvi polític. En la seua proposta, Kriesi distingeix entre resultats electorals i polítics i, com que aquestes depenen de la durada de la crisi, també a curt i llarg termini (2015, p. 8). Partint d'aquesta base, en la present recerca proposem una tipologia ampliada en la qual distingim entre resultats en el sistema de partits, en la formació de govern i en l'àmbit estructural, d'un costat, i a curt, mitjà i llarg termini, de l'altre. El canvi polític es produirà en el moment que es confirme no només un reemplaçament en l'elit governant, sinó quan aquesta nova elit implemente noves polítiques públiques (Kriesi, 2015).

Tot amb tot, convé recordar que la capacitat de canvi en un sistema polític regional resta tothora limitada pel govern central de l'estat. En efecte, aquesta és la institució que, en darrera instància, té la capacitat de distribuir (o no) les capacitats polítiques necessàries perquè els governs regionals efectuen canvis polítics substantius. És a dir, que la capacitat de canvi en un sistema polític regional queda acotat pel grau d'autonomia que li ha estat concedit pel poder estatal.

Atenint-nos a la distinció proposada entre els resultats d'una crisi política en el sistema de partits, en el govern i en el pla estructural, d'un costat, i a curt, mitjà i llarg termini, en el següent apartat presentem les expectatives que motiven la investigació.

Figura 1.1. Seqüència crisi econòmica-crisi política-canvi polític

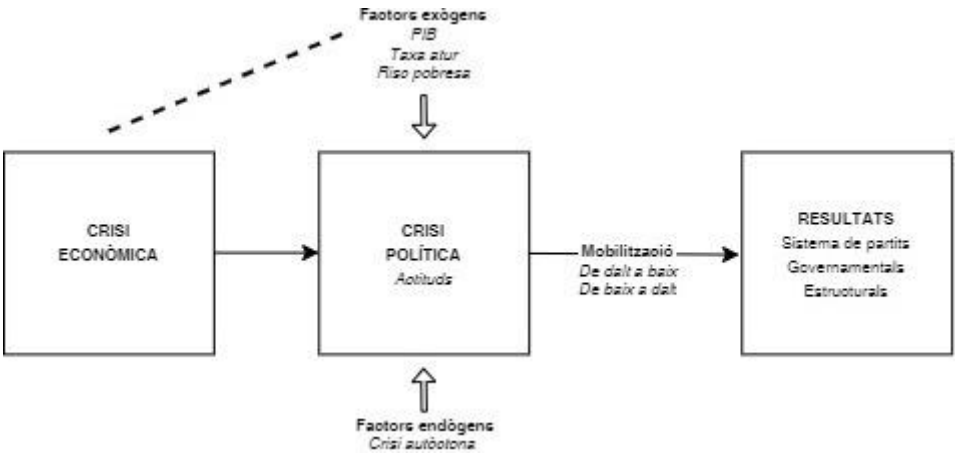

Font: elaboració pròpia a partir dels autors citats

5. L'impacte polític de la recessió a nivell regional: algunes expectatives

Com s'ha assenyalat en la introducció, la literatura acadèmica sobre els resultats polítics de la Gran Recessió en el nivell regional no ha anat molt més enllà d'estudis dedicats a casos molt concrets. La present recerca, déiem, pretén contribuir a emplenar aquell buit. Establim dos tipis d'expectatives que guiaran l'exercici empíric: les generals i les concretes.

Les expectatives generals estan directament relacionades amb la dimensió temporal. D'acord amb Kriesi, mentre que a curt termini els titulars governamentals no sempre són castigats, els electors tendeixen a penalitzar-los a llarg termini, tot generant una reestructuració del poder en el sistema de partits (2015). D'acord amb aquesta lògica, les expectatives generals giraran al voltant de la idea bàsica que els resultats polítics de la crisi més importants tindran lloc, especialment, en el mitjà i el llarg termini.

Per un altre costat, el descontentament produït per les recessions econòmiques amb el sistema polític pot intensificar les tensions entre el centre i la perifèria (Bosco & Verney, 2012; Rico, 2012). Si ens acollim a aquesta idea, caldria esperar que els resultats polítics de la recessió seguiren patrons diferents en funció de les característiques pròpies de cada categoria de regió. Si la tipologia de regions proposada ha estat correctament conceptualitzada, els resultats polítics identificats en les regions examinades haurien de tenir un cert grau de representativitat, i doncs, ser inferibles a altres regions semblants.

5.1. Resultats en el sistema de partits

a) Resultats electorals: participació i sorgiment de nous partits

La participació política s'entén com a qualsevol acció dels ciutadans adreçada a influir en el procés polític i en els seus resultats. Pot prendre distintes formes, entre les quals destaquen el vot, la participació en campanyes electorals o en partits polítics, el contacte directe amb polítics i mitjans de comunicació i la

protesta política. Entre aquestes, el vot és el tipus de participació política més freqüent i destacat (Anduiza & Bosch, 2004).

Les eleccions compleixen tres funcions bàsiques. Primer, la de representació, car garanteixen l'elecció de representants a partir de les preferències dels votants. Segon, la de govern, puix que a partir d'aquelles se selecciona un govern determinat, i posteriorment es controla. Finalment, de legitimació, ja que són el millor sistema per determinar qui ocuparà llocs de responsabilitat política mitjançant un procés participatiu. El fet que les eleccions garantisquen la igualtat en la participació de tots els ciutadans en un procés explícit i reconegut les confereix una legitimitat especial (Anduiza & Bosch, 2004).

Els principals estudis sobre participació electoral en contextos de crisi econòmica solen recolzar-se en la teoria del vot econòmic, que sosté que les condicions econòmiques (com ara l'impacte del cicle econòmic o l'atur) afecten el comportament electoral, tant a nivell agregat com individual (Lewis-Beck, 1988). El supòsit bàsic d'aquesta teoria és que els votants tendeixen a recompensar els titulars governamentals quan la situació econòmica és positiva, i a castigar-los quan és dolenta (Lewis-Beck & Mary, 2000). Aquest segon escenari va ser el més comú arreu d'Europa durant la Gran Recessió, quan el descontentament econòmic i polític que la va acompanyar va acabar per desestabilitzar bona part dels sistemes de partits (Bremer et al., 2020).

Les transformacions polítiques produïdes per la recessió seguiren dues pautes de conflicte principals. La primera s'identificà als països del Sud (Grècia, Espanya, Itàlia i Portugal). Si bé el comportament d'aquests països fou variat, a tots aquells es produí una oposició a les mesures d'austeritat per combatre la crisi que feu augmentar la desconfiança devers les elits polítiques en general, i les governants en particular. En un primer moment, els grans damnificats d'aquesta desconfiança foren els representants de la "vella" política, i els beneficiaris, diversos partits polítics de nova esquerra, com ara Syriza a Grècia, o Podemos a Espanya, fins a mitjan dècada de 2010 (Hutter et al., 2018, p. 23). Aquell primer

impuls esquerrà, però, fou corregit els anys següents per un desplaçament dretà (per exemple, l'emergència de Vox a Espanya, l'auge de la Lega a Itàlia o la victòria dels conservadors en les eleccions parlamentàries gregues de 2019).

La segona pauta de disputa s'observa als països del Nord-oest d'Europa. Allí, el conflicte tingué origen en el doble impacte dels reptes de la integració europea, percebuda com una amenaça per a l'estat nació sobirà, i la immigració, percebuda com una amenaça per a la identitat nacional. A més, el rescat de les economies del Sud generà actituds molt crítiques devers aquestes entre els ciutadans del Nord-oest. Els principals beneficiaris del clima de descontentament al Nord-oest d'Europa foren les formacions de nova dreta populista (Hutter et al., 2018, p. 23-24)[16].

Tanmateix, el descontentament econòmic i polític durant la Gran Recessió i els anys posteriors no es traduí només en un canvi en l'orientació del vot d'acord amb les pautes amunt assenyalades. Sovint, aquell clima de descontentament esperonà, també, la desmobilització electoral. Aquest escenari està en sintonia amb les recerques que han explicat com l'empitjorament de les condicions materials poden anar succeïdes d'un declivi de la participació electoral (Anderson, 2000; Duch & Stevenson, 2010; Rosenstone, 1982). Des d'aquest angle, l'abstencionisme durant la Gran Recessió pot ser entés com un signe de protesta, una manera "d'eixida" del mercat electoral un cop els votants consideraren esgotada la seua "veu" a l'hora d'expressar les seues demandes (Hirschman, 1970, a: Rasero, 2015, p. 6).

Cal notar que també hi ha estudis que han explorat el nul impacte de les crisis en el comportament electoral. Aquest fenomen entra en contradicció amb els dos escenaris anteriors, i es produeix, segons alguns autors, perquè els ciutadans

[16] Una tercera pauta és la seguida pels països del Bloc de Visegrád (República Txeca, Eslovàquia, Hongria i Polònia), on s'identifica un "gir il·liberal" que informa de l'auge de partits autoritaris i dretans amb lideratges forts. El creixent protagonisme d'aquestes formacions anà aparellat, entre altres fenòmens, de la reducció de la confiança en les institucions democràtiques clàssiques, el debilitament de les garanties judicials i la polititització de les administracions públiques (Bustikova & Guasti, 2017).

poden evitar la recerca de solucions polítiques a la seua situació econòmica quan estan molt involucrats en els seus propis problemes (Fiorina, 1978). No sembla que aquesta fora la situació a Europa durant la Gran Recessió.

D'acord amb l'evidència disponible quant als efectes polítics de la Gran Recessió a escala estatal, podem esperar una considerable variació de resultats electorals en l'àmbit regional. La primera expectativa, de caràcter general, és que, d'acord amb la literatura al·ludida (Kriesi, 2015), el càstig electoral als titulars governamentals serà més freqüent en el mitjà i el llarg termini **(expectativa 1)**.

Les expectatives concretes giren al voltant del grau de regionalització dels sistemes de partits de cada tipus de regió. Tenint en compte que els sistemes de partits de les regions centrals no estan afectats per les tensions pròpies de la clivella centre-perifèria, cal preveure que els resultats en aquestes regions s'alineen amb les pautes generals dels sistemes de partits estatals. En concret, caldrà esperar que els nous partits emergents durant la Gran Recessió siguen d'àmbit estatal **(expectativa 1.1)**.

Les regions perifèriques 1 presenten una major complexitat a l'hora de generar expectatives. Atés que els seus sistemes de partits són força semblants als estatals, no hauríem d'esperar resultats electorals massa divergents amb les lògiques estatals. Tanmateix, en la mesura que els sistemes de partits d'aquestes regions contenen potencialitats regionalitzadores, no podem descartar la possibilitat que en les regions perifèriques 1 es produïsca un eventual auge dels PANE. Aquest auge s'ha de valorar a dos nivells: evolució electoral i emergència de formacions en aquest espai. No és d'esperar, però, que un possible auge dels PANE capgire el domini general que els PAE tenen en els seus sistemes de partits **(expectativa 1.2)**.

Les regions perifèriques 2 són les que, previsiblement, més s'haurien de desviar de les pautes electorals identificades en el nivell estatal. Atés que els ciutadans amb una identitat regional oposada a la nacional tendeixen a

culpabilitzar els governs estatals de la crisi (Guinjoan & Bermúdez, 2019), podem esperar que, durant els anys de la recessió i els següents, els electors de les regions perifèriques 2 penalitzaren especialment els partits estatals. Els lògics beneficiaris d'aquesta situació serien els PANE, dels quals, conseqüentment, esperem un auge generalitzat, testat alhora en la seua evolució electoral i en l'emergència de noves formacions d'aquell tipus **(expectativa 1.3)**. Aquesta expectativa va en línia amb la idea que les recessions econòmiques poden intensificar les demandes independentistes. L'argument que sosté aquesta idea és que les crisis proporcionen als partits nacionalistes un argument sòlid per culpar el govern central dels mals resultats econòmics, plantejant demandes d'autonomia fiscal i política per mobilitzar els seus votants i enviar un missatge que l'acomodació territorial ja no és possible (Cuadras-Morató & Rodon, 2019, p. 2192).

5.2. Resultats governamentals

Una de les principals funcions de les eleccions, recordem-ho, és la d'escollir i controlar els titulars governamentals. Amb el seu vot, els electors poden mantenir o rellevar un govern. D'acord amb Mair (1996), el control pot respondre a tres pautes d'alternança governamental diferents. La primera, que l'autor defineix com majorista, es produeix quan tots els partits en el govern són desplaçats de l'oficina en el moment $t + 1$ per un nou govern constituït per un partit o coalició de partits que eren prèviament a l'oposició (Mair, 1996, p. 90). El segon patró és l'alternança parcial, i s'esdevé quan un nou govern inclou, almenys, un partit que formava part de l'anterior govern. El darrer patró és la no alternança. Aquest descriu una situació en la qual el mateix partit, o partits, romanen amb el control exclusiu del govern, generalment durant un període de temps extens (Mair, 1996, p. 91-92). Si assumim, tal com abans hem apuntat, que el càstig electoral als titulars governamentals serà més freqüent en el llarg termini, hauríem d'esperar que, en bona lògica, les alternances majoristes o parcials foren més habituals en aquell període temporal **(expectativa 2)**.

Les expectatives concretes tenen a veure amb el grau de congruència entre els governs regionals i els estatals. La formació de governs en els sistemes descentralitzats respon a la necessitat primera que els PAE coordinen la seua acció entre els diversos nivells de govern (estatal i regional). Aquests partits solen buscar, així, la congruència, definida com la situació en què la composició d'un govern regional coincideix amb la composició del govern estatal (Ştefuriuc, 2009, p. 94). La congruència pot prendre tres formes distintes. La congruència plena s'esdevé quan els mateixos partits participen tant en el govern regional com en el central, cosa que també significa que les relacions entre els dos governs són, alhora, relacions dins dels partits polítics que els formen. La incongruència total es produeix quan no hi ha superposició; és a dir, quan el conjunt de partits que formen un govern regional està a l'oposició (o bé no té presència parlamentària) en l'àmbit estatal. Les relacions intergovernamentals esdevenen, en aquest cas, relacions entre partits, i el grau de conflicte que les caracteritza es filtra pel grau de conflicte entre els partits implicats. En últim lloc, hi és la congruència parcial, que és la situació governamental més complexa. Aquesta es produeix quan només alguns dels partits que són en el govern d'un nivell formen també part de l'altre. En aquesta situació, els partits que tenen presència en ambdós governs es troben en una situació peculiar, ja que o bé estan governant en un nivell amb el qual constitueix l'oposició a l'altre nivell —la qual cosa els posa en la delicada situació de compartir espai amb l'enemic—, o bé governen a un nivell amb partits que no estan presents en l'altre nivell, situació que normalment hauria de ser menys problemàtica. Com que les regions i el govern central comparteixen competències en moltes àrees polítiques, és probable que les relacions intergovernamentals i la presa de decisions es vegen afectades per la congruència o la manca d'aquesta (Ştefuriuc, 2009, p. 94-96).

En la mesura que els sistemes de partits de les regions centrals són els que generalment estan més alineats amb els sistemes de partit estatals, puix que són dominats per PAE, es pot esperar que els governs d'aquestes regions siguen els que també mostren un major grau de congruència amb els governs estatals. A

causa de l'absència de conflictes derivats de la clivella centre-perifèria, la crisi no hauria de capgirar aquest patró **(expectativa 2.1)**. Continuant amb aquesta lògica, podem esperar que el grau de congruència entre els executius de les regions perifèriques 1 i els governs estatals siga menor que el que creiem que s'establirà entre els executius de les regions centrals i els governs estatals **(expectativa 2.2)**. Altrament, si és cert que el pes dels PANE en les regions perifèriques 2 augmenta a conseqüència de la recessió, hauríem d'esperar que els governs que es formen a aquelles regions foren els més incongruents **(expectativa 2.3)**.

5.3. Resultats estructurals

La creació d'estructures regionals és la "conjuntura crítica" que engega el procés de reestructuració territorial de l'estat. Amb el sorgiment de les regions s'estableix l'existència física i l'estatus constitucional dels governs regionals, es delimiten i cartografien els seus límits en grups territorials i es legitima el seu govern amb eleccions directes (Toubeau, 2018, p. 80). D'aquesta manera, tota mesura política adreçada a alterar els límits territorials d'una regió, o a modificar el seu autogovern, afectarà de manera fonamental les seues estructures bàsiques.

La modificació de les estructures regionals no s'esdevé amb massa freqüència. Si bé és cert que, des que emergiren, les regions europees han experimentat canvis substancials en el seu grau d'autogovern, aquests canvis no han qüestionat generalment ni l'existència ni la naturalesa de les regions. Les modificacions dels límits territorials regionals han estat encara menys freqüents un cop aquelles es crearen.

Si acceptem que les crisis són conjuntures crítiques que poden encendre els debats territorials, caldria esperar que durant la Gran Recessió es produïren iniciatives estatals orientades a modificar les estructures regionals. En sintonia amb el que hem explicat adés en relació amb la dimensió temporal, es pot esperar

que aquestes iniciatives foren més freqüents en el mitjà i el llarg termini **(expectativa 3)**.

Atesa l'absència de moviments regionalistes a les regions centrals, és d'esperar que els possibles canvis estructurals que es produïsquen en aquestes siguen producte d'iniciatives estatals **(expectativa 3.1)**. Altrament, si és cert que el pes dels PANE després de la crisi s'incrementa a les regions perifèriques 2, tal com hem suggerit, caldrà preveure un potencial auge de les demandes autonomistes a aquelles regions. Podem esperar, doncs, que els possibles canvis estructurals en aquestes regions seran producte d'iniciatives estatals, però també regionals. Tanmateix, les demandes regionals seran només ateses en el cas que no comprometen l'statu quo estatal **(expectativa 3.3)**. Un plantejament d'expectatives quant a les regions perifèriques 1 es presenta més complicat. Els resultats estructurals en aquest cas seran, en sintonia amb el que hem explicat fins ara en relació amb aquest tipus de regions, variables, i no seguiran, previsiblement, cap patró compartit **(expectativa 3.2)**.

Taula 1.3. Expectatives generals sobre els resultats polítics de la recessió (dimensió temporal)

Dimensió	Expectativa
Sistema de partits	1. Major freqüència de càstig electoral als titulars governamentals en el mitjà i el llarg termini
Governamental	2. Major freqüència d'alternances governamentals majoristes o parcials en el mitjà i el llarg termini
Estructural	3. Major freqüència d'iniciatives estatals orientades a introduir canvis estructurals en el mitjà i el llarg termini

Font: elaboració pròpia

Taula 1.4. Expectatives concretes sobre els resultats polítics de la recessió (dimensió regional)

Categoria de regió	1. Sistema partits	2. Governamentals	3. Estructurals
Regions centrals	1.1. Els partits emergents seran PAE	2.1. Major congruència	3.1. Els possibles canvis seran producte d'iniciatives estatals
Regions perifèriques 1	1.2. Un possible auge de PANE no capgirarà el domini dels PAE	2.2. Menys congruència que les que regions centrals	3.2. Sense patró compartit
Regions perifèriques 2	1.3. Auge generalitzat dels PANE	2.3. Major incongruència	3.3. Els possibles canvis seran producte d'iniciatives estatals i regionals (si aquestes no qüestionen l'statu quo)

Font: elaboració pròpia

Capítol II
Marc metodològic

Definit l'objectiu de la recerca, construït el seu corpus teòric i presentades les expectatives, en aquest capítol s'elabora la proposta metodològica que permetrà l'exercici empíric. La finalitat de la tesi, recordem, és la d'explicar els resultats polítics de la recessió nivell regional. Amb aquest objecte, es comparen nou casos de l'Europa Llatina.

La primera tasca del capítol consisteix a oferir unes notes bàsiques sobre el mètode comparat, el qual fonamenta l'estratègia d'investigació. En particular, es fa servir com a tècnica d'investigació el seguiment de processos comparat basat en la narració. En el segon apartat del capítol s'explica en què consisteix aquesta tècnica, i es justifica perquè ha estat escollida. Tot seguit, s'explicita la manera com s'organitza l'anàlisi empírica, tot concretant les etapes i les característiques de l'exercici comparatiu.

El tercer apartat està dedicat a les fonts d'informació escollides. Es repassa què són les fonts d'informació i es presenten de manera detallada aquelles que s'han consultat: publicacions acadèmiques, bases de dades d'organismes públics i privats d'àmbit supraestatal, estatal i subestatal, i (de manera ocasional) diversos mitjans de comunicació.

1. Enfocament metodològic: el mètode comparat

Davant la dificultat per fer experiments en ciències socials (mètode que més s'ajusta a l'ideal científic), entre aquelles és comú l'adopció d'estratègies no experimentals. Entre aquestes destaca, juntament amb el mètode estadístic i els estudis de cas, el mètode comparat.

El llarg recorregut de la comparació en la tradició intel·lectual occidental es remunta, presumiblement, a la classificació de règims polítics d'Aristòtil. Des que el filòsof grec elaborà la seua obra, és a bastament extensa la quantitat de pensadors que han fet servir el mètode comparat en els seus treballs. Clàssics com Locke, Hegel, Comte, Montesquieu, Tocqueville, Stuart Mill, Durkheim, Pareto o Weber tractaren d'analitzar la realitat mitjançant aquest mètode. Altres referents més actuals són Laswell, Eisenstdat, Almond, Sartori, Kaplan o Lijphart, autors que, si bé no realitzaren grans aportacions al mètode, ajudaren a aclarir i especificar alguns dels seus aspectes (Morlino, 2005).

El mètode comparat s'encarrega de comparar de manera explícita i sistemàtica les relacions entre variables d'un nombre reduït de casos. La comparació es diferencia del mètode estadístic pel fet que amb aquella no podem portar a terme un control sistemàtic de variables independents a través de correlacions parcials (Anduiza et al., 2009). De fet, el mètode comparat no és una tècnica d'investigació concreta, ans un mètode per descobrir relacions empíriques entre variables amb voluntat de produir coneixements generalitzables (Caïs, 1997: Anduiza et al., 2009, p. 120). El fet que amb la comparació no puguem superar les generalitzacions limitades, però, no exclou la seua capacitat per produir saber nomotètic, el qual ens permet un alt nivell de generalitat i la possibilitat d'ús en múltiples ocasions (Morlino, 2005).

El mètode comparat respon, principalment, a tres funcions. La primera és cognoscitiva, i consisteix a analitzar les realitats de les diverses unitats d'anàlisi a fi de conèixer el fenomen estudiat. La segona és explicativa, ja que comparar diverses unitats d'anàlisi i els fenòmens que els diferencien ens permet arribar a

explicacions sòlides, sempre que aquestes siguen corroborades en els distints casos. La darrera funció, l'aplicativa, permet adquirir coneixement per adoptar mesures adients davant una problemàtica determinada, tot analitzant altres realitats on observem aquella mateixa problemàtica. D'entre les tres funcions, l'explicativa és la més important en el procés d'investigació, puix que facilita l'establiment d'un nexe causal entre els estats d'una o diverses propietats o variables, allò que, en darrera instància, possibilita la generalització del fenomen estudiat (Morlino, 2005, p. 25-26).

Per comparar, escau, primer que res, identificar el fenomen que volem estudiar. Cal, doncs, atendre a la pregunta que orienta la recerca, l'objectiu que ens plantegem, per saber què compararem. En tant que tractem d'analitzar l'impacte polític de la Gran Recessió en l'àmbit regional a l'Europa Llatina, en la present tesi seleccionem com a unitats d'anàlisi nou regions d'aquell espai. La proposta metodològica es basa així en el mètode comparatiu subnacional (nacional, en aquest cas, s'usa com a relatiu a l'estat), orientat a la creació de teories que permeten explicar els processos econòmics i polítics en un context de creixent descentralització. Aquest mètode estimula la innovació teòrica, ja que ofereix noves estratègies per a la recerca comparada que poden ajudar a elaborar teories multinivell (Giraudy et al., 2019, p. 353). En concret, el mètode comparatiu subnacional contribueix a gestionar millor algunes de les limitacions característiques d'un disseny d'investigació petit, reforça la capacitat dels comparativistes per codificar amb precisió els seus casos i ajuda a manejar la naturalesa espacialment desigual de les grans investigacions polítiques i econòmiques (Snyder, 2001, p. 94). El mètode també presenta, però, algunes limitacions. D'un costat, la compensació entre la capacitat de guanyar control i la capacitat de generalitzar, i de l'altre, la compensació entre la capacitat d'establir un control sobre possibles factors explicatius i la de fer observacions i proves independents d'hipòtesis (Snyder, 2001, p. 103-104).

2. Tècnica d'investigació: el seguiment de processos comparatiu

Fins a temps recents, la comparació amb pocs casos s'havia recolzat, principalment, en els mètodes de Mill de la semblança i la diferència. Tanmateix, en l'actualitat el protagonisme millià s'ha anat desplaçant a poc a poc devers el seguiment de processos (= *process tracing*) com a eina analítica primera per arribar a inferències causals (Bril-Mascarenhas et al., 2017, p. 660). El seguiment de processos gaudeix d'un especial recorregut en les recerques polítiques de l'institucionalisme històric, i també en la sociologia històrica (Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 44-45). Els estudis clàssics del seguiment de processos tracten d'identificar el procés causal intervingut (la cadena i mecanisme causal) entre una variable (o variables) independents i el resultat de la variable dependent (George & Bennett, 2005). Aquest enfocament ha estat considerat especialment útil per als estudis de cas, i alguns autors, fins i tot, han dubtat de la seua utilitat per a la comparació (Beach & Pedersen, 2013).

Ara bé, el seguiment de processos i el mètode comparat no són incompatibles. L'acoblament entre l'un i l'altre és possible si estirem la definició de seguiment de processos referida més amunt. En la seua tasca per avançar cap a un mètode de seguiment de processos comparatiu, Bengtsson i Ruonavaara proposen una definició de seguiment de processos que encabeix qualsevol enfocament preocupat per la manera com es produeixen diversos resultats socials i polítics a través dels esdeveniments que resulten de les accions i interaccions dels actors i de diversos factors contextuals (Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 46). El seguiment de processos comparatiu és, així, un enfocament teòricament ben informat, que atén els processos socials i polítics combinant elements de teoria, cronologia i comparació per fer possibles inferències generals (Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 46-47).

Entre els enfocaments teòrics i metodològics que inclou el seguiment de processos comparatius destaquen la prova formal d'hipòtesis i els enfocaments més narratius (Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 46). Dins aquesta segona branca trobem aquelles obres dedicades a elaborar narracions informades en la

teoria més que no en la prova d'hipòtesis (Tannenwald 1999, a: Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 60). El caràcter narratiu d'algunes d'aquestes investigacions acosta el seguiment de processos a la narració històrica (Maillet & Mayaux, 2018), tot i que es diferencia d'aquella en la mesura que el seguiment de processos formula uns criteris analítics robustos que superen el mer exercici narratiu (Bennett & George, 1997, p. 6).

Prenent com a referent els postulats bàsics del seguiment de processos comparatiu fonamentat en la narració, la nostra estratègia consisteix a descriure i analitzar la seqüència d'accions i esdeveniments del procés que condueix a un determinat estat final determinat sense transformar-lo en variables i valors (Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 61). D'acord amb la pregunta d'investigació de la present recerca, aquest estat final són els resultats polítics de la recessió. L'estratègia a seguir, doncs, serà descriure i analitzar (narrar) els resultats polítics de la recessió a cada regió, i com s'ha arribat a aquests. Concretament, identifiquem dues etapes de l'anàlisi empírica, una dins el cas (= *within-case*) i l'altra entre casos (= *between-case*). En la primera d'aquestes s'hi reconstrueix i analitza el fenomen a estudiar en cada cas (regió), i en el segon s'hi comparen els processos de cada cas fent ús dels mecanismes identificats i d'alguna periodització de tipus ideal (Bengtsson & Ruonavaara, 2017, p. 45).

2.1. Estudi dins dels casos

Abordem l'estudi dins dels casos, o de casos (regions), en la segona part de la tesi. El quart capítol inclou els estudis de les regions centrals, el cinqué el de les regions perifèriques 1 i el sisé el de les regions perifèriques 2.

De manera prèvia a l'estudi de cada cas dediquem un primer apartat d'introducció amb dades del context legal, institucional i polític de la regió en qüestió. Segonament, i a fi d'ampliar aquest exercici contextualitzador, posem al lector en antecedents per ubicar l'anàlisi empírica informant de les eleccions i la legislatura immediatament anteriors a la recessió. En el següent apartat ens

aturem en l'inici de la recessió i els seus efectes econòmics i socials. Aquests primers tres apartats constitueixen la primera fase de l'anàlisi. La segona s'enceta amb les primeres eleccions i legislatura després de la recessió. Hi incloem els resultats electorals, governamentals i estructurals per a cada divisió temporal (curt, mitjà i llarg termini), sempre que el cas ho permeta. Els estudis en el cas finalitzen amb una recapitulació dels punts fonamentals de l'anàlisi.

Taula 2.1. Estructura dels estudis dins del cas

	I. Introducció	a. Marc legal i institucional b. Context polític
1a fase	II. Antecedents	a. Breu recorregut electoral i polític b. Eleccions i legislatura prèvia a la recessió
2a fase	III. La recessió	–
	IV. Resultats a curt termini	a. Sistema de partits b. Governamentals c. Estructurals
	V. Resultats a mitjà termini	a. Sistema de partits b. Governamentals c. Estructurals
	VI. Resultats a llar termini	a. Sistema de partits b. Governamentals c. Estructurals
	VII. Recapitulació	–

Font: elaboració pròpia

a) Arc temporal

La nostra investigació és de tipus sincrònic, ja que abasta un arc temporal més o menys ampli (Morlino, 2005, p. 74). Aquest és, aproximadament, de quinze anys. L'anàlisi s'inicia en els anys immediatament anteriors a l'esclat de la recessió, i finalitza amb el començament d'una nova crisi a escala global, aquesta de naturalesa ben diferent: la crisi provocada per la COVID-19 a principis de 2020. Hem decidit posar fi al període a analitzar amb la crisi generada per la COVID-19 donat el gran impacte que tingué en l'economia, l'opinió pública i l'elaboració de polítiques públiques. És a dir, perquè suposà un punt de ruptura amb l'etapa immediatament anterior.

L'arc temporal se subdivideix, al seu torn, en dues fases: la primera abasta els anys immediatament anteriors a l'inici de la recessió, i la segona s'enceta en el moment que aquesta es manifesta i produeix els seus primers resultats polítics. Així mateix, la segona fase està dividida entre el curt, el mitjà i el llarg termini. Com que analitzem fenòmens polítics molt connectats amb les eleccions, prenem com a unitat temporal bàsica els diversos comicis i les seues corresponents legislatures. D'acord amb aquesta lògica, considerem que el curt termini correspon a les primeres eleccions i legislatura després de la recessió, i els resultats a mitjà i llarg termini a les eleccions i legislatures compreses entre el final d'aquella primera legislatura després de la recessió i la darrera abans de 2020. L'arc temporal de cada estudi de cas canviarà en funció de la periodització de les seues eleccions i legislatures.

Taula 2.2. Arc temporal dels estudis en el cas

1a fase	Darrers comicis i legislatura abans de la recessió	
2a fase	Primers comicis i legislatura després de la recessió	Resultats a curt termini
	Següent/s comici/s i legislatura/es fins darreries dècada de 2010	Resultats a mitjà i llarg termini

Font: elaboració pròpia

b) Crisi econòmica i resultats polítics

En la nostra anàlisi cobren una especial rellevància els conceptes de crisi econòmica i de resultats polítics. Per facilitar la tasca empírica fem ús de "definicions mínimes"; és a dir, definicions que contenen els atribuïts essencials (necessaris i suficients) per caracteritzar el fenomen (Collier & Gerring, 2009, p. 5). La quantitat d'atributs d'un concepte lliga amb la seua abstracció: com menys en tinga, més abstracte serà, la qual cosa permetrà l'aplicació del concepte a un alt nombre de casos; altrament, com més necessaris siguen els trets que defineixen el concepte, menys abstracte serà aquest, i a menys casos es podrà aplicar (Anduiza et al., 2009, p. 41).

Per observar i mesurar un concepte hem d'operacionalitzar-lo, és a dir, convertir-lo en una definició operativa que incorpore l'especificació del camp de referents empírics del concepte. El procés consisteix, bàsicament, a escollir un o diversos indicadors per a cada concepte. Fet i fet, allò que comparem i analitzem no són conceptes, sinó els seus indicadors. El procés d'operacionalització d'un concepte consta dels següents passos: (i) definició del concepte; (ii) establiment de les dimensions que el constitueixen; (iii) especificació dels indicadors que millor s'ajusten a cadascuna d'aquelles dimensions; i (iv), allà on es puguen obtenir mesures quantitatives, la formulació d'índexs numèrics (Morlino, 2005). En el present treball no és possible acomplir la quarta etapa.

El baix nivell d'abstracció de la definició de crisi econòmica oferta en el primer capítol (4.1.) facilita la seua fàcil operacionalització. Contemplem dues dimensions per al concepte: la relativa a la riquesa i la laboral. Fem servir com a indicadors de la primera dimensió el PIB real i l'índex de pobresa i exclusió social, i de la segona, la taxa d'atur. El concepte de resultats polítics té un nivell d'abstracció més alt. Les seues dimensions, tal com hem explicat en la teoria, són el sistema de partits, la governamental i l'estructural. La primera dimensió pren forma amb tres indicadors: resultats electorals, nous partits i abstenció. Només presentem els resultats electorals dels partits que superen el llindar electoral. Els indicadors usats per a la dimensió governamental són l'alternança, que pot ser sense alternança, parcial o majorista, i la congruència, que pot ser plena, parcial o absència de congruència (incongruència). La dimensió estructural és la més abstracta, i té com a indicadors els canvis en el territori (delimitació geogràfica) de la regió i en el seu autogovern (increment o descens de competències) (vegeu cap. I, 5.1 a 5.3).

Taula 2.3. Operacionalització dels conceptes

Concepte	Abstracció	Dimensió	Indicadors
Crisi econòmica	Baixa	Riquesa	PIB real Risc de pobresa i exclusió social
		Laboral	Taxa d'atur
Resultats polítics	Mitjana	Sistema de partits	Llista més votada Nous partits Abstenció
		Governamental	Alternança
		Estructurals	Autogovern Territori

Font: elaboració pròpia

2.2. Estudi entre casos: comparació entre regions i comparació dins dels estats

L'estudi entre els casos compara els resultats de cada regió. Realitzem dues comparacions: una entre regions del mateix estat (comparació dins dels estats), i l'altra entre regions del mateix tipus (comparació entre categories de regions). Aquesta estratègia ens permetrà valorar el fenomen analitzat a partir de dues perspectives diferents però complementàries.

Els estats que integren les regions seleccionades són França, Espanya i Itàlia. Les regions centrals seleccionades són l'Illa de França, la Comunitat de Madrid i el Laci; les perifèriques 1, el Llenguadoc-Rosselló, el País Valencià i Sicília; i les perifèriques 2, Còrsega, Catalunya i el Vèneto. Dediquem els apartats 2 i 4 del tercer capítol a justificar aquesta selecció. La comparació dins dels estats s'inclou en el seté capítol, i la comparació entre regions correspon al vuité. En la mesura que cadascuna de les regions seleccionades presenta les seues pròpies pautes temporals, la cronologia de les comparacions no serà homogènia.

Taula 2.4. Comparació entre regions i comparació intra-estats

Estat	Regió	Categoria	Dimensions	Comparació
França	Illa de França	Centrals	Sist. partits Governamental Estructural	a. Entre regions b. Intra-estats
	Lleng.-Ross.	Perifèriques 1		
	Còrsega	Perifèriques 2		
Espanya	Madrid	Centrals	Sist. partits Governamental Estructural	a. Entre regions b. Intra-estats
	País Valencià	Perifèriques 1		
	Catalunya	Perifèriques 2		
Itàlia	Laci	Centrals	Sist. partits Governamental Estructural	a. Entre regions b. Intra-estats
	Sicília	Perifèriques 1		
	Vèneto	Perifèriques 2		

Font: elaboració pròpia

3. Les dades: fonts d'informació escollides

Les dades són els elements d'informació derivats del procés d'investigació de cada cas (Manheim & Rich, 1988: p. 458, a: Anduiza et al., 2009, p. 79). Com que no disposem dels mitjans suficients per produir les nostres pròpies dades, haurem de treballar amb aquelles disponibles en fonts secundàries. Aquestes fonts són molt útils per a la recerca acadèmica, puix que no són costoses d'obtenir en termes econòmics i temporals, faciliten l'accés a un gran volum d'informació, permeten cobrir amplis períodes de temps i ajuden al disseny i realització de l'estudi. Tanmateix, les fonts secundàries també presenten algun inconvenient. Entre aquests, per exemple, hi ha una possible manca de disponibilitat, l'absència de control o coneixement del procés d'obtenció i registre de la informació, o, també, la possibilitat que canvis en l'organització de la informació al llarg del temps restringisquen el potencial per afavorir comparacions (Cea D'Ancona, 2012).

En aquesta tesi revisem i referenciem investigacions acadèmiques publicades i fem ús de dades facilitades per diversos organismes públics i privats de diversos nivells territorials. També ens acollim a informació proporcionada per mitjans de comunicació amb caràcter excepcional.

Citem les diverses institucions i entitats (constitucions, estatuts, executius, parlaments, etc.) pel seu nom propi. Per contra, i a efectes d'harmonitzar i facilitar la lectura de la tesi, referenciem totes les normes i decisions jurídiques en valencià, amb independència de l'origen de l'organisme que les aprova o publica.

a) Revisió d'investigacions publicades

Els treballs teòrics i empírics publicats en revistes acadèmiques esdevenen fonamentals en el procés de recerca, ja que són un pas previ i obligat en la configuració del seu marc teòric. Les revisions bibliogràfiques ens permeten, principalment, familiaritzar-nos amb el tema d'estudi, elaborar una síntesi del

coneixement existent i estructurar les idees en un disseny d'investigació específic (Cea D'Ancona, 2012, p. 158). Explorem de manera intensiva les principals investigacions relacionades amb l'objecte d'estudi i ens recolzem en aquestes durant el treball empíric.

b) Dades ofertes per diversos organismes públics i privats d'àmbit supraestatal, estatal i subestatal

Accedir a les bases de dades de diversos organismes públics i privats ens facilita l'obtenció d'informació sobre diversos fenòmens econòmics, socials, polítics i legals que tractem en la investigació. Prioritzem les fonts que harmonitzen les dades, com ara l'Eurostat, oficina estadística que recopila informació a escala estatal i subestatal dels països de la UE. Nogensmenys, en algunes ocasions no serà possible obtenir les mateixes dades per a tots els casos, puix que l'Eurostat harmonitza dades produïdes pels estats. En concret, no hem trobat certes dades sobre els casos francesos. Detallem les fonts de dades seleccionades en les taules 2.5 i 2.6.

c) Mitjans de comunicació

Recorrem a diversos mitjans de comunicació, especialment diaris, per accedir a informació detallada sobre alguns fenòmens econòmics, polítics i socials que no hem trobat en altres fonts més recomanables per a la tasca acadèmica. El recurs a informació prestada de mitjans de comunicació serà, així, ocasional.

Taula 2.5. Fonts de dades escollides

	Lleis i institucions	**Economia**	**Eleccions**
França	Conseil constitutionnel, Eurostat, Légifrance	Cour des comptes, Eurostat, INSEE[1], World Bank	Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer
Illa de França	Légifrance	Eurostat, INSEE	Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer
Lleng.-Ross./ Occitània	Région Occitanie	Eurostat, INSEE	Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer
Còrsega	Légifrance	CIRCABC[2], DG IPOL[3], Eurostat, INSEE	Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer
Espanya	BOE[4], Constitució espanyola, La Moncloa,	Eurostat, World Bank	–
Madrid	Asamblea de Madrid, BOE, Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática	Eurostat	Comunidad de Madrid
País Valencià	BOE, GVA[5]	Eurostat, GVA	Argos
Catalunya	BOE, DOGC[6], Parlament de Catalunya	Eurostat, PIMEC[7]	Generalitat de Catalunya

Font: elaboració pròpia; [1]Institut National de la Statistique et des Études Économiques; [2]Communcation and Information Resource Centre for Administrations, Businesses and Citizens; [3]Directorate-General for Internal Policies of the Union; [4]Boletín Oficial del Estado; [5]Generalitat Valenciana; [6]Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya; [7]Micro, petita i mitjana empresa de Catalunya

Taula 2.6. Fonts de dades escollides (continuació)

	Lleis i institucions	**Economia**	**Eleccions**
Itàlia	Gazzeta Ufficiale	Eurostat, World Bank	Ministerio dell'Interno, Provincia autonoma di Trento
Laci	Consiglio Regionale del Lazio, Gazzetta Ufficiale Senato della Repubblica, Statuto della Regione Lazio	Banca d'Italia, Eurostat, Istat	Eligendo
Sicília	ARS[1], Gazzetta Ufficiale, Dipartimento per gli Affari interni e territoriali, Statuto della Regione Siciliana	Eurostat	Assessorato Regionale delle Autonomie Locali e della Funzione Pubblica Servizio Elettorale
Vèneto	Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, Corte costituzionale, Consiglio Regionale del Veneto, Plebiscito.eu, Regione Veneto	Eurostat, Regione del Veneto	Eligendo

[8] *Font:* elaboració pròpia; [1]Assemblea Regionale Siciliana

Capítol III
Presentació dels casos

Aquest capítol cobreix la presentació dels casos seleccionats. Se segueix un criteri jeràrquic en termes d'extensió geogràfica i demogràfica. Es comença amb la unitat territorial més gran, l'Europa Llatina, se segueix amb l'estat i es continua amb la regió.

El primer apartat, doncs, està dedicat al concepte d'Europa Llatina. Es defineix el terme i s'explica quins són els trets fonamentals d'aquesta subdivisió del continent europeu.

En el segon apartat s'expliquen les principals característiques històriques, polítiques i institucionals de França, Espanya i Itàlia, estats on s'integren les regions a analitzar.

El tercer apartat conté algunes dades bàsiques sobre els efectes econòmics, socials i polítics de la Gran Recessió en aquells estats. L'exercici és necessari per tal de contextualitzar adientment l'anàlisi continguda en la segona part de la tesi (capítols quart a sisé). L'apartat adopta un caràcter eminentment descriptiu ajustat a la seua finalitat exclusivament informativa.

En el quart apartat es presenta i justifica la selecció de les regions a analitzar. Primer es presenten els casos de les regions centrals: l'Illa de França, la Comunitat de Madrid i el Laci; després, els de les regions perifèriques 1: el Llenguadoc-Rosselló, el País valencià i Sicília, i a l'últim, els de les regions perifèriques 2: Còrsega, Catalunya i el Vèneto.

1. Punt de partença: l'Europa Llatina

Des d'una perspectiva amplia, l'Europa Llatina és aquell espai geogràfic format pels territoris europeus de predomini lingüístic romànic. A més d'aquest element lingüístic, també és propi de l'Europa Llatina un gran arrelament de la tradició catòlica, element angular dels seus valors i actituds (Pérez-Perdomo & Friedman, 2003). La llatinitat dels països que formen part d'aquest espai s'adverteix en altres elements historicoculturals: havent format part central de l'imperi romà[17], els països de l'Europa Llatina comparteixen el dret romà (deutor del racionalisme grec) i una certa tradició d'organització estatal (Jesuino, 2002, p. 81). És propi d'aquesta tradició el centralisme, element cultural important dels països que en formen part. D'aquest centralisme també en son testimoni la tradició legal i la tendència a la reducció de la pluralitat cultural i lingüística dels països euro llatins[18]. En suma, formen part de l'Europa Llatina aquells països de predomini lingüístic romànic, hereus del catolicisme i deutors d'una romanitat manifestada en el seu llegat legal i polític, el qual es caracteritza per una cosmovisió d'origen centralista i homogeneïtzadora[19].

Cal advertir que el d'Europa Llatina és un concepte contestable. Efectivament, el comú denominador lingüístic i cultural que li hem assignat pot ser qüestionat si adoptàvem una mirada estato-cèntrica. Fet i fet, els límits de l'Europa Llatina

[17] Podem dir que l'Europa Llatina és el mateix bressol d'Europa. Aquest espai assolí preeminència gràcies al poder i la influència de l'Església catòlica arreu del continent, però experimentà un declivi amb la minva de poder de la Mediterrània durant el Renaixement, causat pel desplaçament de poder des del sud fins al nord d'Europa després de la Reforma protestant (Jesuino, 2002, p. 82). Més recentment, l'experiència feixista contribuí a fomentar consideracions negatives devers alguns països euro llatins, especialment aquells que s'incorporaren a la democràcia amb més retard (Jesuino, 2002, p. 82-83). Les suspicàcies que planen sobre l'Europa Llatina no s'esgoten amb l'experiència feixista. Per exemple, alguns autors han identificat als països d'aquella àrea uns atributs culturals que, en conjunció amb determinats arranjaments institucionals, els haurien fet més permeables a certes pràctiques il·legals, com ara el finançament il·legal dels partits polítics (Pujas & Rhodes, 1998).

[18] N'és un bon exemple d'aquella visió homogeneïtzadora la "intolerància lingüística" de l'espai euro llatí en contrast amb el major pluralisme dels territoris d'arrel germànica (Ninyoles, 1992, p. 34-35).

[19] L'Europa Llatina pot caracteritzar-se per factors d'altra naturalesa, com ara les seues condicions meteorològiques, els seus processos d'urbanització o la seua cultura industrial (Cardoso de Matos et al., 2023).

varien segons emprem una mirada subestatal, estatal o supratestal. En aquest sentit, trobem comunitats lingüístiques no romàniques en alguns estats euro llatins (per exemple, bascs a Espanya i França, bretons i germanòfons també a França), i també comunitats lingüístiques romàniques ubicades a estats no reconeguts com a pròpiament llatins (per exemple, valons a Bèlgica o francòfons, italòfons i retoromànics a Suïssa). Alhora, existeixen estats de tradició ortodoxa però lingüísticament romànics (com ara Romania o Moldàvia), així com estats d'arrelament catòlic i de predomini lingüístic no romànic (per exemple, Polònia o Eslovàquia).

Les possibles objeccions al terme, però, no l'invaliden. En efecte, fora ociós que, en descàrrega de les crítiques que la noció d'Europa Llatina puga inspirar, es fera al·lusió a aquelles altres crítiques que podrien també dirigir-se contra els criteris usats per establir altres divisions del subcontinent europeu. Comptat i debatut, el rellevant ací és que el concepte d'Europa Llatina ens és útil per a l'exercici empíric del fenomen a estudiar.

2. Els estats: principals característiques

França, Espanya i Itàlia són els principals estats en termes d'extensió territorial i volum demogràfic de l'Europa Llatina. També són els més diversos en termes culturals i lingüístics d'aquell espai, fet que els fa especialment recomanables per a l'estudi dels fenòmens regionals, baldament aquella diversitat (especialment en el cas francés) s'haja reduït força amb el pas del temps.

Com ja hem assenyalat, França, Espanya i Itàlia foren, en el seu origen, estats unitaris molt centralitzats. Tanmateix, tots tres han experimentat processos de descentralització política importants al llarg de les darreres dècades[20]. L'abast d'aquests processos, però, ha estat molt diferent. Donem compte del diferent grau de descentralització dels tres estats a partir d'una ponderació estimada amb el Regional Authority Index (RAI), eina per mesurar l'autoritat de les regions en funció del seu autogovern i la regla compartida exercida pel seu govern regional en relació amb l'estat (Marks et al., 2008). El principal avantatge d'aquest índex és que permet captar amb una major precisió la variació entre països que no altres indicadors que, altrament, són més útils a l'hora d'estudiar l'administració local de cada unitat (Schakel, 2008).

D'acord amb dades proporcionades per Gary Marks (Regional Authority - RAI-Region, sense data), Espanya, estat més centralista en 1950, és el que més s'ha descentralitzat fins a l'actualitat (+32,47). No debades, Espanya enregistrava en 2018 un valor només superat pel d'Alemanya (37,67) en el context de la UE. Al seu torn, Itàlia, que, per contra, era l'estat menys centralitzat en el primer any estudiat, s'ha descentralitzat de manera més discreta (+15,95). Tanmateix, França és el país que ha experimentat un procés de descentralització més discret (+14.85), sent l'estat que manté un caràcter més centralitzat actualment.

[20] La descentralització en aquests estats abasta altres camps. Sobre la descentralització jurídica a l'Europa Llatina, per exemple, vegeu Guarnieri, 2003.

Taula 3.1. Índex de descentralització (RAI) a França, Espanya i Itàlia

	1950	2018	Diferència
França	7,00	21,85	+14.85
Espanya	3,13	35,60	+32,47
Itàlia	10,00	25,95	+15,95

Font: Marks, Regional Authority - RAI-Region, sense data

Per un altre costat, França, Espanya i Itàlia són bons exemples d'estats napoleònics; és a dir, aquells estats organitzats mitjançant una única estructura administrativa territorial vertical. És propi d'aquesta tradició la desconfiança entre els diversos nivells de govern, de manera que la separació dels blocs de tasques assignats a cada nivell es fa sentir com a necessària, i àdhuc eficient. Això no exclou, però, que el govern central habitue a reservar-se un cert grau d'implicació (Utomo, 2009, p. 18).

2.1. França

2.1.1. Apunts històrics

El model inspirador del centralisme clàssic hem de cercar-lo a França, exemple paradigmàtic d'estat centralitzat (Langewiesche, 2012, p. 30). Atesa la seua condició de paradigma, França és actualment un referent en l'estudi de la desconcentració i la descentralització dels estats unitaris, així com un exemple primer d'estat napoleònic (Utomo, 2009, p. 18).

L'origen del model centralitzat es remunta a la monarquia dels Borbons, impulsora d'un centralisme despòtic que, segles després, fou aprofitat i radicalitzat pels revolucionaris de 1789 per a la construcció de la República (Langewiesche, 2012, p. 30). Els revolucionaris jacobins lligaren la tradició centralista amb l'uniformisme, constructe ideològic invocat per a la seua defensa de llibertat, igualtat i fraternitat, segellant així la vinculació entre democràcia i centralització (Mény, 1974). Aquell uniformisme va anar aparellat d'una forta

homogeneïtzació cultural i lingüística[21], projecte que concentrà bona part dels esforços de les elits polítiques franceses (Weber, 1976). Ben sedimentat en la cultura política francesa, doncs, el centralisme ha tingut continuïtat històrica en els diversos règims polítics moderns i contemporanis de la República, i només a partir de la dècada de 1980 (V República), després d'un primer i fallit intent de Charles de Gaulle en 1969, fou sotmés a una certa revisió.

El primer pas per avançar cap a la descentralització el constituí l'aprovació, per part del govern socialista de François Mitterrand, de la Llei Defferre en 1982, que establí la descentralització institucional, territorial i funcional de l'Estat (Llei 82-213/1982). Aprovades poc després, les lleis de distribució de competències entre els diversos ens territorials consagraren definitivament les regions (Llei 83-8/1983; Llei 83-663/1983). Cal dir que, a pesar de la seua importància, aquesta descentralització va ser de caràcter eminentment administratiu.

El segon acte descentralitzador a França té origen en la reforma constitucional de 2003, de transferència de noves competències a les regions i d'increment de l'autonomia financera de les entitats territorials. La reforma establí el principi de devolució subnacional (Llei constitucional 276/2003), i introduí en l'article primer de la Constitució el caràcter descentralitzat de la República (CF, 1958: art. 1), mesura d'alt contingut simbòlic. Tanmateix, aquestes reformes continuaren amb una lògica administrativa més que no política (Castro-Conde, 2009), i que alguns han denominat com a "jacobinisme domesticat" (Kuhlmann, 2011).

La següent etapa descentralitzadora se'n resultà de les lleis de modernització de l'acció pública territorial i afirmació de les metròpolis (Llei 58/2014) i de delimitació de les regions, eleccions regionals i departamentals i modificació del

[21] La tendència centralitzadora en aquesta matèria s'inicià molt abans. Ja el rei Francesc I, a través de l'Edicte de Villers-Cotterêts (1539), exclogué de l'oficialitat tota llengua que no fora la de París. Tanmateix, fou a partir de la Revolució que es començà a perseguir activament, i àdhuc violenta, la diversitat lingüística i cultural a França, considerada quelcom d'imperfecte i condemnable (Weber, 1976). No debades, la dèria monolingüe de les elits revolucionàries, i l'agressivitat amb què tractaren d'eliminar la diversitat lingüística, ha estat definida com a "terrorisme" lingüístic (Higonnet, 1980). La ideologia monolingüe encara no ha estat realment qüestionada a França.

calendari electoral (Llei 29/2015), aprovades pel govern socialista de François Hollande. També durant el mandat d'Hollande s'aprovà la Llei NOTRe, que donà pas a la reorganització territorial de França mitjançant la fusió de bona part de les regions (Llei 991/2015). La reforma fou impulsada per un govern central que no comptà amb el criteri de les autoritats regionals.

Comptat i debatut, la cultura política subjacent a França continuat sent molt centralista. El país segueix una "lògica jacobina" encara hui marcadament centralitzadora i uniformadora (Utomo, 2009, p. 18).

2.1.2. Forma d'estat i tipus de parlament

La França nascuda amb la Constitució de 1958 és una república (la cinquena) indivisible, laica, democràtica i social (CF, 1958: art. 1). La sobirania de l'Estat rau en el poble, que l'exerceix a través dels seus representants i mitjançant referèndum social (CF, 1958: art. 3).

França és un estat unitari i descentralitzat, que es divideix administrativament en col·lectivitats territorials; és a dir, en municipis, departaments, regions, entitats d'estatut especial i entitats d'Ultramar. França viu una doble delegació protagonitzada pels electes locals, que són producte de la descentralització, i els prefectes, que són resultat de la desconcentració. Des de la perspectiva de la funció de desconcentració, el prefecte és l'agent de l'autoritat de l'Estat i el delegat del primer ministre i de cada ministre al territori. Aquest és responsable dels interessos nacionals, del control administratiu i del respecte de la llei (CF, 1958: art. 72; Utomo, 2009, p. 19).

La República francesa disposa d'un sistema semipresidencial que pren forma amb la direcció bicèfala del poder executiu, repartit entre el president de la República (cap d'Estat) i el primer ministre (cap de Govern). Tanmateix, hi sol haver una preeminència del primer, especialment quan ambdós són del mateix partit. Mentre que el president arbitra el correcte funcionament dels poders

públics i nomena el Gabinet (Consell de Ministres) i el primer ministre (CF, 1958: arts. 5, 8 i 9), a aquest darrer li és reservada la capacitat de proposar i presidir el Gabinet, encapçalar les forces armades i concloure tractats (CF, 1958: art. 21).

El parlament francés està compost per l'Assemblea Nacional, cos legislatiu de l'Estat, i el Senat, cambra secundària de representació de les entitats territorials. Atés que la primera cambra disposa d'una major capacitat política i legitimitat, el bicameralisme francés és asimètric i incongruent (Lijphart, 2012). El president s'escull cada cinc anys mitjançant sufragi universal directe per un sistema de doble volta i en circumscripció uninominal (CF, 1958: arts. 6 i 7). Els diputats del Parlament són elegits amb el mateix sistema. Altrament, els membres del Senat són elegits per un mandat de sis anys a través d'un col·legi electoral (això és, sufragi indirecte) que representen les regions, els departaments, els municipis i els territoris d'Ultramar. Alhora, el sistema es reserva un petit percentatge de senadors elegits per l'Assemblea de Francesos a l'Estranger (CF, 1958: art. 24).

França celebra eleccions presidencials i legislatives (cambra baixa i cambra alta), regionals, departamentals, municipals i europees. La circumscripció electoral és regional (subregional fins al 1998).

2.1.3. Autogovern regional

L'estat francés està dividit en divuit regions (vint-i-set fins a 2016), tretze de les quals són a la França continental[22] i cinc d'ultramar[23] (CF, 1958: art. 73). Aquestes darreres també gaudeixen de l'estatus de regió ultraperifèrica de la UE. La França d'Ultramar també compta, en l'actualitat, amb cinc col·lectivitats[24] (CF,

[22] Alts de França, Alvèrnia-Roine-Alps, Borgonya, Bretanya, Centre - Vall del Loira, Còrsega, Gran Est, Illa de França, Normandia, Nova Aquitània, País del Loira, Provença-Alps-Costa Brava i Occitània.

[23] Guadalupe, Guaiana Francesa, Martinica, Mayotte i Reunió.

[24] Antilles, Polinèsia Francesa, Sant Martí, Sant Pere i Miqueló i Wallis i Futuna.

1958: art. 74) (Nova Caledònia deixà de formar part d'aquesta categoria per tal d'esdevenir una col·lectivitat *sui generis* en 1999).

Competències. Les regions franceses no estan dotades d'autonomia legislativa, però sí reglamentària. Des de 1982 han anat incorporant competències en matèria d'educació (exclosa la terciària), transport escolar, formació professional, planificació, desenvolupament econòmic, planificació urbana, transport ferroviari, medi ambient i cultura (Cole, 2006). Des de 2016 també es fan responsables dels plans de desenvolupament regional (inclosa la sol·licitud i la gestió de fons de la UE) (Llei 991/2015). Ateses les seues singularitats, les regions d'Ultramar (CF, 1958: art. 73) i Còrsega, que compta amb un estatut especial (vegeu cap. VI, 1.1.1), disposen de competències específiques. També l'Illa de França en disposa, si bé aquesta regió no presenta diferències organitzatives amb la resta de regions (vegeu cap. VI, 1.1.1).

Autonomia fiscal. Les capacitats fiscals de les regions franceses són força reduïdes. Aquestes reben part dels impostos generals del govern central, els quals recapta a fi de gestionar-los d'acord amb llurs necessitats. Les regions poden fixar el tipus (però no la base) d'impostos sobre l'habitatge basat en la renda del lloguer, sobre la propietat en funció del valor del mercat oficial dels edificis i terrenys, i un altre sobre les empreses basat en el valor afegit (Garello, 2016; Sauviat, 2017). Les regions poden demanar préstecs, però només per finançar la inversió de capital a llarg termini (Garello, 2016). Els pressupostos i els plans d'endeutament de les regions han de ser remeses al prefecte, qui pot sol·licitar una auditoria sobre aquells (Llei 82-213/1982, art. 9).

Representació. Les regions franceses tenen un òrgan deliberatiu, el Consell Regional, un d'executiu, representat pel president regional, i un darrer de caràcter consultiu, el Consell Econòmic, Social i Ambiental[25]. Els representants

[25] Aquestes rebien el nom de Consells Econòmics i Socials fins a 2010 (Llei 92-125/2010). Les regions d'ultramar Guadalupe i Reunió, organitzades com a regions metropolitanes, compten també amb un Consell de cultura, educació i medi ambient, així com de la possibilitat de crear agències per a la implementació de projectes regionals. Al seu torn, Mayotte, que adquirí en 2011

dels consells regionals són elegits per un període de sis anys per sufragi universal directe, en dues voltes, amb una representació proporcional a la mitjana més alta, sense diversitat ni vot preferent, combinat amb una bonificació de majoria (els arranjaments són diferents de la Guaiana i Martinica). El nombre de membres de cada Consell Regional és fixat d'acord amb el quadre número 7 annex al codi electoral (Llei 29/2015). En la primera volta, la llista que obté la majoria absoluta dels vots emesos rep la quarta part dels escons a cobrir, arrodonits a l'enter més proper. La resta d'escons es distribueixen proporcionalment seguint la regla de la mitjana més alta entre les llistes que hagen obtingut més del 5% dels vots emesos. Si cap llista n'obté la majoria absoluta, se celebra una segona volta, a la qual es poden presentar les llistes que hagen superat el 10% dels vots emesos a la primera volta. Les llistes que n'hagen obtingut més del 5% en la primera ronda poden fusionar-se en la segona. El repartiment d'escons segueix les mateixes regles que les de la primera volta (a la segona volta no cal majoria absoluta). El president, al seu torn, és elegit per l'Assemblea. Emanada del Consell Regional, la Comissió Permanent està integrada pel president i els vicepresidents del Consell Regional, així com per un o més membres (Llei 327/2003). El Consell Econòmic, Social i Ambiental emet la seua opinió sobre els assumptes públics per iniciativa pròpia o a petició dels poders públics, i té la capacitat d'intervenir en els projectes de llei (CF, 1958: arts. 69-71). En últim lloc, el prefecte regional és responsable de la supervisió legal de l'activitat dels consells regionals (Loughlin, 2008).

Relacions amb el govern central i influència en la política estatal. El domini del poder central a França afecta la posició dels governs subestatals, que es consideren subordinats al centre (Utomo, 2009, p. 18). Els canals de negociació entre el govern francés i les regions és pràcticament inexistent. Només la pràctica del cúmul de mandats, que podia combinar un mandat electe en el govern regional amb un mandat estatal, proporcionava una petita via perquè les regions

l'estatut de col·lectivitat territorial única, disposa de només una assemblea. També Guaiana i Martinica adquiriren, en 2016, la categoria de col·lectivitats úniques.

influenciaren l'elaboració de polítiques d'àmbit estatal (Cole, 2006; Thoenig, 2005). Les regions manquen de capacitat de reforma constitucional.

2.2. Espanya

2.2.1. Apunts històrics

Especialment arrelat en les seues elits polítiques, el centralisme, alhora polític i cultural, esdevé un tret característic de la història política a Espanya (López, 2021). Aquest s'ha mostrat especialment intensificat en èpoques de dictadura, mentre que ha tendit a limitar-se en els períodes democràtics (Aja, 2014b).

Si bé la dinastia dels Habsburg assajà uns primers intents centralitzadors, fou l'arribada dels Borbons al segle XVIII allò que acabà per fer de la Hispànica una monarquia centralitzada. Tanmateix, la nova dinastia no reeixí a eliminar certes quotes de poder i influència reservades a diversos poders particulars i territorials (Aróstegui, 1998). La construcció de l'estat liberal durant el segle XIX avançà devers un projecte centralista i uniformador que només es qüestionà durant la curta experiència de la I República (1783-1874). La Restauració borbònica (1874-1931), que posà fi a aquella experiència, contribuí a fixar el projecte centralitzador, especialment durant el seu període dictatorial (1923-1930). L'arribada de la II República (1931-1939) suposà un intent per capgirar aquesta tendència amb la cerca de vies per regionalitzar l'Estat; nogensmenys, l'experiència finalitzà amb el règim dictatorial de Francisco Franco (1939-1976), el qual reprengué i accentuà el centralisme polític, administratiu i cultural d'Espanya.

Així doncs, l'actual descentralització d'Espanya vingué amb la reinstauració de la democràcia un cop finalitzà el franquisme (Aja, 2014b; Díaz López, 1981; Linz, 1985; 1986). La base de la creació de les comunitats autònomes espanyoles (= regions) es troba en l'article segon de la Constitució de 1978, el qual reconeix i garanteix el dret a l'autonomia de les nacionalitats i regions que integren l'Estat

(CE, 1978: art. 2). Aquest dret es materialitzà amb la creació de les comunitats autònomes, producte de les posteriors lleis orgàniques del Tribunal Constitucional (Llei orgànica 2/1979), de regulació de les diverses modalitats de referèndum (Llei orgànica 2/1980) i de finançament de les comunitats autònomes, l'anomenada LOFCA (Llei orgànica 8/1980).

En una primera etapa, les comunitats autònomes assoliren un desigual nivell de competències segons accediren al seu estatut per la via ràpida (article 151), reservada per a les regions que havien tingut experiència d'autogovern durant la II República, la lenta (article 143) o l'excepcional (144). A efectes d'avançar cap a la igualació competencial entre comunitats autònomes, el govern socialista de Felipe González assolí, en 1992, un pacte amb el líder opositor, José María Aznar —Partido Popular (PP)—, que hi va incloure una nova transferència de competències a les comunitats (Aja, 2014b). La segona onada de reformes autonòmiques (1996-2002) i la tercera (2005-2007), sovint esperonades per la competència entre les comunitats (Keating & Wilson, 2009), continuaren amb el procés d'expansió competencial (Aja, 2014b). Com a resultat, les successives revisions estatutàries acabaren per equiparar les competències de les comunitats autònomes de via lenta amb les de la ràpida (López-Laborda & Monasterio, 2006).

Al remat, Espanya ha experimentat un procés de regionalització considerat generalment ben gestionat. Això no obstant, aquest s'ha vist limitat per certes ambigüitats amb respecte de les relacions entre els diversos nivells de govern i la capacitat institucional dels distints organismes autonòmics (Colino, 2008).

2.2.2. Forma d'estat i tipus de parlament

L'actual Regne d'Espanya és un estat social i democràtic de dret organitzat com una monarquia parlamentària. La sobirania nacional resideix al poble espanyol, del qual emanen els poders de l'Estat (CE, 1978: art. 1). Espanya està dividida en comunitats autònomes, províncies i municipis, més dues ciutats autònomes. N'és la capital la ciutat de Madrid (CE, 1978: art. 5).

El cap de l'estat espanyol és el rei, titular de la Corona. Aquest té reservada com a funció bàsica la representació de l'Estat, i només compleix amb aquelles tasques que li assigna la Constitució (art. 56), i que són principalment simbòliques i de moderació i arbitratge del funcionament de les institucions. Per la seua banda, el cap de Govern (president) és legitimat pel Parlament, i té la capacitat de dissoldre'l. Aquest se situa al capdavant del poder executiu, el qual pren forma amb el Consell de Ministres.

El poder legislatiu és exercit per les Corts Generals, que representen el poble espanyol. El parlamentarisme espanyol és bicameral: compta amb una cambra baixa (Congrés dels Diputats), que representa la població, i una cambra alta (Senat), de representació territorial. Atesa la desigual distribució de poders i legitimitat entre ambdues cambres en favor de la primera, el bicameralisme espanyol és considerat asimètric i incongruent (Lijphart, 2012). Les eleccions a ambdues cambres es convoquen cada quatre anys, sempre que no es produïsca un avançament electoral. Els diputats s'escullen per sufragi universal directe mitjançant escrutini proporcional plurinominal (majoritari uninominal a Ceuta i Melilla) (CE, 1978: art. 68.1). Els senadors són també elegits per sufragi universal directe, i cada comunitat autònoma designa, a més, un senador més un altre per cada milió d'habitants (CE, 1978: art. 69).

Espanya celebra eleccions generals (cambra baixa i cambra alta), autonòmiques, municipals i europees, amb circumscripció electoral subregional (províncies, a excepció de Ceuta i Melilla) (CE, 1978: art. 681).

2.2.3. Autogovern regional

Espanya ha estat sovint definit com un "estat autonòmic", unitari des del punt de vista formal, però descentralitzat en la pràctica. El nivell territorial regional

correspon a les comunitats autònomes. A més de les disset comunitats[26], hi ha les ciutats autònomes de Ceuta i Melilla.

Competències. Les comunitats autònomes disposen de competències administratives, legislatives i de direcció política. Aquestes competències poden ser exclusives, compartides amb l'Estat o concurrents (aquelles en les quals la comunitat autònoma i l'Estat assumeixen la mateixa potestat sobre una matèria). Les seues competències inclouen la planificació de la ciutat i el territori, la salut i la higiene, l'habitatge, les obres públiques, els ferrocarrils i carreteres regionals, els ports i aeroports, l'agricultura, els boscos i la pesca, la protecció del medi ambient, la cultura, el turisme, la promoció de l'esport, el benestar social, el desenvolupament econòmic dins dels objectius establerts per la política econòmica nacional i les institucions polítiques regionals (CE, 1978: art. 148).

Autonomia fiscal. Espanya compta amb dos règims fiscals diferents. El règim comú, fixat en 1980 amb l'aprovació de la LOFCA, estableix que els impostos es paguen al centre, i que després aquest n'ha de transferir una part a les comunitats. La llei fixà la capacitat tributària de les comunitats en matèria d'impostos sobre el patrimoni i sobre la venda de béns immobles, successions, propietats i jocs d'atzar (Llei orgànica 8/1980). Altrament, les províncies de Navarra i País Basc, regulades pel règim foral, recapten impostos sobre la renda, les societats, les successions i el patrimoni, i poden, a més, establir la base d'aquests impostos de manera autònoma. Una vegada recaptats, una part d'aquests impostos es remeten al govern central després de les negociacions entre les autoritats centrals i regionals (López-Laborda & Monasterio, 2006; Toboso & Scorsone, 2010). Les comunitats autònomes, a més, poden emetre deute prèvia autorització del govern central (Gordo & Hernández de Cos, 2000; Toboso & Scorsone, 2010). Des de 2002, els pressupostos de les comunitats

[26] Andalusia, Aragó, Astúries, Illes Balears, Canàries, Cantàbria, Castella la-Manxa, Castella i Lleó, Catalunya, Comunitat de Madrid, Extremadura, Galícia, la Rioja, Regió de Múrcia, País Basc i País Valencià. En virtut dels drets històrics que li reconeix la disposició Addicional Primera de la Constitució espanyola, Navarra és considerada una comunitat foral, no autonòmica. Malgrat aquesta particularitat, el règim navarrés és força semblant al de la resta de comunitats.

autònomes han d'estar equilibrats o en superàvit (Llei orgànica 5/2001; Llei orgànica 3/2006). L'any 2012 es va establir un sostre d'endeutament del 13% del PIB regional. En cas de no compliment, el govern central pot imposar sancions perquè la despesa pública s'ajuste automàticament (Llei orgànica 2/2012).

Representació. Les comunitats autònomes estan dotades d'un cos legislatiu unicameral (aquest rep el nom d'Assemblea, Corts, Junta o Parlament segons la comunitat), i un poder executiu, encapçalat pel president de la comunitat i organitzat de manera col·legiada, i que té funcions d'administració, execució de lleis i reglamentació. Les comunitats autònomes celebren eleccions cada quatre anys (algunes disposen de capacitat de convocatòria electoral diferenciada). Els diputats autonòmics s'escullen per sufragi universal directe, amb un sistema d'escrutini proporcional plurinominal, amb circumscripció provincial (a excepció de Canàries i Balears, on la circumscripció és l'illa, i Astúries, que té com a circumscripció un nivell territorial més petit). Malgrat la importància de les comunitats autònomes, la circumscripció electoral al Congrés dels Diputats són les províncies, juntament amb les ciutats de Ceuta i Melilla (CE, 1978: art. 68).

Relacions amb el govern central i influència en la política estatal. Existeixen diverses vies de negociació entre el govern espanyol i les comunitats autònomes. La primera la constitueixen les conferències sectorials, organitzades per discutir sobre diverses matèries, i que poden cristal·litzar en acords vinculants (López Nieto, 2008). En segon lloc, la Conferència per a assumptes relacionats amb les Comunitats Europees s'encarrega d'articular la participació de les comunitats autònomes en els assumptes europeus. Les Conferències de Presidents, al seu torn, estan formades pels presidents espanyols i els de les diverses comunitats, i tracten temes relacionats amb afers europeus, sanitaris, de recerca, de desenvolupament tecnològic i fiscals (García Morales et al., 2015). A més d'aquests mecanismes de caràcter multilateral, Espanya disposa de comissions bilaterals de cooperació entre el govern central i les diverses comunitats. D'aquestes, però, poques vegades resulten acords vinculants (Ramos Gallarin,

2008). Les comunitats no tenen capacitat de reforma constitucional, un dels principals factors que allunyen l'espanyol d'un model federal.

2.3. Itàlia

2.3.1. Apunts històrics

La creació de l'estat italià seguí una tendència centralitzadora semblant a la francesa i espanyola. Impulsada per la monarquia de Sardenya i el Piemont, la unificació dels territoris itàlics rebé el seu impuls definitiu amb els revolucionaris garibaldins en 1861. Aquests adoptaren els idearis centralistes prestats dels estats veïns, tot mostrant-se força hostils a qualsevol expressió federalitzant (Ziblatt, 2006). Per bé que la creació de l'estat modern italià fou tardana, la centralització administrativa i burocràtica en aquest resultà, també, molt acusada. En paral·lel, foren igualment significatives la uniformitat cultural i, especialment, la lingüística[27].

Durant el període liberal-democràtic (1890-1920), Itàlia s'obrí a unes certes quotes de pluralisme polític que esperonaren les discussions al voltant de la qüestió regional. Nogensmenys, aquestes no tingueren cap resultat concret (Cassese, 1991). El posterior règim feixista de Benito Mussolini (1922-1943), que eliminà qualsevol indici d'aquell pluralisme, intensificà, alhora, el centralisme polític i administratiu de l'Estat. Fou amb el naixement de la República (1947) que l'estat italià reconegué les primeres realitats regionals (arts. 114-131). En aquest primer moment, emperò, sols gaudiren de competències pròpies les regions amb estatut especial, aquelles que reclamaren formes particulars d'autonomia a les acaballes de la Segona Guerra Mundial (CI, 1947: art. 116).

El camí cap a la descentralització real d'Itàlia vingué amb l'aprovació de la llei per a l'elecció dels Consells regionals de la resta de regions (Llei 108/1968) i

[27] Segons càlculs de De Mauro, l'any de la unificació italiana, 1861, només el 2,5 % de la població parlava un italià proper a l'actual estàndard (De Mauro, 1992).

l'acord entre el govern de la Democrazia Cristiana (DC) i el Partito Socialista Italiano (PSI) per a la creació de les regions ordinàries (CI, 1947: art. 123). Aquesta s'inicià amb la llei sobre disposicions financeres per a l'execució de l'estatut ordinari de les regions (Llei 281/1970).

Entre principis de 1990 i de la dècada següent es produïren una sèrie de reformes constitucionals de descentralització administrativa i de regionalització del sistema polític molt influïdes per les reivindicacions autonomistes (Mazzoleni, 2009). Aquelles reformes constitucionals esdevenen la base constitucional i legislativa de l'actual descentralització a Itàlia (Palermo & Wilson, 2014). Entre aquestes, la llei número 3 de modificació del títol V de la Constitució (Llei constitucional 3/2001) disposa d'una especial importància, puix que alterà substancialment la relació entre l'Estat, les regions i els ens locals, introduint regles pròpies del federalisme en l'ordre constitucional (Bull, 2001). Endemés, aquesta llei serví de base per a la reforma dels estatuts regionals (Catelani, 2011). Per un altre costat, en 2009-2011 s'aprovà, a instàncies de la Lega Nord (LN), un sistema marc per al federalisme fiscal.

Així doncs, Itàlia ha avançat durant les darreres dècades devers una regionalització de tipus federalitzant que ha atorgat un creixent protagonisme a les regions (Palermo & Wilson, 2014). Tanmateix, alguns autors consideren que aquesta regionalització ha estat "fallida", car les reformes que havien d'impulsar-la han entropessat amb diverses dificultats (Baldini & Baldi, 2014).

2.3.2. Forma d'estat i tipus de parlament

L'estat italià es constitueix com una república parlamentària. La seua sobirania pertany al poble, que l'exerceix en les formes reconegudes en la Constitució (art. 1). Formalment unitari, el nivell de descentralització assolit per l'estat italià l'ha allunyat del model centralista clàssic. Itàlia es divideix en regions, províncies, ciutats metropolitanes (des de 2014) i municipis, entitats de caràcter autònom. La capital d'Itàlia és a la ciutat de Roma (CI, 1947: art. 114).

La prefectura de l'estat italià correspon al president de la República, que representa la unitat nacional. Escollit pel Parlament per un període de set anys, el president de la República nomena el president del Consell de Ministres i, a proposta seua, els ministres. El president de la República també té la capacitat de dissoldre el Parlament (CI, 1947: arts. 83, 85, 87 i 88). El Govern de la República es compon del president del Consell de Ministres i dels mateixos ministres (CI, 1947: art. 92). El president del Consell és el cap del poder executiu, representa legalment la Presidència del Consell i el presideix. Exerceix les seues funcions en qualitat de *primus inter pares*, car dirigeix la política del Govern, manté la unitat política i administrativa i coordina l'activitat dels ministres (CI, 1947: art. 95).

El parlament italià exerceix el poder legislatiu, i és bicameral. Es compon d'una cambra baixa (Cambra dels Diputats) i una cambra alta (Senat), les quals compleixen la mateixa funció en situació d'equilibri, raó per la qual parlem d'un bicameralisme simètric i congruent (Lijphart, 2012). Els diputats i els senadors italians són escollits per sufragi universal directe per cinc anys, tot i que al Senat també es reserven alguns llocs al president de la República i a altres cinc membres designats per aquest pel mateix període de temps (CI, 1947: arts. 55, 56, 58, 59 i 60).

La República italiana celebra eleccions polítiques (cambra baixa i cambra alta), regionals, administratives (municipals i provincials, tot i que des de 2014 les provincials se celebren mitjançant sufragi restringit) i europees. La circumscripció electoral és subregional.

2.3.3. Autogovern

Itàlia està formada per vint regions, cinc d'aquestes compten amb un estatut especial[28] (CI, 1947: art. 116), i tota la resta, amb un d'ordinari[29] (CI, 1947: art. 123).

Competències. Les regions italianes gaudeixen d'autonomia legislativa, reglamentària (exclusives o concurrents amb l'Estat), administrativa i financera (CI, 1947: arts. 117 i 118, 119). Fins a finals de la dècada de 1990, les regions ordinàries eren concebudes, bàsicament, com a entitats encarregades d'implementar polítiques estatals (Hine, 1996, p. 117). La posterior legislació amplià les seues competències administratives residuals en la majoria de les àrees polítiques pel que fa al govern central (Llei 82-213/1982; Decret legislatiu 112/1998). Aquestes inclouen agricultura, energia, mineria, transport, turisme, museus, biblioteques, educació professional, caritat pública, sanitat i hospitals. A partir de 2001, s'ampliaren les competències legislatives concurrents amb el govern central en les relacions internacionals i de la UE, comerç exterior, protecció laboral i seguretat industrial, educació, investigació científica, salut, alimentació, esport, protecció civil. urbanisme, ports i aeroports, recursos culturals i ambientals, transport i energia. La mateixa llei, de més a més, suprimí la capacitat del govern central de suspendre la legislació regional, i, així mateix, es remeteren a la Cort Constitucional els conflictes entre les regions i l'Administració central (Llei constitucional 3/2001). Les regions amb estaut especial disposen de competències addicionals segons ho disposen els seus estatuts.

Autonomia fiscal. Les regions amb estatut ordinari tenen dret a fixar la taxa de diversos impostos menors (vehicles, un impost especial sobre cotxes dièsel, impostos sanitaris i taxes universitàries). Des de 1998, poden establir el tipus

[28] Sicília, Sardenya, Vall d'Aosta, Trentino-Tirol del Sud i Friül – Venècia Júlia (Trentino - Tirol del Sud està formada per dues províncies autònomes), aprovat per una llei Constitucional.

[29] Basilicata, Calàbria, Campània, Vèneto, Abruços, Emília-Romanya, Laci, Ligúria, Llombardia, Pulla, Marques, Molise, Piemont, Toscana i Úmbria.

d'impost sobre la renda de les persones físiques fins a un límit fixat a escala estatal, i a partir de 2001, també poden fixar el tipus de la seua quota de l'impost sobre el valor afegit (Ambrosanio et al., 2016, p. 216-217; Massetti, 2017, p. 235). Juntament amb aquestes, les regions amb estatut ordinari disposen de majors competències fiscals segons ho fixe el seu marc legal. D'altra banda, totes les regions poden contractar préstecs per al finançament d'inversions financeres (CI, 1947: art. 119.6). Les regions italianes tenen fixades limitacions pressupostàries, i han d'enviar un informe anual al Tribunal de Comptes per tal que aquest avalue els seus pressupostos. El Tribunal, però, no pot imposar-ne sancions (Ambrosanio et al., 2016).

Representació. Els principals òrgans de les regions són el Consell Regional, de caràcter legislatiu (a Sicília s'anomena Assemblea i a Emília-Romanya Assemblea legislativa), la Junta Regional, òrgan executiu, i el president de la Junta, que la dirigeix i també representa la regió (CI, 1947: art. 120). Els consells regionals tenen funcions legislatives, administratives, d'investigació, control i direcció política. Són escollits per un període de cinc anys, i, des de 1999, el seu president és escollit per sufragi universal directe. Aquest nomena i revoca, al seu torn, els components de la Junta —tret que l'estatut regional contemple una altra fórmula— (CI, 1947: art. 122). La Junta disposa de competències executives en matèria de lleis i acords del Consell. Les regions amb estatut especial tenen un sistema electoral de tipus proporcional amb prima majoritària i prima variable per a un nombre determinat de consellers.

Relacions amb el govern central i influència en la política estatal. Les regions italianes es reuneixen cada dos anys amb el govern central mitjançant una conferència permanent (CI, 1947: arts. 117.5 i 118.3), tot i que els acords a què arriben rarament han adoptat un caràcter vinculant (Palermo & Wilson, 2013). Les regions també poden participar en el procés de presa de decisions en assumptes europeus (Llei 11/2005), malgrat que tampoc ací el govern central acostuma a assumir acords vinculants. D'altra banda, les regions amb estatut ordinari manquen d'autoritat sobre la Constitució. Les d'estatut especial sí que

poden realitzar aportacions, però no disposen de capacitat de veto. De més a més, aquestes regions tenen reservat el dret a iniciar procediments a efectes de modificar els seus estatuts (actes constitucionals), però la seua iniciativa està sempre limitada pel parlament italià. Els estatuts de les regions especials no poden ser sotmesos a referèndum estatal.

Taula 3.2. Estats comparats

Estat	Forma	Govern	Parlament	Regions	Autogovern
França	República	Sempresiden.	Bicameral imperfecte Incongru.	18 5 DU	Administra. Financeres Reglament.
Espanya	Monarquia	Parlamentari	Bicameral imperfecte incongru.	16 CA 1 CF 2 Ciut. A	Administra. Financeres Legislatives Polítiques
Itàlia	República	Parlamentari	Bicameral perfecte congruent	20 EO 5 EE	Administra. Financeres Legislatives Reglament.

Font: elaboració pròpia

3. Els estats: impacte econòmic, social i polític de la recessió

Si bé la crisi global de 2008 també impactà significativament a França, aquella es demostrà especialment greu a Espanya i Itàlia. La major vulnerabilitat d'aquests dos països ha de rastrejar-se en la situació global de les economies dels països del Sud d'Europa (i d'Irlanda) durant la creació de la unió monetària europea, ja que la pèrdua dels seus estabilitzadors nacionals previs a la creació de l'euro els abocà a una situació de feblesa davant conjuntures crítiques (De Grauwe & Yuemei, 2014).

No només el punt de partida desfavorable dels països del Sud els feu més vulnerables davant l'esclat de la crisi, sinó que també els va menar, durant els següents anys, a una situació sensiblement més desavantatjosa a la d'altres països de l'Eurozona. El procés d'acumulació de superàvit per part dels països del Nord, enfront de l'increment dels dèficits per compte corrent en el passat dels països del Sud, que van ser receptors de crèdit barat durant la dècada anterior, va marcar una bretxa entre països deutors i creditors (De Grauwe & Yuemei, 2014). Davant la manca de liquiditat que va resultar de l'atur de l'activitat econòmica a escala global, els països del Sud es van veure obligats a pregar ajuda a les economies del Nord. Aquests impulsaren, juntament amb la participació de la Comissió Europea, uns programes d'austeritat i reformes estructurals que, utilitzades com a instrument per protegir les seues economies, resultà en un empitjorament de les condicions econòmiques i socials dels països del Sud (De Grauwe & Yuemei, 2014).

Al capdavall, la cruesa de la crisi econòmica a Espanya i Itàlia tingué una translació en l'esfera política més immediata que no a França, país que no patí una crisi de deute, i on els efectes polítics van prendre una forma i uns temps diferents.

3.1. França

L'economia francesa entrà en recessió en 2009, quan el volum de la seua activitat va caure un 2,6% de mitjana, després d'haver-se estancat al llarg de 2008 (vegeu taula 3.3). En un context de crisi global, l'economia francesa es veié molt perjudicada per una forta contracció de les exportacions (12,4%), un nivell d'inversió debilitat (-8,6%) i una caiguda de la inversió de les llars, especialment aquella dedicada a l'habitatge (-8,7%) (INSEE, 2009). Amb objecte d'intentar capgirar aquesta situació, el llavors president de la República, Nicolas Sarkozy —líder d'Union pour un mouvement populaire (UMP)—[30], activà un pla de realçament econòmic d'orientació keynesiana, inspirat en el tradicional "liberalisme estatista" francés, que es va traduir en un notable foment de la despesa directa (Vail, 2014). El pla va incloure l'augment de la inversió pública, mesures de suport financer a les empreses i d'impuls al treball, el reforç de les polítiques d'habitatge, la revitalització del sector de l'automòbil i el reforç de la solidaritat (Cour des comptes, 2010). Si bé l'economia del país es recuperà lleument en 2010, any quan la desigualtat econòmica assolí el seu màxim dins el període estudiat, la situació restà lluny dels nivells previs a l'esclat de la crisi. De fet, el creixement econòmic francés va tornar a aturar-se poc després, i a partir de 2011 experimentà un nou declivi. Només a partir de 2014 començà a millorar la situació (vegeu taula 3.3).

Importa destacar que, malgrat l'escenari de crisi, durant aquests anys l'economia i el mercat laboral francés es desenvoluparen comparativament millor a com ho feren altres països de la UE. Juntament amb el suport de la inversió pública, un dels factors que contribueixen a explicar aquesta situació va ser una demanda interna sostinguda en el temps, producte de la taxa d'estalvi acumulada per la població francesa en els anys previs a la crisi (propera al 15%), la qual va contribuir a evitar la caiguda dràstica del consum en el moment del *crash* (Jany-Catrice & Lallement, 2012). La legislació francesa de protecció del treball, al seu

[30] Sarkozy arribà a la presidència de la República després de les eleccions presidencials de 2007.

torn, es va demostrar especialment eficient a l'hora de frenar la davallada de l'activitat laboral (Bentolila et al., 2012): tal com mostren les xifres de la taula 3.3, la taxa d'atur va evolucionar, a França, de manera menys desfavorable que al conjunt de la UE. Com a resultat, la proporció de persones en situació de risc de pobresa i exclusió social s'estabilitzà al llarg del període estudiat. En un plànol més general, hem d'assenyalar, com una de les principals implicacions de la crisi econòmica a França, l'increment progressiu del seu deute públic, el qual, quasi sis anys després que el país isquera de la recessió, assolí el 95,6% del PIB estatal (vegeu taula 3.3).

Taula 3.3. Efectes econòmics i socials de la recessió a França i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
França	2,4	0,3	-2,9	1,9	2,2	0,3	0,6	1	1,1
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
França	8	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
França	19,0	18,5	18,5	19,2	19,3	19,1	18,1	18,5	17,7
UE	–	–	–	23,8	24,3	24,8	24,6	24,4	23,8
GINI	32,4	33	32,7	33,7	33,3	33,1	32,5	32,3	32,7
Deute[1]	64,5,5	68,8	83,0	85,3	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/ i https://data.worldbank.org/; [1]% del PIB estatal

Les primeres eleccions a què foren convocats els francesos després de l'esclat de la crisi van ser els comicis a l'Europarlament de 2009[31], que resultaren en una victòria de la UMP i els seus aliats, enfront d'un Parti socialiste (PS) en davallada i uns ecologistes en ascens (Perrineau, 2009). Dos anys després van tenir lloc les eleccions regionals, amb un resultat ben diferent. Aquests comicis suposaren un vot de càstig a l'executiu de Sarkozy, el que impulsà l'esquerra, amb el PS al

[31] Els comicis municipals de març de 2008 se celebraren en un context encara no plenament inserit en la crisi.

capdavant, a una posició de domini per primer cop des de 1981. Destaca, també, el tercer lloc dels ecologistes d'Europa Ecologia (EE), la davallada del Mouvement démocrate (MoDem) i el revifament del Front national (FN) (Gougou & Labouret, 2010). Tot i aquests resultats, que testimoniaven la creixent impopularitat de Sarkozy, el president francés donà continuïtat a una gestió que alguns consideraven perjudicial als interessos de les classes més desafavorides (Hewlett, 2012). En aquest sentit, Sarkozy impulsà la que va anomenar la "mare de totes les reformes", adreçada a retardar l'edat de jubilació dels treballadors francesos dels 60 als 62. L'anunci va suscitar un immediat i enèrgic rebuig entre els sindicats i part de la població, que respongueren amb la convocatòria de nombroses protestes arreu del país (Excoffier et al., 2014). Ja en març de 2011, se celebraren noves eleccions cantonals. Aquestes redundaren en una còmoda victòria de PS i l'auge del FN (Gougou & Labouret, 2011). Atesos aquests resultats, Sarkozy va haver d'encarar el final del seu mandat des d'una posició força debilitada. Les eleccions presidencials de 2012, guanyades per François Hollande (PS) en segona volta, posaren punt final al mandat de Sarkozy. Aquesta contesa electoral, que es traduí en el primer èxit de l'esquerra en unes presidencials des de 1988, també van certificar el ressorgiment del FN, partit que comptà amb el suport de nombrosos votants descontents amb les forces dretanes tradicionals. Per la seua banda, les eleccions legislatives, celebrades en juny d'aquell any, seguiren la dinàmica de les presidencials, i els seus resultats posaren fi, definitivament, a l'era Sarkozy (Hewlett, 2012).

Al contrari que Sarkozy, qui durant la seua gestió tractà d'afavorir les finances i les grans empreses, el liberalisme estatista del President Hollande, de tall més progressista, emfatitzà mesures universalistes d'impuls del consum, la inversió i el foment de la igualtat econòmica (Vail, 2014). Això no obstant, la incapacitat que mostrà el president socialista a l'hora d'assolir els objectius plantejats li abocaren a una acusada impopularitat, arribant a convertir-se en el president més impopular de la història de França. En aquest context se celebraren els comicis municipals i europeus de 2014. De la clara derrota que va patir el PS en

ambdues eleccions es beneficiaren la UMP, que va guanyar les primeres, i el FN, que va experimentar un auge en ambdues i va guanyar les segones (Kuhn, 2014).

Un episodi molt important durant el mandat d'Hollande va ser el seu projecte de reforma territorial de 2014. Tot i que la intenció de la reforma, legitimada sobre la base d'un criteri funcional, era la d'abolir els departaments per assolir economies d'escala i avançar devers una major racionalització de recursos, la forta resistència amb què les autoritats centrals es trobaren per part d'aquelles institucions —molt arrelades a França des de la Revolució—, va obligar-les a cercar altres entitats a suprimir menys capaces de resistir una reforma governamental a gran escala, com en efecte ho eren les regions[32]. Així doncs, el govern francés aprovà una llei per reduir de vint-i-dues a tretze les regions de la França continental, cosa que implicava una important reorganització territorial de l'Estat (Llei 29/2015). La iniciativa suscità un ràpid rebuig d'amplis sectors de l'oposició i de les elits regionals.

En 2015 tingueren lloc noves eleccions regionals, departamentals i municipals parcials. Les primeres, celebrades el desembre, donaren pas a la creació de les noves regions, i van resultar en un triomf de la dreta tradicional i l'auge del FN (Shields, 2018), tendència que es confirmà en els posteriors comicis departamentals (Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, 2015a). El retrocés de l'esquerra també quedà confirmat en les diverses convocatòries municipals (Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, 2015b)

Dos anys després es produïren les eleccions que posaren fi a l'etapa d'Hollande. Els resultats de les presidencials de 2017, de més a més, representaren un punt d'inflexió en la política francesa (Gougou & Persico, 2017). La primera volta mostrà un escenari ajustat entre quatre candidats amb projectes

[32] El fet que les regions estigueren mancades de legitimitat (a causa, principalment, de l'escassa adhesió identitària del francesos devers aquelles) i capacitats suficients en termes de governança territorial (ateses les poques responsabilitats i capacitats pressupostàries de què disposaven en comparació amb altres regions europees), va contribuir a que la proposta inicial evolucionara d'una primera idea per tal de reagrupar les regions de manera voluntària, a un projecte final de fusions imposades.

ben diferenciats. La segona volta, de la qual quedaren exclosos els partits tradicionals —PS i la UMP, refundada en 2015 per Sarkozy amb el nom Les Républicains (LR)— va enfrontar a Emmanuel Macron, al capdavant del projecte d'orientació centrista La République en marche (LREM) (Cautrès et al., 2018), i la líder del FN, Marine Le Pen. Macron acabà imposant-se a la candidata de dreta radical per un ampli marge, beneficiat per un suport transversal derivat de la preocupació de molts electors per l'ascens del FN. Les eleccions legislatives celebrades poc després certificaren a l'opció de Macron com a llista més votada, en uns comicis molt desfavorables a l'esquerra (Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, 2017). La dualitat establida entre LREM i el FN tingué continuïtat en les eleccions al Parlament Europeu dos anys més tard. Aquest cop, però, Rassemblement National (RN), nom amb què fou rebatejat el FN en 2018 (Louise-Jeanne, 2019), fou, amb una lleugera diferència, l'opció més votada (Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, 2019).

Taula 3.4. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions presidencials, legislatives, regionals, departamentals, municipals i europees i formació de govern estatal a França

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2014**	**2015**	**2017**	**2019**
Pres.	D	–	–	–	–	E	–	–	C	–
Leg.	D	–	–	–	–	E	–	–	C	–
Reg.	–	–	–	E	–	–	–	D	–	–
Dep.	–	E	–	–	E	–	–	D	–	–
Mun.	–	E	–	–	–	–	D	D	–	–
Eur.	–	–	D	–	–	–	D	–	–	D
Gov.	D	–	–	–	–	E	–	–	C	–

Font: elaboració pròpia; C: centre; D: dreta; E: esquerra

3.2. Espanya

Després d'haver-se desaccelerat en els mesos previs, l'economia espanyola va entrar en recessió a finals de 2008 per primer cop des de 1993. La recessió, a Espanya, fou resultat de la conjunció entre la crisi financera global i la crisi d'un sector immobiliari que havia assolit un protagonisme inusual en la vida econòmica

del país des de finals del segle XX. La creació de la bombolla immobiliària, producte de l'elevat creixement de la demanda d'habitatge, i la seua posterior destrucció, a conseqüència de l'aposta —pública i privada— en un model insostenible en el temps, un preu excessiu de l'habitatge i la incapacitat de l'Administració a posar-ne fre, donà pas a l'esclat d'una greu crisi un cop el preu de l'habitatge es va enfonsar a causa de la crisi global (Bernardos, 2009). La posterior disminució del crèdit a famílies i bancs van derivar en un *crash* econòmic que abocà l'economia espanyola a un decreixement del 3,9 en 2009 (vegeu taula 3.5). El mercat del treball, especialment feble a causa de la seua legislació laboral, no feu sinó empitjorar la situació (Bentolila et al., 2012): tal com mostren les dades de la taula 3.5, el lleu increment de l'atur en 2008 s'incrementà vora sis punts percentuals en 2009, i només a partir de 2014 s'observa una discreta minva de la desocupació. Unes dades que se situaren en tot moment per sobre de la mitjana de la UE-28. En paral·lel, el deute públic d'Espanya, que en 2007 representava el 35,8% del seu PIB, ascendí a partir d'aquell any de manera constant i accelerada, arribant a superar el 100% a partir de 2014 (vegeu taula 3.5).

Per fer front a aquesta situació de greu crisi econòmica, social i de deute, el govern del Partido Socialista Obrero Español (PSOE), encapçalat per José Luis Rodríguez Zapatero, posà en marxa, a principis de 2009, un programa d'estímul econòmic d'orientació keynesiana. Batejant com a "Pla E", aquest programa va estar sustentat en quatre pilars principals: el suport a les empreses i les famílies, el foment del treball, mesures financeres i de pressupost i iniciatives de modernització de l'economia. Tanmateix, el pla no va assolir els objectius desitjats a causa de la seua escassa entitat i duració (Bellod, 2015). A partir de llavors, el govern espanyol encetà una sèrie de mesures d'austeritat. En aquest context, l'any 2010 l'Executiu aprovà, via Reial decret llei, una reforma laboral amb la qual perseguia una major flexibilitat. Aviat, la mesura generà l'ampli rebuig de les forces sindicals, que convocaren una vaga general el mes de setembre (El País, 2010a). Aquesta política, però, tampoc va tenir els resultats

esperats, i Espanya experimentà l'any 2011 una segona recessió (vegeu taula 3.5) que feu posar en alerta els mercats internacionals. Força preocupats per si la crisi de deute a Grècia i Portugal s'estenia a Espanya i Itàlia, els països de l'Eurozona i el Banc Central Europeu decidiren adquirir deute d'aquests països. A efectes de tranquil·litzar les autoritats financeres i polítiques de la UE, el govern de Zapatero arribà a un acord amb el principal partit de l'oposició, el PP, per tal d'introduir en la Constitució espanyola un límit del 0,4% del dèficit a partir de 2020 (BOE, 2011).

Taula 3.5. Efectes econòmics i socials de la recessió a Espanya i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Esp	3,6	0,9	-3,8	0,2	-0,8	-3	-1,4	1,4	3,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Esp.	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Esp.	23,3	23,8	24,7	26,1	26,7	27,2	27,3	29,2	28,6
UE	–	–	–	23,8	24,3	24,8	24,6	24,4	23,8
GINI	34,1	34,2	34,9	35,2	35,7	35,4	36,2	36,1	36,2
Deute[1]	35,8	39,7	53,3	60,5	69,9	86,3	95,8	100,7	99,3

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/ i https://data.worldbank.org/; [1]% del PIB estatal

Fou en aquest mateix 2011 que els símptomes de descontentament social tingueren una primera traducció política d'importància. Aquell any sorgí el moviment 15-M, que palesava l'ampli descontentament que s'estava estenent entre la població espanyola devers la situació econòmica i la classe política, i que va atreure nombrosos grups socials. El moviment, que rebé el nom de les manifestacions convocades a diverses ciutats espanyoles el 15 de maig d'aquell any —també va ser conegut com a moviment dels indignants—, integrà un conjunt de plataformes, col·lectius i ciutadans que, inspirats en les experiències d'altres països, protagonitzà tota una sèrie de protestes per reivindicar la

democratització de les institucions polítiques. La incidència del 15-M fou de llarg abast, car no només es va limitar a plantejar propostes de regeneració democràtica, sinó que inspirà nombroses discussions que qüestionaven el consens cultural hegemònic (Romero, 2015).

Finalment, la greu crisi institucional produïda per la delicada situació econòmica, social i política obligà el President Zapatero a avançar la convocatòria de les eleccions generals al novembre d'aquell any. Els resultats, anticipats en els comicis municipals i autonòmics celebrats pocs mesos abans (Barreiro & Sánchez-Cuenca, 2012), certificaren la derrota del PSOE (Martín & Urquizu-Sancho, 2016), que fou substituït per un PP que obtingué la majoria absoluta al Congrés dels Diputats. Fet i fet, els resultats anaren en sintonia amb el càstig als titulars governamentals que s'estava enregistrant a altres països del Sud d'Europa (Bosco & Verney, 2012).

El nou executiu, encapçalat per Mariano Rajoy, aprofundí en les mesures d'austeritat i de reformes estructurals, les quals anaren acompanyades d'una pujada d'impostos. Les retallades, que afectaren serveis públics bàsics (com ara la sanitat i l'educació), impactaren negativament sobre el benestar d'una població que continuà empobrint-se alhora que es feu més desigual (vegeu taula 3.6). En el marc d'aquesta política de reajustament, el PP anuncià, l'any 2012, una nova reforma laboral via Reial decret llei, orientada a augmentar la flexibilitat del mercat del treball. La situació, que no va millorar gaire, es veié agreujada per la crisi del sistema bancari produïda, principalment, per la fallida i posterior nacionalització de Bankia, banc fundat en 2011 per via de la fusió de nombroses entitats, i que va ser rescatada per part del govern espanyol. La situació, com més va més crítica, motivà la decisió de l'Eurogrup d'aprovar un rescat bancari de manera unànime. Aquest rescat anà acompanyat de l'aprovació d'un nou paquet de mesures d'austeritat per part del govern espanyol que endurí les condicions de vida de la població. En línia amb les mesures d'austeritat aprovades des de 2010, aquestes iniciatives, lluny de reduir el deute públic, amplificaren els efectes de la crisi (Engler & Klein, 2017). Els mesos següents es produïren rescats

de diverses regions per part del govern central (entre aquestes, el País Valencià, Múrcia i Catalunya), i a finals d'aquell any es va convocar una nova vaga general (a principis d'any ja se'n va celebrar una), aquesta d'abast europeu (La Vanguardia, 2012).

A despit que, segons dades de l'INE, Espanya deixà enrere la recessió l'any 2014, els seus efectes econòmics i socials s'estengueren per un període major. Aquests tingueren, a partir d'aquell any, una traducció política important. Els resultats de les eleccions al Parlament Europeu en són un primer testimoni: malgrat que el partit més votat fou el PP, seguit de prop pel PSOE, noves formacions en disputa pels seus electorats obtingueren representació a la Cambra. Destacaren Podemos, formació d'esquerra fundada mesos abans i que fou, en part, deutora del moviment dels indignats (Calvo & Álvarez, 2015; Martín, 2015; Pavía et al., 2016), i Ciudadanos (Cs), partit de centredreta i anticatalanista que, tot i haver nascut en 2006, fou llavors que experimentà un considerable auge (Rodríguez-Teruel & Barrio, 2016). Des de posicions ideològiques ben diferenciades, aquests partits invocaren la necessitat de regenerar la política espanyola a través d'uns discursos de caràcter populista (Aguilera Criado, 2017; Alcaide, 2019), i que van reeixir a recollir votants descontents amb les formacions tradicionals espanyoles. Al remat, els resultats d'aquestes eleccions suposaren no només l'auge de l'esquerra, sinó un important qüestionament del sistema bipartidista configurat des de la recuperació de la democràcia (Boix & López, 2014; Cordero & Montero, 2015).

En 2015 se celebraren altres tres comicis que serviren per confirmar la tendència observada en les eleccions europees. Els primers a produir-se, el mes de maig, foren els comicis autonòmics i municipals. El PP fou la força més votada en ambdues convocatòries, seguit pel PSOE, malgrat que tots dos partits van perdre un significatiu suport electoral amb respecte dels comicis de 2011. Altrament, Podemos i Cs es consolidaren com a actors polítics rellevants, fent-se imprescindibles per arribar a acords de govern en bona part de les regions (Lagares & Oñate, 2019). Les eleccions municipals confirmaren la davallada dels

partits tradicionals (Rodon & Hierro, 2016), i se saldaren amb un canvi de govern en les principals ciutats del país. Amb un mapa polític ja força diferent del traçat en 2011, Rajoy convocà les eleccions generals el més desembre, després d'haver esgotat la legislatura. Els resultats continuaren amb la tendència anterior: encara que el PP tornà a ser la força més votada en el Congrés dels Diputats, i el PSOE la segona, ambdues forces perderen un notable suport electoral. Se'n beneficiaren Podemos i Cs, que amb el seu ingrés al Parlament per primer cop certificaren la fi del bipartidisme a Espanya (Medina & Correa, 2015; Orriols & Cordero, 2016). La fragmentació derivada del repartiment d'escons resultant de les eleccions impossibilità, però, la formació d'un nou executiu. Això obrí un període d'incertesa política que finalitzà amb la convocatòria de noves eleccions generals en juny de 2016 (Simón, 2018). El PP augmentà la seua quota electoral, mentre que PSOE, Podemos i Cs la reduïren (Lancaster, 2017). Tot i les dificultats per ser investit, Rajoy aconseguí, després de quatre votacions, els suports necessaris per formar nou govern.

Lluny d'apaivagar-se, la inestabilitat política a Espanya no feu sinó augmentar durant aquesta nova legislatura. El nou govern del PP va haver d'afrontar importants reptes polítics, entre els quals destaca la gestió de les acusacions de corrupció i la crisi territorial a Catalunya (vegeu cap. VI, 2.4. a 2.6). L'abril de 2017, Unidas Podemos (UP) —formació nascuda de la unió entre Podemos i Izquierda Unida— anuncià una moció de censura contra Rajoy, sustentada en l'acusació de corrupció a gran escala del PP. L'escàs suport obtingut pel seu candidat, Pablo Iglesias, impossibilità la destitució del president. La publicació de la sentència del cas Gürtel en maig de 2018, per la qual l'Audiència Nacional acusava el PP d'haver-se finançat il·legalment des de la seua fundació, esperonà una nova moció de censura contra Rajoy, aquest cop encapçalada pel líder de l'oposició, Pedro Sánchez (PSOE). Amb un resultat força diferent de l'anterior, aquesta fou la primera moció de censura reeixida en la història de la democràcia espanyola, i Pedro Sánchez va ser nomenat nou president del Govern.

L'any 2019 es convocaren múltiples comicis, al bell mig d'un context polític marcat per la fragmentació, la volatilitat electoral i la polarització (Simón, 2022a). El 29 de maig se celebraren les autonòmiques, les municipals i les europees. Els resultats dels comicis autonòmics atorgaren la victòria al PSOE, reforçat després que Sánchez fora investit president (Llera et al., 2022). També Cs experimentà un increment electoral, mentre que, per contra, PP i UP patiren un descens notable. També en les eleccions municipals i europees el PSOE fou la formació més votada, seguit pel PP.

Amb aquest nou panorama polític, i malgrat que Sánchez anuncià la seua intenció d'esgotar la legislatura (que havia de finir en juny de 2020), la impossibilitat d'aprovar pressupostos per a 2019 l'obligà a convocar eleccions generals en abril d'aquell any. El PSOE guanyà les noves eleccions. Aquestes estigueren marcades per la polarització i els càlculs dels diversos actors a curt termini, que impossibilitaren la formació un nou govern i conduïren a la repetició electoral en novembre d'aquell mateix any (Simón, 2022b). Aquest cop, Sánchez sí que va obtenir els vots necessaris per ser investit president, i el posterior acord assolit entre el PSOE i UP va formalitzar el primer govern de coalició de la història recent a Espanya.

Taula 3.6. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions al Congrés dels Diputats, les regionals, municipals i europees i formació de Govern estatal a Espanya (període 2007-2019)

	07	**08**	**09**	**10**	**11**	**12**	**14**	**16**	**16**	**18**	**19**
Cong.	–	E	–	–	D	–	–	D	D	–	E*
Reg.	D	–	–	–	D	–	–	D	–	–	E
Mun.	D	–	–	–	D	–	–	D	–	–	E
Eur.	–	–	D	–	–	–	D	–	–	–	E
Gov.	–	E	–	–	D	–	–	D	D	E	E

Font: elaboració pròpia; *Mateix guanyador en les dues convocatòries (abril i novembre); D: dreta; E: esquerra

3.3. Itàlia

Itàlia va poder esmorteir els efectes de la crisi financera global durant les seues primeres etapes gràcies, principalment, al fet que els seus bancs disposaven de pocs bons d'alt risc i no estaven especialment involucrats en sectors especulatius. La contracció del mercat de préstecs interbancaris, derivada de la caiguda de Lehman Brothers, fou allò que acabà per desestabilitzar l'economia italiana, ja que la manca de liquiditat a què es van veure afectats molts bancs els obligà a reduir el crèdit als seus clients, el que acabà per generar una contracció de l'economia (Di Quirico, 2010). Itàlia entrà finalment en recessió tècnica a finals de 2008 (vegeu taula 3.7).

Els efectes immediats d'aquesta crisi econòmica foren producte, principalment, de l'evolució mateixa del context internacional, però també de l'empitjorament de les condicions del finançament de les empreses italianes i de la desconfiança que acompanyà la recessió (Caivano et al., 2011). En un primer moment, l'estratègia del govern encapçalat per Silvio Berlusconi[33] per enfrontar la crisi consistí a afavorir les grans empreses i els bancs i reduir la despesa pública. Les mesures perseguien impedir una caiguda en cadena del sistema bancari, retenir els treballadors de les principals empreses del país i evitar apujar els impostos per tal de no desincentivar el consum privat (Di Quirico, 2010).

[33] Berlusconi fou nomenat president del Consell de Ministres gràcies a la victòria de la llista de centredreta en eleccions generals d'abril de 2008. Aquesta permeté la formació d'un govern de coalició entre el seu partit, Il Popolo della Libertà (PdL), la Lega Nord (LN) i el Movimento per l'Autonomia (MpA).

Taula 3.7. Efectes econòmics i socials de la recessió a Itàlia i la UE (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
PIB r.									
Itàlia	1,5	-1	-5,3	1,7	0,7	-3	-1,8	0	0,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Itàlia	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Itàlia	26,0	25,5	24,9	25,0	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7
UE	–	–	–	23,8	24,3	24,8	24,6	24,4	23,8
GINI	32,9	33,8	33,8	34,7	35,1	35,2	34,9	34,7	35,4
Deute[1]	103,9	106,2	116,6	119,2	119,7	126,5	132,5	135,4	135,3

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/ i https://data.worldbank.org/; [1]% del PIB estatal

En plena embranzida de la recessió, l'any 2009 es convocaren eleccions al Parlament Europeu Aquesta fou la primera prova electoral a l'executiu de Berlusconi en temps de crisi. El seu partit, ara Forza Italia (FI), va ser el més votat en unes eleccions que tingueren la dreta com a clara guanyadora (Ministero dell'Interno, 2009). La segona prova electoral a Berlusconi tingué lloc en els comicis celebrats a 13 regions d'estatut ordinari el març de 2010. La dreta tornà a resultar guanyadora. En un context d'increment històric de l'abstenció, tant el partit del primer ministre com el Partito Democratico (PD) eixiren debilitats. Altrament, la LN fou un dels grans guanyadors d'aquestes eleccions, i per primer cop aconseguí la presidència de dues regions (Corbetta, 2012). A finals d'aquell mateix any, Berlusconi superà una moció de confiança, a la qual seguí el rebuig del Parlament de la moció de censura presentada per l'oposició.

En aquest context, Berlusconi aprovà un pla d'austeritat amb el qual pretenia estalviar al voltant de 24.000 milions d'euros entre 2011 i 2013. El pla incorporava, entre altres mesures, la disminució del sou dels treballadors públics, el retard en la jubilació d'una part d'aquests i la reducció de pressuposts dels governs locals. Tot i que Itàlia es recuperà moderadament entre 2009 i principis de 2011, a partir d'aquest darrer any, i fins a 2013, la seua economia experimentà

una segona recessió. Aquesta tingué menor duració, tot i que tingué efectes negatius en el camp del treball i en l'esfera social (vegeu taula 3.7).

L'empitjorament de la situació del país acabà per transformar el clima polític. Les eleccions administratives de 2011 suposaren el colp més dur al prestigi personal de Berlusconi, força debilitat des d'aquell moment (Bosco & Verney, 2012). La difícil situació per la qual travessava Itàlia atragué la mirada d'uns mercats financers força preocupats per l'augment del deute públic, que abans de l'inici de la recessió ja excedia el 100% del seu PIB (vegeu taula 3.7). Davant aquest escenari, i d'igual manera com va ocórrer a Espanya, el Banc Central Europeu va resoldre intervenir comprant deute sobirà italià. Al mateix temps, el Consell de Ministres continuà amb la seua política d'ajustament pressupostari, aquest cop amb un nou pla que pretenia estalviar 45.000 milions d'euros. El paquet inclogué la supressió d'un bon nombre de províncies, d'ajuntaments i càrrecs públics, el qual motivà la celebració, en setembre de 2011, d'una vaga general que comptà amb un ampli seguiment. En aquesta tessitura, el parlament Italià aprovà un altre pla d'ajustament presentat per l'Executiu adreçat a reduir novament el deute públic.

Berlusconi afrontà en octubre de 2011 una nova moció de confiança que, malgrat haver superat (316 vots a favor i 301 en contra), el deixà força debilitat. Aquell mateix mes, i amb una prima de risc en constant augment, la Comissió Europea exigí a Berlusconi noves mesures d'ajustament. La situació empitjorà quan la prima de risc de la República, disparada pot sobre dels 500 punts, motivà la intervenció a Grècia, Irlanda i Portugal. Davant aquesta situació d'extrema gravetat, i després d'haver aprovat la Llei de pressupostos de 2012, que recollia les exigències de la Comissió Europea, Berlusconi presentà la seua dimissió en novembre de 2011.

Tres dies després de la dimissió de Berlusconi, el president de la República, Giorgio Napolitano, nomenà primer ministre a l'economista Mario Monti. Davant la impossibilitat per formar nou govern, la setmana següent es formà un executiu

de caràcter tecnocràtic que no comptà amb el concurs de cap partit polític, malgrat que gaudí d'un ampli suport parlamentari, especialment per part del PD, CdL i les formacions centristes. El govern de Monti suposà un "canvi de joc" de la política italiana a causa de la seua gestió i la prioritat pels perfils tècnics, però també pel seu estil comunicatiu i l'atenuació del debat polític durant el seu mandat (Bosco & McDonnell, 2012).

A efectes d'aconseguir la sostenibilitat del deute públic i restablir la credibilitat d'Itàlia davant els inversos estrangers, Monti va implementar les mesures pressupostàries aprovades pel darrer govern. També destacaren, entre altres polítiques, la reforma del sistema de pensions —Monti va retardar l'edat de jubilació als 67 anys— i la inclusió del límit del dèficit públic en la Constitució italiana (Giannetti, 2013). La gestió del govern de Monti respecte d'àrees polítiques sotmeses a la pressió de la crisi econòmica afavorí nous eixos de conflicte polític. Per bé que a Itàlia no emergí cap gran moviment com Occupy Wall Street o el 15-M, el mandat de l'executiu tecnocràtic assistí a un increment de les mobilitzacions. Fruit de la convergència entre les reivindicacions econòmiques i educatives que anaven produint-se des de l'esclat de la crisi, i de la creixent crisi política i dels partits tradicionals, es generà un clima de descontentament social fèrtil a les reivindicacions de partits que recollien el descontentament social, com ara el Movimento 5 Stelle (M5S), partit de tall populista (Mosca, 2013).

L'any 2013 es convocaren múltiples eleccions a Itàlia. Les primeres se celebraren, entre febrer i novembre, a quatre regions amb estatut ordinari i tres d'especial. Els resultats atorgaren la victòria al PD en quatre regions, tot i que només acabaria governant en dues (Ministero dell'Interno, 2013; Provincia Autonoma di Trento, 2013). Les eleccions generals es convocaren després de la dissolució anticipada del Parlament, quatre mesos abans que acabara la legislatura. Els seus resultats suposaren un nou punt d'inflexió en la política italiana. Els comicis estigueren marcats per l'èxit del M5S, la victòria del centreesquerra —que, tot i això, no aconseguí guanyar al Senat— la davallada

del CdL i l'escassa incidència de la coalició de Monti, qui havia decidit presentar-se a les eleccions (D'Alimonte, 2013). El nou govern resultant dels comicis, producte del pacte entre el PD i CdL, comptà amb la representació de nombroses forces, i estigué encapçalat per Enrico Letta, del PD. El seu mandat, però, no fou durador. Davant la crisi que va experimentar el seu govern a causa, principalment, de la dimissió dels ministres de CdL i la dificultat que va experimentar per aplicar reformes econòmiques, Letta fou forçat a dimitir pel seu mateix partit en febrer de 2014. Aquest fou substituït per Matteo Renzi, qui guanyà un vot de confiança en el Parlament.

El nou primer ministre formà un executiu amb Nuovo Centrodestra (NCD), Scelta Civica (SC), el partit fundat per Monti, Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro (UdC) i alguns independents. Entre febrer i novembre d'aquell any es tornaren a convocar eleccions regionals. Aquestes se celebraren, entre febrer i novembre, a quatre regions amb estatut ordinari i una d'especial, i tingueren al PD com a partit més votat en quatre d'aquelles (Ministero dell'Interno, 2014). Tanmateix, l'esquerra només es feu amb el govern d'una regió. El maig d'aquell any també se celebraren les eleccions al Parlament Europeu, que guanyà el PD. De fet, el partit va assolir un percentatge de vots rècord en la seua història (Maggini, 2014).

Motivada per la situació de crisi econòmica, l'abril d'aquell any s'aprovà la Llei Delrio de reforma del règim provincial, de creació de ciutats metropolitanes i d'unió i fusió de municipis (Llei 56/2014). La llei pretenia reformar i reduir el govern territorial a fi de retallar els pressupostos estatals i aplicar la política europea d'austeritat (Groppi et al., 2013, a: Longo & Mobilio, 2016, p. 510). La mesura se centrava en dos punts: transformar els territoris de les deu províncies més importants del país (Roma, Milà, Nàpols, Torí, Gènova, Bolonya, Florència, Venècia, Bari i Reggio de Calàbria) en ciutats metropolitanes amb poders especials, i reformar totes les províncies restants reduint la representativitat dels seus consells i privant-los de moltes funcions (Longo & Mobilio, 2016, p. 510). Amb la reforma les ciutats metropolitanes heretaren les competències de les

províncies relatives a l'anomenada àrea àmplia (agricultura, medi ambient, manteniment de les instal·lacions escolars, turisme) i n'incorporava sis de noves: planejament urbanístic general coordinació i xarxa de serveis públics; infraestructures locals; desenvolupament econòmic i social; i promoció i coordinació de les infraestructures de les Tecnologies de la Informació i les Comunicacions (Longo & Mobilio, 2016, p. 512).

El govern de Renzi fou el que afrontà la darrera etapa de la recessió a Itàlia. Renzi continuà amb els ajustaments econòmics posant en marxa una estratègia macroeconòmica de suport al consum, a les inversions i a l'estímul de l'oferta (Piattoni, 2016). En aquest marc, també aprovà una reforma laboral en octubre de 2014, orientada a assolir una major flexibilitat i reduir la pressió fiscal. Finalment, i després d'haver experimentat un creixement nul durant 2014, Itàlia aconseguí deixar enrere la recessió l'any 2015 (vegeu taula 3.7).

La primera prova electoral que va haver d'enfrontar el govern de Renzi foren les eleccions regionals de 2015, celebrades a set de les regions amb estatut ordinari. El centreesquerra, i en especial el PD, tornà a ser el clar guanyador dels comicis, assolint la victòria en cinc regions. D'altra banda, el M5S no va poder replicar els resultats de 2013. Des del punt de vista sistèmic, aquestes eleccions representaren un punt d'inflexió en la política regional italiana, puix que de la tradicional competència bipolar que l'havia caracteritzada es passà —d'igual manera com va succeir en l'àmbit estatal— a un sistema tripolar de major fragmentació (Tronconi, 2015; Vampa, 2015).

Renzi no esgotà la legislatura que succeïren aquelles eleccions. L'any 2016 impulsà un projecte ambiciós de reforma constitucional que, sotmés a referèndum, no fou validat en les urnes (el 65,5% dels votants s'hi oposà), fet que va motivar la seua dimissió. La reforma descansava sobre dos pilars fonamentals: una recentralització de l'Estat per via de la redefinició de la divisió de poders entre les institucions locals i centrals, i que incloïa l'eliminació de les províncies, i l'abolició del bicameralisme simètric, mesura que haguera beneficiat

la figura del primer ministre (Ceccarini & Bordignon, 2017). Renzi fou substituït, a petició del President Matarella, i després d'haver guanyat la confiança del Parlament, pel seu company de partit Paolo Gentiloni (Bull, 2017). El nou govern seguí la línia traçada per l'executiu de Renzi, i se centrà, fonamentalment, a completar algunes de les reformes iniciades per aquell.

En 2018 es produïren noves eleccions generals i regionals. Els comicis regionals, celebrats a sis regions d'estatut ordinari i tres d'especial entre març i octubre, resultaren en una victòria de la dreta en quatre d'aquestes (la Lega — LN fins a 2017— guanyà en tres), malgrat que només pogué formar govern en una (Ministero dell'Interno, 2018). Els resultats dels comicis generals de març suposaren un nou punt d'inflexió, marcat pel declivi de les forces tradicionals i l'auge dels partits populistes. Per bé que la coalició de centredreta fou la més votada, no obtingué la majoria d'escons per formar govern. En realitat, els guanyadors de les eleccions foren el M5S, segona llista més votada, i Lega (Chiaramonte et al., 2018). A despit de les seues diferències ideològiques, aquests dos partits arribaren a un acord per formar un govern d'inspiració populista encapçalat per Giuseppe Conte (M5S) (Emanuele et al., 2022). Aquest govern, però, tampoc no pogué finalitzar el seu mandat. Amb una Lega reforçada després del seu èxit en les eleccions europees de maig de 2019 (Angelucci & Maggini, 2019), la relació entre els partits governamentals es feu més complicada. Enmig d'una greu crisi política, i per tal d'evitar el vot de censura que el ministre de l'interior i líder de la Lega, Matteo Salvini, estava preparant-li, Conte acabà per presentar la seua dimissió en agost d'aquell any. Formalitzada la renúncia, i després que el President Materella iniciara consultes per impulsar nou govern, el PD arribà a un acord amb el M5S per formar nou executiu. Aquest estigué, novament, encapçalat per Conte. Al llarg de 2019 també se celebraren eleccions regionals a quatre regions d'estatut ordinari i una d'especial, les quals foren favorables al centredreta.

Taula 3.8. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions a la Cambra dels Diputats, les regionals, administratives, municipals i europees i formació de govern estatal a Itàlia (període 2007-2019)

	07	**08**	**09**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	**16**	**16**	**18**	**19**
Ca.	–	D	–	–	–	–	E	–	–	–	D	–
Reg.	–	–	–	D	–	–	E	E	E	–	D	D
Pr.[1]												
Co.[2]												
Eu.	–	–	D	–	–	–	–	E	–	–	–	D
GO.	–	D	–	–	–	Tec.	E+C	E+C	–	E+C	Tr. +D	Tr. +E

Font: elaboració pròpia; C: centre; D: dreta; E: esquerra; Tec: tecnòcrata; Tr: transversal; [1]Administratives provincials: entre 2007 i 2009 la dreta obtingué més victòries, en 2010 dreta i esquerra igualaren resultats; [2]Administratives comunals: en 2007 i 2008 la dreta obtingué més victòries, entre 2009 i 2016 l'esquerra, en 2017 i la dreta, i en 2019 l'esquerra

3.4. Recapitulació

Tal com hem vist en les pàgines precedents, els efectes de la crisi global de 2008 van tenir un impacte força acusat als tres països examinats. Tanmateix, les implicacions econòmiques i socials, a Espanya i Itàlia, adquiriren un caire més negatiu que no a França (vegeu taula 3.9). El fet fonamental hem d'advertir-lo en la feblesa en què es trobaven aquells dos països en el moment que esclatà la crisi global. En una segona etapa, de més a més, el fet que Espanya i Itàlia foren deutors amb respecte dels països del Nord els empentà a una situació molt delicada quan els creditors lligaren les seues ajudes a l'exigència de reformes estructurals. A fi de complir amb aquestes exigències, els diversos governs d'Espanya i Itàlia aplicaren unes polítiques d'austeritat que, a més d'entrebancar la recuperació econòmica i afectar les condicions de vida de la població, generaren un gran malestar social i polític, motor de canvis substancials en la seua vida política. Altrament, França, que en l'inici de la crisi es trobava en una situació de partida menys delicada, evolucionà d'una manera comparativament més favorable (vegeu taula 3.9). Fet i fet, les conseqüències de les polítiques d'austeritat aplicades a aquest país no van assolir una gravetat equiparable a l'experimentada a Espanya i Itàlia. En conseqüència, el malestar per la crisi econòmica a França, fou, si fa no fa, menor.

Taula 3.9. Efectes econòmics i socials de la recessió a França, Espanya, Itàlia i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
França	2,4	0,3	-2,9	1,9	2,2	0,3	0,6	1	1,1
Espanya	3,6	0,9	-3,8	0,2	-0,8	-3	-1,4	1,4	3,8
Itàlia	1,5	-1	-5,3	1,7	0,7	-3	-1,8	0	0,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
França	8	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
Espanya	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1
Itàlia	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
França	19,0	18,5	18,5	19,2	19,3	19,1	18,1	18,5	17,7
Espanya	23,3	23,8	24,7	26,1	26,7	27,2	27,3	29,2	28,6
Itàlia	26,0	25,5	24,9	25,0	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7
UE	–	–	–	23,8	24,3	24,8	24,6	24,4	23,8
GINI									
França	32,4	33	32,7	33,7	33,3	33,1	32,5	32,3	32,7
Esp.	34,1	34,2	34,9	35,2	35,7	35,4	36,2	36,1	36,2
Itàlia	32,9	33,8	33,8	34,7	35,1	35,2	34,9	34,7	35,4
Deute[1]									
França	64,5	68,8	83,0	85,3	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6
Espanya	35,8	39,7	53,3	60,5	69,9	86,3	95,8	100,7	99,3
Iàlia	03,9	106,2	116,6	119,2	119,7	126,5	132,5	135,4	135,3

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/ i https://data.worldbank.org/; [1]% del PIB estatal

La desigual intensitat i trajectòria que seguí la crisi econòmica i social en aquests països tingué, conseqüentment, una traducció política també diferenciada, malgrat que el corrent de fons va ser gairebé la mateixa. En efecte, a tots tres països es produí tant un càstig als titulars del govern durant els primers anys de la crisi, com també, poc després o de manera simultània, la crisi de la *vella* política (principalment, dels partits tradicionals). Amb tot i amb això, els temps i la forma com es manifestaren aquests fenòmens foren variables.

A Espanya, l'emergència de noves formacions polítiques de renovació democràtica durant la primera etapa post recessió (Podemos i Cs) fou resultat de la combinació entre el desgast d'aquella *vella* política (PP i PSOE) i la greu crisi econòmica. De manera semblant, l'auge del M5S a Itàlia s'explica,

fonamentalment, per la conjunció entre les crisis política i econòmica. Unes dinàmiques, si fa no fa, semblants a les advertides a altres països del Sud, on l'oposició a les polítiques d'austeritat sovint anaren lligades a l'oposició a la *vella* política (Hutter et al., 2018). Trobem, però, una diferència principal en l'evolució política d'aquests dos països. A Espanya, Podemos i Cs experimentaren un declivi electoral durant la segona meitat de la dècada de 2010 que anà acompanyada de l'auge de Vox, formació de dreta radical (Rama et al., 2021; Rubio-Pueyo, 2019) i, principalment, de la recuperació dels partits tradicionals (PP i PSOE). A Itàlia, en canvi, la pèrdua de suport electoral per part del M5S anà en paral·lel, primer, de l'auge de la Lega, i posteriorment, de l'ascens del partit de dreta radical Fratelli d'Italia (FdI) (Donà, 2022), però no del revifament dels partits tradicionals.

Al seu torn, a França perfilà un escenari més semblant al dels països del Nord, on les transformacions de la competició partidista, en els primers anys de la crisi, provingueren de la dreta radical (Hutter et al., 2018). En efecte, el FN va ser, a aquest país, un dels partits emergents a principis de la dècada de 2010, i arribà a ser la segona força més votada en les eleccions presidencials de 2017 (i la primera en les europees de 2014 i 2019). D'una altra banda, i malgrat que es manifestà de manera més tardana, també França assistí a la davallada dels partits tradicionals (LR i PS). Aquesta caiguda es va palesar en els resultats de les eleccions estatals de 2017, producte del canvi en els eixos de confrontació política francesa durant aquells anys (Gougou & Persico, 2017). El sistema de partits resultant, amb el partit centrista de nova creació LREM al capdavant i el FN/AN com a principal força opositora, testimoniaren el canvi polític a França.

Al capdavall, les implicacions fonamentals de la recessió de 2008 en l'arena política no foren substancialment diferents en aquests tres països. Tant el càstig electoral als titulars com la crisi de la *vella* política són fenòmens identificables a França, Itàlia i Espanya. Amb ritmes i intensitat diferent, les diverses maneres com aquells dos fenòmens es van produir a aquests països de l'Europa Llatina informen d'un panorama, poc més poc menys, compartit.

Taula 3.10. Orientació ideològica de la llista guanyadora en les eleccions presidencials (França) i a la Cambra baixa (Espanya i Itàlia) i formació de governs estatals (període 2007-2019)

	07	**08**	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**	**19**
Llista											
França	D	–	–	E	–	–	–	–	C	–	–
Esp.	–	E	D	–	–	–	D	D	–	–	E
Itàlia	–	D	–	–	C	–	–	–	–	D	–
Gov.											
França	D	–	–	E	–	–	–	–	C	–	–
Esp.	–	E	D	–	–	–	D	D	–	E	E
Itàlia	–	D	–	Tec.	E+C	E+C	–	E+C	–	Tr. +D	Tr. +E

Font: elaboració pròpia; C: centre; D: dreta; E: esquerra; Tec.: tecnòcrata; Tr.: transversal

4. Regions seleccionades

Les regions seleccionades són bons exemples de les categories de què en formen part. Dins la categoria de regions centrals hem seleccionat l'Illa de França, la Comunitat de Madrid i el Laci; dins les regions perifèriques 1, el Llenguadoc-Rosselló, el País Valencià i Sicília; i dins les regions perifèriques 2, Còrsega, Catalunya i el Vèneto. Precedeixen a la justificació de selecció de cada regió unes succintes notes històriques que ajudaran a contextualitzar-la. Més avant, en els capítols dedicats als estudis dins el cas (quart a sisé), l'estudi de cada regió anirà, al seu torn, acompanyat d'una ampliació informativa sobre el seu context legal i polític que ajudarà el lector a seguir els esdeveniments a analitzar.

Les regions seleccionades són reconegudes dins la nomenclatura de les unitats territorials estadístiques (NUTS, per les seues sigles en anglés) utilitzada per la UE. La classificació NUTS és un sistema jeràrquic que divideix el territori econòmic de la UE i el Regne Unit amb la finalitat de recopilar, desenvolupar i harmonitzar les estadístiques regionals europees. Són reflex de les divisions administratives dels estats, i es divideixen en tres nivells: les NUTS 1 són les principals regions socioeconòmiques; les NUTS 2 són regions bàsiques per a l'aplicació de polítiques regionals; i les NUTS 3 són petites regions per a diagnòstics específics (Eurostat, sense data). Bona part de les regions europees corresponen al nivell NUTS 2; aquest és el cas de les comunitats autònomes espanyoles (Eurostat, 2020a), les regions italianes (Eurostat, 2020b) i les antigues regions franceses desaparegudes amb la reforma de 2015 (Eurostat, 2016). Les noves corresponen al nivell NUTS 1 (Eurostat, 2022). El poder polític de les NUTS és tan gran que molts estats simplement segueixen el lideratge de la UE en termes de designació territorial per a la planificació del desenvolupament regional (Keating, 2001, a: Donaldson, 2006, p. 2078).

A més de la seua utilitat estadística, les NUTS tenen avantatges de tipus teòric, puix que ajuden a harmonitzar el pensament espacial, tot oferint un marc per als fenòmens o processos a examinar (Paasi, 2010, p. 2297). Les NUTS també comporten, però, algun desavantatge. El principal obstacle amb què entropessem

quan abordem l'estudi d'aquestes unitats és que no sempre ofereixen les comparacions equitatives a tota la UE que se suposa que hauria de proporcionar (Casellas & Galley, 1999, a: Donaldson, 2006, p. 2078). Des d'un altre punt de vista, endemés, les NUTS no sempre coincideixen amb els límits territorials d'entitats culturals i històriques recognoscibles. Moltes NUTS són, de fet, el reflex de regions integrades en estats que foren descentralitzats seguint un principi fonamentalment funcional, com ara França (Cole, 2006; Thoenig, 2005). L'esforç a imaginar les NUTS com a entitats dotades d'una certa envergadura, més enllà de les seues característiques administratives, legals i estadístiques, recau, doncs, en l'investigador. Naturalment, aquell exercici no pot, en cap cas, negligir els estrictes marges del compromís acadèmic.

Taula 3.11. Regions seleccionades

Categoria	**Regió**
Regions centrals	Illa de França (França)
	Comunitat de Madrid (Espanya)
	Laci (Itàlia)
Regions perifèriques 1	Llenguadoc-Rosselló (França)
	País Valencià (Espanya)
	Sicília (Itàlia)
Regions perifèriques 2	Còrsega (França)
	Catalunya (Espanya)
	Vèneto (Itàlia)

Font: elaboració pròpia

4.1. Regions centrals

4.1.1. Illa de França

L'Illa de França és una regió administrativa de França. Correspon a l'àrea metropolitana de París, que és la capital de la regió, i alhora de la República. El codi de l'Illa de França és FR1 (NUTS 1) (Eurostat, 2022).

La història de l'Illa de França és indestriable de la de París i França mateixa, puix que és el seu nucli originador. Des que Huc Capet, compte de París, fixà a

París el centre de poder del Regne Franc (987), la ciutat anà eixamplant les fronteres de la regió al pas que augmentava el seu poder econòmic i polític[34]. D'igual manera que la resta de regions històriques, l'Illa de França desaparegué després de la Revolució (1789), sent dividida en tres departaments (Giraud, 1996). Només amb la descentralització de la dècada de 1980 la regió recobrà el seu reconeixement oficial.

Distància geogràfica. Com acabem d'indicar, l'Illa de França és el centre mateix. Se situa al nord-est de França, i limita al nord amb l'Alta França, a l'est amb el Gran Est, al sud-est amb Borgonya-Franc Comtat i a l'oest amb Normandia i amb Centre-Vall del Loira.

Distinció lingüística. La llengua històrica de l'Illa de França és el francés[35], llengua gal·loromànica identificada amb el codi fr ISO 639-1 (Library of Congress, sense data). El francés té origen a la mateixa regió, i és la llengua oficial i predominant a França. Si bé a l'Illa de França han conviscut històricament —i hi romanen— diversos dialectes, el francés parlat a París ha anat imposant-se amb el temps. La vinculació entre la llengua francesa i l'Estat és estricta, per tal com aquesta ha estat un pilar bàsic de la identitat nacional francesa, i el seu ús s'ha considerat sovint com una mostra de lleialtat a l'Estat (Benoit-Rohmer, 2001).

Identitat territorial. L'acoblament geogràfic i lingüístic entre l'Illa de França i el centre es reflecteix ben a les clares en l'alta vinculació identitària dels seus habitants amb respecte aquell. En efecte, els habitants de la regió són els ciutadans francesos que més s'identifiquen amb la identitat nacional francesa, i també els qui menys sentiment regional mostren (ELABE, 2019).

Consciència d'autogovern. El fet que la història de la regió estiga estretament lligada amb la del poder de París i de l'Estat difícilment podia haver generat

[34] No debades, l'Illa de França també es coneguda com a Regió parisenca.

[35] Antigament, França era dividida lingüísticament en dos grans grups, la llengua d'oïl, parlada al nord, i la llengua d'oc, pròpia del sud. Amb el temps, la llengua d'oîl donà pas a l'actual francés, mentre que la d'oc cristal·litzà en l'occità. "Oïl" i "oc" fan referència a la paraula "sí" en aquelles dues famílies lingüístiques.

consciència d'autogovern en els seus actuals habitants. Tanmateix, a manca de dades que en certifiquen la hipòtesi, inferim l'escassa consciència d'autogovern dels habitants de l'illa de França per: (i) la seua estricta identificació devers el centre geogràfic i social, i, sobretot, (ii) l'absència PANE en el seu sistema de partits, referida a continuació.

Sistema de partits. El sistema de partits de l'Illa de França assoleix un nivell d'estatalització molt alt. Els partits d'àmbit PANE han estat absents a la regió des que es produïren les primeres eleccions regionals (1986).

4.1.2. Comunitat de Madrid

La Comunitat de Madrid (a partir d'ara, Madrid) és una regió espanyola. Madrid correspon al codi ES30 dins les NUTS 2 (Eurostat, 2020a).

L'àrea geogràfica que abasta l'actual Comunitat de Madrid formà part del Regne de Castella (1065-1072, 1157-1230) i de la Corona de Castella, nascuda en la primera meitat del segle XIII (Valdeón, 2002). La Corona de Castella fou integrant de la Monarquia Hispànica[36], producte de la unió de les dinasties de Castella i Aragó (1469). La Corona de Castella desaparegué en 1715, després que els Borbons derrotaren els Habsburg en la Guerra de Successió. La ciutat de Madrid i els seus voltants foren integrats, al segle XIX, en la Diputació provincial de Madrid (1833-1983), província pertanyent a la regió històrica de Castella la Nova (Maluenda Abadia, 1998). La ciutat de Madrid, que fou fixada com a cort dels Habsburg en la segona meitat del segle XVII, esdevingué capital d'Espanya al segle XIX. Des de llavors, l'acumulació de poder de la ciutat de Madrid ha anat en augment. La demarcació territorial i les competències de la Diputació de Madrid foren heretades per a l'actual Comunitat de Madrid en 1983.

[36] També denominada Monarquia Catòlica, Universal o Espanyola.

Distància geogràfica. Madrid és al centre mateix, puix que té com a capital la també capital d'Espanya, la ciutat de Madrid, i forma part de Castella, regió històrica que encapçalà la unió de l'estat espanyol. Madrid se situa a la Meseta central, centre geogràfic de la península Ibèrica. La regió limita al nord-oest amb Castella i Lleó, i per una part del nord i del sud-est amb Castella la-Manxa.

Distinció lingüística. La llengua històrica de Madrid és el castellà, llengua iberoromànica identificada amb el codi es ISO 639-1 (Library of Congress, sense data). El castellà és la llengua pròpia de l'àrea cultural de què en forma part, i l'única oficial a tot l'estat espanyol. La vinculació lingüística entre els madrilenys i el centre en aquest aspecte és estricta.

Identitat territorial. El fet que la llengua i cultura castellana serviren d'element nuclear en la construcció de l'estat nacional espanyol, i que, com a resultat, l'actual identitat espanyola estiga vinculada amb aquell element castellà, fa de la madrilenya una identitat molt imbricada en el concepte d'espanyolitat. Els madrilenys mostren, actualment, un dels nivells més alts de sentiment espanyolista a tot l'Estat (Fernández-Albertos & Lago, 2015), prou per sobre del de la seua adhesió a la identitat regional (CIS, 2019a). Lluny d'entendre's en termes de conflictivitat, a més, la identitat regional madrilenya opera, fonamentalment, a manera de variant local de l'espanyola.

Consciència d'autogovern. En coherència amb el que acabem de veure, la identificació dels madrilenys amb el centre és també molt alta des del punt de vista polític, i la seua consciència d'autogovern, escassa. Així, els madrilenys es compten entre els ciutadans espanyols més favorables a una organització centralitzada de l'Estat (Fernández-Albertos & Lago, 2015).

Sistema de partits. L'absència de tensions relacionades amb la clivella centre-perifèria a Madrid, derivada de la seua identificació amb el centre, ha configurat, des de la recuperació democràtica espanyola i la celebració de les primeres eleccions autonòmiques, un sistema de partits regional monopolitzat per PAE (Barrio et al., 2010; Rama & Martín, 2019).

4.1.3. Laci

El Laci és una regió italiana d'estatut ordinari reconeguda en l'article 131 de la Constitució de 1947. Tanmateix, el seu Estatut no es va materialitzar fins a 1971 (Llei 346/1971). El codi del Laci és ITI4 (NUTS 2) (Eurostat, 2020b).

El Laci i la seua capital, Roma, foren epicentre de la Roma clàssica i del posterior imperi romà, així com nucli de l'Església catòlica (Dunstan, 2010). Amb la caiguda de l'Imperi romà d'Occident, els territoris lacis passaren a formar part de l'Imperi romà d'Orient (Bizanci), del Sacre Imperi Romanogermànic i, posteriorment, dels Estats Pontificis. El procés d'unificació italià comportà la desaparició d'aquells estats i la integració de Roma[37] i el Laci en el Regne d'Itàlia en 1870 (Bonfanti, 1977). Des de la unificació italiana, el Laci ha format part de l'estat italià en les seues diverses formes.

Cal posar en relleu que el projecte d'unitat nacional italià fou una empresa principalment piemontesa, no del Laci (Clark, 2009). La consideració del Laci com regió central no passa, doncs, per haver estat el nucli creador de l'estat italià, com és el cas de l'Illa de França a França o de Castella a Espanya, ans dels criteris que exposem a continuació.

Distància geogràfica. El Laci és el centre mateix d'Itàlia. Se situa al centre de la península Itàlica, i limita pel nord amb la Toscana i l'Úmbria, per l'est amb les Marques i els Abruços, pel sud-est amb el Molise i per l'oest amb la Mediterrània.

Distinció lingüística. A Laci se'n parlen un seguit de dialectes italoromànics aplegats amb la denominació de romanesc, o italià central, els quals són propers al toscà, i doncs, a l'italià estàndard[38]. L'italià és una llengua italoromànica

[37] Abans que finalitzara la unificació, Roma ja havia estat nomenada capital del Regne en 1861.

[38] A Itàlia s'acostumen a denominar dialectes les variants regionals de l'italià estàndard, però també les llengües itàliques no codificades i que manquen d'estatuts d'oficialitat. El criteri per diferenciar una llengua d'un dialecte, doncs, és més polític que no lingüístic, car no té en compte les característiques internes dels parlars, sinó factors vinculats al seu estatus jurídic, al prestigi, etc. En moltes ocasions, doncs, allò que sovint s'anomenen dialectes italians són, en realitat, llengües no reconegudes oficialment i que manquen d'institucions normalitzadores (Ruzza, 2000).

identificada amb el codi it ISO 639-1 (Library of Congress, sense data). Dins l'italià central, hi destaca el dialecte de Roma. Això no obstant, aquesta diversitat dialectal ha anat reduint-se en favor d'una creixent homogeneïtzació encaminada a l'estàndard. Actualment, l'ús dels dialectes per part dels lacis s'acosta al de la mitjana italiana (Veneri, 2011). Siga com siga, no hi ha evidència empírica que el fet lingüístic opere com a marcador de distinció política entre els habitants del Laci.

Identitat territorial. Dins el context de l'artificialitat de les actuals regions italianes, el Laci ha estat considerada una regió especialment indefinida i mancada d'identitat pròpia (vegeu cap. IV, 4.2.1). Aquest fet seria coherent amb les dades que indiquen que els habitants de les regions centrals d'Itàlia són els que més prioritzen la identitat nacional italiana (Demos & Pi, 2021).

Consciència d'autogovern. La manca d'un moviment autonomista laci es pot considerar com una mostra de l'escassa consciència d'autogovern entre els habitants de la regió. Tal com hem fet en el cas de l'Illa de França, suggerim una dèbil consciència d'autogovern entre els lacis per: a) la vinculació del Laci amb el centre geogràfic i social i, b) l'absència de PANE en el seu sistema de partits.

*Sistema de partits***.** El sistema de partits laci està dominat per PAE. Es tracta d'un sistema molt estatalitzat a causa de l'absència de formacions polítiques deutores de conflictes territorials.

4.2. Regions perifèriques 1

4.2.1. Llenguadoc-Rosselló

El Llenguadoc-Rosselló fou una regió administrativa francesa que desaparegué en fusionar-se amb la veïna Migdia-Pirineus en 2015, donant pas a l'actual regió d'Occitània. El codi del Llenguadoc-Rosselló era FR81 (NUTS 2) (Eurostat, 2016), i el d'Occitània és FRJ (NUTS 1) (Eurostat, 2022).

El Llenguadoc és un territori nuclear de la històrica regió d'Occitània (no confondre amb l'actual regió administrativa amb el mateix nom) (Baldit, 1982; Lafont, 2003). Els seus territoris formaren part del Comtat de Tolosa creat al segle VIII. Part d'aquests territoris restaren sota sobirania catalano-aragonesa, fins que l'Occitània sencera fou definitivament incorporada al Regne de França a finals del segle XIII. Amb la seua annexió a França es creà la província del Llenguadoc, la qual desaparegué amb la Revolució (1789), tot disgregant-se en diversos departaments (Le Roy Ladurie, 2020). Per la seua banda, el Rosselló (no confondre amb la comarca homònima), amb origen en el Comtat del Rosselló, és un territori català annexionat a França a les acaballes del segle XVII (consulteu 4.3.2 del present capítol, nota al peu de pàgina 41). Després de la Revolució, el Rosselló fou inclòs en el departament de Pirineus Orientals (enciclopèdia.cat, sense data). Els territoris llenguadocians i rossellonesos foren units en una mateixa regió durant el procés de descentralització francés de principis de la dècada de 1980.

Distància geogràfica. El Llenguadoc-Rosselló estava situada al sud-est de la França continental, banyada per la Mediterrània en la seua zona costera. Limitava al nord amb el Roine-Alps i l'Alvèrnia, a l'oest amb el Migdia-Pirineus, a l'est amb la Provença i al Sud amb Catalunya. El Llenguadoc-Rosselló era a una distància mitjana del centre (Illa de França).

Distinció lingüística. Els territoris de l'antic Llenguadoc i del Rosselló disposen de llengües pròpies, tot i que l'idioma més estés en ambdós territoris, actualment, és el francés. L'occità, llengua aplegada en el conjunt occitanoromànic, és la llengua pròpia del Llenguadoc i l'àrea històrica d'Occitània —no debades, el nom del Llenguadoc fa referència a la llengua d'oc, conjunt de llengües que donaren pas a l'occità— (Klingebiel, 2017). L'occità és identificat amb el codi oc ISO 639-1 (Library of Congress, sense data), i la seua variant al Llenguadoc és el llenguadocià. Per la seua banda, la llengua històrica del Rosselló és el català, que també forma part del grup occitanoromànic. El català, parlat principalment a

diversos territoris de la península Ibèrica i una petita àrea de l'illa de Sardenya, és identificat amb el codi ca ISO 639-1 (Library of Congress, sense data).

Els occitanoparlans mostren unes actituds diglòssiques característiques dels processos de substitució lingüística (Gardy & Lafont, 1981). A despit que aquest procés és actualment molt avançat, en els darrers anys s'ha produït una certa tendència legitimadora devers l'occità (Boyer, 2022, p. 894). En concret, l'ús de la llengua occitana al Llenguadoc sembla vincular-se notablement amb la identitat regional (Geddie, 2014). Tanmateix, no hi ha evidència que l'occità opere com a element de mobilització política destacat a la regió. Quelcom de semblant succeeix al Rosselló, on la progressiva minva de l'ús del català ha disminuït el seu potencial com a element de distinció política (Puig i Moreno, 2012).

Identitat territorial. La cruïlla identitària de Llenguado-Rosselló era reflex de l'heterogeneïtat de la seua població. Intentem compensar la manca de dades existents que palesen aquell fet amb les informacions que mostren, per un costat, que els habitants de l'actual regió d'Occitània se situen dins la mitjana francesa quant a identificació amb la identitat nacional francesa, i de l'altre, que el seu nivell d'identificació amb la regió és només superat pel dels corsos i els bretons (ELABE, 2019).

Consciència d'autogovern. Es pot col·legir una escassa consciència d'autogovern entre els llenguadocians i els rossellonesos per la debilitat dels seus moviments autonomistes i, en especial, dels PANE (Contreras Romero, 2006; Keating, 1986).

Sistema de partits. El sistema de partits del Llenguadoc-Rosselló estigué, des de la seua constitució, hegemonitzat per PAE. L'occitanisme i el catalanisme, baldament comptar amb una trajectòria històrica d'activisme cultural i polític significativa, no han articulat, fins al moment, PANE destacats.

4.2.2. País Valencià

El País Valencià[39] és una comunitat autònoma d'Espanya. El seu codi és ES52 (NUTS 2) (Eurostat, 2020a).

L'actual País Valencià és hereu aproximat de l'antic Regne de València (1238-1707), creat en el procés d'expansió de la Corona d'Aragó del segle XIII (Guinot, 2006). El País Valencià mantingué les seues institucions pròpies després de la unió dinàstica entre les corones d'Aragó i Castella, però no sobrevisqué a l'arribada dels Borbons després de la guerra de Successió de principis del segle XVIII, per tal com la nova dinastia abolí les institucions dels estats de la Corona d'Aragó, tot desintegrant-los (Pérez Aparicio, 2008). Els territoris del Regne de València foren dividits, a principis del segle XIX, en tres províncies, les quals esdevingueren administrativament independents les unes de les altres (Furió, 2001; Reglà, 1968). No fou fins a la creació de l'estat de les autonomies resultant de la recuperació de la democràcia espanyola que els territoris de l'antic regne valencià s'agruparen per formar una nova entitat política.

Distància geogràfica. El País Valencià s'ubica a l'extrem est de la península Ibèrica, tocant la Mediterrània. Limita pel nord amb Catalunya, per l'Oest amb Aragó i Castella la-Manxa i pel sud amb Múrcia. La distància física Entre el País Valencià i el centre (Madrid) és mitjana.

Distinció lingüística. La llengua pròpia del País Valencià és el català, en la seua variant occidental, coneguda com a valencià a la regió. El valencià és reconegut com a llengua pròpia de la regió, i comparteix oficialitat amb el castellà (EACV, 2006: art. 6). A despit del procés de substitució que ha patit en favor del castellà, especialment en les darreres dècades, el valencià continua sent una llengua parlada per importants sectors de la població. Tanmateix, la llengua no és generalment percebuda com un element de distinció política entre els valencians.

[39] Juntament amb la de Regne de València, País València és una denominació recollida en el preàmbul de l'Estatut d'Autonomia de la comunitat, el qual oficialitza la denominació Comunitat Valenciana (EACV: Preàmbul).

Identitat territorial. La població valenciana mostra un alt nivell d'adhesió a la identitat dual (valenciana i espanyola) (CIS, 2019b), què s'ha anat reforçant des de la creació de la comunitat autònoma (Coller & Castelló-Cogollos, 1999). Els valencians, a més, mostren un sentiment d'espanyolitat per damunt de la mitjana (Fernández-Albertos & Lago, 2015; Flor, 2013) Aquesta espanyolitat, però, adquireix al País Valencià un caràcter regionalista que l'acosta a altres regions espanyoles amb cultura i llengua pròpies (Barberà, 2019, p. 44). Siga com siga, les diverses configuracions identitàries al País Valencià no tenen una traducció electoral específica (Martín Cubas, 2007).

Consciència d'autogovern. La major part dels valencians defensen l'actual statu-quo territorial a Espanya, mostrant-se generalment d'acord amb el grau d'autonomia de què gaudeix la regió (CIS, 2019b). A més, els valencians són prop de la mitjana espanyola quant a la seua preferència per un model descentralitzat (Fernández-Albertos & Lago, 2015).

Sistema de partits. Els principals actors del sistema de partits valencià són les federacions regionals dels grans partits espanyols. Si bé l'impacte dels PANE en el sistema de partits valencià fins a la dècada de 2010 fou escàs (Barrio & Rodríguez-Teruel, 2014), aquell sistema estigué dotat d'algunes singularitats durant l'etapa prèvia, com ara l'entrada d'un PANE en el govern autonòmic durant el període 1995-1999.

4.2.3. Sicília

La regió de Sicília fou creada l'any 1946, quan l'estat italià concedí a l'illa un estatut especial abans, fins i tot, d'aprovar-se l'actual Constitució (Reial decret legislatiu 455/1946). La regió correspon al codi ITG1 (NUTS 2) (Eurostat, 2020b).

L'actual Sicília té el seu origen remot en el Regne de Sicília, format al segle XII a partir del Comtat de Sicília normand (Matthew, 1992). El regne, integrat per l'illa de Sicília i bona part del sud de la península Itàlica, fou dividit al segle XIII,

quan es crea el Regne de Nàpols, que es reservaria el territori peninsular. La Sicília insular i la peninsular s'uniren novament en dues etapes diferents amb el nom de les Dues Sicílies (segles XIII i XVIII). Sicília arrossega una àmplia experiència colonial, havent estat sota domini normand, angeví, aragonés i espanyol, fins que va esdevenir, finalment, part de l'estat italià (Dandelet & Marino, 2006; Galasso, 2006; Mendola, 2015).

Històricament privada d'autogovern, doncs, Sicília s'ha mostrat vulnerable al poder d'actors al marge de l'Estat. De fet, la regió s'ha considerat com un "món a part" dins el context italià, difícil d'incorporar al cos polític estatal, i que se'n destaca per les seues dinàmiques de mecenatge (Agnew, 2000, p. 301).

Distància geogràfica. La condició insular de Sicília li aboca a un notable aïllament geogràfic amb respecte de la península Itàlica, sent molt allunyada del centre (Laci).

Distinció lingüística. La llengua pròpia de Sicília és el sicilià, llengua italoromànica identificada amb el codi scn ISO 639-2 (Library of Congress, sense data). El sicilià és parlat per importants sectors de la població de la regió i del *Mezzogiorno* (Sud, zona meridional), els quals també usen l'italià. El sicilià compta amb una rica tradició literària, si bé actualment no disposa de reconeixement oficial[40]. La manca d'una gramàtica i d'una ortografia siciliana estandarditzades, i el contacte de la llengua amb l'italià, ha configurat un panorama lingüístic típicament diglòssic (Cruschina, 2020). Tanmateix, els sicilians se situen per sobre de la mitjana italiana quant a ús de la llengua pròpia o dialecte (Veneri, 2011). Més enllà del seu ús, el fet cert és que la llengua no és un element important en el debat polític sicilià, i el reconeixement de la seua oficialitat tampoc no es compta entre les prioritats polítiques dels sicilians.

Identitat territorial. La identitat siciliana està històricament vinculada al meridionalisme italià, per tal com Sicília s'ha identificat tradicionalment amb el

[40] La consideració del sicilià com a llengua és discutida. Tot i que compta amb el reconeixement d'institucions com la UNGSCO, l'opinió que el sicilià és un dialecte de l'italià està molt estesa.

regne del Sud, i fins i tot, amb el Sud mateix. A més, la percepció dels sicilians de la seua pròpia identitat s'havia considerat, dins aquesta àrea, especialment accentuada (Placanica, 1998). Tanmateix, l'actual nivell d'adhesió dels sicilians a la identitat regional no sembla que es desvie massa dels patrons observats en els ciutadans d'altres àrees italianes (Demos & Pi, 2021).

Consciència d'autogovern. A despit de la referida escassa tradició d'autogovern dels sicilians, la seua consciència autonomista assolí nivells molt elevats durant la dècada de 1940. No debades, l'estat italià atorgà a Sicília un Estatut d'Autonomia especial (1948) amb objecte d'aturar l'embranzida secessionista durant aquells anys (vegeu cap. V, 1.2). L'autonomisme sicilià, però, s'ha moderat molt des de llavors. Actualment, els sicilians defensen l'autonomia especial de la regió, però les demandes per un increment del seu autogovern no són especialment elevades.

Sistema de partits. El sistema de partits sicilià no presenta diferències substantives respecte de l'italià. Des de les primeres eleccions regionals (1947), els PAE han dominat un tauler polític regional amb escassa incidència de les expressions autonomistes.

4.3. Regions perifèriques 2

4.3.1. Còrsega

Còrsega és una regió francesa dotada de certes singularitats dins el cos estatal. La regió és reconeguda amb el codi FRM (NUTS 1) (Eurostat, 2022).

La història de Còrsega està marcada per una vulnerabilitat geopolítica derivada del seu aïllament geogràfic (Fabiani, 2001). Des de la caiguda de l'imperi romà, l'illa fou dominada per un seguit de pobles (germànics, bizantins, francs, musulmans, toscans, pisans, aragonesos, genovesos, francesos) que se la disputaren al llarg dels segles. De la revolta contra els genovesos nasqué la República de Còrsega (1755-1769), intent per construir un estat cors

independent. Aquest, però, que fou ràpidament neutralitzat per l'ocupació militar francesa (Avon-Soletti, 1999). A despit dels esforços a fi de deslliurar-se'n, inclosa la creació del regne Anglo-Cors —de sobirania britànica— (1794-1796), Còrsega fou novament annexionada a França, ara en el context d'expansió de l'imperi napoleònic. Aquesta incorporació al cos estatal francés fou ja definitiva (Arrighi & Pomponi, 1993).

Distància geogràfica. Còrsega ocupa una posició paradoxal en l'espai geogràfic francés, car no és inclosa en la seua continuïtat territorial continental, però tampoc no es tracta d'un territori pròpiament ultramarí (Fabiani, 2001). El seu aïllament geogràfic situa l'illa a una distància física força allunyada del centre (Illa de França).

Distinció lingüística. La llengua pròpia de Còrsega és el cors, variant del toscà pertanyent al grup de llengües italoromàniques. La llengua s'identifica amb el codi co ISO 639-1. El cors començà a patir un procés de minorització molt important des de la Revolució Francesa, quan el francés començà a imposar-s'hi progressivament. Actualment, la transmissió intergeneracional del cors ha assolit uns nivells molt baixos, tot i que en les darreres dècades s'ha incrementat la seua presència pública i la seua demanda social (Colonna, 2012; 2020). A conseqüència d'això, la qüestió lingüística s'ha polititzat notablement des de la dècada de 1980. Si bé inicialment la llengua era un element mobilitzador del nacionalisme cors, la seua reivindicació ha anat impregnant, en diversos graus, el discurs de formacions allunyades d'aquell espai (Fazi, 2020; Lefevre, 2002).

Identitat territorial. La llunyana annexió de Còrsega a França no ha estat obstacle perquè els habitants de l'illa mantinguen una cohesió de grup força elevada. Aquest sentiment de comunitat és producte, principalment, de l'aïllament geogràfic de la regió, fet que ha impedit la seua plena integració a la França continental, tot accentuant el sentiment de diferència cultural entre els seus habitants (Dupoirier, 2001; Fazi, 2014). Així, els corsos mostren una adhesió a França per sota de la mitjana estatal, mentre que se situen en segon lloc quant

a identificació devers la seua identitat regional (ELABE, 2019). La percepció que la llengua i la identitat corses estan en perill d'extinció ha reforçat, endemés, la polititització de la diferència cultural de la regió en els darrers anys (Fazi, 2014).

Consciència d'autogovern. La consciència d'autogovern ha tingut una viva significació en la història de Còrsega (Alekseeva, 2018; De la Calle & Fazi, 2010; Fazi, 2023). Suggerim que aquesta consciència és actualment alta entre els corsos per la seua llunyania cultural respecte de la França continental, però sobretot a causa de la persistència d'un moviment nacionalista autòcton que, si bé no es destacà electoralment fins a la dècada de 2010, ha esdevingut un actor important de la societat corsa al llarg de les darreres dècades.

Sistema de partits. El sistema de partits cors ha estat llargament dominat per PAE, a pesar del vigor històric de l'autonomisme a l'illa. Aquest desajustament es deu a la forta presència de la política de clans a la regió, que històricament s'han integrat als principals partits estatals (De la Calle & Fazi, 2010). No fou, doncs, fins al declivi polític dels clans de finals de la dècada de 2000 que els PANE experimentaren un auge.

4.3.2. Catalunya

Catalunya és una comunitat autònoma espanyola. El seu codi és ES51 (NUTS 2) (Eurostat, 2020a).

L'origen de Catalunya es remunta a la unió d'un seguit de comtats francs que donaren pas a la Dinastia (o Casa) de Barcelona al segle IX. Del pacte entre Catalunya i el Regne d'Aragó nasqué la Corona d'Aragó (1162), i des de llavors la trajectòria de Catalunya estigué lligada a la d'aquella entitat (Guinot, 2006). Amb la unió d'Aragó i Castella, Catalunya fou integrada en la Monarquia

Hispànica, tot protagonitzant algunes tensions territorials[41]. Tal com succeí amb la resta d'estats de la Corona d'Aragó, les institucions catalanes foren abolides després de la guerra de Successió i la victòria dels Borbons a principis del segle XVIII, i el seu territori, dividit en quatre províncies independents a principis del segle següent (Soldevila & Valls, 2002; Vilar, 1987). Malgrat els diversos intents del catalanisme per recobrar la unitat política catalana, aquesta no s'assolí fins a la creació de l'actual comunitat autònoma de Catalunya amb la recuperació de la democràcia espanyola.

Distància geogràfica. Catalunya és situada al nord-est de la península Ibèrica. Toca Andorra i Occitània pel nord, és banyada per la Mediterrània per l'est, limita amb Aragó per l'oest i amb el País Valencià pel sud. Catalunya resta a una distància mitjana del centre (Madrid).

Distinció lingüística. La llengua històrica de Catalunya és el català, el qual és legalment reconegut com a llengua pròpia de la regió, on compta d'estatus d'oficialitat juntament amb el castellà. D'igual manera com ha succeït a altres llocs d'Espanya, a Catalunya el castellà ha guanyat terreny al llarg del temps. Tanmateix, el català continua sent parlat per amplis sectors de la regió. A Catalunya, el fenomen lingüístic lliga amb la dimensió polític-electoral: mentre que l'ús del català sol anar vinculat al suport a partits catalanistes, aquells qui tenen el castellà com a llengua habitual mostren una major predilecció pels PAE (Riba, 2000). A la petita comarca autònoma de la Vall d'Aran també es parla aranés, variant de la llengua occitana, i que també és oficial a la regió.

Identitat territorial. La solidesa i persistència de la identitat pròpia ha estat un element de pes a Catalunya al llarg de la seua història (Fontana, 2014; Vilar, 1962). En l'actualitat, l'adhesió dels catalans a la identitat catalana és molt alta (CIS, 2017) i, de fet, en les darreres dècades s'ha incrementat en detriment de

[41] Aquesta difícil relació tingué com a corol·lari una gran revolta de Catalunya contra la Monarquia al segle XVII, la qual no va ser reeixida (Elliott, 2011). Amb el Tractat que posà fi a aquest conflicte, el Rosselló fou cedit al Regne de França (Sánchez Marcos, 1983).

la identitat dual (catalana i espanyola) (Bartomeus, 2015). En l'àmbit electoral, una major adhesió a la identitat catalana que a l'espanyola ha tendit a vincular-se, bé que de manera matisada per altres variables contextuals, amb un major suport als PANE, incloent-hi el suport a la independència (Rodon & Hierro, 2016).

Consciència d'autogovern. La reivindicació d'autogovern és una constant de la vida política catalana, si més no, des de la segona meitat del segle XIX (Pich, 2008). Des de llavors, el catalanisme ha evolucionat en paral·lel a l'esdevenir de la societat catalana, sent un element sempre present en la seua població (Ucelay-Da Cal, 2014). Actualment, les posicions autonomistes (que oscil·len des de la defensa de la descentralització fins a la demanda d'independència) són majoritàries Catalunya (CIS, 2017; Fernández-Albertos & Lago, 2015). No debades, aquesta és, juntament amb el País Basc, la regió espanyola on més consciència d'autogovern se'n registra (Gillespie & Gray, 2015; Olivieri, 2016).

Sistema de partits. Amb la recuperació de la democràcia, la traducció electoral de la configuració identitària catalana modelà un panorama polític autonòmic singularitzat dins el context espanyol, tot configurant un sistema de partits caracteritzat per un major pluralisme polític i la presència de diversos PANE (Colomer, 1985; Marcet & Argelaguet, 2003). Endemés, un d'aquells PANE (Convergència i Unió) ha estat al capdavant del govern autonòmic durant bona part de l'actual etapa democràtica.

4.3.3. Vèneto

El Vèneto és una regió italiana d'estatut ordinari. El seu codi és ITD3 (NUTS 2) (Eurostat, 2020b).

Durant l'Edat mitjana, els territoris vènets estigueren sota domini de longobards, francs, bizantins i del Sacre Imperi Romanogermànic, sempre en

cerca de la seua autonomia[42]. L'auge de poder de la seua principal ciutat, Venècia, s'afermà amb la consolidació d'aquella com a república aristocràtica. La República de Venècia, que en el seu apogeu s'expandí al llarg de l'Adriàtic, esdevingué una gran potència comercial i militar dirigida a Orient, entrant en conflicte amb diversos pobles, especialment els turcs (Pezzolo, 2021). Després d'una llarga decadència, la República de Venècia desaparegué en ser envaïda per Napoleó l'any 1797. Amb la derrota de l'emperador francés, els territoris vènets s'incorporaren a l'imperi austríac, dins del qual disposaren d'autonomia, organitzada en el Regne Llombardovènet (1815-1866) (Romaniello, 2005). Venècia i els territoris vènets foren finalment annexionats al Regne d'Itàlia en virtut del Tractat de Viena de 1866[43], que posava fi al conflicte entre Itàlia i Prússia (Aglietti, 2020).

Distància geogràfica. El Vèneto és situat al nord-est de la península Itàlica, tocant l'Adriàtic per la seua costa. Limita pel nord amb Àustria, per l'est amb el Friül-Venècia Júlia, pel nord-est amb el Trentino-Tirol del Sud, per l'oest amb la Llombardia i pel sud amb l'Emília-Romanya. La distància entre el Vèneto i el centre (el Laci) és mitjana.

Distinció lingüística. El Vèneto disposa de llengua pròpia, el venecià (o vènet), llengua gal·loitàlica identificada amb el codi vec ISO 639-3 (Lunardon, 2015). Si bé és reconegut per les autoritats de la regió, el venecià no compta amb estatus d'oficialitat per part de l'estat italià, que el considera un dialecte. D'aquesta manca de protecció se'n deriva, principalment, la seua vulnerabilitat (Lunardon, 2015). Al Vèneto també es parla italià, i en grau més baix, altres llengües llatines, com ara el ladí. Tot i que el venecià ha patit un procés de minorització enfront

[42] Els intents per conservar la seua autonomia prengueren forma, al segle XII, amb la Lliga Llombarda (1167–1225), associació de defensa dels drets dels territoris itàlics septentrionals i el papat enfront de l'Emperador del Sacre Imperi Romanogermànic (Raccagni, 2010).

[43] En virtut d'aquest tractat, els territoris vènets (i bona part del Friül) foren incorporats a França, que finalment els donà al Regne d'Itàlia després d'un referèndum que sancionava la mesura. El resultat d'aquell referèndum ha estat molt qüestionat pels nacionalistes vènets, que en neguen la legitimitat (Beggiato, 2016).

de l'italià, els vènets se situen força per damunt de la mitjana italiana quant a ús de la seua llengua pròpia (Veneri, 2011). La defensa de la llengua veneciana ha estat invocada per diversos actors polítics vènets com a element de cohesió de grup i de distinció política (Hepburn, 2015; Perrino, 2013).

Identitat territorial. Els vènets s'identifiquen generalment com a vènets i italians, si bé prioritzen la identitat regional per damunt de l'estatal. L'adhesió a aquella primera s'ha incrementat en el transcurs dels anys (Demos & Pi, 2020). La identitat vèneta ha estat utilitzada per diversos actors polítics regionals com a marcador per separar els vènets dels "altres", ja siguen aquests "altres" els italians del sud, els estrangers o les minories visibles (Hepburn, 2015, p. 13). Especialment per als autonomistes, la identitat vèneta és un element de mobilització política molt important (Cavallin, 2010; Hepburn, 2015).

Consciència d'autogovern. El Vèneto és un dels principals focus autonomistes d'Itàlia (Jori, 2021), bressol de la Lega Nord (LN), partit que defensava l'autogovern de les regions del Nord d'Itàlia[44], i la regió on major suport electoral rep aquella formació (Almagisti & Grimaldi, 2010). A més de les dades electorals, la força de l'autonomisme al Vèneto queda palesada en l'alt percentatge de persones que serien favorables a la independència de la regió (Demos & Pi, 2010).

Sistema de partits. Si bé el venetisme polític és actualment punyent, els principals partits polítics de la regió fins a temps recents foren d'àmbit estatal (la Democrazia Cristiana fins a la seua desaparició a principis de la dècada de 1990, i des de llavors Forza Italia/Casa delle Libertà/Il Popolo della Libertà). La Lega (fins a 2018, Lega Nord), partit de marcat perfil regionalista al Vèneto, i que participà en diversos governs regionals, no accedí a la primera posició fins a 2010.

[44] Sobre l'evolució d'aquest partit i el seu acostament a posicions nacionalistes italianes, vegeu cap. VI, 4.5.3.

Segona part

ESTUDI DINS DELS CASOS

Capítol IV
Regions centrals

Aquest capítol està dedicat als estudis dins el cas de les regions centrals: l'Illa de França, Madrid i el Laci.

La primera fase de l'estudi de l'Illa de França abasta el període 2004-2010, i la segona, el període 2010-2020. El curt termini d'aquesta segona fase s'inicia amb les eleccions regionals de 2010 i s'estén fins al final de la legislatura que les segueixen. L'espai comprés entre 2015 i 2020 correspon al mitjà i llarg termini, i s'obre amb les eleccions de 2015. S'apleguen aquestes dues subdivisions temporals atés que les eleccions de 2021 (les terceres després que es produïra la recessió) van tenir lloc després de la crisi provocada per la Covid-19.

La primera fase de l'estudi de Madrid correspon al període 2007-2011, mentre que la segona té inici en les eleccions de 2011, les quals enceten el curt termini. Aquesta fase continua amb els comicis de 2015, que marquen el començament del mitjà termini, i finalitza poc després dels comicis de 2019, relatius al llarg termini.

Per la seua part, la primera fase de l'estudi del Laci comprén el període 2005-2010, i la segona, el 2010-2020. Dins aquesta darrera, l'inici del curt termini coincideix amb la celebració de les eleccions de 2010, el mitjà termini amb les de 2013, i el llarg termini amb la celebració dels comicis de 2018.

Figura 4.1. Arc temporal dels estudis en el cas de les regions centrals

	Primera fase	**Segona fase**		
		Curt termini	Mitjà termini	Llarg termini
Illa de França	2004-2010	2010-2015	2015-2020	
Madrid	2007-2011	2011-2015	2015-2019	2019-2020
Laci	2005-2010	2010-2013	2013-2018	2018-2020

Font: elaboració pròpia

1. Illa de França

1.1. Introducció

1.1.1. Marc legal i institucional

Si bé l'organització administrativa de l'Illa de França no difereix de la de la resta de regions franceses, la mida i el volum demogràfic de l'Illa de França ha servit de base perquè l'estat francés li atorgue competències addicionals en matèria de transport, equipament i espais verds, boscos i passejos (Codi general de les col·lectivitats territorials: art. L4413-2). La regió està subdividida en els departaments d'Alts del Sena, Essonne, Sena i Marne, Sena Saint-Denís, Vall del Marne, Vall de l'Oise i Yvelines i la mateixa París.

D'acord amb l'esquema administratiu comú a les regions de França, les principals institucions de l'Illa de França són el Consell Regional, el president i el Consell Econòmic, Social i Ambiental. El Consell Regional és l'assemblea deliberativa de la regió, i està formada per 209 membres, escollits per un període de sis anys (consulteu sistema d'elecció en cap. III, 2.1.3). El Consell Regional escull el seu president, que dirigeix l'acció executiva amb l'ajut de quinze membres. El Consell Econòmic, Social i Ambiental compleix funcions anàlogues a les de la resta de consells consultius regionals (vegeu cap. III, 2.1.3).

1.1.2. Context polític

L'Illa de França cobra un relleu especial en la configuració política francesa, ja que la història del país està fortament impregnada del vigor econòmic, cultural i simbòlic de París, que representa el seu poder (Jardin, 2014).

De portes endins, els vincles de la capital devers les dinàmiques de poder de l'Estat han generat una cultura de l'aïllament parisenca de la qual emana un cert menyspreu cap a les poblacions veïnes (Ronai, 2004, p. 31). Tanmateix, París també ha estat històricament percebuda per l'Estat com un lloc vulnerable, donat que és l'epicentre de tots els grans moviments revolucionaris (la Fronda que

desafià Lluís, XIV, la Revolució Francesa, la Comuna, les revolucions obreres fallides, Maig del 68) (Subra & Newman, 2008, p. 523). De lluny estant, la preocupació de les autoritats estatals per sufocar qualsevol revolta a la capital s'ha traduït en el fort control dels seus carrers i la seua població, així com en els esforços perquè no es creara una oposició política forta en les seues institucions locals (Subra & Newman, 2008, p. 523).

Per un altre costat, el pes de la indústria a l'Illa de França durant el segle XX contribuí a l'auge d'una cultura política vermella molt arrelada en els municipis obrers de la corona parisenca, amb una forta presència del Parti communiste français (PCF). Això no obstant, el procés de desindustrialització que experimentà la regió en les dècades de 1980 i 1990, d'un costat, i la concentració geogràfica de població estrangera en part del territori, de l'altre, conduïren al declivi d'aquella cultura política vermella i la crisi del PCF (Subra, 2004, p. 21). Lluny d'apaivagar-se, la minva de l'esquerra regional tingué continuació en les dues dècades següents (Chiche & Dupoirier, 2016). Al seu torn, a la regió també arrelà, durant la segona meitat del segle XX, una forta tradició gaullista. De fet, l'Illa de França fou, durant molt de temps, un referent polític de la dreta moderada (Rey, 1999). Des de 1976, aquesta tradició l'arreplegà, principalment, Rassemblement pour la république (RPR), partit de caràcter presidencialista (Schmidt, 2000) que evolucionà devers posicions més liberals (Fysh, 1991). El partit fou substituït per la Union pour un mouvement populaire (UMP) en 2002.

En l'actualitat, l'Illa de França és una regió políticament polaritzada. Aquesta situació s'agreuja amb unes estructures urbanes potenciadores de la segregació socioespacial, dividint entre uns col·lectius molt privilegiats i altres fortament marginats (Jardin, 2014). Com a resultat, s'ha perfilat la confrontació entre una dreta i una esquerra nucleades entorn d'enclavaments geogràfics, urbanístics i socials diferenciats (Rey, 1999; Subra, 2005). Si bé des de 1995, i durant gairebé vint anys, la regió s'inclinà per la dreta en les eleccions presidencials (amb resultats de rècord a Chirac i Sarkozy), en els comicis regionals ha seguit un comportament diferent. Per aquest motiu, no és possible parlar d'una regió

ideològicament definida (Chiche & Dupoirier, 2016). Un altre element peculiar quant al comportament polític dels electors de l'Illa de França és la seua baixa mobilització en les eleccions regionals, habitualment per sota que l'enregistrada a la resta de regions franceses. París n'és una excepció, puix que la participació dels seus habitants en aquelles eleccions ha tendit a ser no només superior a la de la resta de la regió, sinó també que la mitjana estatal (Chiche & Dupoirier, 2016).

1.2. Antecedents

1.2.1. Breu recorregut electoral i polític

El sistema polític de l'Illa de França nascut amb la creació de la regió pot dividir-se en dues etapes principals. Des que la regió es creà en 1976, Michel Giraud, històric líder del centredreta, presidí el Consell Regional durant gairebé vint anys[45]. Membre de RPR, Giraud liderà la llista que també integrava Union pour la démocratie française (UDF) i Divers droite (DVD), guanyadora de les eleccions de 1986 i 1992. Els resultats de les urnes en 1998 donaren principi a una nova etapa en la qual Jean-Paul Huchon, del Parti socialiste (PS), rellevà Giraud al capdavant de la direcció regional. Gràcies a la unió entre diverses forces progressistes, Huchon se situà al capdavant del Consell Regional durant una etapa de durada semblant a la del seu predecessor. Cal fer esment, també, d'altres dos fenòmens rellevants relacionats amb el sistema de partits regional durant aquest període. D'un costat, l'enfonsament del PCF i la desaparició de la cultura vermella adés al·ludida, i consumada a mitjans de la dècada de 2000 (Subra, 2004, p. 14). De l'altre, la forta presència del Front national (FN) des de les primeres eleccions de 1986, quan irrompé en el panorama regional. Sobretot durant els primers anys, el paper del FN jugà en detriment de la dreta clàssica (Chiche & Dupoirier, 2016).

[45] Charles Krieg, company de partit, el substituí al capdavant del Consell durant el període 1988-1992.

Taula 4.1. Llista més votada i presidència del Consell Regional de l'Illa de França en el període 1986-1998

	1986	**1992**	**1998**
Llista	PS-PCF	RPR-UDF-DVD	PS-PCF-Les Verts-PRG-MDC
Presidència	RPR	RPR	PS

Font: https://www.interieur.gouv.fr/

1.2.2. Legislatura 2004-2010

Els comicis regionals francesos de març de 2004 es convocaren amb Jacques Chirac (UMP) al capdavant del govern central (guanyà les eleccions presidencials de 2002). A efectes d'estatalitzar les eleccions, l'esquerra francesa feu una crida al càstig del govern central, tot presentant-les com una mena d'eleccions presidencials de mig mandat (Jérôme & Jérôme-Speziar, 2005). L'esquerra, finalment, guanyà en 24 de les 26 regions, entre elles l'Illa de França. La llista d'Huchon (PS) fou la més votada en la primera volta, superant en prop de 7 punts la principal opció de dreta, liderada per Santini (UDF). La unió de les dues llistes progressistes en la segona ronda conduí Huchon a la victòria, la qual cosa li permeté de conservar el control del Consell Regional.

Taula 4.2. Eleccions regionals a l'Illa de França 2004

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (209)**
UMP (Copé[1])	24,79	40,72	64
UDF (Santini)	16,12		
PS, Les verts, PRG, MRC (Huchon[2])	31,95	49,16	130
PCF, Les Alternatifs (Buffet)	7,20		
FN (Le Pen)	12,26	10,11	15
% Abstenció	38,83	34,7	–

Font: https://www.interieur.gouv.fr; [1]Candidat 2a volta; [2]Candidat 2a volta

En setembre de 2007, poc després de guanyar les eleccions presidencials, el president francés Nicolas Sarkozy (UMP) declarà la seua intenció de posar en marxa un gran projecte que, amb el nom de Gran París, cercava la creació d'una

gran comunitat urbana parisenca dirigida per un òrgan de govern metropolità. El projecte incloïa un seguit d'iniciatives urbanístiques i plans de transport que afectaven entre 8 i 9 milions d'habitants reunits a París i la seua metròpoli, així com la creació d'òrgans de direcció. Amb aquesta iniciativa, Sarkozy pretenia enfortir París en la competència internacional, però també debilitar l'esquerra de la ciutat i la regió (Subra, 2012). El projecte comptà amb la immediata oposició de nombrosos sectors de la regió, inclosos el mateix alcalde de París, Bertrand Delanoë (PS), i el President Huchon, puix que aquell Gran París, en la fórmula de Sarkozy, heretaria bona part de les competències de la regió (especialment planificació territorial, desenvolupament econòmic i transport). En definitiva, Huchon temia un debilitament de la regió en favor de la metròpoli parisenca (Subra, 2012).

1.3. La recessió a l'Illa de França

L'Illa de França és la principal regió econòmica de França (representa aproximadament el 31% de la seua riquesa) i una de les primeres en l'àmbit de la UE (amb un pes proper al 5,3% del seu PIB) (INSEE, 2023). Des de 2000, la regió experimentà un dels creixements econòmics més destacats en l'Europa occidental gràcies a una especialització sectorial molt marcada, especialment orientada al sector terciari i, més concretament, als serveis de mercat (INSEE, 2014a). Aquesta estructura econòmica, però, portà l'Illa de França a una posició de feblesa davant l'esclat de la crisi global, que colpejà durament el comerç internacional. Així doncs, l'economia de la regió, que s'alentí al llarg de 2008, fou la que experimentà una recessió més profunda en el conjunt francés durant l'any següent (INSEE, 2014b). Tanmateix, l'Illa de França fou, alhora, una de les regions que més ràpid se'n recuperà. No només això, sinó que l'Illa de França es confirmà després del període 2008-2011 com una de les grans regions europees que havien millorat la seua situació relativa en termes de PIB per càpita, reduint distàncies amb Londres (INSEE, 2014a).

Taula 4.3. Efectes econòmics i socials de la recessió a l'Illa de França, França i la UE (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
PIB r.									
I. Fr.	4,2	0,5	-3	5,4	3,1	–	–	–	–
Fr.	2,4	0,3	-2,9	1,9	2,2	0,3	0,6	1	1,1
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
I. Fr.	7,8	6,9	8,1	8,5	8,2	8,1	9	9,7	9,6
Fr.	8	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/

1.4. Resultats a curt termini (2010-2015)

1.4.1. Sistema de partits: tercera victòria de Huchon (PS)

La contesa electoral de març 2010 es produí en un context molt marcat per la crisi econòmica, i després que el govern de Sarkozy superara el seu primer test electoral en les europees de 2009. Els nous comicis regionals es presentaven, així, com una nova prova a l'executiu francés. Aquest cop, els resultats seguiren una lògica de vot de sanció als titulars del govern central, del qual n'eixí beneficiada l'esquerra, guanyadora de les eleccions (vegeu cap. III, 3.1).

També a l'Illa de França va guanyar l'esquerra. A despit que la llista més votada en la primera ronda fou la de Valérie Pécresse, al capdavant de Majorité présidentielle (MP), principal llista de dreta, la unió de les tres llistes progressistes en la segona, novament liderada per Huchon (PS), impulsà el president eixint a una nova victòria electoral (vegeu taula 4.4). Huchon rebé el suport dels ecologistes de Cécile Duflot, un dels principals guanyadors de la contesta electoral (en les anteriors eleccions es presentà amb el PS), i de Pierre Laurent (PCF), al capdavant d'un conjunt de petites formacions esquerranes. Gràcies a aquesta unió, Huchon millorà en 7,53 punts els seus resultats de la segona volta de 2004, enfront d'una dreta que experimentà un creixement menor (vegeu taula 4.4). Per la seua banda, i malgrat que ascendí a escala estatal, el FN obtingué a l'Illa de França pitjors resultats que en 2004 (-2,97), fet que li impedí de superar el llindar electoral. També cal destacar l'increment de l'abstenció, que augmentà

en més de 18 punts percentuals l'enregistrada en la segona ronda de 2004 (vegeu taula 4.4). Juntament amb el descens del PS en la primera volta (vegeu taula 4.4), la caiguda de la participació pot considerar-se un dels principals efectes electorals de la recessió a la regió en el curt termini.

Gauche unitaire (GU), partit nascut en 2009 com a escissió de la Ligue communiste révolutionnaire (Weber, 2013), i el Parti de gauche (PG), escissió del PS contrària a la UE fundada en 2008 (Escalona & Vieira, 2014), foren els partits de nova creació que aconseguiren entrar en el Consell Regional després d'aquestes eleccions. Ambdues eren d'àmbit estatal, i tingueren un impacte discret en el sistema de partits regional.

Taula 4.4. Eleccions regionals a l'Illa de França 2010

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (209)**
Les verts, Cap21 (Duflot)	16,58	56,69 (+7,53)	142
PS, PRG, MRC, MUP (Huchon[1])	25,26 (-6,69)		
PCF, Les Alternatifs, GU, PG (Laurent)	6,55 (-0,65)		
MP, LC (Pécresse)	27,76 (+2,97)	43,31 (+2,59)	67
% Abstenció	56,21 (+17,38)	52,86 (+18,16)	–
Nous partits	GU (PAE), PG (PAE)		

Font: https://www.interieur.gouv.fr; [1]Candidat 2a volta

1.4.2. Governamentals: darrer mandat d'Huchon (PS)

Els resultats dels comicis de 2010 permeteren una tercera investidura d'Huchon, que dirigí per darrera vegada el Consell Regional de l'Illa de França. El nou Executiu estigué format per vuit membres del PS, cinc de Les verts i dos del PCF (vegeu taula 4.5). Els canvis en la composició de l'Executiu foren mínims, puix que en el darrer només hi havia dos membres que pertanyien a partits absents en el que ara es formava, Mouvement républicain et citoyen (MRC) i Les alternatifs.

D'altra banda, l'executiu de l'Illa de França fou incongruent amb el central, encapçalat per la UMP des de 2007, durant quasi dos anys. Des de l'arribada del PS al govern francés en maig de 2012, i fins al final del mandat d'Huchon, l'executiu regional passà a ser parcialment congruent amb aquell.

Taula 4.5. Executiu del Consell Regional de l'Illa de França 2010-2015

Presidència	Components	Alternança	Congruència
PS	PS (8), Les verts (5), PCF (2)	Parcial (abans PS-Les verts-PCF-MRC-Les Alternatifs)	Incongruència (fins a 05-2012), Parcial (des de 05-2012)

Font: https://www.iledefrance.fr/

1.4.3. Estructurals: cap a la Metròpoli del Gran París

El Gran París defensat pel govern de Sarkozy tingué continuïtat després que el projecte fora rebutjat en la seua idea original.

El debat al voltant de la naturalesa i abast que havia de prendre el projecte fou intens, puix que, lluny de representar una idea concreta, plantejava un ventall de qüestions de naturalesa diferent però vinculades entre si, com ara l'urbanisme, la mobilitat, la governança o l'economia (Bourdeau-Lepage, 2013). El projecte també posà de manifest les oposicions entre l'Estat i París, l'Estat i la regió, París i alguns dels seus municipis i entre partits polítics i diversos actors. Al remat, el projecte produí conflictes en línia amb els que han marcat la història de la relació entre París i l'Estat (Bourdeau-Lepage, 2013, p. 422).

El projecte s'aprovà finalment, sota el nom de Metròpoli del Gran París (MGP), amb la llei de modernització de l'acció pública territorial i afirmació de les metròpolis del 27 de gener de 2014, en el context d'avenç de la reforma territorial de l'estat francés impulsada pel govern d'Hollande (PS) format en 2012 (vegeu cap. III, 3.1). Tanmateix, la posterior Llei NOTRe (art. 59) modificà

substancialment les característiques jurídiques del projecte, per bé que mantingué les seues competències establides en l'anterior llei.

1.5. Resultats a mitjà i llarg termini (2015-2020)

1.5.1. Sistema de partits: declivi de l'esquerra

Les eleccions regionals de 2015 es produïren després del retrocés electoral de l'esquerra en els comicis departamentals i municipals francesos que havien tingut lloc els mesos de març i abril. Aquest retrocés es confirmà en les regionals de desembre (vegeu cap. III, 3.1). El context polític a l'Illa de França estigué marcat per la baixa popularitat de l'executiu central d'Hollande, i també pels atemptats terroristes esdevinguts a París unes poques setmanes abans, que anaren en detriment del govern regional. Es tractà, a més, d'una contesa electoral molt estatalitzada, puix que la majoria dels candidats eren personalitats de rang estatal (Chiche & Dupoirier, 2016).

Els resultats atorgaren la victòria a la dreta en un context d'augment de la participació (vegeu taula 4.6). Malgrat que les llistes del PS i del Front de gauche (FDG) mantingueren els resultats de sis anys enrere en la primera volta, la minva dels ecologistes confirmà una davallada de 14,51 punts de la unió dels progressistes en la segona (vegeu taula 4.6). En efecte, fou la caiguda de l'esquerra el que explica la victòria conservadora, ja que la llista de Pécresse, ara al capdavant de Les républicains (LR), no experimentà un creixement substantiu (vegeu taula 4.6). El principal guanyador d'aquestes eleccions, en realitat, fou el FN, que va poc més que duplicar els sufragis aplegats en 2010 (vegeu 4.6). L'entrada en joc del FN debilità la divisió entre l'esquerra i la dreta tradicionals, confirmant una estructura partidista tripartida. Des duna perspectiva àmplia, els resultats de les eleccions completaren la ruptura de l'equilibri polític dels poders territorials en benefici de la dreta, que aquell any es feu amb el control de bona part del territori de la regió (Chiche & Dupoirier, 2016).

Quatre formacions de nova creació, totes d'àmbit estatal, irromperen en el Consell Regional després de les eleccions de 2015. Dues foren organitzacions hereves d'UDF: Union des Démocrates et indépendants (UDI), creada en 2012 (Delwit, 2014, p. 27), i el Mouvement Démocrate (MoDem), fundat en 2007 (Abrial, 2007). Ambdues formacions donaren suport a la llista liderada per Pécresse. Els altres dos partits foren coalicions que feren costat a la llista progressista en la segona ronda: Union des démocrates et des ecologistes (UDE) sorgí de la confluència entre diverses organitzacions ecologistes menors en 2015 (Taillefait, 2020/2021, p. 46), mentre que el FDG nasqué l'any 2008 de la mà del PCF i un considerable nombre de petites formacions esquerranes (Delwit, 2014, p. 59).

Taula 4.6. Eleccions regionals a l'Illa de França 2015

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (209)**
PS, PRG, MRC, GE, MUP, UDE (Bartolone[1])	25,19 (-0,07)	42,18 (-14,51)	121
EÉ, Cap21 (Cosse)	8,03 (-8,55)		
FDG (Laurent)	6,63 (+0,08)		
LR, UDI, MoDem, VIA (Pécresse)	30,51 (+2,75)	43,80 (+0,49)	66
FN (De Saint-Just)	18,41 (+9,12)	14,02	32
% Abstenció	54,11 (-2,1)	45,54 (-7,32)	–
Nous partits	FDG (PAE), MoDem (PAE), UDE (PAE), UDI (PAE)		

Font: https://www.interieur.gouv.fr; [1]Candidat 2a volta

1.5.2. Governamentals: nova etapa conservadora en el Consell Regional

El nomenament de Pécresse com a nova presidenta de l'Illa de França posà fi a l'etapa d'Huchon al capdavant del Consell Regional iniciada en 1998. La institució experimentà una alternança majorista substanciada amb el reemplaçament dels partits que integraren la institució durant el darrer mandat per part de deu membres de LR, quatre d'UDI i un de MoDem (vegeu taula 4.7). A causa de la remodelació de l'executiu de 2017, LR perdé un membre en favor d'UDI. Aquest executiu es dissolgué arran les eleccions regionals de 2021.

L'executiu de Pécresse va ser incongruent amb el govern central que dirigia el PS des de 2012, i també amb aquell altre constituït per La République en marche (LREM) en 2017.

Taula 4.7. Executiu del Consell Regional de l'Illa de França 2015-2020

Presidència	Components	Alternança	Congruència
LR	LR (10), UDI (4), MoDem (1)	Majorista (abans PS, Les verts, PCF)	Incongruència

Font: https://www.iledefrance.fr/

1.5.3. Estructurals: tensió metròpoli/regió

Poc després que Pécresse iniciara el seu mandat, el govern d'Hollande aprovà la segona llei de reforma territorial, relativa a la delimitació de regions, eleccions regionals i departamentals i de modificació del calendari electoral (vegeu cap. III, 3.1). Aquesta fou la legislatura que assistí al naixement de la MGP, que esdevingué una realitat en gener de 2016.

La nova presidenta regional encarà la MGP de manera diferent a com ho va fer el seu predecessor. Pécresse defensà el projecte com una fórmula d'unió entre la regió i l'àrea metropolitana de París, la qual considerava necessària per establir un nivell territorial adient capaç de competir amb altres espais globals i ciutats-estat, com ara el Gran Londres o Singapur. Alhora, la presidenta considerà que la MGP potenciaria la regió en termes econòmics i de mobilitat (Pécresse, 2016).

La MGP es materialitzà administrativament amb l'article L5219-1 del codi general de les col·lectivitats territorials. Aquest codi establí com a objectiu general "definir i implementar accions metropolitanes per millorar l'entorn de vida dels seus habitants, reduir les desigualtats entre els territoris que la integren i desenvolupar un model urbà, social i econòmic sostenible, mitjans de millor atractiu i competitivitat en benefici de tot el territori nacional" (Codi general de les col·lectivitats territorials: art. L5219-1). La nova estructura administrativa

passà a exercir competències delegades dels municipis membres, de l'Estat, de la regió i del departament. Entre els seus òrgans, destacava la creació d'un Consell Metropolità format per 208 representants electes dels 131 municipis integrats en l'àrea metropolitana, al cap del qual hi era un president.

La creació administrativa de la MGP suscità nombroses crítiques de diversos actors regionals, alhora per la seua indefinició jurídica i per l'ambigüitat política. Fins i tot, hi hagué qui demanà la seua abolició i la devolució de competències a la regió. A fi d'avançar devers una major coherència administrativa, el president francés Macron (La République en marche) anuncià en 2017 la seua intenció de reformar el règim de la MGP. Tanmateix, aquesta no es produí.

1.6. Balanç

La Gran Recessió tingué efectes polítics tangibles a l'Illa de França. Aquests, però, no implicaren una ruptura dels seus patrons històrics.

Resultats en el sistema de partits. Els resultats de les eleccions compreses en el període posterior a l'esclat de la crisi conformaren un sistema de partits més competitiu que no el de l'etapa precedent. Les urnes atorgaren la victòria a partits diferents en cadascuna de les diferents convocatòries. En total, a l'Illa de França emergirien fins a sis nous partits: GU i PG a curt termini (2010), i FDG, MoDem, UDE i UDI a mitjà termini (2015). Cap d'aquestes formacions assolí un paper especialment significatiu. Alhora, un dels efectes polítics de la recessió més importants en l'àmbit electoral fou l'increment de l'abstenció, que a curt termini assolí una xifra molt elevada i a llarg termini es mantingué en un nivell per sobre de l'observat en etapes anteriors (vegeu taula 4.8).

Resultats governamentals. Si bé l'esquerra experimentà una davallada electoral a curt termini (2010), Huchon va poder formar un nou executiu amb una conformació partidista sensiblement diferent de l'anterior. Les urnes posaren fi a l'etapa del socialista a mitjà termini (2015), quan LR i els seus socis arribaren

a l'òrgan de direcció de la regió, que experimentà una alternança majorista. L'executiu regional fou incongruent amb l'estatal fins a 2012, quan passà a ser parcialment congruent, i novament incongruent després de les eleccions regionals de 2015 i fins al final del període estudiat.

Resultats estructurals. l'Illa de França experimentà certes modificacions estructurals al llarg del període analitzat. El govern central d'Hollande (PS) posà en marxa un procés de reorganització territorial que es materialitzà en dues lleis que afectaren la realitat regional francesa. A l'Illa de França, aquesta reforma tingué com a conseqüència primera la creació de la MGP, entitat nascuda a principis de 2016. Aquesta entitat va tensar la relació entre París i la seua àrea metropolitana i la mateixa regió, per tal com aquella nova estructura passà a gestionar algunes competències que fins aleshores eren potestat regional.

Taula 4.8. Resultats polítics de la recessió a l'Illa de França

	Previ (2004-2010)	**Curt termini (2010-2015)**	**Mitjà i llarg termini (2016-2020)**
Sistema de partits			
Llista més votada	PS	PS	LR
Nous partits	–	GU (PAE), PG (PAE)	FDG (PAE), MoDem (PAE), UDE (PAE), UDI (PAE)
Abstenció[1]	34,7	52,86 (+18,16)	45,54 (-7,32)
Govern			
Alternança	PS-Les verts-PCF-MRC-EA	Parcial (PS-Les verts-PCF)	Majorista (LR-UDI-MoDem)
Congruència	Incongruència des de 2007 (UMP gov. central)	Incongruència (fins a 05-2012), Parcial (des de 05-2012)	Incongruència
Estructurals			
Territori	–	Fusió amb Migdia-Pirineus	No
Autogovern	–	Descentralització	Creació Metròpoli del Gran París, Construcció d'Occitània

Font: elaboració pròpia; [1]2a volta

Taula 4.9. Partits polítics de l'Illa de França

Partit	**Àmbit territorial**
RPR: Rassemblement pour la République	PAE
CAP21: Citoyenneté, action, participation pour le XXI siècle	PAE
DVD: Divers droite	PAE
Les Alternatifs	PAE
LC: Les centristes	PAE
EÉ: Europe Écologie-Les verts	PAE
LR: Les républicains	PAE
GU: Gauche unitaire	PAE
Les verts	PAE
FDG: Front de gauche	PAE
FN: Front national	PAE
GE: Génération écologie	PAE
LREM: La République en marche	PAE
MDC: Mouvement des citoyens	PAE
MoDem: Mouvement démocrate	PAE
MP: Majorité présidentielle	PAE
MRC: Mouvement républicain et citoyen	PAE
MUP: Mouvement unitaire progressiste	PAE
PCF: Parti communiste français	PAE
PG: Parti de gauche	PAE
PRG: Parti radical de gauche	PAE
PS: Parti socialiste	PAE
UDE: Union des démocrates et des ecologistes	PAE
UDF: Union pour la démocratie française	PAE
UDI: Union des démocrates et indépendants	PAE
UMP: Union pour un mouvement populaire	PAE
VIA: Via, la voie du peuple	PAE

Font: elaboració pròpia

2. Madrid

2.1. Introducció

2.1.1. Marc legal i institucional

L'Estatut d'Autonomia madrileny fou aprovat, per la via lenta de la Constitució espanyola (art. 143), en 1983 (Llei orgànica 3/1983). Aquest Estatut es reformà en 1991 a fi de modificar el calendari electoral, en 1994 per tal d'ampliar les seues competències i equiparar-lo al de les comunitats de via ràpida, i en 1998 amb objecte d'assolir noves competències i introduir alguns canvis institucionals (Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática, sense data). La capital de la regió, la ciutat de Madrid, és també la capital d'Espanya (EACM, 1983: art. 5; CE, 1978: art. 5). La regió de Madrid és uniprovincial, de manera que no compta amb diputacions, fet que la diferencia de bona part de les altres regions espanyoles. Madrid se subdivideix, així, en municipis (EACM, 1983: art. 3).

La Comunitat de Madrid va heretar les competències de la Diputació Provincial de Madrid, entitat creada en 1833 amb motiu de la divisió provincial de l'estat espanyol (aquella diputació formava part de Castella la Vella). Les institucions bàsiques de Madrid són l'Assemblea, el Govern i el president de la regió. L'Assemblea és el parlament autonòmic, òrgan legislatiu de la regió, que representa el poble madrileny i controla el Govern. Està formada per 135 diputats (la xifra ha augmentat progressivament des de 1983, quan s'escolliren 94 representants). L'Assemblea de Madrid fixa un llindar electoral del 5% per obtenir representació (EACM, 1983: art. 10). El Govern és l'òrgan col·legiat que dirigeix la política de la regió, al qual li corresponen funcions executives, administratives i reglamentàries en matèries no reservades en l'Estatut a l'Assemblea (EACM, 1983: art. 22). El president de Madrid representa la regió, presideix i dirigeix el govern autonòmic i nomena els seus membres (EACM, 1983: art. 17).

2.1.2. Context polític

Madrid és una regió determinada socialment i política per la capitalitat de la ciutat de Madrid, base del seu fet diferencial (Rama & Martín, 2019). La centralitat física i simbòlica de la capital amb relació al poder polític i identitari espanyol confereixen tant a la ciutat com a la seua regió una posició única per influir en la política espanyola (Vizcaíno & Pavía, 2022, p. 2).

Des que es consolidà com la cort de la Monarquia Hispànica, la ciutat de Madrid s'ha situat al cor de l'esdevenir polític espanyol, representant el seu nucli centralitzador ideològic i institucional. Les tendències centralitzadores de Madrid s'enfortiren al llarg del segle XIX amb el sorgiment d'una elit liberal que pretenia transformar Espanya en un estat unitari i fortament centralitzat (Moreno, 1997). En el decurs d'aquell segle, els vincles entre la ciutat de Madrid i el govern central atorgaren un gran protagonisme a les forces polítiques lligades amb la Monarquia constitucional. Com a resultat, l'emancipació dels partits monàrquics a la capital no fou completa, a diferència del que succeí a altres grans ciutats espanyoles. Això no obstant, a partir de 1890 els republicans aconseguiren controlar l'Ajuntament en diverses ocasions (Moreno, 2002). En paral·lel al que s'estava esdevenint a altres indrets d'Europa, el socialisme aconseguí estendre's a Madrid durant les dues primeres dècades del segle XX, convertint-se en un moviment polític d'esmena al govern monàrquic (De Miguel, 2022). Al llarg d'aquell segle, i sota els diversos règims polítics, Madrid es confirmà com a centre d'acumulació de poder polític, institucional i econòmic d'Espanya.

L'actual competició partidista de Madrid segueix una estratègia unidimensional basada en l'eix esquerra-dreta que ignora les tensions centre-perifèria (Rama & Martín, 2019, p. 365). L'oferta de PANE, doncs, hi ha estat gairebé inexistent. A aquest fet també ha contribuït l'efecte capital, puix que la presència de les seus centrals de tots els PAE ha monopolitzat la representació política de la regió (Barrio et al., 2010, p. 12). Així doncs, el comportament polític de Madrid quasi no es diferencia de l'estatal, de manera que la regió pot ser utilitzada per mesurar els canvis de comportament a nivell estatal. Cal matisar, però, que la correlació

de forces entre els partits estatals a la regió s'ha demostrat substancialment diferenciada de l'observada en l'àmbit estatal (Vizcaíno & Pavía, 2022, p. 3).

2.2. Antecedents

2.2.1. Breu recorregut electoral i polític

Durant el període 1983-2007, el sistema de partits madrileny estigué format pel Partido Socialista de Madrid (PSM), el Partido Popular de la Comunidad de Madrid (PPCM) i Izquierda Unida de Madrid (IU-M), organitzacions autonòmiques dels principals PAE del moment. Només en 1987 s'hi incorporà un quart partit, el Centro Democrático y Social, que desaparegué en la següent legislatura. El PSM fou el partit més votat en les dues primeres eleccions, fet que li permeté formar dos governs en minoria, ambdós encapçalats per Joaquín Leguina. Per bé que en 1991 el PPCM va ser, per primer cop, el partit més votat (Gómez-Reino & Oñate, 1992), el pacte entre els socialistes i IU-M permeté a Leguina formar un darrer govern del PSM (també en minoria). A partir de 1995, i fins a 2015, el PPCM es mantingué en el govern autonòmic amb majoria absoluta, i liderat per tres presidents diferents: Alberto Ruiz Gallardón (1995-2003), Esperanza Aguirre (2004-2012) i Ignacio Garrido (2012-2015) (després de les eleccions de maig de 2003, el PSM pogué sumar majoria amb el suport d'IU-M, però la renúncia de dos diputats socialistes ho impedí. Els comicis d'octubre de 2003 atorgaren una nova majoria absoluta al PPCM). La manca d'alternança governamental en les darreres dècades diferencia Madrid de la resta de regions espanyoles (Rama & Martín, 2019, p. 3). No debades, Madrid s'ha convertit en un dels principals feus del Partido Popular (PP).

Taula 4.10. Llista més votada i govern autonòmic a Madrid en el període 1983-2003

	1983	**1987**	**1991**	**1995**	**1999**	**2003m.**	**2003oct.**
Llista	PSM	PSM	PPCM	PPCM	PPCM	PPCM	PPCM
Govern	PSM	PSM	PSM	PPCM	PPCM	–	PPCM

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.2.2. Legislatura 2007-2011: s'estén el domini del PPCM

Els comicis autonòmics de 2007 es convocaren poc abans de l'esclat de la crisi econòmica global. La convocatòria anà precedida de la mobilització del PP contra el govern central encapçalat per Zapatero (PSOE). Els conservadors posaren en marxa una gran campanya anticatalanista arreu d'Espanya (Barreiro & Urquizu-Sancho, 2007), posicionant-se en contra de la reforma de l'Estatut català aprovada poc abans (vegeu cap. VI, 3.2). Els resultats atorgaren la victòria al PP, que guanyà en nou de les disset regions espanyoles. Madrid fou, juntament amb el País Valencià (vegeu cap. V, 3.2), la regió on millors resultats obtingué (Barreiro & Urquizu-Sancho, 2007). L'èxit del PPCM, que superà en gairebé 20 punts el segon partit més votat (vegeu taula 4.11), permeté a Aguirre formar un nou govern amb majoria absoluta.

Taula 4.11. Eleccions autonòmiques a Madrid 2007

	% Vots	**Escons (120)**
IU-M	8,86	11
PPCM	53,29	67
PSM	33,57	42
% Abstenció	32,69	

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.3. La recessió a Madrid

Madrid és una de les principals regions espanyoles en termes econòmics. El pes del seu PIB en l'economia de l'Estat era el segon més alt l'any 2008 (18,10%), només per darrere que el de Catalunya (18,63%) (García & Montes, 2022).

L'economia madrilenya donà mostres d'alentiment a partir de 2007, entrant definitivament en recessió a les darreries de l'any següent, juntament amb la resta d'Espanya (vegeu taula 4.12). Tanmateix, el declivi econòmic de Madrid fou més atenuat que no el de la resta del país i la mitjana de la UE (vegeu taula 4.12). Beneficiada per una important concentració d'activitats d'alt contingut tecnològic i intensives en coneixement i activitats administratives centrals

(públiques i privades), juntament amb la seua capacitat tractora amb respecte de les regions veïnes, Madrid va ser la regió més resistent als estralls de la crisi econòmica. De fet, en els inicis de 2010 acurtà distàncies amb Catalunya, més colpejada per la crisi (El País, 2010b), i durant els anys següents va millorar la seua posició (García & Montes, 2022).

En aquesta tessitura, l'atur creixé a Madrid a un ritme menor que al conjunt d'Espanya, però força per sobre que al de la UE (vegeu taula 4.12). A conseqüència d'aquesta situació, el percentatge de persones en risc de pobresa i exclusió augmentà tres punts i escaig des que esclatà la crisi, una progressió semblant a la que seguí la resta d'Espanya (vegeu taula 4.12). Els grups socials més vulnerables foren les dones, els joves i les persones amb nivells educatius baixos (González et al., 2011).

Si bé en 2010 l'economia millorà lleument, Madrid i Espanya entraren novament en recessió al llarg de 2011 a causa de la delicada situació que travessava el sud d'Europa. Aquesta segona fase de la recessió fou, però, menys acusada. Novament, a més, la davallada econòmica fou més suau a Madrid que no a la resta del país (vegeu taula 4.12). L'augment de l'atur s'incrementà de manera més moderada, i després d'haver assolit el seu màxim en 2013, es capgirà lentament la tendència negativa (vegeu taula 4.12). També el nombre de persones en risc de pobresa i exclusió va poder contenir-se a partir de 2014 (vegeu taula 4.12). Fou precisament aquell any quan Madrid i Espanya deixaren definitivament enrere la recessió (vegeu taula 4.12).

Taula 4.12. Efectes econòmics i socials de la recessió a Madrid, Espanya i la UE (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
PIB r.									
Mad.	4,5	1,8	-2,1	0,1	1	-1,5	-1,5	1,3	3,4
Esp.	3,6	0,9	-3,8	0,2	-0,8	-3	-1,4	1,4	3,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Mad.	6,2	8,6	13,9	15,8	16,3	18,5	19,8	18,7	17,1
Esp.	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Mad.	16,0	19,3	19,6	19,3	18,6	19,8	20,1	19,2	20,5
Esp.	23,3	23,8	24,7	26,1	26,7	27,2	27,3	29,2	28,6
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Deute[1]	11,4	12,7	15,9	19,9	21,9	31,6	34,4	38,8	41,9

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/

2.4. Resultats a curt termini (2011-2015)

2.4.1. Sistema de partits: victòria del PPCM i irrupció d'un quart actor

Molt marcats per la crisi econòmica, els comicis autonòmics espanyols de 2011 se celebraren simultàniament als municipals. El clima polític era molt desfavorable als interessos dels titulars del govern central presidit per Zapatero (PSOE), que travessava el seu pitjor moment. La convocatòria estigué alhora molt influenciada per l'auge del 15-M. Les urnes testimoniaren el càstig al govern espanyol arreu del país, situació que beneficià el principal partit d'oposició, el PP (vegeu cap. III, 3.2).

Aquest fou, també, el cas madrileny. El PPCM, novament liderat per Aguirre, va guanyar àmpliament les eleccions, obtenint pràcticament el mateix resultat que en 2007 (vegeu taula 4.13). Els conservadors duplicaren els vots i escons assolits pel PSOE, partit més perjudicat en aquests comicis (vegeu taula 4.13). IU-M no es va poder aprofitar de la davallada dels socialistes, i gairebé igualà els resultats de quatre anys enrere (vegeu taula 4.13). La gran novetat d'aquestes eleccions la constitueix la irrupció d'Unión, Progreso y Democracia (UPyD), formació centrista i espanyolista fundada en 2007, amb sis escons (vegeu taula

4.13). L'entrada d'UPyD augmentà fins a quatre el nombre de partits amb representació a l'Assemblea de Madrid per primer cop des de la legislatura 1987-1991. Aquest va ser un dels efectes cabdals de la crisi a Madrid en l'àmbit partidista a curt termini. Cal assenyalar, d'altra banda, que la participació en aquestes eleccions no es va ressentir, i àdhuc experimentà un discret augment (vegeu taula 4.13).

Taula 4.13. Eleccions autonòmiques a Madrid 2011

	% Vots	**Escons (129)**
IU-M	9,61 (+0,75)	13
PPCM	51,73 (-1,56)	72
PSM	26,27 (-7,3)	36
UPyD	6,32 (+6,32)	8
% Abstenció	31,67 (-1,02)	
Nous partits	UPyD (PAE)	

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.4.2. Governamentals: tercer mandat d'Aguirre (PPCM)

Gràcies a aquests resultats, Aguirre fou investida presidenta de Madrid per tercer cop des de 2004. La presidenta nomenà vuit consellers del PPCM i un independent (vegeu taula 4.14). Tot i que el PSOE era en el govern d'Espanya quan es formà aquest nou executiu madrileny, el PP el substituí al capdavant del govern central pocs mesos després, de manera que, a excepció d'aquells primers mesos de govern incongruent, l'executiu madrileny fou plenament congruent amb l'estatal durant pràcticament tota aquesta nova legislatura.

El tercer mandat d'Aguirre fou curt, puix que la presidenta dimití en setembre de 2012 al·legant problemes de salut. La implicació del seu executiu en diverses actuacions irregulars, però, incidiren en la decisió. Aguirre fou substituïda pel llavors vicepresident Ignacio González, nomenat cap del Govern en funcions fins que s'esgotà la legislatura en maig de 2015. González feu canvis en la composició de l'Executiu, nomenant un conseller més. El nou president no gaudí d'un mandat

tranquil, ja que arrossegà diverses acusacions de corrupció que l'acompanyaren al llarg de la legislatura. El PPCM decidí presentar una altra candidatura per a les eleccions de 2015, moviment que tingué una especial incidència en la convocatòria madrilenya.

Al llarg d'aquesta legislatura es produïren a Madrid nombroses mobilitzacions polítiques en el context del 15-M. A la regió, les protestes i actuacions de crítica a les institucions polítiques i a les retallades emmarcades en aquell moviment, i generalitzables a la resta d'Espanya, adquiriren un matís regional derivat del context polític autòcton (Portos, 2016; Tatta, 2012). Aquestes protestes evolucionaren devers mecanismes de participació política que acabarien cristal·litzant en el partit polític Ahora Madrid, que guanyà les eleccions de la ciutat de Madrid en 2015 (Nez & Ganuza, 2020).

Taula 4.14. Govern de Madrid 2011-2015

Legislatura	Presidència	Membres	Alternança	Congruència
IX	PPCM (també vicepresidència)	PPCM (8)[1], altres (1)	No	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)

Font: https://www.comunidad.madrid/; [1]Un conseller més en el mandat González

2.4.3. Estructurals: cap novetat

Durant aquesta legislatura no es produí cap alteració de les estructures territorials ni d'autogovern de Madrid, ni tampoc s'inicià cap iniciativa amb aquest objecte. Es tractà d'una legislatura molt marcada per la crisi econòmica i la gestió del govern regional per tal de pal·liar-ne les conseqüències.

2.5. Resultats a mitjà termini 2015-2019

2.5.1. Sistema de partits: minva de les forces tradicionals

Tot i que Madrid i Espanya havien deixat enrere la recessió un any abans (vegeu taula 4.15), el clima polític general no va millorar gaire. A Madrid, les eleccions autonòmiques de 2015 estigueren molt influenciades pels problemes que el seu president afrontava per les acusacions de corrupció. Els resultats dels comicis autonòmics —i municipals— en l'àmbit estatal atorgaren la victòria al PP, malgrat que els votants imposaren un important càstig als partits tradicionals. La minva de PP i PSOE esperonà l'auge de dues noves formacions, Podemos i Ciudadanos (Cs) (vegeu cap. III, 3.2).

Els resultats electorals a Madrid anaren en aquella direcció. De fet, aquesta fou una de les regions on més desgast patí el PP (el País Valencià i les Illes Balears foren les altres dues), a causa de la incidència dels seus casos de corrupció en el debat públic (Gómez & Urquizu, 2015). El declivi del PPCM (-18,65), liderat per Cristina Cifuentes, anà en benefici de Cs, que accedí a l'Assemblea amb disset escons (vegeu taula 4.15). En canvi, els socialistes només es deixaren un petit nombre de votants amb respecte de les eleccions homòlogues de 2011 (-0,84 punts percentuals) (vegeu taula 4.15). Bona part dels exelectors del PSM (i d'IU-M, que aquest cop no superà el llindar electoral) anaren devers Podemos, erigida en tercera formació en nombre de vots i escons (vegeu taula 4.15). UPyD no aconseguí institucionalitzar-se després de la seua irrupció en 2011, i no superà aquest cop el llindar electoral. En últim lloc, cal dir que el lleuger augment de l'abstenció (vegeu taula 4.15) no alterà els patrons de participació observats en convocatòries precedents.

Taula 4.15. Eleccions autonòmiques a Madrid 2015

	% Vots	**Escons (129)**
Cs	12,15 (+11,96)	17
Podemos	18,64 (+18,64)	27
PPCM	33,08 (-18,65)	48
PSM	25,43 (-0,84)	37
% Abstenció	34,31 (+2,64)	
Nous partits	Cs (PAE), Podemos (PAE)	

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.5.2. Governamentals: nou govern del PPCM

Cifuentes va ser investida presidenta de Madrid gràcies als vots del seu partit i els de Cs. La nova cap de l'executiu autonòmic nomenà deu conselleres, set del PPCM més tres independents (vegeu taula 4.16). Els canvis ulteriors en la composició del Govern no alteraren ni el seu color ni la seua mida.

Aquest executiu fou plenament congruent amb l'estatal fins a juny de 2018, quan Pedro Sánchez (PSOE) fou investit president d'Espanya. Des de llavors, i fins que s'esgotà la legislatura l'any següent, el govern madrileny fou incongruent amb l'estatal.

El govern de Cifuentes va ser molt inestable. En juny de 2017 hagué d'enfrontar una moció de censura presentada per Podemos, que no va resultar reeixida. Les polèmiques relacionades amb un seguit d'irregularitats, però, acorralaren la presidenta, i el PSM anuncià una segona moció de censura l'abril de 2018. Tampoc aquesta va tirar avant, puix que Cifuentes dimití a finals d'aquell mes a causa d'un escàndol que tingué una àmplia repercussió mediàtica. El seu company de partit Ángel Garrido assumí la presidència en funcions fins al final de la legislatura.

Taula 4.16. Govern de Madrid 2015-2019

Legislatura	Presidència	Membres	Alternança	Congruència
X	PPCM (també vicepresidència)	PPCM (7), altres (3)	No	Plena (fins a 06-2018), Incongruència (des de 06-2018)

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.5.3. Estructurals: iniciativa de reforma estatutària fallida

L'Assemblea de Madrid inicià en març de 2018 un procés de reforma de l'Estatut. Aquest tenia per objecte, entre altres mesures, la reducció del nombre de diputats en el parlament autonòmic, l'ampliació de les circumscripcions, la limitació dels mandats presidencials a vuit anys i l'eliminació d'aforaments (El País, 2018). Tanmateix, la manca de consens entre els partits madrilenys impedí que la reforma s'aprovara.

2.6. Resultats a llarg termini (2019-2020)

2.6.1. Sistema de partits: increment de la pluralitat

Les eleccions autonòmiques i municipals de maig de 2019 se celebraren en un clima favorable al PSOE després que Sánchez desallotjara Rajoy (PP) en 2018 com a cap del govern d'Espanya (vegeu cap. III, 3.2). A Madrid, les expectatives del PP es veieren encara més compromeses a causa de les diverses polèmiques que envoltaven el govern autonòmic sota el seu control.

Els resultats foren molt positius per al PSOE arreu d'Espanya (vegeu cap. III, 3.2). El PPCM, encapçalat per Isabel Díaz Ayuso, confirmà la seua caiguda a Madrid (-10,85), la qual anà en benefici de Cs i de Vox (sobre aquest darrer partit, consulteu cap. III, 3.4) (vegeu taula 4.17), que irrompé en l'Assemblea per primer cop. El desgast més acusat, però, el patí Unidas Podemos (UP), coalició entre Podemos i IU-M, que veié com la seua representació en l'Assemblea es reduí notablement (vegeu taula 4.17). El baix rendiment d'UP s'explica,

fonamentalment, per l'auge de Más Madrid (MM), escissió madrilenya de Podemos nascuda mesos abans de les eleccions (Díaz & Tíscar, 2023; Vizcaíno & Pavía, 2022). MM és el primer PANE que ha gaudit de representació al parlament madrileny. L'increment de la fragmentació en la dreta i la competència entre UP i MM van jugar a favor del PSM, que malgrat assolir el mateix suport que en 2015 esdevingué la força més votada (vegeu taula 4.17). El nivell de participació també es mantingué més aviat estable (vegeu taula 4.17), amb unes xifres en consonància amb els marges històrics de la regió (Fernández et al., 2020).

Els resultats d'aquests comicis comportaren un augment de la fragmentació parlamentària. De l'hegemonia del PPCM i el PSOE, que durà fins a principis de la dècada de 2010, es passà a finals d'aquesta mateixa dècada a un escenari prou més plural. Aquest fou un dels principals efectes polítics de la recessió a Madrid a llarg termini en l'àmbit electoral.

Taula 4.17. Eleccions autonòmiques a Madrid 2019

	% Vots	**Escons (132)**
Cs	19,46 (+7,31)	26
MM	14,69 (+14,69)	20
PPCM	22,23 (-10,85)	30
PSM	27,31 (+1,88)	37
UP	5,60 (-13,04)	7
Vox	8,88 (+7,7)	12
% Abstenció	5,73 (+1,42)	
Nous partits	MM (PANE), Vox (PAE)	

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.6.2. Governamentals: primer govern autonòmic de coalició

La davallada del PPCM i la fragmentació de la dreta no impedí un nou govern dels conservadors. Ayuso fou investida amb els vots del seu partit, els de Cs i els de Vox, i formà el primer govern autonòmic de coalició en la història de Madrid. L'Executiu estigué integrat per set consellers del PPCM, quatre de Cs —incloent-hi el vicepresident— i dos independents (vegeu taula 4.18). Un conseller de Cs

va ser substituït per una figura independent durant el transcurs de la legislatura. Vox no participà en el Govern. Aquest executiu fou en tot moment incongruent amb el central, que va estar encapçalat pel PSOE (els socialistes formaren coalició amb Podemos en gener de 2020).

Menys d'un any després que es formara el govern de coalició entre el PPCM i Cs es produí la crisi sanitària generada per la Covid-19. No fou un govern durador, ja que Ayuso dissolgué l'Assemblea i convocà eleccions en maig de 2021[46].

Taula 4.18. Govern de Madrid 2019-2020

Legislatura	Presidència	Membres	Alternança	Congruència
XI	PPCM (vicepresidència CS)	PPCM (7), Cs (4), altres (2)	Parcial (abans PPCM)	Incongruència

Font: https://www.comunidad.madrid/

2.6.3. Estructurals: cap novetat

Durant aquesta legislatura no es produí cap moviment adreçat a alterar les estructures de la regió.

2.7. Balanç

Les principals conseqüències polítiques de la Gran Recessió a Madrid van manifestar-se, fonamentalment, en l'àmbit del sistema de partits. Tanmateix, el PPCM, que governava la regió des de 1995, no abandonà l'Executiu en cap moment. Les estructures bàsiques de la regió no es veieren afectades.

[46] Ayuso justificà la decisió tot adduint que Cs estava planejant una moció de censura per fer-la fora de la presidència. Ayuso aprofità l'avinentesa de la moció que Cs va plantejar al PP de la Regió de Múrcia per justificar la decisió. Les noves eleccions atorgaren la victòria al PPCM, que necessità els vots de Vox per formar un nou executiu, aquest en minoria.

Resultats en el sistema de partits. El PPCM, que governava la regió des de 1995, experimentà un declivi electoral constant durant el període analitzat, fins que el PSM el superà electoralment a llarg termini (2019). La minva dels partits tradicionals (PPCM i PSM) durant aquests anys anà acompanyada de l'entrada en joc de noves formacions en l'Assemblea: UPyD en 2011 (curt termini), Cs i Podemos en 2015 (mitjà termini), i MM i Vox en 2019 (llarg termini). Com a conseqüència, el sistema de partits madrileny evolucionà des del bipartidisme previ a la crisi fins a un pluralisme que a llarg termini assolí el seu punt àlgid. L'evolució de l'abstenció seguí un ascens constant, per bé que molt moderat.

Resultats governamentals. La continua davallada del PPCM no fou obstacle perquè el partit conservara el govern autonòmic en tot moment. Això sí, a mitjà termini (2015) formà un executiu en minoria, i a llarg termini (2019) hagué de pactar-ne un de coalició amb Cs. El govern madrileny fou incongruent amb l'estatal liderat pel PSOE fins a novembre de 2011, quan el PP prengué el control de l'executiu central, i establí una relació congruent amb aquell fins que els socialistes tornaren al govern d'Espanya en 2018.

Resultats estructurals. Madrid no experimentà cap alteració en les seues estructures bàsiques durant el període post recessió. Malgrat l'intent del govern de Cifuentes per iniciar una reforma estatutària en 2018, no s'arribà al consens necessari entre els diversos partits perquè aquella vera la llum.

Taula 4.19. Resultats polítics de la recessió a Madrid

	Previ (2007-2011)	**Curt termini (2011-2015)**	**Mitjà termini (2015-2019)**	**Llarg termini (2019-2020)**
Sistema de partits				
Llista més votada	PPCM	PPCM	PPCM	PSM
Nous partits	–	UPyD (PAE)	Cs (PAE), Podemos (PAE)	MM (PANE), Vox (PAE)
Abstenció	32,69	31,67 (-1,02)	34,31 (+2,64)	35,73 (+1,42)
Govern				
Alternança	PPCM	No	No	Parcial (PPCM-Cs)
Congruència	Incongruència (PSOE gov. central)	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)	Plena (fins a 06-2018), Incongruència (des de 06-2018)	Incongruència
Estructurals				
Territori	–	No	No	No
Autogovern	–	No	No	No

Font: elaboració pròpia

Taula 4.20. Partits polítics de Madrid

Partit	**Àmbit territorial**
CDS: Centro Democrático y social	PAE
Cs: Ciudadanos	PAE
IU-M: Izquierda Unida de Madrid	PAE
MM: Más Madrid	PANE
Podemos	PAE
PPCM: Partido Popular de la Comunidad de Madrid	PAE
PSM: Partido Socialista de Madrid	PAE
UP: Unidas Podemos	PAE
UPyD: Unión, Progreso y Democracia	PAE
Vox	PAE

Font: elaboració pròpia

3. Laci

3.1. Introducció

3.1.1. Marc legal i institucional

L'Estatut laci es materialitzà en 1971 com a resultat del procés de descentralització de la República d'Itàlia (vegeu cap. II, 2.3.1). Aquest Estatut fou la llei bàsica de la regió fins que se n'aprovà un de nou en 2004. La capital del Laci, Roma, ho és també d'Itàlia (CI, 1947: art. 116; SRL, 2004: art. 5). La regió està administrativament subdividida en les províncies de Frosinone, Rieti, Latina i Viterbo i la Ciutat metropolitana de Roma Capital, que en 2015 substituí la província de Roma. Aquestes són els seus districtes electorals.

Les principals institucions de la regió són el Consell Regional, la Junta Regional i el president. El Consell és l'òrgan legislatiu de la regió, que controla l'Executiu i contribueix a la direcció de la regió. El Consell Regional està compost per 50 membres (més el president), d'entre els quals 40 són elegits amb mètode proporcional (quocient de Hagenbach-Bischoff) sobre la base de llistes provincials, i amb recuperació d'escons i vots residuals en la circumscripció única regional. Els altres deu consellers són elegits mitjançant l'atribució d'una gratificació que té per objecte facilitar la formació d'una majoria estable, alhora que garantir la representació de les minories. Des de 2017, la bonificació majoritària varia segons els escons de les llistes de districte vinculades al candidat (Llei 10/2017) (sobre el sistema precedent, vegeu la Llei 2/2005). El president de la regió és escollit de manera directa des de 1995, i és al capdavant de la Junta Regional. Aquesta exerceix funcions executives i administratives, i té la capacitat de promulgar lleis. El president compta amb deu assessors, entre ells el vicepresident.

1.1.2. Context polític

El Laci ha rebut tradicionalment una escassa atenció en les discussions polítiques i científiques més enllà de la centralitat de Roma (Cremaschi, 2014, p. 1). La raó d'aquesta negligència l'hem de cercar, principalment, en la seua condició de regó paradigmàticament artificial, mancada d'una identitat real (Ferraro, 2010, p. 23). Com a resultat d'aquesta artificialitat, la regió és difícilment definible en termes culturals i econòmics; sent econòmicament propera a les regions del Nord, culturalment ho és de les del Sud (Cremaschi, 2014, p. 1-2). Aquesta indefinició econòmica i cultural ha tingut la seua consegüent translació en el terreny polític. En aquest sentit, el Laci no s'acobla a les principals subcultures polítiques italianes vermella (esquerra) i blanca (dreta), les quals van dominar la confrontació política a Itàlia durant molt de temps. En realitat, el Laci formaria part d'un espai polític menys concret, proper a una àrea cultural "laica", en el qual l'arrelament polític cristià i socialista fou tardà, i que al remat es caracteritza per l'absència d'una identitat política robusta (Corica, 2011).

Més que no a les tradicions ideològiques italianes clàssiques, doncs, el que ajuda a explicar el comportament electoral de la regió són elements més purament geogràfics i espacials: la seua posició de centralitat dins d'Itàlia, d'un costat, i el conflicte entre Roma i els seus voltants, de l'altre (Cassetti, 2005). El primer element fa del Laci una regió molt important per mesurar les principals tendències polítiques a Itàlia. També lligat a la seua centralitat, una característica definidora del sistema de partits laci és l'absència de formacions de caràcter autonomista. Al seu torn, la relació entre Roma i la resta de la regió marca la divisió entre una capital tradicionalment inclinada al centreesquerra i unes províncies veïnes de tendència més aviat dretana. Com a resultat, el Laci és una regió electoralment competitiva que ha experimentat nombroses alternances governamentals al llarg del temps (Massetti & Sandri, 2014, p. 70).

3.2. Antecedents

3.2.1. Breu recorregut electoral i polític

Les principals formacions polítiques del Laci des que se celebraren les primeres eleccions regionals de 1970, i fins a 1995, quan el president es començà a escollir de manera directa, van ser la Democrazia Cristiana (DC), primera formació de centredreta, i el Partito Comunista Italiano (PCI) i el Partito Socialista Italiano (PSI), pel cantó de l'esquerra. La DC fou el partit més votat en totes les eleccions d'aquest període, llevat les de 1975, quan el PCI assolí la primera posició (vegeu taula 4.21). Els comunistes foren el primer partit d'oposició als executius resultants del pacte entre la DC i el PSI, que dominaren la política regional fins a principis de la dècada de 1990. L'excepció la constitueix la legislatura iniciada en 1975, quan el PCI accedí el govern regional amb el suport del PSI.

La desaparició de la DC en 1994 posà en marxa un procés de reconfiguració en l'espai de la dreta política regional, de manera anàloga al que estava succeint a la resta d'Itàlia. Al Laci, la disputa s'establí entre Alleanza Nazionale (AN) i Forza Italia (FI), units en la coalició de centredreta des de 1995, amb preeminència dels primers. La dissolució del PCI en 1991, i del PSI en 1994 (no confondre amb el partit creat en 2007 amb el mateix nom), conduí a un altre procés de reconfiguració en l'espectre esquerre del tauler polític laci. En aquesta etapa, al capdavant de la Junta Regional hi hagué un president d'esquerra a partir de 1995 (independent) i un de dreta a partir de 2000 (AN).

Taula 4.21. Llista més votada i president del Govern regional al Laci en el període 1970-2000

	1983	**1987**	**1991**	**1995**	**1999**	**2003m.**	**2003oct.**
Llista	DC	PCI	DC	DC	DC	PDS	AN
Govern	DC	PSI, PCI	PSI	PSI	DC, PSI, FDV	Ind.[1]	AN

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/; [1]Independent de centreesquerra

Per un altre costat, cal ressenyar l'aprovació del nou Estatut de la regió a finals de la legislatura 2000-2005. Aquella es produí sota la presidència regional de Francesco Storace (AN), en el marc de les reformes estatutàries de les regions italianes de principis del segle XXI a què donà pas la reforma del títol V de la Constitució italiana (vegeu cap. II, 2.3.1). El nou Estatut laci fou aprovat pel Consell Regional en segona votació, i comptà amb el posterior vistiplau del govern italià, que contràriament al que succeí en el cas d'altres reformes estatutàries, no va dubtar de la seua constitucionalitat (Catelani, 2011; Di Cosimo, 2005). El nou Estatut laci entrà en vigor en novembre de 2004 (Llei estatutària 1/2004).

3.2.2. Legislatura 2005-2010

En 2005 se celebraren els darrers comicis regionals abans que s'iniciaria la crisi global de 2008. En sintonia amb el que passà en bona part d'Itàlia, el centreesquerra obtingué la victòria en unes eleccions força influïdes pel context estatal, i en les quals al Laci se'n registrà un nivell de participació per sota de la mitjana (Sterpa & Salmoni, 2005). La formació més votada fou Uniti nell'Ulivo[47], amb una diferència de +10,11 amb respecte de la segona, AN (vegeu taula 4.22), principal formació de la coalició de centredreta.

[47] En aquesta s'hi aplegaven Democratici di Sinistra (DS), Democrazia è Libertà-La Margherita (DL), Socialisti Democratici Italiani (SDI) i el Movimento Repubblicani Europei (MRE). Uniti nell'Ulivo va ser una llista predecessora del posterior Partito Democratico (PD).

Taula 4.22. Eleccions regionals al Laci 2005

	% Vots	**Escons (70)**
Candidatura centredreta	47,37	27 (28 total)[1]
AN	16,93	10
FI	15,35	9
Lista Storace	7,05	4
UdC	7,85	4
Candidatura centreesquerra	50,69	28 (42 total)[2]
IdV	1,03	1
I Verdi	2,64	2
Lista civica Piero Marrazzo	6,74	4
PdCI	2,34	1
PRC-SE	5,88	3
Uniti nell'Ulivo	27,04	16
UDEUR	1,67	1
% Participació	72,67	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/; [1]1 escó assignat al segon candidat a la presidència; [2]14 escons assignats a la llista regional

Marrazzo fou investit gràcies al suport de les forces progressistes. La gestió del nou president, que capgirà l'orientació política de la Junta Regional, no estigué exempta de polèmiques. Al llarg del seu mandat, a més d'implementar certes mesures d'impacte polític (orientades a reduir el deute, d'introducció de canvis en el sistema de salut, d'aplicació d'un pla de transparència administrativa, etc.), Marrazzo hagué d'afrontar diverses crisis en el si del Govern. En 2009 patí la renúncia dels comunistes, que passaren a l'oposició a causa del seu rebuig a certes reestructuracions en la composició de la Junta (Consiglio Regionale del Lazio, sense data). El fet més greu, però, fou el xantatge a què membres dels *carabinieri* sotmeteren el president amb motiu d'un escàndol relacionat amb la seua vida privada. Per bé que en 2010 el Tribunal de Cassació i el Tribunal Suprem declararen Marrazzo víctima d'un complot, el president dimití del seu càrrec, posant fi a la legislatura i obligant a avançar la convocatòria electoral (Consiglio Regionale del Lazio, sense data). Les noves eleccions se celebraren, a més, en un context ja plenament inserit en la recessió.

3.3. La recessió al Laci

El Laci és la segona regió italiana en termes de PIB total, i la sisena amb una major renda per càpita (Eurostat, sense data; Istat, sense data).

Afectada per la crisi econòmica global, l'economia del Laci s'alentí durant el tercer trimestre de 2008 i l'inici de 2009. Aviat, aquesta fase desfavorable i d'incertesa econòmica empitjoraren el clima de confiança d'empreses i famílies, el que tingué efectes força perjudicials en l'economia real de la regió (Banca d'Italia, 2009) i en el terreny de l'ocupació (vegeu taula 4.23). Durant aquests mesos, tots els sectors econòmics del Laci es van veure afectats: les empreses de la indústria experimentaren una minva propera al 15%, el sector de la construcció reduí substancialment la seua activitat en contrast amb l'anterior fase d'expansió, i el turisme, amb Roma com a primera perjudicada, es ressentí notablement de la minva de visitants estrangers. En aquesta tessitura, l'extensió de préstecs i crèdits bancaris a les famílies es va reduir notablement, fet que debilità el consum de les llars (Banca d'Italia, 2009). Finalment, el Laci tancà 2009 amb un decreixement econòmic de 2,9 punts (vegeu taula 4.23).

Durant els mesos de 2010, la regió entrà en una fase de recuperació econòmica que s'estengué els tres primers trimestres de l'any següent. Tanmateix, a finals de 2011 es produí una nova desacceleració de l'activitat empresarial que deprimí novament el consum de les llars (Banca d'Italia, 2011). Producte d'aquesta nova tendència negativa, l'economia del Laci caigué de manera més acusada a com ho feu la del conjunt d'Itàlia i la de la UE (vegeu taula 4.23). Durant aquests anys, a més, l'economia del Laci es veié afectada per les retallades aprovades pel govern de Silvio Berlusconi (PdL) i implementades pel ganivet tecnocràtic de Monti (vegeu cap. III, 3.3), les quals obligaren les autoritats regionals a aplicar mesures de constricció. La tendència recessiva no s'aturà fins al llarg de l'any següent, quan l'economia làcia mostrà alguns signes de millora (vegeu taula 4.23). Altrament succeí amb la taxa d'atur, que no capgirà la tendència negativa fins a 2015 (vegeu tala 4.23). De fet, la taxa d'atur augmentà al Laci un total de 5,4 punts percentuals al llarg del període analitzat,

de manera semblant a com ho feu al conjunt d'Itàlia, i de manera força més acusada que el conjunt de la UE (vegeu taula 4.23). Una tendència semblant seguí el percentatge de persones en risc de pobresa i exclusió, que durant els anys de la crisi augmentà encara més que a la resta d'Itàlia, i sobretot de la UE (vegeu taula 4.23).

L'economia del Laci es recuperà a partir de 2015, impulsada per l'augment de l'activitat industrial del sector serveis, especialment del turístic, i del consum de les llars (Banca d'Italia, 2015). La millora econòmica es consolidà al llarg de 2016, i la regió abandonà, definitivament, la recessió.

Taula 4.23. Efectes econòmics i socials de la recessió al Laci, Itàlia i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Laci	2,2	-1,9	-2,9	0,5	0,7	-3,3	-1,8	-0,1	-0,2
Itàlia	1,5	-1	-5,3	1,7	0,7	-3	-1,8	0	0,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Laci	6,4	7,5	8,4	9,2	8,7	10,6	12	12,5	11,8
Itàlia	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Laci	22,5	21,7	21,9	22,4	24,1	28,3	26,1	24,7	27,0
Itàlia	26,0	25,5	24,9	25,0	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Fonts: https://ec.europa.eu/eurostat/

3.4. Resultats a curt termini (2010-2013)

3.4.1. Sistema de partits: victòria del centredreta

Els comicis regionals de març 2010 es convocaren en plena crisi econòmica i després de la dimissió del President Marrazzo. Molt influenciades pel context estatal, aquelles es presentaren com una prova al llavors president del Consell de Ministres italià, Berlusconi (PdL) (vegeu cap. III, 3.3). Com a resultat, els

temes d'àmbit regional quedaren en un segon pla (Genga & Laurano, 2013, p. 406).

Beneficiària d'una activa campanya electoral per part del cap de govern italià (Genga & Laurano, 2013, p. 405), la coalició de centredreta obtingué al Laci una ajustada victòria en les urnes (vegeu taula 4.24). Les llistes associades a Renata Polverini superaren en 7 punts aquelles vinculades a Emma Bonino, líder del centreesquerra, que no pogué mantenir els suports aplegats pel president eixint en 2005, malgrat que el Partito Democratico (PD) pràcticament igualà el rendiment d'Uniti nell'Ulivo en aquells comicis (vegeu taula 4.24). La victòria del centredreta, encapçalada per la llista cívica de suport a la seua candidata[48], estigué envoltada d'un alt contingut simbòlic, puix que contribuí a reforçar Berlusconi, que havia encarat aquestes eleccions en una posició de debilitat (Corbetta, 2012, p. 166). Tanmateix, és important subratllar la forta caiguda de la participació, que se situà 12 punts per sota de l'enregistrada en les seues homòlogues de 2005 (vegeu taula 4.24).

Dues formacions de nova creació, ambdues d'obediència estatal i fundades en 2009 com a resultat de la reconfiguració del camp de l'esquerra italiana, entraren al Consell Regional després d'aquests comicis: Sinistra Ecologia Libertà (SEL)(De Luca et al., 2014), i l'aliança Federazione della Sinistra (FdS), la qual aplegava partits com Rifondazione Comunista (PRC) i el Partito dei Comunisti Italiani (PdCI) (FdS, 2009).

[48] El principal partit de la coalició, Il Popolo della Libertà (PdL), fou exclòs de participar en les eleccions en la província i ciutat de Roma. Com a conseqüència, la formació exhortà els electors a votar la llista cívica de suport a la seua candidata, Renata Polverini (Genga & Laurano, 2013).

Taula 4.24. Eleccions regionals al Laci 2010

	% Vots	**Escons (70)**
Candidatura centredreta	51,14 (+3,77)	27 (41 en total)[1]
PdL	11,87 (-3,48)	7 (-7)
LD	3,96	2
Renata Polverini Presidente	26,36	15
UdC	6,13 (-1,72)	3 (-1)
Candidatura centreesquerra	48,32 (-2,37)	28 (29 en total)[2]
FdS	2,75	1
IdV	8,62 (+7,59)	5 (+4)
I Verdi	1,21 (-1,43)	1 (-1)
Lista Bonino Pannella	3,30	2
Lista Civica Cittadini/e per Bonino	1,63	1
PD	26,30 (-0,74)	15 (-1)
PS	1,35	1
SEL	3,14	2
% Participació	60,89 (-11,78)	
Nous partits	SEL (PAE)	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/; [1]11 escons assignats a la llista regional; [2]1 escó assignat al segon candidat a la presidència

3.4.2. Governamentals: escàndol polític i dimissió de la presidenta

La nova Junta Regional es formà després que Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro (UdC) hi rebutjara la seua entrada. El nou executiu laci, presidit per Polverini, estigué format per quatre exmembres d'AN, altres sis de FI, dos assessors de la Llista Polverini (apleguem tots aquests a PdL) i un de La Destra (LD) (vegeu taula 4.25). Tots aquests partits eren a l'oposició durant la darrera legislatura.

Aquest executiu fou parcialment congruent amb el govern estatal fins que Berlusconi (PdL) dimití en novembre de 2011. Des de llavors, s'establí una relació incongruent entre ambdós executius, puix que Berlusconi fou succeït per Mario Monti, un independent (tanmateix, PdL i UdC donaren suport extern al seu govern). A partir d'abril de 2013 es tornà a establir una relació amb una certa congruència entre el govern laci i el central, donat que aquest darrer passà a estar encapçalat per un PD que rebé el suport del PdL i UdC.

La Junta de Polverini no fou duradora. Els seus membres hagueren de superar una primera prova en juny de 2011, quan la majoria dels consellers rebutjà (amb 26 vots a favor i 42 en contra) una moció de censura presentada per l'oposició (Consiglio Regionale del Lazio, sense data). Tanmateix, els problemes greus vingueren l'any següent, quan es feu públic un greu cas de corrupció que implicava nombrosos membres de la Junta i del Consell, acusats de desviar importants quantitats de fons públics per a benefici propi (Consiglio Regionale del Lazio, sense data). La Presidenta Polverini acabà dimitint en setembre d'aquell any, fet que comportà la renúncia dels components de la Junta.

Taula 4.25. Junta Regional del Laci 2010-2013

Legislatura	Presidència	Membres	Alternança	Congruència
IX	PdL (també vicepresidència)	PdL (8)[1], UdC (4), LD (1)	Majorista (abans I Verdi-IdV-PD-PdCI, PRC-UDEUR)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011 fins a 4-2013), Parcial (des de 4-2013)

Font: https://www.regione.lazio.it/la-regione/giunta/; [1]Hi incloem exmembres de FI i assessors de la Llista Polverini

3.4.3. Estructurals: cap novetat

Durant el mandat de Polverini no es produí cap canvi en l'àmbit estructural a la regió del Laci[49]. De fet, aquesta legislatura destacà per la seua escassa activitat legislativa (Rodomonte & Luciani, 2013, p. 7).

[49] Només caldria ressenyar, amb caràcter gairebé anecdòtic, l'aprovació d'una llei estatutària relativa a la condició de capital de Roma (Llei estatutària 1/2012).

3.5. Resultats a mitjà termini 2013-2018

3.5.1. Sistema de partits: triomf del centreesquerra i irrupció del M5S

La greu crisi institucional del govern laci obligà a la convocatòria de nous comicis regionals per a febrer de 2013. Aquestes se celebraren de manera simultània a les eleccions estatals, sent ara en el govern italià el gabinet tecnocràtic liderat per Monti des de finals de 2011 (vegeu cap. III, 3.3). L'escàndol polític del govern laci no només esdevingué element central de la campanya electoral, sinó que també dificultà l'elecció del nou candidat de la coalició de centredreta (Massetti & Sandri, 2014).

La participació en aquests comicis augmentà poc més d'11 punts percentuals amb respecte dels de 2010 (vegeu taula 4.26), i tingué uns resultats que reflectiren la crisi experimentada en el govern regional. La coalició de centredreta, liderada novament per Storace, va resultar força perjudicada pels escàndols polítics, i malgrat la bona actuació del PdL, experimentà una minva electoral molt acusada (vegeu taula 4.26). La caiguda de la coalició de centredreta permeté que la de centreesquerra, encapçalada per Nicola Zingaretti (PD), assolira la victòria amb un marge de poc més de 10 punts (vegeu taula 4.26). El PD, partit més votat de la coalició, també tingué una bona actuació, millorant els resultats de tres anys enrere (vegeu taula 4.26). El suport electoral més gran, però, fou l'obtingut pel Movimento 5 Stelle (M5S) liderat per Davide Barillari, formació que aconseguí entrar en el Consell Regional amb set escons (vegeu taula 4.26). La quarta candidatura en assolir representació a l'Assemblea fou la de Giulia Bongiorno, amb dos seients (vegeu taula 4.26).

Dos dels partits que entraren per primer cop en el Consell Regional del Laci foren de nova creació: Fratelli d'Italia (FdI) i el M5S (sobre aquestes partits, vegeu cap. III, 3.4 i 3.3, respectivament). La seua repercussió fou notable, donat que ambdues formacions tingueren un recorregut important en els anys posteriors. Una altra vegada, els resultats de les eleccions regionals del Laci demostraren la vinculació entre els esdeveniments polítics regionals i estatals,

amb una absència de partits polítics d'importància regional (Coduti, 2013, p. 527).

Taula 4.26. Eleccions regionals al Laci 2013

	% Vots	**Escons (50)**
Candidatura centredreta	29,32 (-21,82)	12 (13 en total)[1]
FdI	3,84	1
LD	3,35 (-0,61)	1
Llista Storace President	1,64	1
PdL	21,20 (+9,33)	9
Candidatura centreesquerra	40,65 (-7,67)	27 (28 en total)[2]
CD	1,74	1
Lista Civica Zingaretti	4,51	2
PD	29,72 (+3,42)	13
PS	1,98 (+0,63)	1
SEL	3,69 (+0,55)	1
Candidatura M5S	16,64	7
% Participació	71,96 (+11,07)	
Nous partits	FdI (PAE), M5S (PAE)	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/; [1]1 escó assignat al segon candidat a la presidència; [2]11 escons assignats a la llista regional; [3]EC-UdC-FLI

3.5.2. Governamentals: retorn dels progressistes a la Junta Regional

La victòria del centreesquerra en les urnes permeté que el seu candidat fora investit president de la Junta. Zingaretti nomenà un total de deu assessors, provinents de Centro Democratico (CD), SEL, el PD i el Partito Socialista (PS). L'ascens d'aquests partits a posicions governamentals comportà una alternança majorista en el si de la Junta Regional.

Aquest govern regional fou parcialment congruent amb l'estatal, el qual va estar encapçalat successivament per Enrico Letta (des d'abril de 2013 fins a febrer de 2014), per Matteo Renzi (des de febrer de 2014 fins a desembre de 2016) i per Paolo Gentiloni (des de desembre de 2016 fins a juny de 2018), tots tres del PD. Amb l'arribada de la Lega i el M5S al govern d'Itàlia a mitjan 2018 (vegeu cap. III, 3.3), la relació amb el govern laci passaria a ser novament incongruent.

El contrast entre aquest executiu i l'anterior format pel centredreta en termes d'estabilitat fou notable, donat que la Junta de Zingaretti pogué esgotar la legislatura.

Taula 4.27. Junta Regional del Laci 2013-2018

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
X	PD (SEL vicepresidència)	PD, CD, PS , SEL	Majorista (abans PdL-UdC-LD)	Parcial

Font: https://www.regione.lazio.it/la-regione/giunta

3.5.3. Estructurals: creació de la Ciutat metropolitana de Roma Capital

En gener de 2015 es creà la Ciutat metropolitana de Roma Capital, entitat que substituí la fins llavors província de Roma. Aquesta mesura s'emmarcava en la Llei Delrio, de reforma del règim provincial, creació de ciutats metropolitanes i unió i fusió de municipis (vegeu cap. III, 3.3). En sintonia amb el que va passar en altres regions on també es crearen aquest tipus d'entitats, la mesura va generar algun conflicte competencial entre la nova ciutat metropolitana i les institucions làcies.

D'altra banda, i com a mesura d'impacte menor, la regió aprovà, en octubre de 2013, una llei estatutària adreçada a introduir canvis en els criteris d'elecció de la Junta Regional, amb objecte d'assolir la paritat entre sexes (Llei estatutària 1/2013).

1.6. Resultats a llarg termini (2018-2020)

3.6.1. Sistema de partits: resistència de les coalicions tradicionals

Esgotada la Desena legislatura, els comicis regionals del Laci es convocaren per a març de 2018. Tal com va succeir cinc anys enrere, aquestes se celebraren de manera simultània amb les eleccions generals, que aquest cop donaren la victòria

al M5S (vegeu cap. III, 3.3). La campanya dels comicis regionals estigué, doncs, molt influenciada pel context estatal.

Els resultats dels comicis demostraren una certa resistència de les coalicions tradicionals davant l'auge del M5S i de la Lega, triomfadors en el panorama estatal (Maggini & Cataldi, 2018). En un context de caiguda de la participació, el centreesquerra guanyà novament els comicis regionals (vegeu taula 4.28). Una victòria impulsada, fonamentalment, per la figura de Zingaretti, que va poder frenar el declivi general del PD. Això no obstant, la llista més votada fou la del M5S, que es confirmà com a primera formació (vegeu taula 4.28). Al seu torn, la coalició de centredreta, encapçalada per Stefano Parisi (líder d'Energie per l'Italia, que no obtingué representació) millorà lleugerament els resultats de 2013, igualant pràcticament el centreesquerra (vegeu taula 4.28). La principal força de la coalició, FI, també patí una caiguda, de la qual se'n beneficiaren la Lega i FdI (vegeu taula 4.28). La darrera candidatura en assolir representació fou la de Sergio Pirozzi (vegeu taula 4.28).

Els comicis de 2018 comptaren amb la irrupció de petits partits de nova creació, tots aquests d'àmbit estatal i aplegats en la coalició de centreesquerra: Liberi e Uguali (LeU), formació progressista fundada en 2017 (Il Manifesto, 2017), Democrazia Solidale (DemoS), d'orientació centrista i nascuda en 2018 (Il Messaggero, 2018), i +Europa (+E), llista radical i centrista fundada en 2017 (La Repubblica, 2017). L'impacte d'aquests partits en el panorama polític laci fou reduït.

Taula 4.28. Eleccions regionals al Laci 2018

	% Vots	**Escons (50)**
Candidatura centredreta	31,17 (+1,85)	14 (15 en total)[1]
FI	14,63 (-6,57)	6
FdI	8,69 (+4,85)	(3
Lega	9,96	4
UdC	1,63	1
Candidatura centreesquerra	32,93 (-7,72)	24
DemoS	1,93	1
LeU	3,48	1
+E	2,07	1
Lista Civica Zingaretti	4,34	3
PD	21,25 (-8,47)	18
Candidatura M5S	22,06 (+5,42)	10
Candidatura Sergio Pirozzi[2]	3,70	1
% Participació	66,46 (-5,5)	
Nous partits	+E (PAE), DemoS (PAE), LeU (PAE)	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/; [1]1 escó assignat al segon candidat a la presidència; [2]Amb el suport de Llista Pirozzi i Llista Nathan (sense representació)

3.6.2. Governamentals: reelecció de Zingaretti (PD)

Gràcies al suport de les formacions aplegades en la coalició de centreesquerra, Zingaretti es convertí en el primer president del Laci en ser reelegit (Consiglio Regionale del Lazio, sense data). En un canvi d'estratègia política, Zingaretti decidí incorporar a la Junta Regional membres del M5S, llista oponent en les eleccions. D'aquesta manera, el nou executiu laci comptà amb la participació de vuit assessors del PD, un de LeU, dos del M5S i un altre d'independent (vegeu taula 4.29).

Aquest executiu fou gairebé incongruent amb l'estatal format per la Lega i el M5S des de juny de 2018 i fins a febrer de 2021 (això no obstant, a partir de febrer de 2021 el PD donà suport al nou govern liderat pel M5S, i que ara excloïa la Lega i incorporava altres formacions petites).

La Junta Regional hagué d'enfrontar-se a una moció de censura presentada per la coalició de centredreta en desembre de 2018. Aquesta va ser rebutjada per 26 vots en contra i 22 a favor[50] (Consiglio Regionale del Lazio, 2018).

Taula 4.29. Junta Regional del Laci 2018-2020

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
XI	PD (vicepresidència independent)	PD (8), M5S (2), LeU (1), Altres (1)	Parcial (abans PD-CD-PS-SEL)	Incongruència

Font: https://www.regione.lazio.it/la-regione/giunta

3.6.3. Estructurals: cap novetat

El segon mandat de Zingaretti fou una extensió d'aquell altre iniciat 2013. Sota la seua direcció, la Junta Regional implementà un programa polític d'orientació progressista que serví de base per a l'aprovació de polítiques públiques d'inspiració social. El Laci no experimentà cap novetat en l'àmbit del seu autogovern.

En l'equador d'aquesta legislatura va tenir lloc la crisi sanitària global generada per la Covid-19. En conseqüència, l'acció governamental del Laci aplegà esforços a fi de fer front a aquella situació d'emergència.

3.7. Balanç

La crisi global de 2008 no tingué efectes polítics cabdals en la regió del Laci. Les lògiques de la confrontació política regional seguiren unes pautes evolutives més que no rupturistes, i la regió continuà amb l'alternança de les majories electorals i governamentals que l'ha caracteritzada històricament. D'altra banda, el Laci es

[50] Tanmateix, Zingaretti no esgotà la legislatura, puix que va haver de dimitir en novembre de 2022 a causa de la incompatibilitat amb el seu nou càrrec de diputat de la República (Regione Lazio, 2022).

confirmà durant l'etapa posterior a la recessió com una regió molt imbricada de les lògiques polítiques estatals.

Sistema de partits. Les primeres eleccions posteriors a l'esclat de la recessió (2010) atorgaren la victòria a la coalició del centredreta; aquelles celebrades en 2013 (mitjà termini) al centreesquerra, i les següents (2018) confirmaren els progressistes com a coalició més votada, per bé que amb menys suports. Durant l'etapa de la recessió i els anys posteriors, al Laci emergiren fins a set partits de nova creació, tots aquests d'àmbit estatal: FdS i SEL a curt termini, FdI i el M5S a mitjà termini i +E, DemoS i LeU a llarg termini. El Laci es consolidà, d'aquesta manera, com una regió molt imbricada de les lògiques estatals. Entre aquests partits, només el M5S i FdI van tenir un pes específic dins el sistema de partits laci. Per la seua banda, la participació seguí una tendència desigual: a curt termini se'n registrà la taxa més baixa del període estudiat, a mitjà termini remuntà fins a nivells semblants als d'abans de la crisi, i a llarg termini experimentà una nova davallada.

Governamentals. Com a resultat de les diverses contestes electorals, a curt termini (2010) es produí una alternança majorista en el si de la Junta Regional, a mitjà termini (2013) una nova alternança majorista que desallotjà l'elit governamental llavors instal·lada, i a llarg termini (2018) una alternança parcial. La formació de governs regionals després de la recessió connecta amb l'experiència història de la regió, que ha comptat amb nombroses alternances entre les principals coalicions. Els governs regionals formats durant aquest període alternaren etapes de congruència parcial i d'incongruència amb el govern italià (foren parcialment congruents amb el govern central des de 2010 fins a novembre de 2011, incongruents des de llavors fins a 2013; de nou parcialment congruents durant el període 2013-2018 i, des d'aquest any i fins al final del període examinat, incongruent).

Estructurals. Després de la recessió s'aprovaren dues lleis estatutàries, una a curt termini i la segona a mitjà termini de caràcter menor. Destaca la creació de

la Ciutat Metropolitana de Roma Capital en 2015, que substituí la província de Roma. La mesura fou impulsada pel govern central.

Taula 4.30. Resultats polítics de la recessió al Laci

	Previ (2005-2010)	**Curt termini (2010-2013)**	**Mitjà termini (2013-2018)**	**Llarg termini (2018-2020)**
Sistema de partits				
Llista més votada	Uniti nell'Ulivo	PdL	PD	M5S
Nous partits	-	FdS (PAE) SEL (PAE),	FdI (PAE), M5S (PAE)	+E (PAE), DemoS (PAE), LeU (PAE),
Participació	72,67	60,89 (-11,78)	71,96 (+11,07)	66,46 (-5,5)
Govern				
Alternança	PD-PRC-I Verdi-PdCI-UDEUR-IdV	Majorista (PdL-LD-UdC)	Majorista (PD-CD-PS, SEL)	Parcial (PD-M5S-LeU)
Congruència	Incongruència des de 2008 (PdL gov. central)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011 fins a 4-2013), Parcial (des de 4-2013)	Parcial	Incongruència
Estructurals				
Territori	–	No	No	No
Autogovern	–	No	Creació Ciutat metropolitana de Roma Capital, Modificació Junta Regional	No

Font: elaboració pròpia

Taula 4.31. Partits polítics del Laci

Partit	**Àmbit territorial**
+E: +Europa	PAE
AN: Alleanza Nazionale	PAE
CD: Centro Democratico	PAE
DC: Democrazia Cristiana	PAE
DemoS: Democrazia Solidale	PAE
DL: Democrazia è Libertà-La Margherita	PAE
DS: Democratici di Sinistra	PAE
FdI: Fratelli d'Italia	PAE
FdS: Federazione della Sinistra	PAE
FI / PdL: Forza Italia / Il Popolo della Libertà	PAE
I Verdi: Federazione dei Verdi	PAE
IdV: Italia dei Valori	PAE
LD: La Destra	PAe
Lega: Lega per Salvini Premier	PAE
LeU: Liberi e Uguali	PAE
M5S: Movimento 5 Stelle	PAE
MRE: Movimento Repubblicani Europei	PAE
PdC: Partito dei Comunisti Italiai	PAE
PCI: Partito Comunista Italiano	PAE
PD: Partito Democratico	PAE
PLI: Partito Liberale Italiano	PAE
PRC-SE: Partito della Rifondazione Comunista-Sinistra Europea	PAE
PS: Partito Socialista	PAE
PSI: Partito Socialista Italiano	PAE
SDI: Socialisti Democratici Italiani	PAE
SEL: Sinistra Ecologia Libertà	PAE
UdC: Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro	PAE
UDEUR: Popolari Unione Democratici per l'Europa	PAE
Uniti nell'Ulivo	PAE

Font: elaboració pròpia

Capítol V
Regions perifèriques 1

En el quart capítol s'examinen els casos de les regions perifèriques 1: el Llenguadoc-Rosselló, el País Valencià i Sicília.

La primera fase temporal de l'estudi del Llenguadoc-Rosselló comprén el període 2004-2010, mentre que la segona abasta el període 2010-2020. El curt termini d'aquesta segona fase s'obre amb les eleccions de 2010 i s'estén fins a les darreries de 2015. En aquest punt, es produeix la fusió del Llenguadoc-Rosselló amb la veïna Migdia-Pirineus. Els primers comicis de la regió resultant d'aquella fusió, celebrats a finals de 2015, donen pas a l'inici del mitjà i del llarg termini. El criteri usat per combinar aquestes dues subdivisions temporals és el mateix que s'ha seguit en l'estudi en el cas de l'Illa de França (vegeu introducció del capítol IV).

Per la seua banda, la primera fase de l'estudi en el cas del País Valencià abasta el període 2007-2011, i la segona, el període 2011-2020. El curt termini de la segona fase té inici amb les eleccions de 2011, el mitjà termini amb les de 2015 i el llarg termini amb les de 2019.

Quant a l'estudi de Sicília, el període 2008-2012 és el referent a la primera fase, i el període 2012-2020, el que comprén la seua segona fase. Dins aquesta darrera, es fusionen el curt i el mitjà termini, relatiu a l'espai que s'estén des de les eleccions de 2012 fins al final de la legislatura que amb elles s'enceta. El fet que només se celebraren dos comicis regionals entre l'inici de la recessió i el de la crisi global produïda per la Covid-19 en 2020 està al darrere d'aquesta decisió. El llarg termini s'inicia amb la celebració dels comicis de 2017.

Figura 5.1. Arc temporal dels estudis en el cas de les regions perifèriques 1

	Primera fase	**Segona fase**		
		Curt termini	Mitjà termini	Llarg termini
Lleng–Ross.	2004-2010	2010-2015	2015-2020	
País Valencià	2007-2011	2011-2015	2015-2019	2019-2020
Sicília	2008-2012	2012-2017		2017-2020

Font: elaboració pròpia

1. Llenguadoc-Rosselló

1.1. Introducció

1.1.1. Marc legal i institucional

La regió del Llenguadoc-Rossell fou creada amb les lleis de descentralització franceses de 1982, i desaparegué en fusionar-se amb la veïna Migdia-Pirineus durant el procés de reforma territorial de l'estat francés de 2015 (vegeu cap. III, 3.1), donant pas a una nova regió que, l'any 2016, rebé el nom d'Occitània. El Llenguadoc-Rosselló comptava amb els departaments d'Aude, Gard, Erau, Losera i Pirineus Orientals, i tenia Montpeller com a capital. L'actual Occitània està formada per aquells departaments més els de l'antiga Migdia-Pirineus (Arieja, Avairon, Alta Garona, Alts Pirineus, Gers, Òlt, Tarn i Tarn i Garona). La seua capital és a Tolosa, mentre que Montpeller exerceix de segona metròpoli.

Seguint l'esquema de les regions franceses (i de l'antic Llenguadoc-Rosselló), Occitània té com a principals institucions el Consell Regional, el president i el Consell Econòmic, Social i Ambiental. El Consell Regional és l'òrgan deliberatiu de la regió, i està integrat per 158 membres escollits per un període de sis anys (consulteu sistema d'elecció en cap. III, 2.1.3). Aquest elegeix el president, qui dirigeix la regió. El Consell Econòmic, Social i Ambiental compleix funcions consultives (vegeu cap. III, 2.1.3).

1.1.2. Context polític

Des del punt de vista polític, el Llenguadoc va estar llargament integrada en el "Midi rouge" (Sud roig), nom amb què es denomina la tradició republicana d'una part important de la població del Sud de França a partir del segle XIX (Sagnes, 1982). Aquest Sud roig esquerrà era oposat a un persistent "Midi blanc" (Sud blanc) integrat per corrents dretans de caràcter monàrquic i catòlic (Secondy, 2015). El Sud roig tingué un ampli arrelament al Llenguadoc des del colp d'estat de Napoleó Bonaparte, sent reforçat per la revolta del vi de 1907 (vegeu Harvey

Smith, 1980; Le Roy Ladurie, 2020) i l'auge de l'esquerra entre les dècades de 1930 i 1970. Els llaços de solidaritat bastits pels camperols a fi de superar les seues dificultats econòmiques contribuí, a més, a l'articulació d'un fort sindicalisme a terres llenguadocianes (Martin, 1998). Tanmateix, els intensos processos de mobilitat social i l'arribada d'immigrants durant la dècada de 1980 comportaren la dissolució d'aquell Sud roig en general, i de la singularitat política del Llenguadoc en particular. Les lleis de descentralització també ajudaren a soscavar aquesta cultura política (Genieys, 1998). En conseqüència, la dreta es feu com més va més forta (Huc & Négrier, 2019).

D'altra banda, cal esmentar la importància dels notables llenguadocians entre finals del segle XIX i principis del següent. Lligats al Parti radical de la III República, els notables s'encarregaren de gestionar les relacions de la comunitat vinícola dominant amb les autoritats de l'Estat. Com a resultat, el govern francés fomentà a la regió, en el pla econòmic, el monocultiu vinícola, i en el polític, un sistema clientelista dominat pels notables locals. Posteriorment, aquest sistema fou heretat, al segle XX, per la Section française de l'Internationale ouvrière i, fins a cert punt, pel Parti communiste français (Keating, 1985, p. 3).

A l'antiga regió del Llenguadoc-Rosselló operaren dos moviments autonomistes diferents, no sempre compatibles: l'occitanisme i el catalanisme. L'occitanisme, present a totes les terres de la regió històrica d'Occitània, arrela en el Felibritge, moviment vinculat amb la Renaixença de la llengua i la cultura occitanes nascut a mitjan segle XIX (Jouveau, 1971; Lafont, 1967). L'occitanisme experimentà un lleu impuls després de la Segona Guerra Mundial, quan nasqué l'Institut d'Estudis Occitans, entitat de caràcter progressista[51] inspirada en l'Institut d'Estudis Catalans (Alliès, 2019) Tanmateix, no fou fins a finals de la dècada de 1960 quan es creà un moviment occitanista fort, com a resultat de la crisi de representació política causada per les transformacions econòmiques de

[51] Aquest institut, però, va comptar amb un corrent reaccionària que acabà escindint-se i formant un partit d'extrema dreta, el Partit Nacionalista Occità. Aquest fet acostà l'Institut d'Estudis Occitans a posicions més d'esquerres (Keating, 1985, p. 12).

la dècada (Keating, 1986). En aquest context es popularitzà el concepte de colonialisme intern, invocat pels occitanistes per tal de denunciar el que consideraven una situació de sotmetiment per part de les elits centrals (Lafont, 1967; Dubet, 1976). La radicalització del moviment després del Maig del 68 esperonà un major activisme polític (Alliès, 2019), i contribuí a fer que els socialistes i els comunistes, que havien estat històricament centralistes, començaren a incorporar demandes regionalitzadores en la dècada de 1970. Nogensmenys, l'occitanisme, format principalment per intel·lectuals, es demostrà políticament dèbil (Dubet, 1976; Keating, 1985; 1986). Des de la creació de la regió del Llenguadoc-Rosselló i fins a la seua desaparició, els partits occitanistes obtingueren uns resultats molt discrets. En l'actualitat, el Partit occitan (POC), d'orientació esquerrana, és la principal formació dins d'aquell espai (Nicolas, 2014).

Al Rosselló, el catalanisme seguí una trajectòria semblant a la de l'occitanisme al Llenguadoc. Amb origen en la Renaixença, el primer catalanisme rossellonés fou feble alhora en termes culturals i polítics. Ja al segle, XX el catalanisme impregnà l'ideari de diversos actors de dreta i esquerra, sovint confrontats. Alhora, el moviment es dividí entre els corrents que volien unir el Rosselló a la resta de Catalunya i els que, preferint que es mantinguera a França, defenien la descentralització de la República (Jané & Forcada, 2009). Com a corol·lari de la politització del moviment durant la dècada de la dècada de 1970, en 1983 es presentà a les eleccions el primer partit catalanista, la Unió Nacionalista (Jané & Forcada, 2010). Amb tot, el catalanisme polític no assolí un paper destacat en la vida política de la regió del Llenguadoc-Rosselló.

1.2. Antecedents

1.2.1. Breu recorregut electoral i polític

La història del sistema polític del Llenguadoc-Rosselló des de les primeres eleccions de 1986 fins a la desaparició de la regió en 2014 pot dividir-se en dues

etapes. La primera es caracteritza per la presidència ininterrompuda de l'històric líder conservador Jacques Blanc entre 1986 i 2004, que presidí la regió al capdavant d'Union pour la démocratie française (UDF) fins a 1998. Després de les eleccions d'aquell any, Blanc fou expulsat d'UDF a causa del seu pacte de govern amb el Front national (FN), i passà a les files d'Union pour un mouvement populaire (UMP) en 2002 (sobre aquest partit, consulteu cap. IV, 1.1.2). La segona etapa del sistema polític regional s'enceta amb l'arribada del socialista Georges Frêche a la presidència del Consell Regional en 2004. Durant aquest període, els comicis regionals al Llenguadoc-Rosselló van estar força influenciats pel context econòmic i polític estatal (Jérôme & Jérôme-Speziar, 2005). De fet, al llarg d'aquells anys el sistema polític del Llenguadoc-Rosselló s'allunyà dels seus patrons històrics, avançant devers una major estatalització del seu comportament electoral (Huc & Négrier, 2019).

Taula 5.1. Llista més votada i presidència del Consell Regional al Llenguadoc-Rosselló en el període 1986-1998

	1986	**1992**	**1998**
Llista	PS-PCF	UDF-RPR-DVD	PS-PCF-PRG-MD-DVG-Écologistes
Presidència	UDF	UDF	UMP

Font: https://www.interieur.gouv.fr/

1.2.2. Legislatura 2004-2010: canvi de rumb en el Consell Regional

Les eleccions regionals de 2004 estigueren marcades per l'intent de l'esquerra francesa de presentar-les com una prova de càstig al govern central de Jacques Chirac (UMP). En aquest context, el Llenguadoc-Rosselló no fou una excepció al declivi general de la dreta arreu del país (Jérôme & Jérôme-Speziar, 2005). A la regió, a més, l'esquerra se'n beneficià de la divisió del bloc de dreta, que no havia superat la crisi de lideratge des de la marxa de Blanc. La llista de Frêche, líder del Parti socialiste (PS), superà en 20 punts la de dreta, i obtingué més del doble de sufragis que la del FN (vegeu taula 5.2). El triomf de Frêche li permeté

encapçalar el primer Consell Regional d'orientació progressista des que es creà la regió, posant fi a la llarga etapa governamental del seu històric rival, Jacques Blanc.

Taula 5.2. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló 2004

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (67)**
UMP (Blanc[1])	24,23	33,11	16
UDF (Dufour)	5,71		
PS, PCF, Les verts (Frêche)	36,32	51,22	43
FN (Jamet)	17,17	15,67	8
% Abstenció	34,19	30,40	–

Font: https://www.interieur.gouv.fr/; [1]Candidat 2a volta

L'arribada del líder socialista al Consell Regional suposà un canvi d'orientació notable en el si de la institució. Frêche, polític de tarannà controvertit[52], impulsà diverses iniciatives polèmiques. Destacà el seu intent de canviar el nom de la regió pel de Septimània[53]. La manera autocràtica amb què el president aprovà el nom —prescindí de cap mecanisme democràtic—, unida al menyspreu que mostrà pel desafiament, va despertar un gran rebuig entre l'oposició i entre importants sectors de la població (Lagarde, 2016). Aquest rebuig fou especialment pronunciat entre els rossellonesos, que entengueren l'intent de canvi de nom com una mostra de centralisme montpellerí que amenaçava la identitat catalana. La mobilització dels contraris al canvi de nom fou reeixida, i Frêche fracassà en el seu intent.

[52] Frêche va ser titllat del Le-Pen d'esquerra. Es destacà per un discurs sovint agressiu, considerat masclista i xenòfob, tot donant mostres de menyspreu devers els catalans. Al mateix temps, Frêche es bastí una imatge de líder fort del Sud oposat a les elits de París (Lichfield, 2010).

[53] La mesura, que contenia una alta càrrega simbòlica, fou pensada com a projecte oposat al poder polític i simbòlic parisenc, una resposta a l'estat francés i a les formes de dependència que aquest estableix amb les regions. La iniciativa governamental anava, alhora, lligada a una voluntat política deliberada de desfer-se d'una imatge vinculada a l'alta taxa d'atur i a les dificultats econòmiques de la regió (Gastambide, 2005).

Aquesta fou la primera gran polèmica que afectà el mandat del president, si bé no l'única. Al remat, Frêche acabà sent expulsat del PS a causa d'unes declaracions xenòfobes (va titllar els hakirs de subhomes, i va criticar l'excés de jugadors negres en l'equip de futbol de Montpeller). El succés tingué com a efecte primer una important fragmentació dins del bloc progressista, puix que nombrosos militants del PS feren costat el president, tot enfrontant-se al seu expartit.

1.3. La recessió al Llenguadoc-Rosselló

Abans que es produïra la greu crisi financera, l'economia del Llenguadoc-Rosselló anava seguint una trajectòria favorable gràcies, principalment, al consum de les llars i el sector de la construcció (INSEE, 2014c). A fi de capir la importància d'aquella tendència, cal assenyalar que el Llenguadoc-Rosselló era una de les regions més empobrides de França. Els primers efectes de la crisi, però, acabaren per manifestar-se —bé que amb un poc de retard amb respecte d'altres regions franceses— a les acaballes del primer trimestre del 2008. Malgrat les polítiques públiques de caràcter anticícliques promogudes pel govern central, la crisi acabà per afectar tots els sectors econòmics de la regió, especialment la construcció i la indústria. La consegüent pèrdua de llocs de treball comportà una reducció dels ingressos familiars que, al seu torn, aguditzà el deteriorament del comerç. Per la seua importància en l'economia de la regió, no hem de perdre d'esment que, a la mala situació que l'agricultura anava arrossegant, se sumà una meteorologia desfavorable que comportà la caiguda dels preus i l'extensió de la política de desarrelament de la vinya. En aquest context de declivi econòmic només se'n salvaria el turisme, gràcies al mercat francés (INSEE, 2011).

L'economia de la regió mostrà signes de millora en 2009, tendència que s'estengué durant l'any següent. Tot i la incertesa generada arran de les tensions relacionades amb la gestió del deute sobirà a Europa, la situació econòmica millorà també en 2011. Tanmateix, l'economia regional i la francesa van

experimentar una nova aturada en 2012 (vegeu taula 5.3). Aquesta, de fet, fou més acusada al Llenguadoc-Rosselló que no a altres regions franceses (el turisme, un altre cop, fou el sector que millor suportà la conjuntura) (INSEE, 2014c).

La crisi també es reflectí notablement en el terreny de l'ocupació. La taxa d'atur de la regió, que abans de la recessió ja se situava per sobre de la mitjana francesa i de l'europea (malgrat la reducció que anava experimentat, tal com hem assenyalat més amunt), s'incrementà notablement en 2011, i a despit que va disminuir poc després, durant els anys posteriors no tornà a descendir als nivells previs a la crisi (vegeu taula 5.3).

En suma, el període 2004-2010 finí al Llenguadoc-Rosselló entremig d'una convulsa situació política a la qual s'havia unit la crisi econòmica.

Taula 5.3. Efectes econòmics i socials de la recessió al Llenguadoc-Rosselló, França i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Ll-R	1,9	-0,3	-0,7	0,3	3	–	–	–	–
Fr.	2,4	0,3	-2,9	1,9	2,2	0,3	0,6	1	1,1
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Ll-R	10,1	9,4	13,3	13,7	11,9	15	12,9	12,3	12,9
Fr.	8	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Ll-R	10,1	9,4	13,3	13,7	11,9	15	12,9	12,3	12,9
Fr.	8	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Font: https://ec.europa.eu/eurostat/

1.4. Resultats a curt termini (2010-2015)

1.4.1. Sistema de partits: revalidació de Frêche

Com veiem, els comicis regionals de 2010 es convocaren en un context convuls econòmicament i política. Després de la victòria de la dreta en les Europees de 2009, les eleccions regionals franceses es presentaren com una segona prova al govern de Sarkozy (UMP) (vegeu cap. III, 3.1). Al Llenguadoc-Rosselló, Frêche, fora del PS, vehiculà la seua candidatura mitjançant la marca Divers gauche (DVG), que aplegava un conjunt d'exmembres del PS.

Les urnes atorgaren una clara victòria a l'esquerra a França (vegeu cap. III, 3.1) i al Llenguadoc-Rosselló (vegeu taula 5.4). Els resultats, d'alt contingut simbòlic, seguiren a la regió una lògica de legitimació de Frèche (Négrier et al., 2011). De fet, la seua actuació en la segona volta superarà lleugerament la de 2004 (vegeu taula 5.4). Tanmateix, l'increment de l'abstenció, que fregà el 50%, fou molt acusat (vegeu taula 5.4). La dada palesava un descontentament entre els electors que l'èxit de Frèche no va amagar.

Un altre símptoma d'aquest descontentament fou l'ascens del FN en la segona volta (vegeu taula 5.4), que recollí un important volum de vot protesta. L'auge del FN testimonià, alhora, la radicalització d'un segment d'exelectors de la UMP (Négrier et al., 2011), seguint una dinàmica semblant a la de la resta de França (vegeu cap. III, 3.1). La UMP, que participà en les eleccions mitjançant la plataforma Majorité présidentielle (MP) —també hi eren Nouveau centre (NC) i Divers droite (DVD)—, no pogué superar una crisi de lideratge llargament arrossegada. El PS no aconseguí superar el llindar electoral (Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, 2004).

Taula 5.4. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló 2010

	% Vots 1a volta	% Vots 2a volta	Escons (67)
UMP, DVD, NC (Couderc)	19,63 (-19,77)	26,43 (-6,68)	13
DVG, PRG, MRC, PS(d) (Frêche)	34,28 (-2,04)	54,19 (+2,97)	44
FN (Jamet)	12,67 (-4,5)	19,38 (+3,71)	10 (+2)
% Abstenció	50,26 (+19,86)	47,40 (+17)	–
Nous partits	No		

Font: https://www.interieur.gouv.fr/

1.4.2. Governamentals: tres presidències per a un nou govern del centreesquerra

Els resultats dels comicis de 2010 permeteren que Frèche fora novament nomenat president del Consell Regional. Tanmateix, no ho feu amb el seu antic partit. Cap de les formacions que participà en aquest nou executiu integrava l'anterior, de manera que l'executiu regional experimentà una alternança majorista.

Aquest darrer executiu regional fou incongruent amb el govern central (dirigit per la UMP des de 2007) fins a maig de 2012, quan Hollande (PS) s'alça amb la presidència de França. Des de llavors, la relació entre ambdós executius passà a ser parcialment congruent.

Pocs mesos després que el nou executiu es posara en marxa, Frêche morí d'un atac al cor. El substituí Christian Bourquin, qui també fou expulsat del PS per fer costat l'expresident[54]. Ben aviat, Bourquin fou acusat de diverses irregularitats, entre aquestes el delicte de favoritisme, pel qual seria finalment condemnat. Bourquin morí l'abril de 2014 a causa d'una malaltia, sent substituït per Damien Alary[55]. Aquest fou no només el tercer president del període 2010-2015, sinó també el darrer que va tenir el Consell Regional del Llenguadoc-Rosselló.

[54] Fou readmés en les files socialistes l'any 2011.

[55] Encara que l'expulsaren del partit i es va presentar en la llista de Frêche de 2010, tal com ho feu el seu predecessor, Alary sol·licità la readmissió en el PS.

Taula 5.5. Executiu del Consell Regional del Llenguadoc-Rosselló 2010-2015

President	Components	Alternança	Congruència
DVG	DVG, PRG, MRC, PS(d)	Majorista (abans PS-PCF-Les verts)	Incongruència (fins a 01-2016), Parcial (fins a 05-2017)

Font: https://www.interieur.gouv.fr/

1.4.3. Estructurals: creació de la nova regió i de la Metròpoli Mediterrània Montpeller

En 2014 es produí l'anunci del president francés, François Hollande (PS), de reforma territorial (vegeu cap. III, 3.1). El pla de reforma, que revolucionava l'organització territorial de la República, incloïa la fusió del Llenguadoc-Rosselló amb la veïna Migdia-Pirineus. La iniciativa generà una gran perplexitat entre les elits polítiques d'ambdues regions, la qual es transformà aviat en un fort rebuig per part de nombrosos polítics llenguadocians i, especialment, rossellonesos. El mateix Bourquin, a qui se li atribuïa una certa sensibilitat regional[56], s'hi oposà enèrgicament només s'assabentà de la proposta.

A fi de protegir la trajectòria i el llegat polític-institucional del Llenguadoc-Rosselló, i fent valdre una identitat territorial que considerava derivada d'aquella regió, Bourquin suggerí que el Migdia-Pirineus es fusionara amb la regió d'Aquitània (L'Independant, 2014). Diversos experts i investigadors també s'oposaren al pla del govern central, tot defensant la conveniència de fusionar el Llenguadoc-Rosselló amb Alps-Costa Blanca (Jaillet, 2017, a: Lafage-Coutens et al., 2019, p. 108). Tanmateix, les autoritats centrals obviaren aquests suggeriments. Aprovada la llei de reforma, s'iniciaren els tràmits perquè aquesta es formalitzara l'any vinent, i la nova regió, que rebé el nom provisional del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus, acabà esdevenint una realitat.

[56] D'origen rossellonés, Bourquin defensava una catalanitat cultural que, oposada a la seua politització, s'orientava a la promoció de la llengua i cultura catalana (Renyé, 2014).

La fusió posà de manifest l'heterogeneïtat de les cultures polítiques de les antigues regions, més que no ajudar a harmonitzar-les. Va ser precisament aquest diferencial cultural el que, més que cap altre indicador, segellà les primeres condicions polítiques per a la fusió (Négrier et al., 2016, p. 114).

1.5. Resultats a mitjà i llarg termini (2015-2020)

1.5.1. Sistema de partits: victòria del PS

Les primeres eleccions regionals amb la nova configuració territorial de França es convocaren per a desembre de 2015, després que els comicis departamentals i municipals parcials de març i abril se saldaren amb la victòria de la dreta i l'auge del FN, la qual cosa debilità el govern central (PS) (vegeu cap. III, 3.1). Els resultats dels comicis regionals confirmaren el vot de sanció al president francés Hollande.

A la nova regió, el partit més votat en la primera ronda fou el FN, que experimentà un increment molt important en sintonia amb el que succeí a la resta de França (vegeu taula 5.6). L'esquerra superà el partit d'extrema dreta només després que les dues principals llistes progressistes, la de Carole Delga (PS) i la de Gérard Onesta (EE), s'uniren en la segona volta (vegeu taula 5.6). Al remat, la victòria dels progressistes no va amagar la seua situació real de feblesa. De nou, la dreta tradicional, ara liderada per Dominique Reynié, de Les républicains (LR), resultà la principal damnificada per l'ascens del FN (vegeu taula 5.6). Entre les llistes que no superaren la barrera electoral, hi era l'encapçalada per Philippe Saurel, un polític que va ser expulsat del PS en 2014 i que es negà a fusionar-se en la llista de Delga i Onesta. El fet que Saurel no demanara el vot per aquella palesa el malestar de molts polítics llenguadocians i rossellonesos davant una fusió que consideraven imposada i amenaçant (Négrier et al., 2016, p. 114).

És important assenyalar que l'abstenció retrocedí fins a nivells semblants als d'abans de la crisi (vegeu taula 5.6). Mentre que en 2010 el descontentament

anà aparellat del declivi de la participació, ara prengué forma d'un major suport a partits no tradicionals. D'altra banda, després d'aquestes eleccions entraren en el Consell Regional tres formacions de nova creació, totes d'àmbit estatal: el Front de gauche (FDG), el Mouvement démocrate (MoDem) i Union des Démocrates et indépendants (UDI) (sobre aquests partits, consulteu cap. IV, 1.5.1).

Els resultats d'aquests comicis semblaren accelerar el procés d'estatalització que anava experimentant el sistema de partits del Llenguadoc-Rosselló, cada cop més propera a la de la resta de França[57]. Aquesta és, juntament amb les ja assenyalades, una de les conseqüències més importants de la Gran Recessió a territoris llenguadocians i rossellonesos pel que fa al sistema de partits.

Taula 5.6. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus 2015

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (67)**
FN (Aliot)	31,83	33,87	40
PS, PRG, MRC, GÉ (Delga[1])	24,41	44,81	93
EÉ, FDG, NGS, POC, ERC (Onesta)	10,26		
LR, UDI, MoDem, LMR (Reinyé)	18,84	21,32	25
% Participació	52,27	62,02	–
Nous partits	FDG, MoDem, UDI		

Font: https://www.interieur.gouv.fr/; [1]Candidata 2a volta

A fi d'establir una línia de continuïtat tan acurada com siga possible entre aquests comicis i els últims celebrats a la desapareguda regió del Llenguadoc-Rosselló, convé que prestem atenció als resultats dels departaments que els pertanyien. Caldrà, però, prendre amb cautela aquells resultats, puix que l'excepcionalitat del context no permet establir un vincle directe entre aquests comicis i els de 2010.

[57] Els PANE romangueren en la quasi marginalitat institucional després d'aquestes eleccions. Només un candidat autonomista, del Partit occitan (POC), obtingué representació al Consell Regional.

El FN també esdevingué la força més votada en la primera volta en els departaments del Llenguadoc i el Rosselló. De fet, el rendiment del partit d'extrema dreta allí va ser sensiblement superior al que va obtenir en el conjunt de la nova regió (vegeu taula 5.7). Alhora, el descens de les forces tradicionals, PS i LR, fou considerable (vegeu taula 5.7). Caldria resoldre, només, fins a quin punt la minva del PS es relacionà amb l'absència d'un líder com Frèche, al clima de desgast generalitzat dels socialistes arreu de França, o a elements vinculats amb el mateix procés de fusió de la regió.

Taula 5.7. Eleccions regionals al Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus: resultats als departaments del Llenguadoc i Rosselló 2015

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (67)**
FN (Aliot)	35,77	38,05	26 (40)
PS, PRG, MRC, GÉ (Delga[1])	20,94	40,34	38 (93)
EÉ, FDG, NGS, POC, ERC (Onesta)	9,51		
LR, UDI, MoDem, LMR (Reinyé)	18,47	21,44	11 (25)

Font: https://www.interieur.gouv.fr/; [1]Candidata 2a volta

1.5.2. Governamentals: un executiu fundacional

Desapareguda l'antiga regió del Llenguadoc-Rosselló, els comicis regionals de 2015 disposen d'un caràcter fundacional que no permet tipificar l'alternança governamental que d'aquells se'n succeí seguint els criteris de Mair (1996). El primer Consell Regional de la nova regió, presidit per Delga, suposà un punt d'inflexió que impossibilita l'establiment d'una continuïtat estricta amb l'etapa anterior. Per aquest motiu, creiem més adient parlar d'una presidència fundacional abans que no d'una alternança governamental.

El primer executiu de la nova regió fou congruent amb el govern central dirigit pels socialistes fins a maig de 2017, quan Macron, al capdavant de La République en marche (LREM), assolí la presidència de França. A partir d'ací, s'establí una relació incongruent entre ambdós executius.

Taula. 5.8. Executiu del Consell Regional d'Occitània 2016-2020

President	Components	Alternança	Congruència
PS	PS, DVG, EÉ, MRC, PCF, PRG	Executiu fundacional	Parcial (fins a 05-2017), Incongruència (des de 05-2017)

Font: https://www.interieur.gouv.fr/

1.5.3. Estructurals: construint la regió d'Occitània

La primera presidenta de la nova regió tingué la difícil missió de construir una nova legitimitat institucional regional amb una majoria heterogènia (Lafage-Coutens et al., 2019). El context, a més, reclamava la urgent pacificació d'unes files socialistes que encara no havien paït la fusió. La construcció de la regió es portà a terme en dues esferes diferents: la institucional i la simbòlica. La primera se substancià amb l'aprovació per part del Consell Regional d'una sèrie de mesures a fi d'harmonitzar la nova regió políticament i institucional. Aquestes incloïen, principalment, la reorganització dels serveis administratius i l'adopció de tota una sèrie de polítiques adreçades a cohesionar la ciutadania (Lafage-Coutens et al., 2019). En aquest marc es creà una Assemblea dels Territoris, constituïda pels càrrecs locals electes que representaven els territoris integrats en la nova regió, i que fou encapçalat per la mateixa presidenta (Lafage-Coutens et al., 2019).

Des del punt de vista simbòlic, destaca la tria del nom de la nova regió. Per tal d'escollir-lo, el Consell Regional organitzà una consulta ciutadana entre maig i juny de 2016 on els participants podien elegir entre cinc topònims diferents: Llenguadoc-Pirineus, Occitània, Occitània-País Català i Pirineus-Mediterrània. Amb un 45% de suport entre els participants, l'opció guanyadora fou Occitània. L'adopció d'aquest nom suscità el rebuig dels occitanistes, puix que el consideraven una apropiació indeguda d'un terme històric i cultural que transcendeix els límits de la nova regió administrativa (Costa & Brennan, 2021). La decisió tampoc va ser del grat de molts rossellonesos, incloent-hi polítics electes, que veieren en la tria d'aquell nom una maniobra annexionista per part

d'Occitània que debilitava la identitat catalana. La seua solució passava perquè el terme de País Català acompanyara el d'Occitània (Thépot, 2016). Tanmateix, al contrari que en 2005, quan la seua mobilització contra el nom de Septimània fou reeixida, els rossellonesos —ni tampoc els occitanistes— no aconseguiren aturar l'aprovació del nom d'Occitània.

De portes enfora, un altre element simbòlic important fou l'ús per part de Delga del concepte de "República dels territoris". El mot tractava d'afirmar una visió de França fidel als principis bàsics del republicanisme francés allunyats del federalisme, però que al mateix temps suavitzara les mirades més centralistes de l'estat (Delga, 2018).

1.6. Balanç

La recessió tingué efectes polítics cabdals al Llenguadoc-Rosselló. La regió experimentà durant els primers anys després de la crisi alguns canvis (electorals i governamentals) que serien només un preludi al gran episodi que afectà la mateixa existència de la regió: la seua desaparició per via de la seua fusió amb el Migdia-Pirineus. L'oposició de les autoritats regionals a aquest projecte estatal no va poder aturar-lo.

Sistema de partits. Frêche va revalidar la seua victòria en 2010 (curt termini), tot i que ho feu al marge del seu expartit (el PS). En aquells comicis, destaca, també, un acusat augment de l'abstenció. Les primeres eleccions de la nova regió que se'n resultaren de la fusió del Llenguadoc-Rosselló amb el Migdia-Pirineus, celebrades a finals de 2015 (mitjà termini), se saldaren amb la victòria del PS, malgrat que el bloc d'esquerra va experimentar un declivi. El FN va ser un dels grans beneficiaris electorals del clima de descontentament que acompanyà els anys de la crisi a la regió. A llarg termini emergiren tres partits d'àmbit estatal que no van suposar una amenaça a les principals formacions: FDG, MoDem i UDI.

Governamentals. L'executiu del Consell Regional del Llenguadoc-Rosselló experimentà una alternança majorista en 2010 (curt termini), puix que cap dels partits que el passaren a integrar després de les eleccions d'aquell any formaven part del darrer executiu. Aquest executiu va ser incongruent amb el govern central liderat per la UMP fins a maig de 2012, i després amb el del PS format des de llavors. L'executiu fundacional del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus, format a principis de 2016 i encapçalat pel PS, passà a ser parcialment congruent amb el govern central socialista, que va durar fins a maig de 2017. L'arribada de Macron (LREM) a la presidència de França va generar una relació d'incongruència entre ambdós executius.

Estructurals. El principal resultat polític de la recessió al Llenguadoc-Rosselló va ser la seua fusió amb la veïna Migdia-Pirineus, projecte que s'emmarcava en la reforma territorial impulsada pel govern francés. La fusió, que no comptà amb l'aprovació de les autoritats regionals, es feu efectiva en gener de 2016.

Taula 5.9. Resultats polítics de la recessió al Llenguadoc-Rosselló

	Previ (2004-2010)	**Curt termini (2010-2015)**	**Mitjà i llarg termini (2015-2020)[1]**
Sistema de partits			
Llista més votada	PS	DVG[2]	PS
Nous partits	–	No	FDG (PAE), MoDem (PAE), UDI (PAE)
Abstenció	30,40	47,40 (+17)	62,02
Govern			
Alternança	PS-PCF-Les verts	Majorista (DVG[1]-PRG-MRC-PS(d))	Executiu fundacional (PS-DVG-EÉ-MRC-PCF-PRG)
Congruència	Incongruència des de 2007 (UMP gov. central)	Incongruència	Parcial (des de 01-2016), Incongruència (des de 05-2017)
Estructurals			
Territori	–	Fusió amb Migdia-Pirineus	Construcció d'Occitània
Autogovern	–	Descentralització, Creació Metròpoli Mediterrània Montpeller	No

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; [2]Llista liderada i formada per exmembres del PS

Taula 5.10. Partits polítics del Llenguadoc-Rosselló i Occitània

Partit	**Àmbit territorial**
DVD: Divers droite	PAE
DVG: Divers gauche	PAE
EE: Europe Écologie-Les verts	PAE
LMR: Le mouvement de la ruralité	PAE
LR: Les républicains	PAE
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya	PANE
Les verts	PAE
FDG: Front de gauche	PAE
FN: Front national	PAE
GÉ: Génération écologie	PAE
NC: Nouveau centre	PAE
MDC: Mouvement des citoyens	PAE
MoDem: Mouvement démocrate	PAE
MP: Majorité présidentielle	PAE
MRC: Mouvement républicain et citoyen	PAE
NGS: Nouvelle gauche socialiste	PAE
PCF: Parti communiste français	PAE
POC: Partit occitan	PANE
PRG: Parti radical de gauche	PAE
PS: Parti socialiste	PAE
UDF: Union pour la démocratie française	PAE
UDI: Union des démocrates et indépendants	PAE
UMP: Union pour un mouvement populaire	PAE

Font: elaboració pròpia

2. País Valencià

2.1. Introducció

2.1.1. Marc legal i institucionals

L'Estatut valencià es va aprovar, per la via lenta de la Constitució espanyola, en 1982 (Llei orgànica 5/1982), i des de llavors és la norma bàsica de la regió (EACV, 2006: art. 2). Tan bon punt s'aprovà l'Estatut, les autoritats valencianes exigiren rebre competències addicionals per tal d'acostar-lo al de les regions que accediren a l'autonomia per la via ràpida. L'Estatut valencià fou reformat en 1991, 1994 i 2006. Des d'aquesta darrera reforma, d'abast més profund, la regió és reconeguda com una "nacionalitat històrica" (EACV, 2006: art. 1). Amb capital a la ciutat de València, el País Valencià està subdividit en les províncies d'Alacant, Castelló i València (EACV, 2006: art. 2).

L'autogovern valencià es materialitza en la Generalitat, conjunt d'institucions amb fort caràcter simbòlic que reben el nom del principal òrgan polític del Regne de València (Baydal, 2021). La Generalitat està formada, principalment, per les Corts Valencianes, el Consell i el president (Canales Aliende, 2013; EACV, 2006: art. 2; art. 20; Martínez Sospedra, 2013; Sanmartín Pardo, 2013). Les Corts, representants del poble valencià, són l'òrgan legislatiu de la regió. Es componen per un mínim de 99 diputats, escollits per sufragi universal, i per un període de quatre anys (EACV, 2006: art. 21). Les Corts elegeixen el president, que és responsable davant d'aquelles, sent dirigent tant de la Generalitat com del Consell, òrgan executiu col·legiat de la Generalitat (EACV, 2006: art. 28). Els membres del Consell (conselleres) són nomenats pel president (EACV, 2006: art. 29). També formen part de la Generalitat la Sindicatura de Comptes, el Síndic de Greuges, el Consell Valencià de Cultura, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, el Consell Jurídic Consultiu i el Comité Econòmic i Social (EACV, 2006: art. 20).

Dins el context espanyol, l'autonomia valenciana està singularitzada pel reconeixement en el seu Estatut del valencià (català) com a llengua pròpia i oficial juntament amb el castellà (art. 6), per la capacitat del president per convocar

eleccions (des de 2006) (preàmbul) i per la integració del dret civil (art. 3). Malgrat això, el Tribunal Constitucional no li reconeix actualment aquest dret. Una de les principals peculiaritats de l'arquitectura electoral valenciana és el llindar del 5% per accedir a les Corts, dos punts per sobre del que estableixen la majoria de les regions espanyoles. Aquest requisit ha impossibilitat l'entrada al parlament autonòmic de diverses forces polítiques al llarg del període democràtic, demostrant-se especialment perjudicial per als PANE (Calvet, 2010).

2.1.2. Context polític

Les principals tradicions polítiques al País durant el període vuitcentista anaren en consonància amb l'esquema general de la confrontació política a Espanya. Durant la Restauració aquesta oposició fou protagonitzada per conservadors i liberals. Això no obstant, al llarg d'aquell segle cristal·litzaren corrents polítics de base popular amb un cert accent localista: el republicanisme, l'anarquisme i el carlisme, que influenciaren els principals corrents polítics del següent segle.

En les primeres dècades del segle XX van conviure a la societat valenciana un conjunt d'ideologies heretades del passat amb altres de modernes, amb una adhesió de la població a cadascuna d'aquelles força diferenciada no només en funció de la classe social, sinó també de la distribució geogràfica. L'incipient valencianisme, si bé és cert que fou més feble que els autonomismes basc, català o gallec, va assolir força fins a esdevenir una opció política de certa entitat durant els inicis de la dècada de 1930 (Cucó, 1971). Tanmateix, el colp d'estat dirigit contra el govern republicà el 1936, i la posterior guerra civil i victòria de Franco, imposaren un règim dictatorial que soterrà tota manifestació ideològica no autoritzada pel règim. La cultura política dels valencians, heterogènia en èpoques passades, experimentà un canvi important durant les dècades que durà el règim franquista, quan les dretes i esquerres es modelaren, fonamentalment, amb respecte de la seua posició o oposició devers la dictadura.

Des de la recuperació de la democràcia, la població valenciana mostra tendències de comportament polític semblants a les estatals. Els valencians s'han mantingut en posicions generalment moderades, tot i que durant la dècada de 2000 es desviaren un xic a la dreta (posteriorment aquesta posició tornà a centrar-se) (Vizcaíno & Ruiz, 2020, p. 277). La clivella centre-perifèria confereix a la política valenciana una certa distinció dins el panorama espanyol. Aquesta divisòria s'articula de manera particular per la coexistència de diversos projectes nacionals (Vallés, 1999). Com a reacció al pancatalanisme sorgit de l'oposició al franquisme, i al canvi polític liderat per l'esquerra durant la Transició, sorgí l'anticatalanisme, moviment de base popular i reaccionari que també ha entrebancat la capacitat de creixement del nacionalisme valencià (Flor, 2011; Sancho, 2020). La complexa articulació de la clivella centre-perifèria ha pogut influït en les preferències territorials dels valencians, inclinant-los cap a posicions partidàries de l'statu quo autonòmic (Barberà, 2019, p. 44). D'altra banda, el País Valencià té una activació electoral superior a la mitjana espanyola. Tot i que les eleccions generals són les que més participació enregistren, amb el pas del temps les autonòmiques han arribat a situar-se en nivells similars als de les estatals (Vizcaíno & Ruiz, 2020, p. 275).

2.2. Antecedents

2.2.1. Breu recorregut electoral i polític

Les diverses eleccions autonòmiques han modelat un sistema de partits valencià que, baldament mostrar algunes singularitats, lliga amb el sistema espanyol (Oñate, 2013). Des de la recuperació de l'autogovern, el sistema de partits valencià s'ha caracteritzat per comptar amb grans períodes d'estabilitat que només s'han vist interromputs per conjuntures crítiques (Abellán-López & Pardo-Beneyto, 2018, p. 176). La primera etapa s'inicià el 1982 amb la victòria del Partido Socialista Obrero Español-Partit Socialista del País Valencià (PSPV), sempre amb Joan Lerma al capdavant, i s'estengué durant tres legislatures. L'any

1995, el Partit Popular de la Comunitat Valenciana (PPCV), liderat per Eduardo Zaplana, desallotjà els socialistes del Govern gràcies al seu pacte amb Unió Valenciana (Calvet, 2003; Franch, 1996). A partir de 1999, i fins a 2015, el PPCV governà la Generalitat amb majoria absoluta, sent-hi al capdavant Zaplana (fins a 2002), José Luís Olivas (2002-2003), Francisco Camps (2003-2011) i Alberto Fabra (2011-2015). Podem qualificar aquest període com el d'un bipartidisme imperfecte, coherent amb l'espanyol (Roig, 2019).

Durant la dècada de 2000, el PPCV assolí un important poder polític i institucional que li garantí una posició hegemònica al País Valencià. La gestió del PPCV, impulsada per una conjuntura econòmica favorable, anà orientada a l'extensió del seu poder institucional al llarg del territori (a més de governar la Generalitat, el PPCV dirigí les tres diputacions provincials i nombrosos ajuntaments). Dins aquesta estratègia, disposa d'una especial rellevància l'alta despesa pública governamental orientada a la implementació de grans projectes i a la celebració de grans esdeveniments (Rius-Ulldemolins & Gisbert, 2019), els quals acabarien esdevenint la imatge de marca del PPCV.

És important assenyalar que a mitjan dècada de 2000, en el context de la tercera onada de reformes estatutàries a Espanya (vegeu cap. 3, 2.2.2), es produí un avenç en la consolidació de l'autogovern valencià. Les Corts Valencianes aprovaren en 2006 la proposta d'un nou Estatut d'Autonomia amb el suport de PPCV i PSPV —la resta de forces parlamentàries, aplegades en la coalició Entesa, hi votaren en contra—. Aquest nou Estatut introduí l'ampliació de noves competències, tot equiparant l'Estatut valencià amb els de les regions més avançades (Martín Cubas, 2005). L'Estatut entrà en vigor poc després de ser aprovat en el parlament autonòmic.

Taula 5.11. Partit més votat i govern autonòmic al País Valencià en el període 1983-2003

	1983	1987	1991	1995	1999	2003
Partit	PSPV	PSPV	PSPV	PPCV	PPCV	PPCV
Govern	PSPV	PSPV	PSPV	PPCV, UV	PPCV	PPCV

Font: https://argos.gva.es/

2.2.2. Legislatura 2007-2011: hegemonia del PPCV

Les eleccions autonòmiques de 2007 es convocaren en aquest context d'hegemonia del PPCV, poc abans que esclatara la greu crisi econòmica. El PPCV aconseguí un nou èxit aclaparador —va obtenir el nombre més gran de vots de la seua història— (vegeu taula 5.12), en el que fou un gran resultat del President Camps. Destaca, també, la irrupció de la coalició electoral Compromís pel País Valencià (CPV), que aplegava el segon partit de l'oposició, Esquerra Unida del País Valencià (EUPV), el fins aleshores principal PANE valencià, el Bloc Nacionalista Valencià (Bloc), i altres partits de caràcter menor. CPV fou un antecedent llunyà del que poc després es convertí en el principal PANE valencià, Compromís, formació d'especial incidència en la política valenciana durant la Gran Recessió i els anys següents.

Taula 5.12. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2007

	% Vots	Escons (99)
CPV	8,13	7
PPCV	53,27	54
PSPV	34,99	38
% Abstenció	29,86	

Font: https://argos.gva.es/

2.3. La recessió al País Valencià

Poc després de la conformació del nou govern autonòmic esclatà la crisi financera global. Aquesta va tenir, al País Valencià, un impacte més acusat que no a altres regions espanyoles (vegeu taula 5.13), sent la que demostrà una menor capacitat de resistència enfront d'aquella (García & Montes, 2022).

La causa primera d'aquesta situació hem de cercar-la en la fallida general d'un model productiu que, si bé empentà l'economia de la regió durant els anys previs, es demostrà força fràgil davant conjuntures crítiques. Pel seu pes en l'economia valenciana, destaca, en aquest sentit, l'esclat de la bombolla immobiliària. Element determinant de la crisi a Espanya, la bombolla immobiliària es revelà especialment perjudicial al País Valencià: dels 445,3 milers de llocs de treball que van desaparèixer entre 2008 i 2013, 168,4 milers provenien del sector de la construcció, amb una reducció de l'activitat del 67% (Generalitat Valenciana, 2017).

Les conseqüències econòmiques de la crisi no es feren esperar. El PIB valencià caigué ràpidament ben prompte s'inicià la crisi, i en 2009 experimentà un declivi molt acusat, per sobre de l'enregistrat al conjunt d'Espanya i de la UE (vegeu taula 5.13). També la taxa d'atur va créixer a una gran velocitat, més encara que a la resta d'Espanya (vegeu taula 5.13). Tot i la lleu millora experimentada en 2010, l'any següent es produí un nou declivi econòmic com a producte de la crisi de deute sobirà, i només a partir de 2014 l'economia valenciana i espanyola donaren mostres de millora (vegeu taula 5.13).

La crisi tingué un impacte mot acusat en el cos social valencià, tal com palesa l'augment del percentatge de persones en risc de pobresa i exclusió social. Les dades, ací també, són comparativament més desfavorables en el cas valencià que en el del conjunt d'Espanya i de la UE (vegeu taula 5.13). En especial, la crisi afectà les classes més baixes i les mitjanes, les quals s'acostaren a les baixes encara més que a la resta d'Espanya (Castelló-Cogollos, 2022). El fenomen feu augmentar la polarització i l'empobriment social, tot aprofundit en problemes ja identificats prèviament a la crisi (Azagra, 2019). Al remat, la crisi accelerà unes transformacions socials que la població valenciana venia experimentat a llarg termini (Ariño & García, 2018).

Hem de fer esment, també, del notable augment del deute públic de la regió durant els anys de la crisi (vegeu taula 5.13). No debades, el País Valencià fou la

regió més endeutada amb relació al seu PIB durant aquell període (El País, 2014a). Comptat i debatut, la crisi posà fi a l'etapa d'estabilitat econòmica que havia beneficiat el PPCV en la construcció del seu domini.

Taula 5.13. Efectes econòmics i socials de la recessió al País Valencià, Espanya i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
P. Val.	3,8	1,1	-5,4	-0,6	-1,5	-3,8	-1,2	1,9	2,9
Esp.	3,6	0,9	-3,8	0,2	-0,8	-3	-1,4	1,4	3,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
P. Val.	8,7	12	20,8	22,9	24	27,2	28	25,8	22,8
Esp.	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
P. Val.	20,5	27,5	26,5	29,6	27,9	30,6	31,7	34,7	32,9
Esp.	23,3	23,8	24,7	26,1	26,7	27,2	27,3	29,2	28,6
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Deute[1]	11,4	12,7	15,9	19,9	21,9	31,6	34,4	38,8	41,9

Font: https://ec.europa.eu/eurostat/; [1]% Del PIB regional

2.4. Resultats a curt termini (2011-2015)

2.4.1. Sistema de partits: nova majoria absoluta del PPCV

Els primers comicis autonòmics espanyols després de la recessió es convocaren en 2011, al bell mig d'una delicada situació econòmica i social. Les eleccions es presentaren com una prova al govern central del socialista José Luís Rodríguez Zapatero (cap. III, 3.2). Al País Valencià, a més, aquesta convocatòria serví per avaluar la gestió del President Camps, imputat en 2009 pel cas Gürtel.

Els electors valencians penalitzaren el govern central, en sintonia amb el que succeí en bona part del territori espanyol (cap. III, 3.2). El PPCV aconseguí una nova majoria absoluta, aquest cop amb un nombre d'escons rècord, per bé que experimentà una lleu davallada en termes de vot (vegeu taula 5.14). El PSPV, segona força més votada, patí un declivi major (vegeu taula 5.14). La davallada

socialista afavorí Compromís, formació que experimentà un major auge electoral, irrompent a les Corts amb sis escons (vegeu taula 5.14). El partit troba els seus antecedents llunyans en la formació CPV[58]. EUPV, que se n'eixí d'aquella coalició, fou la quarta formació en nombre de vots (vegeu taula 5.14). L'entrada en joc d'una quarta formació al parlament autonòmic, principal resultat electoral de la crisi a curt termini, feu augmentar fins a quatre el nombre de partits a les Corts.

En suma, malgrat el nou èxit del PPCV, al sistema de partits valencià es començaren a produir certs moviments que apuntaven a una transformació.

Taula 5.14. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2011

	% Vots	**Escons (99)**
Compromís	7,37 (+7,37)	6 (+6)
EUPV	6,05 (+6,05)	5 (+5)
PPCV	50,67 (-2,6)	55 (+1)
PSPV	28,75 (-6,24)	33 (-5)
% Abstenció	29,81 (-0,05	
Nous partits	Compromís (PANE)	

Font: https://argos.gva.es/

2.4.2. Governamentals: Consell continuista i increment de les mobilitzacions

La nova majoria absoluta del PPCV es va traduir en la formació d'un nou Consell monocolor, integrat per un total de deu consellers. Aquest Consell experimentà importants canvis poc després d'iniciar-se la legislatura, i des de 2012 passà a estar integrat per un conseller menys. Tanmateix, el principal canvi el representa la dimissió del President Camps en juliol de 2011, a causa de les acusacions de corrupció que l'envoltaven. El substituí Alberto Fabra, qui esgotà la legislatura. Llevat dels primers mesos de la nova legislatura, que coincidiren amb el final de l'etapa socialista en el govern d'Espanya, el nou Consell va ser plenament

[58] Compromís es va fundar definitivament el 2010 amb el nom de Coalició Compromís. L'aliança integrava el Bloc, Iniciativa del Poble Valencià (escissió d'EUPV nascuda el 2007) i els Verds del País Valencià.

congruent amb el govern central del Partido Popular (PP) format en desembre de 2011.

La dimissió de Camps es produí en un moment marcat per la celebració d'importants mobilitzacions socials a Espanya i el País Valencià amb motiu del 15-M (vegeu cap. III, 3.2). Malgrat el nou èxit del PPCV, el malestar social i polític s'agreujà a causa del deteriorament de les condicions de vida de la població i de l'estratègia del govern valencià per frenar la crisi. El PPCV, en sintonia amb la línia d'actuació que seguiren gran part dels governs del Sud d'Europa, aplicà importants retallades de la inversió en serveis públics bàsics, com ara educació i sanitat, així com en els salaris de molts treballadors. Les mesures tingueren un impacte negatiu sobre la qualitat de vida d'amplis sectors de la societat, el que va motivar la celebració de manifestacions en les principals capitals de la regió contra la gestió del govern autonòmic (El País, 2012a). En aquest context, l'anterior etapa caracteritzada per una alta despesa pública, i que tingué com a principal símbol la celebració de grans esdeveniments, ara era percebuda com a injustificadament costosa. Al clima de crisi generalitzada contribuí l'increment de suposats casos de corrupció que afectaven nombrosos càrrecs del PPCV.

Aquest clima de crisi fou fèrtil al sorgiment de moviments socials. Al País Valencià en destacaren dos. Per un costat, la Primavera Valenciana[59], moviment estudiantil de crítica a les autoritats públiques que, malgrat ser d'abast més reduït que el del 15-M, tingué un impacte notable en l'opinió pública gràcies a l'ús d'eines digitals (Villar & Pecourt, 2014). En segon lloc, la Intifalla, moviment integrat per un petit nombre de participants que, en època de falles, es concentraven a la plaça de l'ajuntament de la ciutat de València per protestar contra els polítics del PPCV situats al balcó un cop finalitzades les mascletades

[59] El moviment tingué el seu origen en les protestes motivades pel rebuig que suscitaren les càrregues policials dirigides contra joves alumnes d'un institut de la ciutat de València durant una manifestació contra les retallades del govern autonòmic.

típiques de la festa. Tot i comptar amb pocs membres, la Intifalla tingué continuïtat en el temps i ajudà a desgastar la imatge del PPCV (López, 2014).

Taula 5.15. Govern valencià 2011-2015

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
VIII	PPCV (també vicepresidència)	PPCV (10)[1]	No	Plena

Font: https://www.gva.es/; [1]9 a partir de 2012

2.4.3. Estructurals: dificultats en l'autogovern

Durant aquesta difícil legislatura les institucions autonòmiques van estar sotmeses a una situació de dificultats econòmiques importants. De fet, l'Administració valenciana fregà la fallida a principis de 2012 a causa de la dificultat per afrontar un pagament de 123 milions d'euros al Deutsche Bank (després d'un retard d'una setmana, el govern valencià va poder pagar el deute gràcies a l'ajuda del govern central). Amb un deute disparat (vegeu taula 5.13), a més, a finals d'aquell mateix any la valenciana fou la primera regió a sol·licitar un rescat al govern central per via de la seua adhesió al mecanisme de liquiditat autonòmica (El País, 2012b). Cal assenyalar que el govern valencià aprovà una proposta perquè la inversió dels pressupostos generals de l'Estat fora equivalent al pes demogràfic del País Valencià. Aquesta havia de discutir-se en les Corts Generals.

En aquest context resulta d'interés, també, destacar la decisió del President Fabra de posar fi a les emissions de Radiotelevisió Valenciana, empresa pública autonòmica de ràdio i televisió (Boix, 2014). La importància d'aquest episodi rau en la dimensió simbòlica i política de la decisió, puix que aquesta empresa pública havia esdevingut un dels pilars més representatius de l'autonomia valenciana. La decisió contrastava amb la darrera etapa d'expansió de l'autogovern de la regió.

2.5. Resultats a mitjà termini (2015-2019)

2.5.1. Sistema de partits: canvi de cicle

Les eleccions autonòmiques —i municipals— espanyoles de 2015 es convocaren en un clima encara molt influït pels efectes econòmics i socials de la recessió. Les urnes atorgaren la victòria al PP en bona part del territori espanyol, que des de les eleccions generals de 2011 dirigia el govern d'Espanya. Tanmateix, els electors penalitzaren les forces tradicionals en favor de formacions emergents, especialment Ciutadans (Cs) i Podem (vegeu cap. III, 3.2).

El País Valencià, que vivia una situació de crisi generalitzada, no fou una excepció a aquest panorama general. Tot i que el PPCV va ser el partit més votat, experimentà un declivi molt acusat (vegeu taula 5.16) que posà fi al seu llarg domini (Aguiló, 2015). El PSPV, liderat per Ximo Puig, i que també perdé suport electoral, fou la segona força més votada (vegeu taula 5.16). En tercer lloc se situà Compromís, formació que més va créixer (vegeu taula 5.16). L'aliança reeixí a canalitzar el descontentament d'una part important d'electors respecte de la situació política i econòmica valenciana del moment, sent considerat el partit que millor representava el projecte regenerador (Mezquida, 2015). En sintonia amb el que va ocórrer a la resta d'Espanya (vegeu cap. III, 3.2), Cs i Podem van accedir per primer cop a les Corts Valencianes (vegeu taula 5.16). L'entrada d'aquestes noves formacions (que compensà la desaparició d'EUPV) com a resultat de la nova dinàmica ideològica feu avançar el sistema de partits valencià cap al pentapartidisme (Roig, 2019). D'altra banda, l'abstenció en aquests comicis descendí un xic amb respecte de les anteriors (vegeu taula 5.16).

Taula 5.16. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2015

	% Vots	**Escons (99)**
Compromís	18,70 (+11,33)	19 (+13)
Cs	12,66 (+12,66)	13 (+13)
Podem	11,55 (+11,55)	13 (+13)
PPCV	26,99 (-26,28)	31 (-24)
PSPV	20,87 (-14,12)	23 (-10)
% Abstenció	28,66 (-1,15)	
Nous partits	Cs (PAE), Podem (PAE)	

Font: https://argos.gva.es/

2.5.2. Governamentals: l'esquerra, al Consell

El suport dels tres partits progressistes a la candidatura de Puig permeté una alternança majorista en el govern de la Generalitat (Mair, 1996). El seu Consell estigué format per quatre consellers de Compromís, tres del PSPV i altres dos independents (vegeu taula 5.17). Podem rebutjà la seua entrada a l'Executiu. Aquest fou un mandat estable en el qual no es produïren alteracions substancials.

Aquest executiu fou incongruent amb el govern central fins a juny de 2018, quan el PP fou rellevat pel PSOE (vegeu cap. III, 3.1). Amb l'arribada dels socialistes al govern espanyol, la relació amb el govern valencià passà a ser parcialment congruent.

Taula 5.17. Govern valencià 2015-2019

Legislatura	**President**	**Membres**	**Alternança**	**Congruència**
IX	PSPV (Compromís vicepresidència)	Compromís (4), PSPV (3), Altres (2)	Majorista (abans PPCV)	Incongruència (fins a 06-2018), Parcial (des de 06-2018)

Font: https://www.gva.es/

2.5.3. Estructurals: lleu reforç de l'autogovern

El govern valencià impulsà al llarg de la legislatura 2015-2019 una sèrie de mesures orientades a reforçar l'autogovern, com ara la llei de reobertura de

l'empresa pública de radiotelevisió autonòmica (Llei 6/2016). Al seu torn, el govern d'Espanya aprovà en març de 2019 la reforma estatutària enviada per les Corts Valencianes set anys enrere. Aquesta reforma, d'abast força menor que la de 2006, contemplava una disposició addicional per tractar que les inversions estatals a la regió foren equivalents al seu pes demogràfic (Llei orgànica 3/2019).

Per un altre costat, destaquen els intents del govern valencià a fi de millorar el finançament autonòmic. La manca de sintonia amb l'executiu central del PP impedí un acord que, però, tampoc arribà amb l'arribada del PSOE al govern d'Espanya en 2018.

D'altra banda, els grups que donaven suport al Govern proposaren una reforma de la llei electoral[60] que incloïa, entre altres coses, la rebaixa del llindar electoral al 3% provincial, llistes desblocades amb vot preferencial i llistes cremallera. Si bé en un principi Cs es mostrà favorable a la reforma, la formació va acabar rebutjant-la al·legant que el seu objectiu era que s'abordara una reforma conjunta de l'Estatut i de la llei electoral, mentre que les forces del Govern defensaven una única reforma de la llei electoral, en entendre que no es podia afrontar cap modificació estatutària abans que acabara la legislatura (Subiela-Escat, 2021). La reforma, doncs, no va tirar avant.

2.6. Resultats a llarg termini (2019-2020)

2.6.1. Sistema de partits: victòria del PSPV i augment de la fragmentació

Les eleccions a Corts Valencianes de 2019 tingueren lloc en un context molt diferent del de quatre anys abans, ara amb una economia més estabilitzada i un clima polític menys convuls que llavors. Foren les primeres eleccions autonòmiques que el País Valencià celebrà de manera separada a la resta de les regions, puix que el President Puig les avançà perquè coincidiren amb els comicis

[60] El President Fabra ja havia fet una proposta de reforma de la llei electoral en la legislatura 2011-2015, tot i que el sentit d'aquesta era ben diferent al que ara defenien per les forces progressistes (Subiela-Escat, 2021).

estatals. Amb aquesta decisió, el president tractava d'aprofitar el clima polític favorable al PSOE des de l'arribada de Pedro Sánchez al govern d'Espanya (vegeu cap. III, 3.2).

De nou, les urnes atorgaren el triomf a l'esquerra, en sintonia amb la tònica general de les eleccions autonòmiques celebrades un mes després (vegeu cap. III, 3.2). Amb tot i amb això, el bloc de dreta retallà distàncies. El PSPV va ser el partit més votat d'aquests comicis, sent l'única força progressista que augmentà en nombre de vots (vegeu taula 5.18). El PPCV, segona força, experimentà una nova caiguda (vegeu taula 5.18). El seguiren Cs, Compromís, Vox, partit que accedí per primer cop a les Corts Valencianes (sobre aquest partit, consulteu cap. III, 3.4), i Unides Podem (UP), unió entre Podem i EUPV (vegeu taula 5.18). Aquests resultats ampliaren una pluralitat partidista rècord al parlament valencià. Per la seua banda, el nombre d'abstencionistes es reduí pràcticament 4 punts amb respecte de les anteriors eleccions (vegeu taula 5.18).

Des d'una perspectiva sistèmica, els resultats d'aquests comicis foren conseqüència d'una reestructuració de la competició electoral impulsada pel canvi en les preferències ideològiques de la població durant els darrers anys (Enguer & Barberà, 2022).

Taula 5.18. Eleccions autonòmiques al País Valencià 2019

	% Vots	**Escons (99)**
Compromís	16,45 (-2,25)	17 (-2)
Cs	17,45 (+4,79)	18 (+5)
PPCV	18,88 (-8,11)	19 (-12)
PSPV	23,87 (+3)	27 (+4)
UP	7,97 (-3,58)	8 (-5)
Vox	10,44 (+10,02)	10 (+10)
% Abstenció	24,20 (-4,46)	
Nous partits	Vox (PAE)	

Font: https://argos.gva.es/

2.6.2. Governamentals: ampliació de la coalició de govern progressista

L'aritmètica electoral, la cerca d'estabilitat i el desig d'implementar un programa polític concret empentà les forces d'esquerra a reeditar una coalició de govern sustentada en la seua proximitat ideològica (Roig, 2020). Al pacte de coalició s'uní aquest cop UP, donant pas a una coalició de tres partits liderada per Puig. Aquest comptà amb quatre membres de Compromís (inclosa una vicepresidència) tres del PSPV, dos de Podem (inclosa una vicepresidència) i un independent.

Aquest govern autonòmic fou parcialment congruent amb l'executiu central format pels socialistes en juny de 2018, i el qual va integrar Podemos en gener de 2020.

Taula 5.19. Govern valencià 2019-2020

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
X	PSPV (vicepresidència Compromís i Podem)	Compromís (4), PSPV (3), Podem (2), Altres (2)	Parcial (abans PSPV, Compromís)	Parcial

Font: https://www.gva.es/

2.6.3. Estructurals: cap novetat

Durant la legislatura 2019-2023 no es produí cap alteració les estructures del País Valencià. Tal com succí en la darrera legislatura, les forces del Consell intentaren aprovar una modificació de la llei electoral, presentant la seua proposta a les Corts en 2020. Tanmateix, tampoc aquest cop aconseguiren que la proposta s'aprovara, ja que a la negativa de PPCV i Vox s'uní novament la de Cs, que continuava defenent la mateixa postura que en la legislatura precedent (Subiela-Escat, 2021).

2.7. Balanç

L'empremta política de la crisi de 2008 va ser força acusada al País Valencià. Els seus efectes comportaren un canvi de cicle palesat en la transformació del sistema de partits i el canvi de govern a mitjà termini. Això no obstant, les estructures de la regió no experimentaren transformacions substantives durant el període post recessió.

Sistema de partits. Malgrat que el PPCV obtingué una nova majoria absoluta en els comicis de 2011 (curt termini), aquell any el sistema de partits valencià es transformà lleument amb l'entrada en joc de Compromís, PANE creat poc abans. En 2015 (mitjà termini) les forces d'esquerra aplegaren el suport necessari per desallotjar el PPCV del govern de la Generalitat. A més, l'entrada a les Corts de Cs i Podem, dues forces d'àmbit estatal, feu incrementar la pluralitat partidista. En 2019 (llarg termini), els resultats de les urnes impulsaren el PSPV com a primera força després de més de vint anys, i els partits d'esquerra assoliren una nova victòria. La fragmentació tornà a incrementar-se després d'aquests comicis amb la irrupció de Vox, partit estatal.

Governamental. Els resultats de 2011 (curt termini) permeteren el PPCV formar un nou govern amb majoria absoluta. Aquest fou plenament congruent amb el govern central, llavors format pel PP. Aquest govern fou el darrer del PPCV, puix que en 2015 (mitjà termini) PSPV i Compromís arribaren a un acord per formar el primer govern de coalició de la història al País Valencià. El govern de PSPV i Compromís fou renovat en 2019 (llarg termini), sumant-s'hi UP. La relació entre el govern valencià progressista format en 2015 fou incongruent amb el govern central fins que el PSOE substituí el PP en juny de 2018. Des de llavors, els executius valencià i espanyol passaren a ser parcialment congruents.

Estructurals. L'arribada al govern de PSPV i Compromís en 2015 (mitjà termini) suposà un tènue reforç de l'autogovern valencià, substanciat en la llei de reobertura dels mitjans de comunicació autonòmic i altres iniciatives menors. Malgrat els intents del Consell per millorar el finançament autonòmic, l'autonomia

valenciana no experimentà cap millora en aquest camp. El govern progressista tampoc aconseguí fer avant la seua proposta de transformació de la llei electoral. Destaca l'aprovació a finals de la legislatura 2015-2019 d'una llei orgànica que modificava en l'Estatut valencià una disposició per equiparar les inversions estatals al pes demogràfic de la regió. El govern progressista format en 2019 (llarg termini) va entropessar novament amb els mateixos obstacles que durant la legislatura anterior, de manera que les seues iniciatives de millora del finançament autonòmic i canvi de la llei electoral no prosperaren.

Taula 5.20. Resultats polítics de la recessió al País Valencià

	Previ (2007-2011)	**Curt termini (2011-2015)**	**Mitjà termini (2015-2019)**	**Llarg termini (2019-2020)**
Sistema de partits				
Llista més votada	PPCV	PPCV	PPCV	PSPV
Nous partits	–	Compromís (PANE)	Cs (PAE), Podem (PAE)	Vox (PAE)
Abstenció[1]	29,86	29,81 (-0,05)	28,66 (-1,15)	24,20 (-4,46)
Govern				
Alternança	PPCV	No	Majorista (PSPV-Compromís)	Parcial (PSPV-Compromís-UP)
Congruència	Incongruència (PSOE gov. central)	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)	Incongruència (fins a 06-2018), Parcial (des de 06-2018)	Parcial
Estructurals				
Territori	–	No	No	No
Autogovern	Estatut 2006	No	Reforma Estatut, Lleu reforç autogovern	

Font: elaboració pròpia

Taula 5.21. Partits polítics del País Valencià

Partit	**Àmbit territorial**
CPV: Coalició Compromís pel País Valencià	PANE
Compromís	PANE
Cs: Ciutadans	PAE
EUPV: Esquerra Unida del País Valencià	PAE
PPCV: Partit Popular de la Comunitat Valenciana	PAE
PSPV: Partit Socialista del País Valencià	PAE
Podem/UP: Podem/Unides Podem	PAE
Vox	PAE

Font: elaboració pròpia

3. Sicília

3.1. Introducció

3.1.1. Marc legal i institucional

A més de ser la primera a obtenir-lo, Sicília és una de les poques regions a les quals l'ordenament constitucional italià atorga un estatut especial. Aquest li fou reconegut en un intent d'aturar les demandes secessionistes que a la dècada de 1940 rebien un ampli suport de la població. L'Estatut sicilià experimentà diverses modificacions en 1972, 1989 i 2001 (SRS, 1946). La regió compta amb els consorcis municipals lliures d'Agrigent, Caltanissetta, Enna, Ragusa, Siracusa i Trapani, que l'any 2015 substituïren les antigues províncies amb el mateix nom, i, també des de llavors i en substitució de les províncies homònimes, les ciutats metropolitanes de Catània, Messina i Palerm, divisions territorials que compleixen funcions administratives (Llei 15/2015). Palerm és, també, la capital de la regió (SRS, 1946: art. 1).

En virtut del seu estatut especial, Sicília disposa de l'única assemblea regional italiana que gaudeix d'estatus de parlament (els seus membres es denominen diputats). L'Assemblea Regional Siciliana està formada per 70 diputats (90 fins a 2017), escollits per sufragi universal directe i per un mandat de cinc anys. L'òrgan de govern és la Junta Regional, al capdavant de la qual hi és el president de la regió, també anomenat governador. Aquest és escollit de manera directa per un període de quatre anys (Assemblea Regionale Siciliana, sense data). El mandat del president determina la durada de la Junta (Giunta regionale della Sicilia, sense data). A més dels poders especials que li garanteix l'Estatut, Sicília compta amb un cicle electoral independent. L'Estatut sicilià preveu un mecanisme de negociació bilateral no vinculant i de caràcter intermitent amb el govern central (Reial decret legislatiu 455/1946: art. 38).

3.1.2. Context polític

Sicília és determinada per una singularitat geogràfica i cultural que se'n deriva, especialment, de la condició d'insularitat (Agnew, 2000). Aquesta singularitat no només la diferencia del Nord d'Itàlia, sinó també, en certa manera, de la resta del Sud[61].

Les tensions territorials entre Sicília i la resta d'Itàlia tenen origen en el Risorgimento. Malgrat que els sicilians s'inclinaren per unir-se al Piemont per tal de no subordinar-se a Nàpols (Davies, 2014), els anys posteriors a la unificació italiana es resistiren a acceptar les autoritats del nou estat, tot palesant la manca d'integració de Sicília amb el projecte nacional italià (Agnew, 2000). Com a resultat d'això, aviat s'estengué el moviment autonomista sicilià, que articulà els primers partits polítics a principis del segle XX (Pro Sicília, Partit Sicilià, Moviment Autonomista Sicilià).

Ja en 1943, el Comité per a la Independència de Sicília demanà a les forces aliades l'establiment d'un govern provisional encarregat de preparar un referèndum per crear un estat sicilià que poguera, fins i tot, esdevindré independent (Tramontana, 2012). A causa de la devastació provocada per la guerra i l'abandó polític de l'illa per part de les autoritats italianes, el suport al sicilianisme s'incrementà després de la II Guerra Mundial. Al remat, l'actual Estatut sicilià naix de l'intent de l'estat italià per posar fre a les demandes independentistes d'aquella època (Rolla, 2009). Tanmateix, l'aprovació de l'Estatut sicilià i la recuperació de la democràcia no donà pas a l'emergència de PANE forts a la regió. En concret, les formacions que sol·liciten la secessió han

[61] El Sud es va consolidar com a econòmicament subdesenvolupada després de la unificació italiana (Davies, 2014). De l'interés a analitzar les divergències entre el *Mezzogiorno* i el Nord sorgí la "qüestió meridional" (Gramsci, 2023). L'arrelament de la "qüestió meridional", de fonaments psicològics pregons, ha ajudat a modelar un imaginari a bastament acceptat en el si de la societat italiana, en el qual el Sud és representat com una àrea amb trets culturals diferents als del Nord, en general negatius (Cimino & Foschi, 2014). La dialèctica Nord-Sud, element cabdal de la política italiana contemporània (Davis, 2015), impregna notablement la discussió política a l'illa.

estat pràcticament inexistents després del seu auge en els anys 1940 (Tronconi & Roux, 2009). Fet i fet, l'autonomia especial de l'illa no ha configurat un sistema de partits substancialment diferent de l'italià (Bifulco, 2008).

D'altra banda, des de la mateixa unificació italiana la imatge de Sicília ha estat dominada per les idees d'il·legalitat, violència i àdhuc diferències racials. A aquesta imatge ha contribuït la presència del crim organitzat, sovint percebut com una institució alternativa més eficient a l'aparell de l'Estat, però que ha fomentat la ingovernabilitat (Breda, 2023). En aquest sentit, les organitzacions criminals han distorsionat en diverses ocasions els resultats electorals (Buonanno et al., 2014), havent col·laborat històricament amb forces del bloc conservador (Alesina et al., 2019). A la mala imatge política de l'illa hi contribuí, també, el personalisme polític. Aquest es vincula amb l'autoritat dels notaris locals, figures polítiques que han gestionat la vida política de l'illa en base a la pràctica del patronatge (Riggio, 2017). Encara hui dia, més que d'acord amb posicionaments ideològics, els sicilians es tendeixen a mobilitzar, principalment, com a resposta a estímuls relacionats amb la relació personal que mantenen amb els diferents candidats (De Lucia, 2012). Per tots aquests motius, Sicília ha proporcionat tradicionalment la mida contra la qual la resta d'Itàlia podia ser políticament contrastada i elevada. Al capdavall, la imatge negativa de Sicília és el resultat dels intents d'integrar-la per la força al cos polític italià (Agnew, 2000).

Des del punt de vista electoral, Sicília és una regió de tradició conservadora. La Democrazia Cristiana (DC) dominà la política de l'illa des que es creà la regió moderna i fins a 1992. Amb el naixement de la II República, noves formacions dretanes prengueren el testimoni dels democristians, en especial Forza Italia (FI). Fins al moment, l'esquerra no ha pogut soscavar el domini d'aquells partits. Com a fenomen electoral sicilià important cal destacar, també, l'abstencionisme, situat en un dels nivells més alts de tota Itàlia (Cerruto & Raniolo, 2008, p. 46). El fenomen, de pregon origen social, troba la seua explicació en l'apatia i alienació a què han conduït les condicions de marginació social i política de l'illa (Manconi, 1986 a: Cerruto & Raniolo, 2008, p. 46).

3.2. Antecedents

3.2.1. Breu recorregut electoral i polític

Tal com hem apuntat, Sicília és una regió electoralment conservadora. No debades, es tracta d'un dels feus de centredreta més estratègicament rellevants per a la mateixa competició estatal (Cerruto & Raniolo, 2008, p. 43). D'ençà que es convocaren les primeres eleccions regionals en 1947, l'esquerra només ha presidit Sicília durant períodes molt breus, uns pocs mesos en 1961 i 1980, i entre 1998 i 2000, sent-hi al capdavant un membre de Democratici di Sinistra (DS).

Identifiquem dues grans etapes polítiques a la Sicília contemporània: una primera que s'estén des de 1947 fins a 1991, caracteritzada per un sistema de partits dominat per la DC, i una segona, que comprén els anys 1996-2008, quan evolucionà cap a un de coalició dominant. Etapes que suposen un fort trencament en la història política de la regió, per bé que també presenten elements de continuïtat (Cerruto & Raniolo, 2008, p. 45).

Taula 5.22. Partit més votat i govern regional a Sicília en el període 1947-2006

	1947	**1951-91**	**1993-95**	**1996**	**1998-00**	**2001**	**2006**
Llista	PCI, PSI	DC	–	FI	–	FI	FI
Govern	DC	DC[1]	PLI, PPI	FI	CCD, DE, FI	FI	FI

Font: http://www.elezioni.regione.sicilia.it/; [1]Excepcions: 08/59-02/60: Unione Siciliana Cristiano-Sociale; 01/80-05/80: PSI; 11/89: Partito Repubblicano Italiano

Durant aquesta segona etapa iniciada en 1996 destaquen dos elements. Primer, la disputa per l'herència política de la DC (dissolta en 1994), que esperonà la creació de diversos partits en disputa pel seu llegat. Entre aquests, destaca Forza Italia (FI), successora de la DC com a principal força política a l'illa. El segon element a ressenyar és la inestabilitat política causada per la constant substitució dels presidents regionals. La Dotzena legislatura, que començà el 1996, comptà amb quatre: Giuseppe Provenzano (FI), que dimití en 1998; Giuseppe Drago, al capdavant del Centro Cristiano Democratico (CCD), que dimití pocs mesos

després; Angelo Capodicasa, en aquell moment líder de DS, que presidí dos mandats (els primers dirigits per un president escollit d'esquerra); i el darrer, Vincenzo Leanza (FI), en 2000-2001. Leanza tornà a presidir la regió després d'haver-ho fet en 1991-1992, aquella vegada com a membre de la DC.

Després dels resultats dels comicis de 2001, que atorgaren una nova victòria a la coalició de centredreta i tingueren a FI com a partit més votat, Salvatore Cuffaro, candidat de Cristiani Democratici Uniti (CDU), fou nomenat governador de la regió. Durant aquesta Tretzena legislatura, el procés de reestructuració de l'equilibri de poder entre les forces conservadores no s'aturà. El 2002 es fundà, amb Cuffaro al capdavant, Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro (UdC) a partir de la fusió de CCD i CDU. D'una escissió d'aquest partit, al seu torn, nasqué en 2005 el Movimento per l'Autonomia (MpA). Liderat per Raffaele Lombardo, el MpA tractà de capitalitzar part del llegat democristià en disputa, convertint-se en una amenaça real al partit del president[62]. Cuffaro, ara al capdavant d'UdC, tornà a guanyar les eleccions regionals de 2006. Tanmateix, no pogué esgotar la legislatura, puix que dimití en 2008 a causa de les acusacions que el vinculaven amb el crim organitzat i revelació de secret.

3.2.2. Legislatura 2008-2012: relleu en el bloc conservador

Els resultats de les eleccions de 2008 atorgaren la victòria, un altre cop, a la coalició de centredreta, que va més que duplicar el nombre de sufragis aplegats per la de centreesquerra (vegeu taula 5.23). Uns resultats que ajudaren a estendre el domini conservador a l'illa, tot confirmant una arrelada "subcultura

[62] El sorgiment del MpA s'explica per l'encert del seu líder a canalitzar en un nou projecte bona part del llegat polític de la UdC. En aquest sentit, el MpA s'entén com un projecte orientat a garantir el manteniment de determinants esquemes socials i polítics a l'illa. Des del punt de vista ideològic, el MpA tractava d'omplir un buit històric a Sicília, que fins llavors mancava un gran partit que defensara l'autonomia estatutària (Cerruto & Raniolo, 2008, p. 87). Tanmateix, el MpA no era un partit estrictament regionalista L'estètica autonomista i meridionalista del partit esdevingué la retòrica legitimadora d'unes pràctiques no gaire diferents de les que havien caracteritzat els seus predecessors democristians.

blava" gairebé siciliana (Cerruto & Raniolo, 2008, p. 43). La formació més votada d'aquests comicis fou la substituta de FI, Il Popolo della Libertà (PdL) (vegeu taula 5.23). El líder de la coalició guanyadora, Raffaele Lombardo (MpA), fou investit com a nou president de la regió. La nominació de Lombardo semblà gairebé inevitable, atés que des de la fundació del MpA assolí un gran control electoral a l'illa (Vesco, 2017).

Malgrat que el nou cicle suposà un canvi de lideratge polític, aquest presentà unes continuïtats evidents amb l'anterior etapa. Al remat, l'èxit del MpA correspon a la interpretació dominant de la pràctica política en el Sud d'Itàlia (Vesco, 2017, p. 64). És a dir, les d'un bloc de poder que, amb noms diferents i sota sigles polítiques diverses, ha dominat la política siciliana des de la creació de la moderna regió.

Taula 5.23. Eleccions regionals a Sicília 2008

	% Vots	**Escons (90)**
Candidatura centredreta	65,35	60 (61 total)
PdL[1]	33,42	34
MpA	13,94	15
UdC	12,51	11
Candidatura centreesquerra	30,38	28 (29 total)
PD	18,77	28
% Participació	66,68	

Font: http://www.elezioni.regione.sicilia.it/; [1]Amb Alleanza Nazionale

3.3. La recessió a Sicília

Sicília, que partia d'una situació econòmica prèvia a l'esclat de la crisi financera més desfavorable que la resta d'Itàlia i de la UE, patí les conseqüències de la recessió tan bon punt aquesta es manifestà, i de manera més profunda. En efecte, l'economia de la regió experimentà un declivi constant des de l'inici de la crisi global, i no va donar mostres de recuperació fins a l'any 2015 (vegeu taula 5.24). La recessió, doncs, no feu sinó agreujar les desigualtats entre l'illa i la resta d'Itàlia.

La delicada situació econòmica i social per què travessava l'illa obligà el President Lombardo a centrar els seus esforços en la gestió d'una crisi que amenaçava d'afeblir el seu mandat. En aquest context, el clima polític s'endurí, i Lombardo exacerbà les seues queixes devers el govern central, aleshores liderat per Berlusconi (PdL) (vegeu cap. III, 3.3). El governador sicilià posà de manifest la manca d'inversions a l'illa, així com un abandonament general del Sud, tot assenyalant la secular divisió Nord-Sud (Quotidiano Nazionale, 2009).

L'economia siciliana empitjorà després de la dimissió de Berlusconi a finals de 2011 (vegeu cap. III, 3.3). Les mesures d'austeritat aprovades per aquell, i aplicades pel nou govern de caràcter tecnocràtic de Mario Monti, tingueren un fort impacte a l'illa. La depressió dels fluxos de consum i dels salaris a què menaren aquestes polítiques d'austeritat no feu sinó agreujar encara més una situació econòmica que, al Sud d'Itàlia, arribà a ser comparada amb la d'un "escenari de postguerra". La manca d'inversions que se'n succeí d'aquell escenari afeblí encara més la competitivitat de la zona, la qual cosa impedí els territoris d'aquesta àrea enganxar-se a un cicle internacional més positiu a partir de 2014 (Martino, 2015). Així les coses, tant la taxa d'atur com el percentatge de persones en risc de pobresa i exclusió augmentaren a Sicília de manera progressiva durant tot el període estudiat, tot palesant una evolució comparativament pitjor que a la de la resta d'Itàlia i la UE (vegeu taula 5.24).

No fou l'econòmica, però, l'única crisi que amenaçava el President Lomabrdo. D'un costat, hagué de gestionar una disputa permanent entre les forces que integraven l'Executiu. En total, Lombardo remodelà fins a quatre vegades la composició de la Junta Regional. De l'altre, el president hagué de fer front a unes investigacions judicials que el relacionaven (junt amb el seu germà, diputat de l'Assemblea) amb famílies del crim organitzat i l'acusaven de revelació de secret. A aquest clima se sumaren, a més, les pressions de Monti, força preocupat per la possibilitat que la regió incomplira els seus pagaments, perquè Lombardo dimitira. Finalment, el governador confirmà la seua renúncia en juliol de 2012.

Taula 5.24. Efectes econòmics i socials de la recessió a Sicília, Itàlia i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Sicília	-0,1	-1,5	-4,4	-0,3	-1,7	-2	-2,1	-2,4	0,,5
Itàlia	1,5	-1	-5,3	1,7	0,7	-3	-1,8	0	0,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Sicília	12,9	13,7	13,8	14,6	14,3	18,4	21	22,2	21,4
Itàlia	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Sicília	50,5	48,2	48,2	47,4	54,3	56,9	55,0	54,4	55,4
Itàlia	26,0	25,5	24,9	25,0	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Font: https://ec.europa.eu/eurostat/

3.4. Resultats a curt i mitjà termini (2012-2017)

3.4.1. Sistema de partits: desconstrucció del sistema de partits

Per tot el que acabem d'assenyalar, les eleccions de 2012 es convocaren, de manera anticipada, en un context de greu crisi econòmica, social i política. Tan bon punt dimití, Lombardo manifestà la seua intenció de regionalitzar la contesa electoral a fi d'evitar que aquesta coincidira amb les eleccions estatals (Colloca & Vignati, 2013, p. 272).

Els resultats dels comicis suposaren la fi de la llarga hegemonia del centredreta a Sicília. La coalició de centreesquerra, encapçalada per Rosario Crocetta, del Partito Democratico (PD), aconseguí la victòria amb el suport de diversos partits centristes, malgrat que no millorà el rendiment dels comicis precedents (vegeu taula 5.25). En realitat, la victòria de Crocetta fou possible gràcies a l'acusat declivi dels conservadors (-39,62), que resultaren especialment perjudicats per l'augment de l'abstenció (Emanuele, 2013). El mal resultat de la coalició de centredreta, liderada per Nello Musumeci (impulsat pel PdL), fou la principal conseqüència de la greu crisi financera a l'illa, puix que foren perjudicats per l'erosió dels recursos públics que havien permés el seu consens en les darreres dècades, generant una divisió important en el seu si (Cerruto & Raniolo, 2008).

Els partits tradicionals foren els principals damnificats d'una contesa electoral especialment desfavorable al PdL. La formació més votada fou el Movimento 5 Stelle (M5S), que irrompé a l'Assemblea amb quinze seients (vegeu taula 5.25). L'èxit del M5S és coherent amb un context de crisi generalitzada propici a l'auge de propostes populistes. Més encara, en una regió on la desconfiança de la població cap als polítics i les institucionals s'ha demostrat especialment elevada (Macaluso & Montemagno, 2019). En concret, el M5S rebé un ampli suport d'electors progressistes amb una identitat política feble, generalment exvotants del PD (Colloca & Vignati, 2013). També obtingueren representació dos partits integrats en la candidatura sicilianista de Micciché, Grande Sud (GS) i el MpA, que experimentà una davallada de 4 punits i escaig (vegeu taula 5.25). Des d'una perspectiva global, els resultats d'aquestes eleccions suposaren una desconstrucció històrica del sistema de partits sicilià de la II República italiana (Emanuele, 2013).

Tres partits de nova creació irromperen a l'Assemblea després de les eleccions de 2012: Cantiere Popolare (CP), formació d'àmbit regional lligada al PdL i d'escassa entitat (Agenzia Parlamentare, 2011), el M5S, d'àmbit estatal i que, altrament, tingué un recorregut rellevant en el sistema de partits sicilià, i GS, formació autonomista menor que acabà integrant-se en FI (Irpinia Oggi, 2011). La llista Il Megafono – Crocetta Presidente (Il Megafono), que donava suport a Crocetta, es desvinculà del PD i esdevingué un partit independent poc després de les eleccions.

Taula 5.25. Eleccions regionals a Sicília 2012

	% Vots	**Escons (90)**
Candidatura centredreta	25,73 (-39,62)	21 (22 total) (-39)
PdL	12,91 (-20,51)	12 (-22)
CP	5,86	5
Musumeci President	5,61	4
Candidatura centreesquerra	30,48 (+0,1)	30 (39 total) (+10)
Il Megafono	6,18	5
PD	13,43 (-5,34)	14 (-14)
UdC	10,85 (-1,66)	11 (=)
Candidatura M5S	14,89	15
Candidatura Micciché	15,42	14
GS	6,03	5
MpA	9,53 (-4,41)	9 (-6)
% Participació	47,41 (-9,27)	
Nous partits	CP (PANE), GS (PANE), Il Megafono (PANE), M5S (PAE)	

Font: http://www.elezioni.regione.sicilia.it/

3.4.2. Governamentals: un govern inestable encapçalat pel centreesquerra

Gràcies als resultats obtinguts a les urnes, Crocetta fou investit president del nou govern regional de Sicília. Aquest experimentà una alternança parcial, per tal com el PD i UdC, que formaren part de la darrera Junta Regional, també participaren en la nova (Mair, 1996). Tanmateix, i atés que UdC no hi va romandre durant tota la legislatura, i que el PD només hi participà poc de temps, considerem que, a efectes reals, l'alternança fou de caràcter majorista.

Fet i fet, l'executiu de Crocetta no gaudí d'estabilitat. A més d'enfrontar l'eixida del PD i d'UdC de la Junta, el president també va haver de lidiar amb algunes desercions individuals, dues mocions de censura (fallides) i diverses investigacions judicials (fou investigat per danys fiscals, omissió de documents oficials i danys al patrimoni, difamació, i corrupció). En total, Crocetta nomenà un total de 59 assessors, una xifra veritablement excepcional que palesa la profunda inestabilitat del seu mandat.

La Junta de Crocetta va ser incongruent amb el govern central liderat per Mario Monti (independent) des de novembre de 2011 (amb tot i amb això, el PD i UdC donaren suport extern a Monti). Amb l'arribada d'Enricco Letta (PD) a la

presidència d'Itàlia en abril de 2013, els governs sicilià i italià (PD amb suport de PdL, SC i UdC) establiren una congruència parcial. Aquesta relació es mantingué amb els successius canvis en el govern central, tots els quals foren liderats per membres del PD[63].

Taula 5.26. Junta regional de Sicília 2012-2017

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
XVI	Il Megafono, PD	Il Megafono, PD, UdC	Majorista (abans FLI, PdL, MpA, PD, UdC,)	Incongruent (fins a 04-2013), Parcial (des de 04-2013)

Font: https://www.ars.sicilia.it/

3.4.3. Estructurals: una difícil reforma administrativa

Entre les mesures que va dur a terme Crocetta durant el seu mandat, destacà la seua proposta de substituir les províncies per consorcis municipals, mesura que disposava d'una elevada càrrega simbòlica i política. La iniciativa fou validada per l'Assemblea amb 53 vots a favor, 28 en contra i una abstenció, sent posteriorment regulada (Llei regional 8/2014; Llei 15/2015). El nou consorcis heretaven l'autonomia fiscal de les províncies (Llei 15/2015: art. 39), i havien de fer-se càrrec del desenvolupament econòmic, la pesca, la caça, la gestió de carreteres, l'ensenyament secundari, l'ordenació del territori, els serveis socioculturals, el turisme, el transport i l'eliminació de residus (Llei 15/2015: art. 27).

Tanmateix, l'abolició de les províncies sobre el paper no impedí que aquestes sobrevisqueren. El govern regional no pogué fer efectiva una mesura que comptà amb diversos problemes legals, inclosa la seua impugnació, l'any 2015, per part del Consell de Ministres, en entendre que alguns aspectes de la llei regional contravenien les disposicions de la Llei Delrio (vegeu cap. III, 3.3). En virtut

[63] Matteo Renzi des de febrer de 2014 i fins a desembre de 2016, i Paolo Gentiloni des de desembre de 2016 i fins a juny de 2018.

d'aquesta llei, en canvi, es crearen les ciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina, que van substituir les províncies amb el mateix nom.

3.5. Resultats a llarg termini (2017-2020)

3.5.1. Sistema de partits: victòria del centredreta i auge del M5S

Les eleccions de 2017 se celebraren a principis de novembre, amb una nova llei que reduí a 70 els diputats de l'Assemblea (Llei constitucional 2/2013). La inestabilitat de l'executiu de Crocetta, unida al deteriorament de la seua imatge, generaren un context electoral poc favorable a les expectatives de la coalició governant.

Superada la divisió que cinc anys abans l'havia perjudicada, la coalició de centredreta, de nou liderada per Musumeci, ara liderant #DiventeràBellissima (#DB), tornà a ser la més votada (vegeu taula 5.27). La coalició se'n beneficià, també, de l'auge del M5S, que una altra vegada va debilitar la coalició de centreesquerra, i en especial el PD, liderat per Fabrizio Micari (vegeu taula 5.27). No debades, els resultats del M5S, novament liderat per Cancelleri, i que obtingué un avantatge de +10,03 amb respecte de la segona formació més votada, el consolidaren com la primera formació de l'illa (vegeu taula 5.27). El partit de Micari, al seu torn, només aconseguí un seient a l'Assemblea (vegeu taula 5.27). Cal destacar que la participació en aquests comicis se situà una vegada més per sota del 50%, i àdhuc descendí un xic amb respecte dels de 2012 (vegeu taula 5.27).

Els resultats dels comicis comportaren un increment de la polarització i la personalització de la competència electoral (Cerruto & Bella, 2018). L'únic element de continuïtat entre aquestes eleccions i la trajectòria electoral de la regió, marcada per la secular manca de referents polític-ideològics clars, fou el vot personal als "senyors de les preferències" (Emanuele & Marino, 2016, a: Emanuele, 2017, p. 140). Des d'un punt de vista sistèmic, els resultats electorals

afermaren un sistema polític tripolar amb una coalició dominant (Cerruto & Bella, 2018, p. 59).

D'entre els partits que aconseguiren representació a l'Assemblea després de les eleccions, tres foren de nova creació: Fratelli d'Italia (FdI), formació d'àmbit estatal que començava a experimentar un auge a Itàli a (sobre aquest partit, consulteu cap. III, 3.3), #DB, partit autonomista nucleat entorn de Musumeci que es fundà en 2014 (Sampugnaro & Montemagno, 2017, p. 215), i el Patto dei Democratici per le Riforme-Sicilia Futura (SF), PANE nascut en 2015 que ha tingut poc protagonisme en l'arena política siciliana.

Taula 5.27. Eleccions regionals a Sicília 2017

	% Vots	**Escons (70)**
Candidatura centredreta	39,85 (+14,12)	29 (36 total)
#DB	5,96	4
FI	16,37 (+3,46)	12
FdI, Lega	5,65	3
MpA, CP	7,09 (-2,44)	5
UdC	7,02 (-3,83)	5
Candidatura centreesquerra	18,65 (-11,83)	13
PD	13,02 (-0,41)	11
SF, PS	6,01	2
Candidatura CpS	6,15	1
Candidatura M5S	26,67 (+11,78)	19 (20 total) (+5)
% Participació	46,76 (-0,66)	
Nous partits	#DB (PANE), FdI (PAE), SF (PANE)	

Font: http://www.elezioni.regione.sicilia.it/

3.5.2. Governamentals: el centredreta torna a la Junta Regional

La victòria de la candidatura de Musumeci possibilità el retorn del centredreta al govern de Sicília. En la nova Junta van tenir representació fins a set formacions. Musumeci nomenà assessors del Cinquanta-nové govern sicilià a dos membres de #DB, tres de FI, dos d'UdC, un d'Azione, un de CP, un del MpA, un de FdI, i un altre més de la Lega (UdC formà part de l'anterior Junta Regional durant un

temps). Les posteriors configuracions de l'Executiu no alteraren gairebé el seu equilibri partidista.

Aquest govern fou incongruent amb l'italià, que fins a l'1 de juny estigué liderat pel PD, i des de llavors estigué format per la Lega i el M5S (vegeu cap. III, 3.3).

Taula 5.28. Junta Regional de Sicília 2017-2020

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
XVII	#DB (Azione vicepresidència)	FI (3), Azione (1), UdC (2), #DB (2), CP (1), FdI (1), Lega (1), MpA (1)	Majorista (abans PD-UdC)	Incongruència

Font: https://www.ars.sicilia.it/

3.5.3. Estructurals: cap novetat

El govern de Musumeci fou el darrer que desenvolupà la seua activitat durant el període comprés en la nostra anàlisi. Aquest fou l'executiu que hagué d'afrontar la crisi de la Covid-19. Durant els anys previs a què aquella es produïra, no es van produir actuacions destinades a alterar les estructures bàsiques de la regió.

3.6. Balanç

La Gran Recessió tingué un impacte electoral i governamental notable en la política siciliana durant els anys immediatament posteriors al seu inici. Tanmateix, els resultats a llarg termini suposaren un retorn a les dinàmiques prèvies a l'esclat de la crisi global. D'altra banda, Sicília va experimentar diversos canvis administratius com a resultat de la recessió.

Sistema de partits. El sistema de partits sicilià experimentà una transformació rellevant després dels comicis de 2012 (curt termini). La victòria de la coalició de

centreesquerra i centre permeté que un candidat progressista ascendira a la presidència d'una Junta Regional històricament dominada pels conservadors. Això però, els resultats dels comicis de 2017 (llarg termini) tornaren a atorgar la victòria a la coalició de centredreta. Quant al sistema de partits, també és important assenyalar la irrupció del M5S. Aquesta fou la formació més votada en 2012, i es consolidà com a primera força de l'illa en 2017. La irrupció del M5S en l'arena política regional esdevé un dels principals efectes polítics de la recessió a Sicília en l'esfera partidista. A més del M5S emergiren altres cinc partits de nova creació durant el període estudiat: en 2012 CP i GS, i en 2017 #DB (partit del president investit aquell any), FdI i SF. Una altra conseqüència important de la crisi en l'esfera electoral fou l'augment de l'abstenció, especialment acusat en els comicis de 2012.

Governamentals. La investidura de Crocetta en 2012 (curt termini) suposà un episodi històric en la trajectòria de la Junta Regional siciliana, que històricament havia estat liderada pels conservadors. Això no obstant, el centredreta tornà a controlar l'executiu sicilià després dels comicis de 2017 (llarg termini). El govern progressista i centrista de 2012 fou, doncs, un parèntesi en la política siciliana. La Junta de Crocetta fou incongruent amb el govern central fins a abril de 2013, i a partir de llavors, parcialment congruent. El govern regional liderat per Musumeci en 2017, al seu torn, fou incongruent amb el central durant tot el període.

Estructurals. El President Crocetta intentà posar en marxa una reforma que havia de substituir les províncies vigents per nous consorcis municipals i ciutats metropolitanes. Malgrat que la iniciativa va veure la llum, i aquelles institucions nasqueren en 2015, diversos problemes impediren que aquesta es materialitzara en els termes desitjats pel president. El govern italià imposà finalment el seu projecte de modernització administrativa, el qual incloïa la creació de les ciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina.

Taula 5.29. Resultats polítics de la recessió a Sicília

	Previ (2008-2012)	**Curt i mitjà termini (2012-2017)**	**Llarg termini (2017-2020)**
Sistema de partits			
Llista més votada	PdL	M5S	M5S
Nous partits	–	CP (PANE), GS (PANE), Il Megafono (PANE) M5S (PAE)	#DB (PANE), FdI (PAE), SF (PANE)
Participació	66,68	47,41 (-9,27)	46,76 (-0,66)
Govern			
Alternança	FLI-MpA-PD-PdL-UdC	Majorista (Il Megafono-PD-UdC)	Majorista (FI-Azione-#DB-CP, FdI-Lega-MpA)
Congruència	Parcial des de 2008 (PdL i MpA gov. central)	Incongruència (fins a 04-2013), Parcial (des de 04-2013)	Incongruència
Estructurals			
Territori	No	Creació consorcis municipals lliures iciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina	No
Autogovern	No	No	No

Font: elaboració pròpia

Taula 5.30. Partits polítics de Sicília

Partit	**Àmbit territorial**
#DiventeràBellissima	PANE
Azione	PAE
CCD: Centro Cristiano Democratico	PAE
CP: Cantiere Popolare	PAE
CPS: Cento passi per la Sicilia	PANE
DS: Democratici di Sinistra	PAE
DC: Democrazia Cristiana	PAE
CDU: Cristiani Democratici Uniti	PAE
FI / PdL: Forza Italia / Il Popolo della Libertà	PAE
FLI: Futuro e Libertà per l'Italia	PAE
FdI: Fratelli d'Italia	PAE
GS: Grande Sud	PANE
Il Megafono	PANE
Lega: Lega per Salvini Premier	PAE
M5S: Movimento 5 Stelle	PAE
MpA: Movimento per l'Autonomia	PANE
PCI: Partito Comunista Italiano	PAE
PD: Partito Democratico	PAE
PLI: Partito Liberale Italiano	PAE
PPI: Partito Popolare Italiano	PAE
PS: Partito Socialista	PAE
PSI: Partito Socialista Italiano	PAE
SF: Patto dei Democratici per le Riforme – Sicilia Futura	PANE
UdC: Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro	PAE

Font: elaboració pròpia

Capítol VI
Regions perifèriques 2

En aquest seté capítol s'aborda l'anàlisi dels casos de les regions perifèriques 2: Còrsega, Catalunya i el Vèneto.

La primera fase temporal de l'estudi en el cas de Còrsega és la relativa al període 2004-2010, i la segona, al període 2010-2020. El curt termini de la segona fase s'inicia amb les eleccions de 2010, el mitjà termini amb les de 2013, i el llarg termini amb els comicis de 2018.

Quant a l'estudi de Catalunya, el període 2006-2010 abasta la primera fase, i el 2010-2020, la segona. El curt termini de la primera fase està subdividit en dues etapes: la primera comença amb les eleccions de 2010, i la segona amb les de 2012. Els comicis de 2015 marquen l'inici del mitjà termini, i els de 2017, el del llarg termini.

La primera fase de l'estudi del Vèneto comprén el període 2005-2010, i la segona, el període 2010-2020. El curt termini de la segona fase té inici amb les eleccions de 2010, i el mitjà termini amb la celebració de les de 2015. Es fusionen el mitjà i el llarg termini atés que les següents eleccions regionals es produïren després de la crisi sanitària generada per la Covid-19.

Figura 6.1. Arc temporal dels estudis en el cas de les regions perifèriques 2

	Primera fase	**Segona fase**		
		Curt termini	Mitjà termini	Llarg termini
Còrsega	2004-2010	2010-2015	2015-2017	2017
Catalunya	2006-2010	2010-2012	2015-2017	2017-2020
		2012-2015		
Vèneto	2005-2010	2010-2015	2015-2020	

Font: elaboració pròpia

1. Còrsega

1.1. Introducció

1.1.1. Marc legal i institucional

Còrsega disposa d'un estatus diferenciat dins l'estat francés (Llei 82-214/1982), el qual ha estat sotmés a diverses revisions adreçades a eixamplar el seu autogovern. La reforma de 1991 donà pas a la creació de la "Col·lectivitat Territorial de Còrsega", què augmentà les competències regionals en matèria de desenvolupament econòmic, social i cultural, preservació de la identitat i del medi ambient (Llei 91-428/1991). A partir de la reforma de 2002, Còrsega obté subvencions estatals addicionals i una major autoritat que altres regions sobre educació, cultura, medi ambient, agricultura, habitatge, transport i política social (Llei 92/2002). Amb aquesta reforma, a més, l'illa adquirí autoritat per modificar els decrets estatals (no la legislació estatal) que l'afecten (Serrano, 2016). En el marc de la reorganització territorial de França de 2015 (vegeu cap. III, 3.1), els departaments de la Còrsega Alta i la Còrsega del Sud en els quals es dividia administrativament la regió es fusionaren per crear la "Col·lectivitat de Còrsega", entitat nascuda l'1 de juny de 2018 (Llei 991/2015: art. 30 i següents). Si bé Còrsega disposa d'un cos institucional singularitzat en la França continental, el fet cert és que és semblant al d'altres regions europees de països descentralitzats, i també al d'altres entitats franceses d'ultramar[64]. Aiacciu n'és la capital.

Còrsega compta amb una Assemblea, un Consell Executiu i un Consell Econòmic, Social, Mediambiental i Cultural. L'Assemblea de Còrsega, creada en 1982, fou l'òrgan administratiu de la regió fins que s'aprovà el nou Estatut de 1991. Des de llavors, l'Assemblea assumeix funcions deliberatives, mentre que les executives passaren a ser competència del nou Consell Executiu. L'Assemblea es compon de 63 membres (51 fins a 2017), anomenats consellers territorials. Aquests s'escullen per sufragi universal directe mitjançant un sistema de votació

[64] Sobre l'evolució de l'Estatut cors, consulteu https://www.isula.corsica/assemblea/L-evolution-du-statut-particulier-de-la-Corse_a107.html

proporcional a dues voltes, sempre que cap llista arribe al 50% dels vots en la primera. A la segona volta poden concórrer les llistes que hagen assolit, almenys, el 7% dels sufragis. Aquelles que superen el 5% poden fusionar-se amb una altra llista en la segona volta. Els escons es reparteixen a totes les llistes que superen el 5%, amb una bonificació d'onze escons a l'opció guanyadora. Còrsega és, des de 2018, una circumscripció electoral única (Codi general de les col·lectivitats territorials: arts. L4422-2 a L4422-17). L'Assemblea té la facultat d'iniciar legislació i sol·licitar una consideració especial de la seva situació (Daftary, 2001). Al seu torn, el Consell Executiu és escollit per l'Assemblea, i és responsable davant aquesta. Està format per onze membres (nou fins a 2017), inclòs el president (Codi general de les col·lectivitats territorials: arts. L4422-18 a L4422-29). El Consell comparteix el poder executiu amb el prefecte, designat pel govern central. El Consell Econòmic, Social, Mediambiental i Cultural és l'entitat de caràcter consultiva de la regió. Formada per 63 membres, desenvolupa la seua activitat en tres seccions: desenvolupament econòmic, social i prospectiu; cultura, llengua corsa i educació; medi ambient i estil de vida (CESEC di Corsica).

1.1.2. Context polític

Còrsega esdevé un territori paradigmàticament perifèric dins la tradició centralista i jacobina de l'estat francés (Dupoirier, 2001). Caricaturitzada com una terra de bandolerisme, violència, *vendettas* i tradició (Roux, 2002), l'illa ha estat llargament estereotipada com a refractària als ideals democràtics (Briquet, 1991).

Un dels elements que més contribuí a aquesta imatge negativa, des del punt de vista polític, fou el clientelisme, fenomen de pregon arrelament a l'illa i que ha estat reconeixible fins a èpoques ben recents (Belgodere et al., 2018; Lefevre, 2000). El clientelisme nasqué amb la intermediació dels clans en els afers públics de l'illa, beneficiaris del seu subdesenvolupament secular. Afavorides per la combinació d'una economia basada en l'agricultura i l'emigració, les principals famílies de l'illa bastiren un sistema de xarxes d'intercanvi de vots per favors

polítics que acabaren per configurar unes relacions polítiques força personalitzades (De la Calle & Fazi, 2010). Aquest pes del clientelisme impedí l'arrelament de les ideologies a Còrsega fins a èpoques recents[65].

El sistema clientelista fou molt criticat pels nacionalistes corsos. Amb origen llunyà a finals del segle XVIII, l'autonomisme cors articulà en 1920 el primer partit polític, el Partitu Corsu d'Azzione (Partitu Corsu Autonomistu a partir de 1927). Si bé en una primera etapa el nacionalisme cors es caracteritzà per un discurs més aviat culturalista, després de 1945 prioritzà la reivindicació política (Roux, 2024). En aquest sentit, la segona onada autonomista corsa fou conseqüència de l'aplicació del Programa d'Acció Regional del govern francés de 1957. El programa buscava l'impuls de l'economia turística i agrària de l'illa, però va ser considerat com un instrument de colonialisme intern per part dels nacionalistes. Aquest es feren portaveus del descontentament dels desfavorits pel desenvolupament econòmic de l'illa durant la dècada de 1960 (Fazi, 2023; Hofmann, 1982).

L'any 1976 nasqué el Fronte di Liberazione Naziunale di Corsica, organització violenta que fonamentava la seua activitat en el bombardeig d'edificis que representaven la presència del govern central a l'illa o l'ocupació de turistes i persones "continentals" (Roux, 2002). L'organització experimentà violentes confrontacions internes en la dècada de 1990, i anuncià la fi de la seua activitat en 2014.

Els partits autonomistes assoliren una major institucionalització a partir de la creació de la regió en 1982, quan el sistema de partits cors es deslligà de la dinàmica bipolar francesa i en configurà un de propi (Siroky et al., 2021, p. 9). Des de 1992, el suport als PANE no ha fet més que augmentar (De la Calle &

[65] És important esmentar el paper que la República va jugar al respecte, puix que reforçà als clans illencs la capacitat de representació política dels corsos. Aquesta capacitat se'n derivà, principalment, de l'acord entre l'Estat i els clans perquè els partits de la III República hagueren de pactar amb les famílies per tal d'instal·lar-se a l'illa. En conseqüència, les formacions polítiques esdevingueren "partits de mecenatge", i el vot a cadascun d'aquells, una mostra de fidelitat a un clan més que no a la divisió esquerra-dreta (Dupoirier, 2001, p. 5). Per a una major comprensió del fenomen, vegeu Briquet, 1991 i Lenclud, 1988.

Fazi, 2010). En l'actualitat, els principals partits en aquest espai són Femu a Corsica (FaC), de caràcter transversal, i Corsica Libera (CL), formació esquerrana i independentista.

El sistema de partits cors s'estructura en les dimensions esquerra-dreta, principalment, i centre-perifèria. Es tracta d'un sistema de partits més plural que el francés, producte alhora de la configuració ideològica de la població i del sistema electoral de la regió. D'altra banda, cal assenyalar que els corsos acostumen a participar més en les eleccions municipals i territorials que no en les estatals. De fet, la participació en aquestes darreres és prou més alta que l'enregistrada en les eleccions regionals continentals (Merchez, 2007), el qual s'ha interpretat com un reflex de la desvinculació de Còrsega davant les dinàmiques polítiques franceses (Fazi, 2008, p. 441). Al capdavall, des de 1992 Còrsega mostra un dels índexs de diversitat regional (aquell que mesura l'especificitat electoral de cada regió) més alts en el conjunt de França (Dupoirier, 2004, p. 590).

1.2. Antecedents

1.2.1. Breu recorregut electoral i polític

Durant el període 1982-2010, la dreta obtingué la victòria en totes les eleccions a l'Assemblea de Còrsega, excepció feta de les de 1984. L'opció més votada entre 1982 i 1992 fou la unió entre Rassemblement pour la république (RPR) (sobre aquest partit, consulteu cap. IV, 1.1.2) i Union pour la démocratie rançaise (UDF); en 1998 i 1999, la que formaren RPR i el substituït d'UDF, Démocratie libérale (DL), i en 2004, Union pour un mouvement populaire (UMP) (sobre aquest partit, consulteu cap. IV, 1.1.2) (vegeu taula 6.1).

La trajectòria de la màxima direcció de la regió es divideix en dues etapes principals. La primera s'estén des de la creació la regió en 1982 i fins a les primeres eleccions després del naixement de la Col·lectivitat Territorial de 1991,

i va estar liderada per Jean-Paul de Rocca Serra (RPR-UDF), llevat dels dos primers anys, quan al capdavant de l'Assemblea estigué Prosper Alfonsi, del Parti radical de gauche (PRG). Durant tota la segona etapa, que abasta el període 1992-2004, Jean Baggioni (RPR-UDF, UMP a partir de 2002) presidí el Consell executiu cors.

Taula 6.1. Llista més votada i govern regional a Còrsega en el període 1982-1999

	1982	**1984**	**1986**	**1987**	**1992**	**1998**	**1999**
Llista	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-DL	RPR-DL
Govern[1]	PRG	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-UDF	RPR-DL

Font: https://www.interieur.gouv.fr; [1]1982-1992: president Assemblea, 1992-1999: president Consell Executiu

Al marge de l'evolució electoral, és important fer esment de dos episodis polítics rellevants esdevinguts a Còrsega a principis de la dècada de 2000. D'un costat, els Processos de Matignon, impulsats pel llavors primer ministre socialista Lionel Jospin per negociar una millora de l'autonomia de l'illa amb les autoritats corses (Daftary, 2001). Aquestes cristal·litzaren en la reforma de l'Estatut de 2002, el qual no fou del gust dels nacionalistes corsos.

En segon lloc, destaca la celebració d'un referèndum consultiu en 2003 per validar una iniciativa estatal que pretenia crear una col·lectivitat territorial corsa unificada mitjançant la fusió de l'Alta Còrsega i la Còrsega del Sud. El batejat com a "Projecte Sarkozy" (en referència al llavors ministre de l'interior, Nicolas Sarkozy, de la UMP) contenia una càrrega simbòlica considerable, ja que fou emprat pel govern francés (UMP) com un intent per assentar la base per a una nova modalitat de consulta local, sent defensat en nom de la modernitat (Pellegrinetti, 2004). Malgrat que bona part dels partits polítics (illencs i continentals) i personalitats públiques es mostraren favorables a la proposta, el 51% dels participants en la consulta (60,52% en total) votà en contra. Les múltiples raons d'aquest resultat —rebuig a certes autoritats polítiques, detenció pocs dies abans del militant independentista Yvan Colonna, negativa a eliminar

algunes estructures institucionals, etc.— foren interpretades com una nova mostra d'afirmació de la personalitat corsa (Jacques Julliard, a: Pellegrinetti, 2004, p. 8).

1.2.2. Legislatura 2004-2010: domini conservador

Les eleccions regionals franceses de 2004 es convocaren en un context marcat per l'actuació econòmica i política del govern central, presidit per Chirac (UMP) des de 1995. L'esquerra presentà aquests comicis com una prova de mig mandat al govern de la República (Jérôme & Jérôme-Speziar, 2005). A Còrsega, els resultats atorgaren la victòria, un cop més, a la dreta. L'opció més votada en ambdues voltes fou la UMP, amb De Rocca Serra al capdavant[66] (vegeu taula 6.2). Els resultats foren una quasi excepció en el context estatal, per tal com Còrsega i Alsàcia foren les úniques regions on l'esquerra no resultà guanyadora. La segona i quarta opció més votades foren les associades al PRG, que aquelles eleccions presentà dos candidats (vegeu taula 6.2). Per la seua part, els autonomistes, aplegats en Unione Naziunale —coalició entre Corsica Nazione, el Partitu di a Nazione Corsa (PNC) i Presenza Naziunale— van ser la tercera opció més votada en la segona volta (vegeu taula 6.2).

[66] Tot i que de manera més atenuada que en èpoques passades, el clanisme tornà a ressonar en aquests comicis, ara mitjançant les candidatures de De Rocca Serra i Giacobbi, hereus de les famílies que havien dominat la política corsa al llarg de les darreres dècades (Merchez, 2007).

Taula 6.2. Eleccions territorials a Còrsega 2004

	% Vots 1a volta	% Vots 2a volta	Escons (51)
PCF (Bucchini)	6,62	8,30	4
UMP, CCB (De Rocca Serra)	14,59	25,05	15
PRG(d) (Giacobbi)	10,48	15,16	7
CSD (Renucci)	5,80	7,75	4
DVD (Rossi)	6,37	7,80	4
UN (Simeoni)	12,14	17,34	8
PRG (Zuccarelli)	12,96	18,59	9
% Abstenció	27,52	25,03	–

Font: https://www.interieur.gouv.fr/

Amb aquesta distribució de resultats, els partits més votats hagueren de cercar suports per tal que llur candidat fora investit president. Tot i que els consellers d'UN donaren els seus vots a De Rocca Serra, aquest no va voler acceptar-los, i dimití immediatament després de ser investit. Ange Santini, de la UMP, fou nomenat president poc després, i la dreta estengué de nou el seu domini en la política corsa una legislatura més.

1.3. La recessió a Còrsega

Còrsega, una regió històricament molt empobrida dins el context francés, gaudí d'un accelerat creixement econòmic durant els primers anys del segle XXI. A despit que l'any 2000 l'illa només representava el 0,3 del PIB de la França metropolitana, i que el seu PIB per càpita se situava més d'un 20% per sota que la mitjana estatal (CIRCABC, 2004), l'economia corsa va créixer un 33% més ràpid que la resta de França en la primera dècada de 2000 (DG IPOL, 2013). Com a resultat, l'illa deixà de ser la regió més pobra de la França metropolitana en 2007, i aquest auge no s'aturà amb l'esclat d'una crisi global que a Còrsega es feu notar amb força retard.

En efecte, mentre que la major part dels territoris de la UE entraren en recessió entre els anys 2008 i 2009 (vegeu taula 6.3), l'estructura econòmica corsa, acusadament terciaritzada, es demostrà especialment resistent als embats de la

crisi financera global (DG IPOL, 2013). L'any 2009, i contravenint la tendència global, Còrsega fou una de les poques regions europees que va créixer econòmicament, i el seu PIB assolí el 90% de la mitjana europea l'any següent (DG IPOL, 2013). En paral·lel, la taxa d'atur de la regió, per sobre de la del conjunt de França i de la UE en 2007, se situà per sota tres anys després (vegeu taula 6.3).

Fou arran de l'alentiment econòmic europeu causat per la crisi de deute sobirà quan Còrsega experimentà una desacceleració econòmica important. L'economia regional patí llavors una caiguda del turisme i del sector de la construcció que contribuí al declivi econòmic de l'illa durant els anys següents, i que no es capgirà fins a 2015 (INSEE, 2012; 2013; 2014d; 2015). Tanmateix, cal destacar que la taxa d'atur de la regió es reduí més de 2 punts percentuals durant el període 2007-2015 (vegeu taula 6.3).

Taula 6.3. Efectes econòmics i socials de la recessió a Còrsega, França i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Còrs.	2,6	2,4	3,4	2,4	4,6	–	–	–	–
França	2,4	0,3	-2,9	1,9	2,2	0,3	0,6	1	1,1
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Còrs.	11,1	7,9	–	6	–	7,9	12,3	9,8	8,5
França	8	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Font: https://ec.europa.eu/eurostat/

1.4. Resultats a curt termini (2010-2015)

1.4.1. Sistema de partits: victòria del centreesquerra

Tal com acabem de veure, Còrsega encara no estava patint, l'any 2010, els efectes de la crisi global. En conseqüència, la situació econòmica i social en què se celebraren les eleccions regionals franceses d'aquell any fou substancialment

diferent a l'illa que a la resta del país. En realitat, el context polític cors estigué marcat per dinàmiques més aviat alienes al clima francés general, com ara la divisió entre els diversos blocs polítics de l'illa.

La dreta, clarament derrotada en els comicis regionals franceses d'aquell any (vegeu cap. III, 3.1), resultà també perjudicada a Còrsega. La causa de la seua derrota a l'illa, però, fou fonamentalment la unió de l'esquerra i l'ascens dels autonomistes. Per bé que Majorité présidentielle (MP), primera llista de dreta i liderada per De Rocca Serra, esdevingué l'opció més votada en la primera ronda, la unió dels partits progressistes en la segona permeté que la candidatura d'esquerra fora finalment la més votada (vegeu taula 6.4). Els dissidents del PRG, liderats per Giacobbi, foren, al seu torn, la força progressista que aplegà més suports en la primera volta (vegeu taula 6.4). La suma dels sufragis obtinguts per les dues llistes autonomistes, la independentista CL i la més moderada FaC, coalició entre Inseme per a Corsica i el PNC, fou major que l'obtinguda per MP (vegeu taula 6.4). Fet i fet, els autonomistes corsos aconseguiren un resultat, fins aquell moment, històric. És significatiu assenyalar que el Front national (FN), que en aquells comicis ressorgí a la França metropolitana, restà novament sense representació en l'Assemblea de Còrsega. La transformació del sistema de partits cors resultant d'aquestes eleccions queda palesada en la minva del nombre de partits rellevants.

A despit que el nombre d'abstencionistes en aquesta convocatòria superà al de la seua homòloga de cinc anys enrere (vegeu taula 6.4), a Còrsega s'enregistrà la xifra més alta de participació. Els electors corsos, que generalment no veuen aquests comicis com unes eleccions de segon ordre (Gougou & Labouret, 2010), donaren un altre cop, una mostra de la singularitat política de la regió.

D'entre les formacions que entraren a l'Assemblea per primer cop, dues foren de nova creació: el Front de gauche (FDG), d'àmbit estatal i fundat en 2008 (sobre aquest partit, consulteu cap. IV, 1.5.1) i CL, partit nascut en 2009 que

aplegava militants de diverses formacions nacionalistes i independentistes (Fazi, 2015).

Taula 6.4. Eleccions territorials a Còrsega 2010

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (51)**
FDG (Bucchini)	10,02 (+3,4)	36,62	24[2] (=)
PRG(d)[1], PS (Giacobbi)[2]	15,48 (+5)		
CSD (Renucci)	6,64 (+0,84)		
PRG (Zuccarelli[3])	8,05 (-4,91)		
MP (De Rocca Serra)	21,34 (+6,75)	27,65 (+2,6)	12 (-3)
FaC (Simeoni)	18,40 (+6,26)	25,89 (+8,55)	11 (+3)
CL (Talamoni)	9,36	9,85	4
% Abstenció		30,99 (+5,96)	–
Nous partits	PG (PAE), CL (PRNSE)		

Font: https://www.interieur.gouv.fr/; [1]Candidat en la 2a volta; [3]PRG(d)- PS 8, PCF 6, PRG 3, CSD 3

1.4.2. Governamentals: tomb en l'Assemblea i en el Consell Executiu

Giacobbi fou elegit en tercera votació president del cinqué Consell Executiu cors. Els components del nou Consell foren quatre membres de les forces integrats en la llista d'esquerra i altres tres sense adscripció partidista (vegeu taula 6.5). Per primer cop i des que es creà, doncs, l'òrgan executiu de Còrsega restà en mans progressistes. L'any 2014 Giacobbi abandonà el PRG i s'integrà a Divers gauche (DVG).

Aquest Consell fou incongruent amb el govern francés format per la UMP fins a maig de 2012 (els conservadors eren en l'executiu estatal des de 2007), i a partir de llavors, amb el del socialista Hollande (però, un membre del PS fou integrat en el Consell Executiu cors).

Taula 6.5. Consell Executiu de Còrsega 2010-2015

Consell	President	Components	Alternança	Congruència
V	PRG(d)	PRG(d) (3), CSD (1), PS (1), Altres (3)	Majorista (abans UMP)	Incongruència

Font: https://www.isula.corsica/

1.4.3. Estructurals: reforma territorial

Cap a les darreries del mandat de Giacobbi, el llavors president francés, François Hollande (PS), anuncià el seu projecte de reorganització territorial de França (vegeu cap. III, 3.1). El projecte tingué importants repercussions a l'illa, puix que contemplava fer efectiva la proposta de 2003 per crear una única Col·lectivitat de Còrsega mitjançant la fusió de l'entitat local de Còrsega i els departaments de la Còrsega Alta i la Còrsega del Sud. El projecte preveia el manteniment dels seus òrgans principals (Assemblea i Consell Executiu). La proposta fou aprovada en l'Assemblea corsa el desembre de 2014 per 42 vots de 51, comptant amb el suport del Govern.

1.5. Resultats a mitjà termini (2015-2017)

1.5.1. Sistema de partits: auge autonomista

Les eleccions regionals franceses de desembre de 2015 foren les primeres amb la nova configuració territorial, adoptant així un caràcter fundacional per a les regions de nova creació (per exemple, vegeu cap. IV, 1.5.1). També estigueren marcades per la victòria del centredreta i l'auge del FN en els comicis departamentals del mes de març, i la victòria de la dreta en les europees de maig (vegeu cap. III, 3.1).

En un context d'augment de l'abstenció, els autonomistes guanyaren les eleccions territorials corses per primera vegada en la història. Tot i que la de Giacobbi fou —per un petit marge— la llista més votada en la primera volta, la unió entre FaC i CL en la segona, anomenada Pè a Corsica i encapçalada per

Simeoni (FaC), permeté als autonomistes superar les llistes de centredreta i centreesquerra que havien dominat la política corsa fins llavors (vegeu taula 6.6). La unió de la llista De Rocca Serra, al capdavant de Divers droite (DVD), Les républicains (LR), Union des démocrates et indépendants (UDI) i el Comité central bonapartiste (CCB) en la segona volta fou la tercera en percentatge de vots (vegeu taula 6.6). La quarta llista en superar el llindar electoral fou la del FN, que irrompé en l'assemblea corsa, per primer cop, amb quatre escons (vegeu taula 6.6).

UDI (sobre aquest partit, consulteu cap. IV, 1.5.1) i Ensemble!, coalició de petits partits d'esquerra nascuda en 2013 (L'Humanité, 2013), foren les formacions de nova creació que assoliren representació en l'Assemblea per primera vegada.

Taula 6.6. Eleccions territorials a Còrsega 2015

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (63)**
PG, PCF, Ensemble! (Buccini[1])	5,56 (-4,46)	28,49 (-8,13)	12[2] (-12)
DVG (Giacobbi)	18,42 (+2,94)		
FN (Canioni)	10,58 (+6,42)	9,09	4
DVD (De Rocca Serra[3])	12,70 (-8,64)	27,07 (-0,58)	11
LR, UDI, CCB (Rossi)	13,17		
FaC (Simeoni[4])	17,62 (-0,78)	35,34	24[4]
CL (Talamoni)	7,73 (-1,63)		
% Abstenció	40,34 (+2,73)	32,97 (+1,98)	–
Nous partits	UDI (PAE), Ensemble! (PAE)		

Font: https://www.interieur.gouv.fr/; [1]Candidat en la 2a volta; [2]PE-PCF- Ensemble! 3 (-3), DVG 7 (-1); [3]Candidat en la 2a volta; [4]FaC 16 (+5), CL 8 (+4); [5]Calculat amb els resultats de la 1a volta

1.5.2. Governamentals: ascens dels nacionalistes corsos al Consell

Gràcies als resultats obtinguts en les urnes, Simeoni esdevingué el primer president autonomista del Consell Executiu cors. La substitució de l'antiga elit governant per part de les forces autonomistes impulsà una alternança majorista

en el Consell Regional (Mair, 1996), que estigué integrat per cinc membres de FaC, dos de CL i un d'independent (vegeu taula 6.7).

L'executiu de Simeoni fou incongruent amb el govern francés del PS format en maig de 2012, i també amb el que formà La République en marche (LREM) cinc anys després.

Taula 6.7. Consell Executiu de Còrsega 2015-2017

Consell	President	Components	Alternança	Congruència
VI	FaC	Altres (1), FaC (5), CL (2)	Majorista (PRG(d), CSD, PS)	Incongruència

Font: https://www.isula.corsica/

1.5.3. Estructurals: cap a la Col·lectivitat de Còrsega

Poc després de constituir-se el nou executiu cors, el govern francés aprovà la segona llei de la seua reforma territorial (vegeu cap. III, 3.1). Aquesta legislatura, que finalitzà a les darreries de 2017, fou de preparació per a la creació de la col·lectivitat única que havia de fer-se efectiva en gener de 2018. Es tractà, doncs, d'una legislatura de caràcter pràcticament transitori.

1.6. Resultats a llarg termini (2017-2020)

1.6.1. Sistema de partits: un altre ascens autonomista

Els comicis territorials de desembre de 2017 serviren d'avantsala de la creació de la nova col·lectivitat. A partir d'aquesta, l'Assemblea passaria a tenir 63 membres, i el Consell Executiu, 11. Les eleccions no comptaren amb la participació dels històrics líders De Rocca Serra i Giacobbi (aquest darrer va ser condemnat per corrupció en gener de 2017). Endemés, foren les primeres eleccions sense el PRG. De fet, la xifra de llistes que hi van concórrer fou la més baixa en aquest tipus de convocatòries. El centreesquerra no va presentar candidatura.

Els comicis resultaren en un èxit aclaparador dels autonomistes, reforçats des de l'ascens de Simeoni en les darreres eleccions. La llista del president eixint aplegà, sota la marca Pè a Corsica, a FaC, CL i el PNC, unió que empentà els nacionalistes i els independentistes corsos a la primera posició tant en la primera com en la segona volta (vegeu taula 6.8). En canvi, la caiguda de les forces que havien dominat Còrsega durant el darrer segle fou molt significativa. La suma dels vots de les dues candidatures de centredreta, LR-CCB i DVD, restà lluny de la suma de sufragis assolits per la candidatura de Simeoni en ambdues voltes (vegeu taula 6.8). Destaca, també, l'entrada de LREM (sobre aquest partit, consulteu cap. III, 3.1), que obtingué, si fa no fa, el mateix resultat que la segona candidatura de centredreta (vegeu taula 6.8). Aquest fou l'únic partit de nova creació que assolí representació en l'Assemblea.

Els resultats d'aquests comicis palesaren la crisi de les famílies i xarxes que havien dominat Còrsega llargament (Fazi, 2018). La victòria dels autonomistes s'explicaria, en aquest sentit, per la desintegració dels vincles tradicionals entre els actors polítics dominants i els electors, i l'encert dels autonomistes a catalitzar votants desenganyats amb el vell sistema. Els autonomistes també van traure profit, però, del gran augment de l'abstenció (vegeu taula 6.8), que perjudicà molt especialment les forces tradicionals (Fazi, 2018).

Taula 6.8. Eleccions territorials a Còrsega 2017

	% Vots 1a volta	**% Vots 2a volta**	**Escons (51)**
LR, CCB (Bozzi)	12,77	12,57	6 (-5)
DVD (Mondoloni)	14,97	18,29	10
LREM (Orsucci)	11,26	12,67	6
FaC, CL, PNC (Simeoni)	45,36	56,46	41
% Abstenció	47,90 (+7,56)	47,41 (+14,44)	–
Nous partits	LREM (PAE)		

Font: https://www.interieur.gouv.fr/; [1]FaC 17, CL 10, PNC 7

1.6.2. Governamentals: segona etapa de Simeoni (Pè a Corsica)

Simeoni fou novament investit com a màxim dirigent del Consell Executiu de l'illa. Fou, d'aquesta manera, el primer president de la nova Col·lectivitat de Còrsega. Aquest nou Consell Executiu estigué integrat per quatre membres de FaC, tres del PNC, dos de CL i un d'independent. Atés que el PNC era un partit integrant a FaC durant la darrera legislatura, el fet que tres membres d'aquesta formació entraren ara en el Consell Executiu amb les sigles del PNC i no en les de FaC no alterà la composició governamental, que va ser de tall continuista amb respecte de l'anterior.

El nou executiu de Simeoni va ser incongruent amb el govern central del PS i amb el que formà LREM en maig d'aquell any.

Taula 6.9. Consell Executiu de Còrsega 2018-2020

Consell	President	Components	Alternança	Congruència
I[1]	FaC	FaC (4), PNC (3), CL (2), Altres (1)	No	Incongruència

Font: https://www.isula.corsica/; [1]Primer Consell Executiu de la Col·lectivitat de Còrsega

1.6.3. Estructurals: nova Col·lectivitat i noves demandes autonomistes

Poc després de la celebració dels comicis de desembre de 2017 va nàixer la nova Col·lectivitat de Còrsega prevista en la Llei NOTRe de 2015. A principis de 2018 aquesta ja era una realitat.

Davant l'èxit dels nacionalistes corsos, la seu del president francés declarà immediatament la inviabilitat de qualsevol projecte independentista (L'elisi, 2017, a: Alekseeva, 2018, p. 38). Les forces de l'Executiu regional, per la seua banda, reclamaren un increment de l'autogovern, a més d'una menció especial a Còrsega en la Constitució francesa. En aquest sentit, el mateix portaveu de l'Assemblea, Jean-Guy Talamoni (CL), exhortà el govern central a iniciar negociacions sobre l'autonomia, tot preveient protestes als carrers en cas que les autoritats franceses

se'n negaren. En efecte, milers de corsos es manifestaren per exigir al govern francés una major autonomia abans que el president de la República visitara l'illa en febrer de 2018. Cal notar, però, que la demanda autonomista no incloïa una reivindicació secessionista (Le Monde, 2018). El President Macron, que visità l'illa uns dies després de les protestes, negà la possibilitat de cap canvi constitucional per modificar l'estatus de Còrsega, i també rebutjà l'oficialitat de la llengua corsa. Nogensmenys, Macron es mostrà favorable a una eventual transferència de noves competències a les autoritats regionals.

Fou al llarg d'aquesta legislatura que esclatà, a principis de 2020, la crisi generada per la Covid-19.

1.7. Balanç

Còrsega experimentà un canvi polític notable durant els anys posteriors a la crisi global de 2008. Aquest canvi prengué forma amb l'auge i posterior consolidació de l'autonomisme en el seu sistema de partits i en el govern regional. L'auge de l'autonomisme anà en sintonia amb l'empenta que diversos moviments nacionalistes i independentistes estaven assolint arreu de la UE durant aquells anys. Alhora, la regió experimentà una transformació polític-administrativa important a conseqüència d'una iniciativa estatal que fou validada per les elits regionals.

Sistema de partits. Els resultats de les eleccions a curt termini (2010) atorgaren la victòria, per primer cop, a l'esquerra. Les forces autonomistes, a més, assoliren un major suport electoral que la llista de dreta. L'auge dels autonomistes es confirmà a mitjà termini (2015), quan els partits integrats en aquell bloc esdevingueren l'opció més votada per primera vegada en la història de l'illa, i ho tornaren a ser a llarg termini (2018). L'impuls dels autonomistes en les urnes fou acompanyat, alhora, d'un constant increment de l'abstenció, un dels principals efectes electorals a Còrsega durant el període analitzat. Al llarg d'aquest període irromperen en l'assemblea corsa cinc partits de nova creació. Entre aquestes, el

PG, Ensemble!, UDI i LREM foren d'àmbit estatal, i CL de caràcter autonomista. CL i el PG emergiren en 2010, Ensemble! i UDI en 2013 i LREM en 2017.CL fou la formació de nova creació que assolí un major protagonisme durant l'etapa post recessió, tot accedint a posicions governamentals en 2015 i 2017.

Governamentals. Els resultats electorals de les primeres eleccions (2010) impulsaren els progressistes a posicions governamentals per primer cop en la història de la regió. Tanmateix, a mitjà termini (2015) es produí una nova alternança majorista en la Junta Regional, que ara passava a estar integrada exclusivament per formacions autonomistes. Aquestes es mantingueren en l'òrgan executiu de la regió a llarg termini (2018). L'arribada dels autonomistes al govern cors marcà l'inici d'una nova etapa en la política regional, que deixà enrere l'històric lideratge polític dels clans. D'altra banda, tots els executius corsos formats durant el període analitzat foren incongruents amb els diversos governs francesos.

Estructurals. Un dels resultats polítics més importants de la recessió a França fou la decisió del govern central de modificar l'organització territorial de l'Estat. Aquest projecte preveia la creació de la Col·lectivitat de Còrsega mitjançant la fusió de l'entitat local de Còrsega i els departaments de la Còrsega Alta i la Còrsega del Sud. El projecte comptà amb el suport de les autoritats corses, i tirà avant. Més enllà d'això, les elits autonomistes instal·lades en el govern regional des de 2015 realitzaren algunes demandes d'increment de l'autogovern regional que, però, no foren atestes pel govern central.

Taula 6.10. Resultats polítics de la recessió a Còrsega

	Previ (2004-2010)	**Curt termini (2010-2015)**	**Mitjà termini (2015-2017)**	**Llarg termini (2017-2020)**
Sistema de partits				
Llista més votada	UMP	PRG(d)	Pè a Corsica	Pè a Corsica
Nous partits	–	CL (PANE) PG (PAE),	Ensemble! (PAE) UDI (PAE),	LREM (PAE)
Abstenció[1]	25,03	30,99 (+5,96)	32,97 (+1,98)	47,41 (+14,44)
Govern				
Alternança	UMP	Majorista (PRG(d)-CSD-PS)	Majorista (FaC-CL)	No (FaC-PNC-CL)
Congruència	Parcial des de 2007 (UMP gov. central)	Incongruència	Incongruència	Incongruència
Estructurals				
Territorial	–	No	No	No
Autogovern	–	Descentralització i reforma	Preparació Col·lectivitat de Còrsega	Creació Col·lectivitat de Còrsega

Font: elaboració pròpia

Taula 6.11. Partits polítics de Còrsega

Partit	**Àmbit territorial**
RPR: Rassemblement pour la République	PAE
CCB: Comité central bonapartiste	PANE
CL: Corsica Libera	PANE
CSD: Corse social-démocrate	PANE
DVD: Divers droite	–
DVG: Divers gauche	–
LR: Les Républicains	PAE
FaC: Femu a Corsica	PANE
FN: Front national	PAE
Ensemble!: Ensemble! Mouvement pour une alternative de gauche, écologiste et solidaire	PAE
LREM: La République en marche	PAE
MP: Majorité présidentielle	PAE
Pè a Corsica	PANE
PCF: Parti communiste français	PAE
PG: Parti de gauche	PAE
PNC: Partitu di a Nazione Corsa	PANE
PRG: Parti radical de gauche	PAE
PS: Parti socialiste	PAE
UDF: Union pour la démocratie française	PAE
UDI: Union des démocrates et Indépendants	PAE
UMP: Union pour un mouvement populaire	PAE
UN: Unione Naziunale	PANE

Font: elaboració pròpia

2. Catalunya

2.1. Introducció

2.2.1. Marc legal i institucional

Catalunya fou la primera regió espanyola en accedir a un govern provisional després de la mort del dictador Franco. Aquest govern se'n resultà de l'acord entre el govern central d'Unión de Centro Democrático i l'històric dirigent català Josep Tarradellas després de les eleccions de 1977, prèvies a la Constitució democràtica (González Martínez, 2016). Com a resultat de l'empenta autonomista, l'Estatut d'Autonomia català també fou el primer a aprovar-se, servint de referència per a la resta d'estatuts (Llei orgànica 4/1979). Juntament amb els del País Basc, Galícia i Andalusia, el de Catalunya fou un dels estatuts sancionats per la via ràpida (Aja, 2014b). La revisió de l'Estatut autonòmic de 2006, que tingué importants repercussions polítiques i socials, inclogué, en el seu preàmbul, la consideració de Catalunya com una "realitat nacional". Catalunya està subdividida en les províncies de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona, que són les seues circumscripcions electorals (EAC, 2006: quarta disposició transitòria). De més a més, Catalunya compta amb una comarca autònoma, la Vall d'Aran (Llei 16/1990, 1990). La capital de la regió és a la ciutat de Barcelona (EAC, 2006: art. 10).

Catalunya està institucionalment constituïda per la Generalitat, hereva simbòlica de la Diputació del General, òrgan polític del Principat de Catalunya creat el 1369. La Generalitat està integrada, principalment, pel Parlament, el Govern i el president (EAC, 2006: art. 2). El Parlament representa el poble català i assumeix la potestat legislativa (EAC, 2006: art. 55). Està format per un mínim de 100 diputats i un màxim de 150, triats per un període de quatre anys (EAC, 2006: art. 56). El Parlament elegeix el president, que és reposable davant d'aquest. El president té reservada la direcció de la Generalitat i del Govern, òrgan executiu de la Generalitat, i que té potestat reglamentària. El president nomena els consellers que l'integren (EAC, 2006: art. 69). Altres institucions de la Generalitat són el Consell de Garanties Estatutàries, El Síndic de Greuges, la

Sindicatura de Comptes i la regulació del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (EAC, 2006: arts. 76 a 82).

L'Estatut català compta amb algunes singularitats que el diferencien d'altres estatuts autonòmics. Aquestes són: el reconeixement del català com a llengua pròpia i oficial junt amb el castellà, el de l'aranés com a llengua pròpia de la Vall d'Aran i que és oficial a la regió, el reconeixement del dret civil, una policia pròpia i la capacitat del president per convocar eleccions (EAC, 2006: arts. 6, 129 i 67).

2.1.1. Context polític

Catalunya compta amb una llunyana tradició autonomista. El catalanisme, nascut a mitjan segle XIX com a moviment de recuperació lingüística i cultural (La Renaixença), inclogué ben aviat reivindicacions polítiques. El primer catalanisme polític estigué format, fonamentalment, pel republicanisme progressista federal (Pich, 2002; 2008) i pel conservadorisme (Ramisa, 1985). El catalanisme polític esdevingué majoritari a partir de 1900, tot articulant diversos partits (Lliga Regionalista, Partit Republicà Català, Estat Català), i en 1914 aconseguí la creació de la Mancomunitat de Catalunya, institució de caràcter administratiu que contenia una forta càrrega simbòlica. Tanmateix, la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930) clausurà la Mancomunitat i prohibí les manifestacions catalanistes. El catalanisme experimentà un nou auge durant la II República (1931-1939), el qual prengué forma amb la creació de nous partits, com ara Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) (Culla, 2013; Ivern, 1989), l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia i la restauració parcial del Parlament en 1932. El president català Lluís Companys arribà a proclamar l'estat català en 1936, episodi que comportà greus conseqüències polítiques. La dictadura del general Franco (1939-1976) suspengué l'autonomia catalana, tornà a centralitzar l'estat espanyol i perseguí qualsevol manifestació autonomista.

És en l'oposició al franquisme de la dècada de 1960 quan naix el catalanisme modern com un moviment progressista i democratitzador en defensa de l'Estatut

d'Autonomia, l'amnistia per als presos polítics i la llibertat (Guibernau, 2013). Durant la Transició sorgiren noves formacions en aquest espai, destacant-hi Convergència Democràtica de Catalunya (CDC) (Culla, 2001; Marcet, 1984). Amb el naixement de la democràcia, Catalunya configurà un sistema de partits força regionalitzat. Des de llavors, Convergència i Unió (CIU), aliança catalanista de centredreta formada per CDC i Unió Democràtica de Catalunya (Barberà, 2011; Barrio, 2009; Barrio & Barberà, 2011), esdevingué el principal partit polític de la regió. El catalanisme, que tradicionalment havia estat un moviment força transversal, evolucionà cap a posicions independentistes en la dècada de 2000 (Bartomeus, 2015). Actualment, existeix a Catalunya un ampli ventall de PANE, entre els quals destaquen Junts per Catalunya (Junts), ERC i la Candidatura d'Unitat Popular (CUP). El catalanisme, a més, és present de manera difusa en l'ideari d'altres partits.

La competència electoral a la Catalunya actual s'estructura en les dimensions esquerra-dreta i centre-perifèria. Aquesta estructura ha configurat un sistema de partits més fragmentat que l'espanyol, amb una especial incidència de PANE (Colomer, 1985; Rico & Liñeira, 2014). Tradicionalment, els catalans s'han tendit a mobilitzar en les eleccions generals més que no en les autonòmiques (Liñeira & Vallès, 2014). Relacionat amb això, un altre fenomen destacat dels electors catalans és el vot diferencial segons el tipus de comicis (Riba, 2000), principalment amb un intercanvi de votants entre CiU i el Partit dels Socialistes Catalans (PSC), partit federat amb el PSOE (Colomé, 1990; Roller & Van Houten, 2003).

2.2. Antecedents

2.2.1. Breu recorregut electoral i polític

Des de les primeres eleccions democràtiques i fins a la dècada de 2010, el sistema polític català estigué dominat per CiU i el PSC. CiU, amb Jordi Pujol al capdavant, guanyà totes les eleccions d'aquell període, llevat les de 1999 i 2003, quan fou

superat pel PSC. Els socialistes, a més, foren el primer partit de l'oposició fins a l'any 2003. En 2006 s'encetà una transformació del sistema de partits català amb l'entrada de Ciutadans (Cs) (sobre aquest partit, consulteu cap. III, 3.1) al parlament autonòmic (Bartomeus, 2015).

Taula 6.12. Llista més votada i govern autonòmic a Catalunya en el període 1980-2006

	1980	**1984**	**1988**	**1992**	**1995**	**1999**	**2003**	**2006**
Llista	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	PSC	PSC	CiU
Govern	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	CiU	PSC-ERC-ICV	PSC-ERC-ICV

Font: https://web.gencat.cat/

Durant la seua etapa en el govern de la Generalitat, CiU desenvolupà un procés de construcció nacional fonamentat en l'impuls de la llengua i identitat catalanes (Colomer, 2017). La formació en 2003 del govern progressista de PSC-ERC-Iniciativa Catalunya Verds (ICV), conegut com el tripartit, comportà la primera alternança en la història de la Generalitat (Davis, 2004). El nou executiu, encapçalat per Pasqual Maragall (PSC), canvià les prioritats de l'acció de govern, passant de la construcció de la nació a l'èmfasi en la dimensió institucional. Concretament, el nou govern tractà de reforçar l'autonomia catalana dins una Espanya federal per via d'un nou Estatut d'Autonomia (Colomer, 2017).

El procés de redacció del nou Estatut fou molt costós. En una primera etapa, i només després de llargues negociacions, el parlament català aprovà un esborrany —sols hi votà en contra el Partit Popular de Catalunya (PPC), delegació catalana del PP— per presentar-lo a les Corts Generals. Malgrat que l'esborrany generà discrepàncies entre membres del PSOE i el PSC, aquest fou validat en les Corts Generals. Posteriorment, l'Estatut fou plebiscitat a Catalunya[67], entrant finalment en vigor l'agost de 2006 (Llei orgànica 6/2006). Disconforme amb la

[67] El referèndum no suscità un ampli interés entre els catalans. Només hi participà el 49,4% de la població (IDESCAT, 2006).

reforma, el PP la portà al Tribunal Constitucional, decisió que incrementà la crispació política.

2.2.2. Legislatura 2006-2010: problemes amb el nou Estatut

La legislatura iniciada l'any 2003 finí de manera anticipada en 2006. El President Maragall decidí convocar eleccions en novembre d'aquell any a causa de la crisi generada per la reforma de l'Estatut. Maragall no es presentà, sent substituït per José Montilla. Els resultats dels comicis foren desfavorables a les principals formacions del govern tripartit, PSC i ERC. El partit més beneficiat pel desgast del tripartit fou CiU (vegeu taula 6.13), tot i que obtingué menys vots que en 2003. D'altra banda, destaca el resultat de Cs, que irrompé al parlament català amb tres escons (vegeu taula 6.13). Aquesta fou la primera entrada d'una nova força política al Parlament des de 1988.

Taula 6.13. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2006

	% Vots	**Escons (135)**
CiU	31,5	48
Cs	3,0	3
ERC	14,0	21
ICV	9,5	12
PPC	10,7	14
PSC	26,8	37
% Abstenció	43,96	

Font: https://web.gencat.cat/

Malgrat que les forces del tripartit perderen un important suport electoral, mantingueren els escons suficients per formar un nou govern. Aquesta nova legislatura assistí a l'increment de les tensions polítiques a raó de les disputes per la reforma de l'Estatut. Com a conseqüència, la desafecció de part de la societat catalana devers les institucions espanyoles augmentà. Relacionat amb això, l'any 2009 se celebraren arreu de Catalunya nombroses consultes municipals sobre la

independència, de caràcter no vinculant, però envoltades d'un important contingut simbòlic (Guibernau, 2013).

Pràcticament quatre anys després d'haver-se aprovat, el Tribunal Constitucional emeté en 2010 la sentència sobre l'Estatut de 2006, que el limità àmpliament (Sentència 31/2010, 2010), tot anul·là un total de 14 articles i reinterpretant altres 23 preceptes[68]. Lluny d'afectar només l'autonomia catalana, la sentència pretenia establir doctrina constitucional sobre l'abast de l'estat de les Autonomies, així com explicitar diversos aspectes fonamentals sobre la concepció nacional de l'estat espanyol (Morales-Gálvez & Serrano, 2015, p. 9). La sentència, d'alt contingut polític, atacà també l'univers simbòlic català (per exemple, va negar l'expressió preferent del català i la referència a la nació catalana) (Aja, 2014a, p. 95).

La sentència del Tribunal Constitucional generà un fort rebuig entre la població catalana. L'associació de la societat civil Òmnium Cultural organitzà una manifestació contra la sentència amb el lema "Som una nació", que rebé el suport de tots els partits menys el PPC i Cs. L'èxit de la mobilització, de caràcter fortament independentista, i a la que assistí més d'un milió de persones, fou notable (El País, 2010c). En paral·lel, múltiples ajuntaments catalans es declararen moralment exclosos de la Constitució espanyola (Ara, 2010).

Cal significar que la sentència sobre l'Estatut es produí en un moment de crisi econòmica generada per la recessió de 2008. Dos fenòmens que, juxtaposats, acceleraren el clima de crisi generalitzada a Catalunya.

[68] El procés d'elaboració fou llarg i conflictiu, tot generant fortes discrepàncies entre els membres del tribunal. Aquests cometeren tota una sèrie d'erros que entorpiren el procés, com ara la filtració d'informació sobre les seues discussions a la premsa, les maniobres conspiradores entre alguns dels membres i la recusació d'un d'aquells a petició del PP a fi de modificar les majories (Aja, 2014a, p. 90-91).

2.3. La recessió a Catalunya

Catalunya era la regió amb major pes econòmic dins d'Espanya en 2008 (18,63%), seguida de poc per Madrid (18,10%). Durant la crisi, Catalunya demostrà una resistència econòmica només superada per la de Madrid (de fet, Madrid avançà econòmicament Catalunya en aquest període), gràcies especialment al seu teixit industrial (García & Montes, 2022).

L'economia catalana començà a deteriorar-se a partir del segon trimestre de 2008, i entrà definitivament en recessió en gener de 2009 (vegeu taula 6.15). En un principi, Catalunya fou una de les regions espanyoles més castigades per la crisi, puix que resultà especialment perjudicada pel declivi de la indústria i el pes que la construcció tenia en la seua economia (El País, 2008). Tot i que es produïren certes mostres de millora en 2010, Catalunya i Espanya entraren en una nova recessió l'any 2011 (vegeu taula 6.14). No fou fins a 2014, doncs, que tant la regió com la resta del país aconseguiren eixir definitivament de la recessió (vegeu taula 6.14).

Tal com mostra la taula 3, l'augment de l'atur durant el període 2008-2013 fou molt acusat, en paral·lel al context estatal i europeu. A la regió, els sectors de població més perjudicats per l'atur foren els menors de trenta-cinc anys (amb una davallada del -38,5% enfront del -3,7% de la resta), els estrangers (-23,8% en els comunitaris i -41,4% en els no comunitaris enfront del -12,8% en la resta) i els homes (-22% enfront del -10,8 de les dones) (PIMEC, 2016). Per sector econòmic, el de la construcció fou el que més treball destruí (-54,7%), seguit de la indústria (-28,7%), el sector primari (-15,8%) i aquells altres relacionats amb els serveis (6,8%) (PIMEC, 2016). Com a resultat de la crisi econòmica, el percentatge de persones en situació de risc de pobresa i exclusió s'incrementà progressivament entre 2007 i 2012 (vegeu taula 6.14). Tanmateix, cal fer notar que aquest percentatge augmentà de manera més moderada que no a la resta d'Espanya (vegeu taula 6.14).

La gravetat de la situació econòmica de Catalunya durant la recessió també queda reflectida en el deute públic de la regió, que durant el període 2007-2015 augmentà més de vint-i-cinc punts percentuals (vegeu taula 6.14). Fet i fet, Catalunya fou una de les regions espanyoles que enregistrà un major deute en termes relatius, i aquella que tingué el major en termes absoluts (El País, 2014b).

Taula 6.14. Efectes econòmics i socials de la recessió a Catalunya, Espanya i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Cat.	3,9	0,6	-3,3	0,3	-1,6	-2,9	-1,2	1,5	3,7
Esp.	3,6	0,9	-3,8	0,2	-0,8	-3	-1,4	1,4	3,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Cat.	6,5	8,9	16,2	17,7	19,2	22,5	23,1	20,3	18,6
Esp.	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Cat.	16,9	15,6	19,0	19,8	21,6	22,6	20,1	21,8	19,8
Esp.	23,3	23,8	24,7	26,1	26,7	27,2	27,3	29,2	28,6
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Deute[1]	7,8	10,0	12,8	17,7	22,2	27,1	30,3	33,0	35,5

Font: https://ec.europa.eu/eurostat/ i https://www.idescat.cat/

2.4. Resultats a curt termini (2010-2015)

2.4.1. Sistema de partits: enfonsament del tripartit (2010-2012)

Enmig de la crisi econòmica, i amb actives mobilitzacions de rebuig a la sentència del Tribunal Constitucional, el President Montilla convocà eleccions per a novembre de 2010. Juntament amb la crisi generada per l'Estatut, el comportament dels catalans estigué motivat per l'avaluació del govern central encapçalat pel PSOE, que en aquells moments estava aplicant mesures força impopulars per fer front a la crisi econòmica (vegeu cap. III, 3.2).

El PSC resultà el gran damnificat d'unes eleccions que certificaren l'enfonsament del govern tripartit. CiU, liderada per Artur Mas, n'eixí força

beneficiada, tornant a ser la formació més votada en les eleccions catalanes (vegeu tala 6.15). De fet, el seu avantatge amb respecte del PSC fou més gran que en cap altre dels comicis precedents (Rico, 2012, p. 226). Cs mantingué els resultats de quatre anys enrere (vegeu taula 6.15). Destaca també l'entrada de Solidaritat Catalana per la Independència (SI) al parlament autonòmic amb quatre escons (vegeu taula 6.15), partit d'orientació independentista i transversal fundat poc després de la sentència del Tribunal Constitucional (El Punt Avui, 2010). Juntament amb la caiguda de forces del tripartit, la reducció de l'abstenció fou un altre indicador de la insatisfacció dels catalans amb la política estatal (Rico, 2012, p. 225).

Taula 6.15. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2010

	% Vots	**Escons (135)**
CiU	38,43 (+6,93)	62 (+14)
Cs	3,39 (+0,39)	3 (=)
ERC	7,00 (-7,00)	10 (-11)
ICV	7,37 (-2,13)	10 (-2)
PPC	12,37 (-1,67)	18 (+4)
PSC	18,38 (-8,42)	28 (-9)
SI	3,29 (+3,29)	4 (+4)
% Abstenció	41,22 (+2,74)	
Nous partits	SI (PANE)	

Font: https://web.gencat.cat/

2.4.2. Governamentals: CiU torna al govern de la Generalitat (2010-2012)

Malgrat que CiU no assolí la majoria absoluta, Mas fou investit president de Catalunya gràcies a l'abstenció del PSC en la segona votació en el Parlament. El nou executiu de CiU, que governà en minoria, estigué format per nou consellers de l'aliança (set de CDC i dos d'UdC) i quatre d'independents (vegeu taula 6.16).

Aquest govern autonòmic va ser incongruent amb el govern central format pel PSOE fins a desembre de 2011, i pel del PP a partir de llavors.

Taula 6.16. Govern català 2010-2012

Legislatura	President	Components	Alternança	Congruència
IX	CiU (CDC) (CiU –UdC– vicepresidència)	CiU (9), Altres (4)	Majorista (abans PSC, ERC, ICV)	Incongruència

Font: https://web.gencat.cat/

2.4.3. Estructurals: increment del descontentament social (2010-2012)

El mandat del President Mas fou determinat des de l'inici per l'exigència del govern central (PSOE) d'aplicar una retallada pressupostària superior al 10%. Amb aquest objecte, el de Catalunya va ser el primer govern autonòmic que implementà una agenda sistemàtica de retallades, tot encapçalant la bandera de l'austeritat (Rico & Liñeira, 2014). Les retallades suscitaren nombroses manifestacions contra el govern de CiU, que aplegaren sectors socials ben diversos. Poc després, les protestes augmentaren amb la creació del moviment 15-M (vegeu cap. III, 3.2), que a Catalunya esperonà nombroses mobilitzacions de gran impacte, des de manifestacions fins a vagues (Antentas, 2013).

En paral·lel, l'independentisme experimentà un auge ben significatiu com a resultat del canvi del comportament de la població, que des de la sentència del Tribunal Suprem girà devers posicions més independentistes (Bartomeus, 2015, p. 8). En el marc del tradicional ressentiment català cap a les institucions polítiques espanyoles, aquest auge del secessionisme pot ser entés com una manifestació particularitzada de la creixent insatisfacció per la crisi econòmica (Rico & Liñeira, 2014, p. 273). Des del 15-M contemplaren amb ambivalència l'auge del moviment independentista, ja que si bé és cert que reconeixien el seu potencial democràtic, d'altra banda temien que l'anhel secessionista desactivara el conflicte social (Antentas, 2013).

Entretant, la tensió entre les autoritats catalanes i centrals augmentà. Tot i que CiU negocià amb el govern del PSOE una millora fiscal per a Catalunya, l'arribada del PP de Mariano Rajoy al govern central en 2011 (vegeu cap. III, 3.2) frenà les seues expectatives. A partir d'ací, la relació entre la Generalitat i les

autoritats centrals es deteriorà molt. El clima empitjorà encara més quan, atesa la greu situació econòmica per la qual travessava la regió, l'executiu català s'adherí al fons de rescat del govern central, seguint els passos del País Valencià i Múrcia (El Mundo, 2012).

En aquest context, l'11 de setembre de 2012, dia de la regió (Diada), es produí una manifestació històrica a favor de la independència. Aquesta fou multitudinària, i aplegà bona part dels partits catalans (El Punt Avui, 2012). L'endemà mateix de la Diada, Mas anuncià un "procés de transició nacional" que en la seua primera etapa havia de materialitzar-se en la creació d'estructures d'estat (CCMA, 2012). Pocs dies després, Mas es reuní amb Rajoy per demanar-li una autonomia fiscal plena per a Catalunya. Aquest negà rotundament la proposta, però a canvi oferí a Mas una revisió del sistema de finançament espanyol a finals de 2013, que aquell rebutjà. En aquesta tessitura, el president català tractà d'aprofitar el clima de descontent entre la població per frenar la mala tendència de CIU en les enquestes, producte de la seua gestió de la crisi i les acusacions de corrupció que planaven sobre el partit, i convocà eleccions anticipades per a novembre d'aquell mateix any. Al seu torn, el parlament català aprovà una resolució on exhortava el Govern a celebrar una consulta sobre la independència just després de les eleccions (Ara, 2012).

2.4.4. Sistema de partits: majoria pro consulta (2012-2015)

La contesa electoral de 2012 es produí després dels diversos comicis de 2011 que impulsaren el PP arreu d'Espanya (vegeu cap. III, 3.2), però que a Catalunya tingueren a CiU com a primera força a nivell municipal (Generalitat de Catalunya, 2011). El debat al voltant de la independència esdevingué element central de la campanya electoral. CiU se'n destacà tot proposant la celebració d'un referèndum d'autodeterminació. L'estratègia suposà un canvi radical en la trajectòria del partit, puix que mai havia adoptat postures independentistes (Martí, 2013; Rico & Liñeira, 2014). Aquest moviment provocà que els principals partits catalans es

posicionaren de manera clara sobre la independència per primera vegada (Rico & Liñeira, 2014, p. 263). En conseqüència, la competència partidista es configurà sobre la base de la divisió entre les formacions a favor de la consulta (CiU, ERC, ICV, SI i CUP), i aquelles que, altrament, s'hi oposaven (PPC i Cs). El PSC restà al bell mig d'aquestes dues posicions. Al seu torn, el govern espanyol també participà activament en la campanya electoral, prenent una ferma postura contra els partits nacionalistes i independentistes i alertant del perill d'una possible secessió (Guibernau, 2013, p. 389).

La participació en les eleccions assolí una xifra, fins aquell moment, rècord, i els partits sobiranistes aconseguiren una àmplia majoria (Rico & Liñeira, 2014). Tot i que CiU perdé un important nombre d'escons, la seua davallada va estar compensada per l'auge d'ERC (vegeu taula 6.17). Aquest auge permeté ERC de situar-se com a primer partit de l'oposició per primer cop, tot desbancant un PSC que obtingué la puntuació més baixa de totes les eleccions autonòmiques (Rico & Liñeira, 2014). Destaca, també, l'entrada de la CUP al Parlament amb tres escons, partit de caràcter independentista i anticapitalista (Barberà & Díaz, 2018) que rellevà SI com a formació secessionista *outisder*. Pel cantó anticatalanista, el PPC igualà pràcticament els resultats de 2010, mentre que Cs gaudí d'un considerable auge (vegeu taula 6.17). En definitiva, els resultats de les urnes mostraren l'existència d'un alineament ètnic del vot que es traduí en l'augment de la polarització al Parlament (Serrano & Bonillo, 2017).

Taula 6.17. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2012

	% Vots	Escons (135)
CiU	30,70 (-7,73)	50 (-12)
Cs	7,56 (+4,17)	9 (+6)
CUP	3,47	3
ERC	13,70 (+6,7)	21 (+11)
ICV	9,89 (+2,52)	13 (+3)
PPC	12,97 (+0,6)	19 (+1)
PSC	14,43 (-3,95)	20 (-8)
% Abstenció	32,24 (+8,98)	
Nous partits	CUP (PANE)	

Font: https://web.gencat.cat/

2.4.5. Governamentals: nou govern de CiU i crisi institucional (2012-2015)

El declivi de CiU no va impedir que Mas fora investit president de la Generalitat per segona vegada gràcies al suport d'ERC. El president formà un govern en minoria integrat per vuit conselleres de CDC, tres d'UdC i dos independents. Els consellers d'UdC se n'eixiren del Govern en juny de 2015, sent rellevats per membres de CDC.

La relació entre aquest govern autonòmic i el central (PP) va continuar sent incongruent.

Taula 6.18. Govern català 2012-2015

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
X	CiU (CDC) (vicepresidència CiU -UdC, substituït per CDC en 06/15-)	CiU (11), Altres (2)	No	Incongruència

Font: https://web.gencat.cat/

2.4.6. Estructurals: consulta no vinculant (2012-2015)

El segon mandat de Mas estigué fonamentalment orientat a fer efectiva la seua promesa de celebrar un referèndum sobre la independència abans no acabara la

legislatura. Amb aquesta finalitat, CiU i ERC acordaren l'anomenat "Pacte per la Llibertat" en què havia de sustentar-se la futura consulta. Poc després, el parlament català aprovà (amb els vots en contra del PSC, el PPC i Cs) una "Declaració de sobirania" que definí Catalunya com a "subjecte polític sobirà" (Resolució 5/X, 2013). Entretant, Mas i Rajoy es reuniren diversos cops a fi de discutir la possibilitat d'augmentar els recursos sota control català, a canvi que el govern autonòmic abandonara el seu pla sobiranista. Tanmateix, Mas anuncià en març de 2013 que, a falta de cap acord, continuava amb el seu projecte de referèndum (Burg, 2015). Aviat, el govern central va recórrer la declaració sobre el caràcter sobirà de Catalunya, i el Tribunal Suprem la suspengué de manera cautelar. En març de l'any següent la declarà finalment nul·la, tot al·legant que la sobirania rau només en el poble espanyol (Sentència 42/2014). Tanmateix, Mas no desistí en la seua estratègia, i acordà amb ERC la convocatòria del referèndum per al 9 de novembre de 2014. El Parlament català aprovà (amb l'oposició del PPC i Cs) la llei que havia de possibilitar-ho poc després (Llei 10/2014), i Mas signà el decret de la seua convocatòria (Decret 129/2014).

La consulta constava de dues preguntes: "Vol que Catalunya esdevingui un Estat?" i "En cas afirmatiu, vol que aquest Estat sigui independent?". Immediatament, el govern central acordà en Consell extraordinari els recursos d'inconstitucionalitat de diversos articles d'aquella iniciativa. El Tribunal Suprem les acceptà a tràmit en temps rècord, i suspengué cautelarment el decret de la consulta (Impugnació 5830-2014). Contravenint l'anunci del Tribunal Suprem, el govern català anuncià que el referèndum ja s'estava preparant. Tot amb tot, les autoritats catalanes no van preveure una consulta de caràcter vinculant. El mateix Mas, incidint en el seu caràcter simbòlic, la definí com un procés de participació extraoficial (Burg, 2015). La Diada d'aquell any, que aplegà prop d'1.800.000 manifestants, serví com a plataforma de pressió ciutadana perquè aquella consulta se celebrara (La Vanguardia, 2014).

El referèndum va tenir lloc el dia fixat. Hi participà el 37,02% de la població catalana, d'entre els quals la gran majoria (80,76%) votà "sí" a ambdues

preguntes (Generalitat de Catalunya, 2014b). La celebració de la consulta provocà que el fiscal general espanyol acusara Mas i a dos consellers més de diversos delictes (RTVE, 2014). Al seu torn, el president català proposà la creació d'una llista electoral de caràcter independentista i transversal per a les següents eleccions. Un cop assolida l'entesa entre CiU i ERC, Mas convocà les eleccions per a setembre de 2015. A manca de validesa legal per realitzar un referèndum legal, aquests comicis havien d'operar a manera de plebiscit *de facto* per la independència (Burg, 2015; Martí & Cetrà, 2016). El gir sobiranista de CDC comportà el seu trencament amb UDC, que se n'eixí del Govern. En juliol de 2015, CDC, ERC i les associacions Assemblea Nacional Catalana (ANC) i Òmnium Cultural pactaren una llista conjunta per presentar-se a les eleccions, batejada Junts pel Sí (JxSí). Liderada per Mas, JxSí proposà un full de ruta per a la independència unilateral en cas que les llistes secessionistes (JxSí i la CUP) obtingueren la majoria.

2.5. Resultats a mitjà termini (2015-2017)

2.5.1. Sistema de partits: el difícil plebiscit

Les eleccions de 2015 es produïren poc després dels comicis municipals i autonòmics espanyols de maig d'aquell any, que atorgaren la victòria al PP (vegeu cap. III. 3.2) i tingueren a CiU com a primera opció a Catalunya en les locals (Generalitat de Catalunya, 2015). En 2014, a més, les forces independentistes havien duplicat el seu suport electoral al Parlament Europeu amb respecte dels comicis anteriors (Generalitat de Catalunya, 2014a). L'entesa de CDC amb altres actors independentistes comportà una gran polarització del sistema de partits català, força dividit entre el bloc independentista (JxSí i la CUP) i l'unionista (PSC, que optà per una via federal, i PPC i Cs, defensors de l'statu quo). ICV, al seu torn, quedà entremig d'aquelles posicions, formant la coalició Catalunya Sí que es Pot (CSQP) amb Podem. Atesa la seua evolució, considerem aquesta coalició una formació de nova creació.

La participació en la convocatòria, que assolí nivells d'una elecció de primer ordre, fou històrica (Orriols & Rodon, 2016, p. 12). Els resultats testimoniaren una clara victòria de JxSí (vegeu taula 6.19), si bé la coalició sumà menys escons que els que van assolir CiU i ERC per separat en les darreres eleccions. També del costat independentista, la CUP experimentà un auge significatiu (vegeu taula 6.19). L'altre guanyador net en aquests comicis va ser Cs. El partit, impulsat per la polarització durant la campanya electoral (Rodríguez-Teruel & Barrio, 2016, p. 9), fou el segon més votat, i gairebé triplicà els resultats de 2012 (vegeu taula 6.19). Un bon resultat aconseguit a costa del PSC, però sobretot del PPC, principal perdedor d'aquesta contesa electoral (vegeu taula 6.19). Al seu torn, CSQP obtingué menys vots que ICV en 2012 (vegeu taula 6.19). En definitiva, el realineament ideològic dels diferents actors durant aquests comicis, i la minva de la fragmentació partidista (producte de la unió de CiU i ERC), comportaren una transformació radical del sistema de partits català en només dos anys (Orriols & Rodon, 2016, p. 3).

A despit que les formacions independentistes assoliren la majoria absoluta (72 escons de 135), el fet cert és que la suma de vots entre JxSí i la CUP es quedà a dos punts i escaig d'arribar al 50%. Per aquest motiu, els partits unionistes (que, en qualsevol cas, aplegaren menys vots que el bloc oposat) afirmaren que l'independentisme havia perdut el plebiscit. No és fàcil constatar si això fou realment cert, puix que és difícil sumar els vots de CSQP a un o l'altre bloc, car la coalició mantingué una posició ambigua en aquesta qüestió (Martí & Cetrà, 2016, p. 115).

Taula 6.19. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2015

	% Vots	**Escons (135)**
Cs	17,90 (+10,34)	25 (+16)
CSQP (ICV en 2012)	8,94 (-0,95)	11 (-2)
CUP	8,21 (+4,74)	10 (+7)
JxSï	39,59	62
PPC	8,49 (-4,48)	11 (-8)
PSC	12,72 (-1,71)	16 (-4)
% Abstenció	25,05 (-7,19)	
Nous partits	No	

Font: https://web.gencat.cat/

2.5.2. Governamentals: llarga negociació i govern independentista

El govern català interpretà els resultats com una victòria independentista, de manera que engegà els mecanismes per avançar cap a la secessió. El ple del Parlament aprovà, amb els vots de JxSí i la CUP, la Declaració d'inici del procés d'independència de Catalunya, que contemplava la creació d'un estat català independent republicà i l'inici d'un procés constituent ciutadà per preparar les bases d'una futura Constitució catalana (Resolució 1/XI, 2016). La Declaració generà la immediata reacció del govern central, que intervingué les finances de la regió (Ara, 2015).

Tanmateix, les negociacions per arribar a un acord d'investidura foren llargues, per tal com la CUP es negà a investir Mas a causa de les divergències ideològiques i la implicació de CDC en diversos casos de corrupció. Mas, finalment, feu un pas enrere, i la CUP consentí a votar favorablement el nou candidat de JxSí, Carles Puigdemont (CDC). CDC pogué, així, conservar un govern de la Generalitat integrat per set consellers de CDC, quatre d'ERC i dos independents, tots aquests aixoplugats a JxSí. Aquest fou el primer Govern netament independentista de la història de Catalunya, el qual mantingué la incongruència amb l'executiu central dirigit pel PP.

Al llarg de la legislatura es produïren una sèrie de canvis en la composició del Govern que, però, no alteraren el seu color. Tan sols CDC, rebatejat com Partit

Demòcrata Europeu Català (PDeCAT) en 2016, perdé un conseller en favor d'una figura independent.

Taula 6.20. Govern català 2016-2017

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
XI	JxSí (CDC[1]), Vicepresidència JxSí -ERC-	JxSí (13)	Parcial (abans CDC i UdC)	Incongruència

Font: https://web.gencat.cat/; [1]Refundat en el PDeCAT el 07/2016

2.5.3. Estructurals: referèndum il·legal i intervenció de la Generalitat

El nou govern català es constituí en un moment de gran tensió política, augmentada a raó de la Declaració d'inici del procés d'independència. La reacció de les autoritats centrals a aquella Declaració fou immediata, i l'estira-i-arronsa amb la Generalitat, continuat. En juliol de 2016, el Tribunal Suprem suspengué el Departament d'Afers Exteriors català, i pocs dies després, el parlament autonòmic aprovà (per 72 vots a favor i 11 en contra) les conclusions de la comissió d'estudi del procés constituent, que validava la desconnexió catalana de les institucions espanyoles (Parlament de Catalunya, 2016). Poc després, Puigdemont anuncià la celebració d'un nou referèndum independentista, aquest cop amb caràcter vinculant, per a setembre de l'any vinent. La proposta fou avalada pel parlament català amb majoria independentista, que exhortà el govern autonòmic a bastir estructures d'estat (Resolució 306/X, 2016). Previsiblement, el Tribunal Suprem anul·là la resolució del Parlament, i demanà a la Fiscalia que actuara contra alguns dels seus membres (Ara, 2017). Lluny de fer-se enrere, Puigdemont anuncià en juny de 2017 la data de la consulta, així com l'única pregunta de què constaria: "Voleu que Catalunya sigui un estat independent en forma de República?" (Departament de Pesidència, 2017).

Finalment, el parlament català registrà amb polèmica la llei del referèndum amb 72 vots a favor i 11 abstencions. Immediatament, el Tribunal Constitucional l'anul·là amb caràcter cautelar (Recurs d'inconstitucionalitat núm. 4334-2017,

2017). Tanmateix, el govern autonòmic obvià aquella anul·lació, i anuncià la llei de transitorietat jurídica i fundacional de la República, que havia de sustentar jurídicament i legal el procés de transició cap a la independència, al marge de la legalitat espanyola (Llei 20/2017). L'anunci provocà el rebuig de la majoria dels partits espanyols i de l'oposició catalana.

Al remat, la disputa al voltant del referèndum reflectí el debat sobre la legitimitat legal, invocada pels antiindependentistes, i la legitimitat democràtica, a la qual apel·laven els independentistes (Cetrà et al., 2018). El Govern i la Justícia espanyola posaren en marxa tota una sèrie d'accions per impedir la celebració del referèndum, entre les quals es comptaren nombroses detencions a personalitats polítiques i la intervenció de mitjans de comunicació catalans. Entretant, la Comissió Europea declarà que només reconeixeria el resultat del referèndum en cas que aquest fora legal.

El referèndum unilateral se celebrà finalment l'1 d'octubre. A despit que les autoritats catalanes havien incidit en el caràcter vinculant de la consulta, la participació es quedà en un 43,03%[69], amb un 90,18% favorable a la independència (Generalitat de Catalunya, 2017). El govern central tractà d'aturar la consulta mitjançant un gran desplegament policial arreu de la regió. Com a resultat, més de 1.000 persones resultaren ferides (CatSalut-Servei Català de la Salut, 2017), i 400 col·legis electorals (d'un total de 2.315) es tancaren per la força (Cetrà et al., 2018).

Els esdeveniments de la jornada esperonaren l'augment de les mobilitzacions tant a favor de la independència com en contra. En aquesta tessitura, Puigdemont declarà el dia 10 d'octubre la independència de Catalunya, i tot seguit la suspengué a l'espera d'una negociació amb les autoritats espanyoles (Cetrà et al., 2018). El govern d'Espanya es negà a negociar, i anuncià l'aplicació de l'article 155 de la Constitució, adreçat a què les regions complisquen per la força les

[69] A diferència de la consulta de 2014, aquest cop no van poder votar-hi els joves de 16 i 17 anys, ni tampoc els immigrants amb carnet de residència.

obligacions constitucionals. Tot i que Puigdemont sospesà la possibilitat de convocar eleccions per tal d'evitar l'aplicació d'aquell mecanisme legal, l'escassa garantia que, encara fent-ho, el govern central no l'acabara aplicant, impulsà el parlament català a declarar la independència de Catalunya (amb 70 vots a favor, 10 en contra i 2 en blanc) (Parlament de Catalunya, 2017). Automàticament, el Senat espanyol aprovà l'ús, per primer cop en la història d'Espanya, de l'article 155, i la Generalitat fou definitivament intervinguda. Com a conseqüència, es va dissoldre el parlament català i es convocaren noves eleccions autonòmiques per al mes de desembre. Nombrosos polítics catalans foren detinguts, alguns empresonats, i altres, entre ells el mateix President Puigdemont, fugiren d'Espanya.

2.6. Resultats a llarg termini (2017-2020)

2.6.1. Sistema de partits: nova majoria independentista

Els comicis de 2017 van produir-se en un clima d'absoluta excepcionalitat. Les mobilitzacions contra l'empresonament de diversos polítics catalans i l'actuació policial durant el referèndum, d'un costat, i les mostres de rebuig a la celebració d'aquell referèndum, de l'altre, incrementaren la crispació fins a un grau inusual. Influïts per aquest clima, els partits esperonaren els electors de perfil moderat a prendre posicions clares amb respecte de la independència (Guntermann & Blais, 2022). En aquest sentit, els comicis de 2017 poden considerar-se una via indirecta, però legal, d'escatir quin era el suport dels catalans a la independència (Maza et al., 2018).

La participació rècord en aquestes eleccions, que fregà el 80% (vegeu taula 6.21), testimonia el seu caràcter excepcional. Tanmateix, els resultats no foren gaire diferents dels de 2015. El PDeCAT, ara nomenat Junts per Catalunya (Junts) i ERC no revalidaren la plataforma electoral JxSí, el que feu augmentar la fragmentació del sistema de partits (vegeu taula 6.21) fins a situar-se a un nivell semblant al de 2012 (vegeu taula 6.17). Junts fou el partit independentista que

tingué una millor actuació, assolint trenta-quatre escons (vegeu taula 6.21). ERC n'aconseguí dos menys, mentre que la quota de votants de la CUP es reduí a la meitat amb respecte dels comicis de 2015 (vegeu taula 6.21). El partit més votat en aquestes eleccions fou Cs (vegeu taula 6.21), que gaudí del millor resultat de la seua història en unes eleccions autonòmiques. De l'èxit de Cs n'eixí perjudicat el PPC, partit menys votat, mentre que el PSC pràcticament igualà el seu rendiment de 2015 (vegeu taula 6.21). Catalunya en Comú Podem (CECP), coalició successora de CSQP (Guerrero, 2023), experimentà un petit retrocés (vegeu taula 6.21).

Taula 6.21. Eleccions autonòmiques a Catalunya 2017

	% Vots	**Escons (135)**
CECP (CSQP en 2015)	7,46 (-1,48)	8 (-3)
Cs	25,35 (+7,45)	36 (-11)
CUP	4,46 (-3,75)	4 (-6)
ERC	21,38	32
Junts	21,66	34
PPC	4,24 (-4,25)	4 (-7)
PSC	13,86 (+1,14)	17 (+1)
% Abstenció	20,91 (-4,14)	
Nous partits	No	

Font: https://web.gencat.cat/

2.6.2. Governamentals: un govern català sota control central

El nou Govern va formar-se després de l'aplicació de l'article 155, que havia situat Catalunya sota control del govern central. El procés de formació fou llarg. A causa de la seua situació legal, Puigdemont va haver de renunciar a ser investit. El seu substitut, Joaquim Torra (Junts), fou nomenat president en segona votació.

Tan bon punt va ser investit, Torra anuncià la seua intenció de restituir diversos consellers en les carteres que havien encapçalat durant la legislatura anterior. Això però, els problemes judicials en què aquells es trobaven ho impedí. El nou govern de coalició fou del mateix color que l'anterior, i va estar compost

per set conselleres d'ERC i sis de Junts (vegeu taula 6.22). Al llarg de la legislatura es produïren diverses reestructuracions que no alteraren la correlació de forces en el si del Gabinet. Aquest govern mantingué la incongruència amb el govern central del PSOE (al qual es va unir Podemos en gener de 2020).

En el marc d'una legislatura força conflictiva a causa de l'enfrontament constant entre les autoritats catalanes i espanyoles, el moviment més important en la Generalitat fou el cessament de Torra en setembre de 2020. Aquest moviment obeí a l'anunci del Tribunal Suprem (confirmat pel Tribunal Superior de Justícia de Catalunya) de condemnar-lo a un any i mig d'inhabilitació per haver penjat una pancarta amb el lema "Llibertat presos polítics i exiliats" i un gran llaç groc (símbol de solidaritat devers els polítics catalans empresonats) a la façana del Palau de la Generalitat en l'inici del seu mandat (Poder Judicial, 2020). El fins llavors vicepresident, Pere Aragonès (ERC), ocupà el seu lloc.

Taula 6.22. Govern català 2019-2021

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
XII	Junts (a partir del 09/20, ERC), ERC vicepresidència	ERC (7), Junts (6)	No	Incongruència

Font: https://web.gencat.cat/

2.6.3. Estructurals: replegament autonòmic

A pesar de la retòrica independentista desplegada per la Generalitat presidida per Torra, aquesta legislatura fou, en realitat, de redreçament a l'estatus autonòmic, car la regió restà sota control estricte de la legalitat constitucional. Tanmateix, l'executiu de Torra mantingué un enfrontament constant amb les autoritats centrals. Ara, el focus de les tensions eren les accions judicials contra els polítics independentistes, el que alguns van denominar "judialització del conflicte".

En juny de 2018 es desactivà l'article 155 i Catalunya recobrà la seua autonomia. Al remat, la gran onada independentista que sacsejà la política espanyola en la dècada de 2010 no tingué cap efecte en l'ordenament territorial de l'Estat, ni tampoc en l'autogovern català (més enllà de la referida suspensió temporal). Els enfrontaments entre els governs català i central augmentaren encara més a causa la gestió per la crisi produïda per la Covid-19 en l'hivern de 2020. Aquesta fita, però, marca el final de l'etapa històrica que abasta la nostra anàlisi.

2.7. Balanç

Els anys posteriors a la recessió comprenen un període històric molt important a la Catalunya contemporània. Durant aquells anys va tenir lloc l'anomenat "procés", conjunt d'esdeveniments i mobilitzacions polítiques relacionades amb un auge de l'independentisme que alterà els equilibris polítics de la regió i d'Espanya de manera fonamental. Fet i fet, Catalunya esdevé un cas paradigmàtic de l'auge nacionalista i independentista que experimentaren diverses regions al llarg de la UE durant la Gran Recessió i els anys posteriors. Tanmateix, aquest procés no es traduí en cap canvi en les estructures de la regió. Al remat, l'exemple català és una bona mostra de les limitacions dels moviments independentistes a l'hora d'assolir objectius secessionistes, si més no, en les actuals democràcies de l'Europa Llatina.

Sistema de partits. Els resultats electorals a curt, mitjà i llarg termini confirmaren els nacionalistes i els independentistes com el bloc més votat a Catalunya durant tot el període examinat. L'auge del secessionisme anà aparellat del descens progressiu de l'abstenció, el que denota un alt nivell de mobilització dels votants d'aquell espai polític. A curt termini irromperen en el sistema de partits català dos PANE de nova creació, SI en 2010 i la CUP en 2012. Només el segon assolí un cert nivell d'institucionalització.

Governamentals. L'auge independentista de principis dels 2010 encetà una nova etapa en la història de la Generalitat catalana. Els resultats electorals de 2010 (curt termini) permeteren a CiU governar en solitari, després d'haver abandonat la Generalitat set anys enrere. El partit pogué mantenir-s'hi en minoria en 2012 (curt termini), i CDC, formació integrant de CiU formà, juntament amb ERC, el primer govern netament independentista en la història de Catalunya en 2015 (mitjà termini). CDC i ERC acordaren un nou pacte de govern en 2017 (llarg termini), per bé que ara no compartiren la mateixa plataforma política. Tots aquests governs foren incongruents amb els successius executius centrals.

Estructurals. L'embranzida independentista iniciada amb l'esclat de la crisi no tingué, malgrat la seua força, conseqüències en les estructures regionals de Catalunya. Les consultes independentistes celebrades a la regió (la primera de caràcter no vinculant, i la segona unilateral i il·legal) incrementaren les tensions polítiques entre la Generalitat i el govern espanyol, però no resultaren en una modificació de l'autogovern de la regió. En canvi, l'autogovern català fou intervingut per les autoritats centrals després que el President Puigdemont declarara, de manera unilateral i il·legal, la independència de Catalunya en octubre de 2017.

Taula 6.23. Resultats polítics de la recessió a Catalunya

	Previ (2006-2010)	**Curt termini (2010-2015)**	**Mitjà termini (2015-2017)**	**Llarg termini (2017–2020)**
Sistema de partits				
Llista més votada	CiU	CiU (2010), CiU (2012)	JxSí (2015)	Cs
Nous partits	–	SI (PANE) (2010) CUP (PANE) (2012)	CSQP (PANE)	No
Abstenció	43,96	41,22 (-2,74)	20,91 (-4,14) (2012) 25,05 (-7,19) (2015)	20,91 (-4,14)
Govern				
Alternança	PSC-ERC-ICV	Majorista (CiU)	2012, No (CiU) 2015, Parcial (JxSí)	No (ERC-Junts)
Congruència	Parcial (PSOE gov. central)	Incongruència	Incongruència	Incongruència
Estructurals				
Territori	–	No	No	No
Autogovern	Estatut 2006	No	No	No

Font: elaboració pròpia

Taula 6.24. Partits polítics de Catalunya

Partit	**Àmbit territorial**
CDC/PDeCAT/Junts: Convergència Democràtica de Catalunya/Partit Demòcrata Europeu Català/Junts Per Catalunya	PANE
CiU: Convergència i Unió	PANE
Cs: Ciutadans	PAE
CUP: Candidatura d'Unitat Popular	PANE
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya	PANE
ICV/CSQP/CECP: Iniciativa per Catalunya Verds/Catalunya Sí Que es Pot/Catalunya en Comú Podem	PANE
JxSí: Junts pel Sí	PANE
PPC: Partit Popular de Catalunya	PAE
PSC: Partit del Socialistes de Catalunya	PAE
SI: Solidaritat Catalana per la Independència	PANE
UdC: Unió Democràtica de Catalunya	PANE

Font: elaboració pròpia

3. Vèneto

3.1. Introducció

3.1.1. Marc legal i institucional

L'Estatut vènet entrà en vigor en 1971, data a partir de la qual el Vèneto esdevé una entitat autònoma dins la República d'Itàlia (SRV, 1971). Aquest Estatut fou la llei fonamental de la regió fins que va ser substituït per un de nou en 2012 (Llei regional estatutària 1/2012). Tot i que no gaudeix de la qualitat d'estatut especial, el del Vèneto és, juntament amb el de Sardenya, l'únic que considera els seus habitants com un "poble". La regió està subdividida en les províncies de Belluno, Padua, Rovigo, Treviso, Verona, Vicenza i la Ciutat metropolitana de Venècia, que l'any 2015 substituí la província amb el mateix nom. Aquests són, alhora, els districtes electorals de la regió. Venècia és la seua capital.

La regió del Vèneto compta amb un òrgan legislatiu, el Consell Regional, i un d'executiu, la Junta Regional, els quals no poden ser modificats per les lleis regionals. El Consell Regional té funcions de direcció i control polític (Consiglio Regionale del Veneto, sense data), i està compost per 50 consellers (60 fins a 2015), que són escollits, al mateix temps que el president regional, per sufragi universal directe. Entre aquests, s'hi inclou el candidat a la presidència que va quedar en segon lloc en les eleccions. A la coalició guanyadora de les eleccions li són assignats 29 escons si aconsegueix superar el 50% dels vots, 28 si n'obté entre el 40%, i el 50% si es mantenen per sota del 40%. El llindar electoral està fixat en el 3% per a llistes úniques, i en un 5% per a les coalicions (Llei regional 19/2018). Per la seua banda, la Junta Regional està liderada pel president de la regió, i dirigida per un òrgan col·legiat format per aquell i per vuit membres més.

3.1.2. Context polític

El Vèneto és un territori de pregona tradició catòlica, element que ha impregnat notablement la seua cultura política. Entre els valors dels vènets destaca, a més,

un sentiment de certa llunyania devers l'Estat que es remunta a l'època de la mateixa unitat d'Itàlia, i que ha romàs, sota formes diferents, fins hui dia. Producte d'aquest sentiment antiestatista són la manca d'integració de les elits de la regió en els assumptes d'estat, i també la malfiança dels vènets devers les institucions polítiques. Aquest fenomen, a més de jugar en favor de l'Església, reforçaren un localisme punyent, encara present en l'actualitat (Jori, 2021). El partit que va capitalitzar la tradició catòlica i el localisme dels vènets va ser la Democrazia Cristiana (DC), formació que va dominar la política regional fins a la seua desaparició en 1992 gràcies a un discurs marcadament regionalista i ètnic (Gómez-Reino, 2000: p. 90 a: Hepburn, 2015, p. 20). El llarg domini de la DC inserí el Vèneto en la subcultura política blanca del Nord d'Itàlia (Triglia, 1986, a: Hepburn, 2015, p. 20).

Relacionat amb el localisme, l'autonomisme és un dels corrents polítics més destacats del Vèneto actual. Nascut en el període d'entreguerres, el venetisme va entendre com un greuge el fet que la constitució de 1947 no considerara el Vèneto una regió especial (Hepburn, 2015, p. 10). El venetisme cobrà un nou impuls en la dècada de 1960, ara centrat a reivindicar la institució d'unes regions ordinàries que —recordem-ho— no es produí fins a 1970. Un cop instaurat, la frustració per les poques possibilitats que oferia aquest Estatut esperonà la creació, en 1980, del principal partit venetista, la Łiga Vèneta (LV) (Cavallin, 2010), formació conservadora que aplega reivindicacions fiscals, culturals i polítiques, al mateix temps que es destaca per un discurs acusadament antimeridionalista (Fracasso, 1999-2000; Hepburn, 2015). L'entrada en el joc polític de la LV trencà la fins llavors perfecta simetria entre els sistemes polítics regional i estatal (Ferraiuolo, 2016, p. 227). Tanmateix, l'auge de la LV no es produí fins que la seua fusió amb la Lega Nord (LN) en 1991 (Bulli & Tronconi, 2011; Tarchi, 2003) li impulsà electoralment en els comicis generals de 1992[70]. Durant els següents anys, el Vèneto es convertí en la principal regió autonomista

[70] Aquesta fusió generà el rebuig dels corrents més venetistes de la LV, oposats al projecte padanés de la LN.

d'Itàlia (Jori, 2021, p. 226), gràcies a la popularitat de les seues reivindicacions d'autonomia i reforma federal entre la població. El venetisme polític, de caràcter principalment conservador, està actualment encapçalat per la LV, tot i que existeix una àmplia oferta de partits en aquell espai (bona part dels quals són escissions de la mateixa LV, i no gaudeixen de representació en el consell regional), comptant-hi multitud de microformacions independentistes incapaces d'assolir la unitat (Casellato, 2000, a: Jori, 2021, p. 229).

D'altra banda, l'esquerra ha estat històricament dèbil al Vèneto. Durant l'etapa 1970-1990, el Partito Comunista Italiano (PCI) fou la segona força més votada a la regió, aconseguint uns resultats que, però, mai arribaren al 50% dels vots obtinguts per la DC. Els partits successors del PCI i les altres formacions progressistes vènetes que li eren contemporànies no han pogut, fins al moment, capgirar aquesta situació de debilitat. Comptat i debatut, el centreesquerra només accedí a la presidència de la regió en el breu període 1993-1994, amb Giuseppe Pupillo al capdavant Partito Democratico della Sinistra. Actualment, l'esquerra vèneta es distingeix per un discurs força crític amb el venetisme, al qual considera ètnicament excloent i discriminatori (Hepburn, 2015, p. 21).

3.2. Antecedents

3.2.1. Breu recorregut electoral i polític

En sintonia amb el que acabem d'explicar, la DC guanyà totes les eleccions regionals del Vèneto des de 1970 fins a 1990. Des del naixement de la II República italiana en 1993, i després del breu període de Pupillo en la presidència de la regió, que fou succeït per Aldo Bottin (Partito Popolare Italiano) en 1994-1995, en el sistema polític vènet s'identifiquen dues etapes principals, cadascuna d'elles liderades pels principals partits en disputa pel llegat democristià. La primera està compresa en els anys 1995-2010, i va tenir a Forza Italia (FI)/Casa delle Libertà (CdL) com a partit més votat, sempre liderat per Giancarlo Galan

(l'elecció directa del president s'introduí al Vèneto l'any 2000). La segona etapa s'enceta en 2010 amb la victòria de la LN, encapçalada per Luca Zaia.

Durant aquesta primera etapa, la preeminència electoral de FI/CdL semblava indicar la desaparició de qualsevol especificitat del Vèneto en el terreny partidista (Almagisti, 2009). La LN, que en 1995 presentà candidatura per separat i en 2000 i 2005 s'uní a la de Galan, fou sempre la segona formació més votada en l'espectre dret. El centreesquerra, per la seua banda, romangué en uns resultats modests.

Taula 6.25. Llista més votada i govern regional al Vèneto en el període 1970-2000

	1970	**1975**	**1980**	**1985**	**1990**	**1995**	**2000**
Llista	DC	DC	DC	DC	DC	FI	FI
Govern	DC	DC	DC	DC	DC	FI	FI

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/

Cal fer esment que, a principis de la legislatura 2000-2005, i en el marc de les reformes dutes a terme pel parlament italià a efectes de reformar les competències regionals (vegeu cap. II, 2.3.1), el President Galan assajà una primera proposta de reforma de l'Estatut vènet. La proposta anà acompanyada, a més, d'una altra iniciativa orientada a incloure alguns ajustaments de la llei electoral. Tanmateix, ambdós intents fracassaren (Almagisti & Grimaldi, 2010).

3.2.2. Legislatura 2005-2010: final de l'etapa de Galan (FI)

La darrera contesa electoral abans de la recessió va tenir lloc en 2005. La victòria va ser, novament, per al centredreta (vegeu taula 6.26), el que permeté a Galan ser nomenat president per tercera —i última— vegada. Si bé FI no aconseguí ser el partit més votat, l'èxit de la coalició fou notable, puix que el Vèneto s'erigí, juntament amb la Llombardia, en l'única regió que restà al marge del domini del

centreesquerra. El partit més votat fou Uniti nell'Ulivo[71] (vegeu taula 6.26), principal força de la coalició de centreesquerra. La tercera candidatura en obtenir representació fou la de la venetista Progetto Nord Est (PNE) (vegeu taula 6.26).

Taula 6.26. Eleccions regionals al Vèneto 2005

	% Vots	**Escons (60)**
Candidatura centredreta	50,58	27 (39 total)
AN	8,08	4
FI	22,71	12
LN	14,65	7
Nou PSI	1,42	1
UdC	6,41	3
Candidatura centreesquerra	42,35	18 (19 total)
I Verdi	3,00	1
PdCI	1,52	1
Per il Veneto con Carraro	4,65	2
PRC-SE	3,49	1
Uniti nell'Ulivo	24,30	13
Candidatura PNE	5,45	2
% Participació	72,43	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/

La constitució del nou Consell Regional engegà una nova legislatura continuista amb Galan al capdavant de la regió. Només uns mesos després que es formara la nova Junta, les forces que l'integraven elaboraren una nova proposta de reforma de l'Estatut. Nogensmenys, tampoc ara l'intent tingué èxit, puix que les discrepàncies que s'establiren en matèria de reglament entre la majoria governamental i l'oposició impossibilitaren l'acord (Almagisti & Grimaldi, 2010, p. 99).

Per la seua rellevància simbòlica i institucional, també és important fer menció de l'aprovació, en 2007, de la llei de protecció i promoció de la llengua vèneta[72], que la va oficialitzar en l'àmbit regional gràcies al suport de pràcticament tots els

[71] Sobre aquesta formació, consulteu cap. IV, 3.2.2, nota al peu de pàgina 47.

[72] L'estat italià li nega el caràcter d'oficialitat, tot considerant el vènet un dialecte de l'italià.

partits del Govern i l'oposició (Llei regional 8/2007). Entre els anys 2005 i 2008, a més, es van celebrar una sèrie de referèndums constitucionals sobre la incorporació de disset municipis de les províncies limítrofs vènetes a les veïnes Trentino–Tirol del Sud i Friül Venècia Júlia, amb resultats favorables a la proposta en alguns d'aquells.

3.3. La recessió al Vèneto

La crisi esclatà, al Vèneto, al bell mig d'una legislatura que s'esperava estable i de continuïtat. L'economia de la regió, que prèviament a la crisi financera es trobava en una situació comparativament millor a la de la resta d'Itàlia i la UE, començà a alentir-se al llarg de 2008 (vegeu taula 6.27). La caiguda de l'economia vèneta s'accentuà en 2009, en contrast amb les xifres positives que ara mostrava la mitjana italiana (vegeu taula 6.27). De fet, el declivi de l'economia en aquell moment fou més acusat al Vèneto que no a altres regions del Nord, com ara la Llombardia i l'Emília-Romanya. La raó d'aquesta situació de desavantatge es troba, principalment, en la dependència de l'economia vèneta de la fabricació i el comerç internacional, sectors molt afectats per la crisi global. L'afebliment d'aquells sectors s'uní al de la indústria i l'agricultura, que també patiren de manera intensa els colps de la crisi. En canvi, el sector serveis, en especial el turisme, va romandre estable, contribuint a pal·liar lleument la davallada econòmica durant els primers anys de la recessió (Toniolo et al., 2012).

En aquest context, el mercat laboral vènet va experimentar un important deteriorament (vegeu taula 6.27). Fet i fet, la taxa d'atur regional es va més que duplicar al llarg del període analitzat (vegeu taula 6.27). Tanmateix, cal fer notar que les conseqüències de la davallada econòmica i del creixement de l'atur no afectaren gairebé en els nivells de pobresa i exclusió social de la regió. En efecte, les xifres mostren ací una evolució més favorable que l'observada en el conjunt Itàlia, i semblant al de la mitjana de la UE (vegeu taula 6.27).

L'evolució de l'economia vèneta experimentà diversos alts i baixos al llarg del període analitzat, i no fou fins a 2014 que abandonà definitivament la recessió (vegeu taula 6.27).

Taula 6.27. Efectes econòmics i socials de la recessió al Vèneto, Itàlia i la UE (%)

	2007	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
PIB r.									
Vèneto	1,7	-1,9	-5,9	1,9	1,5	-2,8	-0,7	0,6	1,3
Itàlia	1,5	-1	-5,3	1,7	0,7	-3	-1,8	0	0,8
UE	3	0,5	-4,3	2,1	1,8	-0,4	0,3	1,8	2,3
Atur									
Vèneto	3,4	3,4	4,7	5,7	4,9	6,4	7,6	7,5	7,1
Itàlia	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Pobr. i exc.									
Vèneto	16,3	15,2	14,6	16,1	16,2	17,1	16,1	16,9	16,8
Itàlia	26,0	25,5	24,9	25,0	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7
UE	7,2	7	9	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Font: https://ec.europa.eu/eurostat/

3.3. Resultats a curt termini (2010-2015)

3.3.1. Sistema de partits: ascens de la LN

Atesa la difícil conjuntura econòmica i social de 2010, les eleccions d'aquell any es convocaren en un context força diferent del de cinc anys enrere. Els comicis regionals foren presentats com una nova prova al llavors president del Consell de Ministres italià, Silvio Berlusconi (Popolo della Libertà) (vegeu cap. III, 3.3), tal com ja havia succeït en darreres convocatòries. Al Vèneto, l'elecció de candidat en la coalició de centredreta enfrontà Fi i CdL i una LN en auge. Finalment, el vistiplau de Berlusconi a traspassar el lideratge de Galan a un membre de la LN

impulsà la candidatura de Luca Zaia[73], decisió que generà descontentament en les files de FI i CdL (Almagisti & Grimaldi, 2010, p. 102).

Les urnes atorgaren una nova victòria a la coalició de centredreta, que millorà la seua actuació de cinc anys enrere (vegeu taula 6.28). El partit més votat, per primera vegada, fou la LN (vegeu taula 6.28) —no debades, un dels principals guanyadors d'aquells comicis en el conjunt d'Itàlia (vegeu cap. III, 3.3). L'èxit del partit consistí, fonamentalment, en el seu encert a presentar-se com una organització arrelada al territori i representant dels interessos dels notables (Almagisti & Grimaldi, 2010, p. 106). Al capdavall, Zaia fou, amb aquests resultats, el candidat presidencial més votat des que aquest es començà a elegir de manera directa. Altrament, el PdL, successor de FI/CdL, patí una davallada electoral molt acusada (vegeu taula 6.28), el que feu disminuir el seu pes en la coalició que havia liderat durant tants anys. També els progressistes experimentaren una important pèrdua de vots. De fet, la suma dels sufragis de totes les llistes aplegades en la coalició de centreesquerra fou inferior a la dels vots aconseguits per la LN (vegeu taula 6.28). El Partito Democratico (PD), principal partit de la coalició, perdé quatre punts respecte dels comicis de 2005 (vegeu taula 6.28). La tercera i última candidatura en superar el llindar electoral va ser la liderada per Antonio De Poli, al front de Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro (UdC) (vegeu taula 6.28). Malgrat l'èxit del centredreta, i especialment de la LN, cal destacar l'augment de l'abstencionisme. De fet, el nombre d'abstencionistes s'acostà al dels vots aplegats per la LN (vegeu taula 6.28).

Després de les eleccions de 2010 només irrompé en el Consell Regional un partit de nova creació, Federazione della Sinistra (FdS), d'obediència estatal (sobre aquest partit, consulteu cap. IV, 3.4.1).

[73] Zaia va ser ministre d'Agricultura entre maig de 2008 i abril de 2010 sota el mandat de Berlusconi.

Taula 6.28. Eleccions regionals al Vèneto 2010

	% Vots	**Escons (60)**
Candidatura centredreta	60,16 (+9,58)	31 (37 total) (-2)
LN	35,16 (+20,51)	18 (+11)
PdL	24,74 (+2,03)	13 (+1)
Candidatura centreesquerra	29,08 (-11,27)	18 (19 total)
FdS	1,56	1
IdV	5,32 (+4,04)	3
PD	20,34 (+-3,96)	14 (+1)
Candidatura De Poli	6,39	4
UdC	4,92 (-1,49)	2 (-1)
UNE (PNE en 2005)	1,55 (-3,9)	1 (-1)
% Participació	66,42 (-6,01)	
Nous partits	FdS (PAE)	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/

3.3.2. Governamentals: nova etapa amb la LN al capdavant de la Junta Regional

L'històric resultat de la LN en aquestes eleccions es traduí en una alternança parcial en el si de la Junta Regional (Mair, 1996). Dels cinc partits presents en l'anterior executiu, només dos, LN i FI (ara PdL), van romandre en posicions governamentals (vegeu taula 6.29). De més a més, la presidència passà a mans de Zaia, que esdevingué el primer membre lliguista a aconseguir-ho. Amb aquest canvi governamental es posà fi, doncs, als quinze anys de mandat ininterromput del seu predecessor, Galan.

L'executiu de Zaia fou parcialment congruent amb el central mentre Berlusconi (PdL) va liderar-lo. A partir del seu relleu per part de Mario Monti (independent) en novembre de 2011, la relació entre els governs vènet i italià passà a ser incongruent (cal matissar que l'executiu de Monti comptà amb el suport extern del PdL).

Taula 6.29. Junta Regional del Vèneto 2010-2015

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
IX	LN (CL vicepresidència)	LN (7), PdL (6)	Parcial (abans FI, LN, AN, UdC, Nou PSI)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011)

Font: https://www.regione.veneto.it/

3.3.3. Estructurals: nou Estatut i camí per a un referèndum autonomista

Al llarg d'aquesta legislatura, el Consell Regional del Vèneto implementà una important activitat a efectes d'avançar en el seu autogovern. D'un costat, aprovà el nou Estatut, i de l'altre, elaborà una llei per habilitar un referèndum sobre l'autonomia.

Després d'haver-ho intentat prèviament, el Consell Regional va poder aprovar, definitivament, el nou Estatut en gener de 2012. Segons el President Zaia, aquest havia d'avançar cap al federalisme, alhora que garantir els recursos financers adients perquè la regió isquera de la crisi econòmica (Regione del Veneto, 2012). En un primer moment, el Primer Ministre Monti impugnà l'Estatut al Tribunal Constitucional, al·legant que aquell contradeia el principi d'autonomia financera reconegut en la Constitució italiana. Tanmateix, la rectificació parcial de l'Estatut permeté que rebera finalment el vistiplau de les autoritats centrals en abril d'aquell any. El nou Estatut vènet inclogué, entre altres modificacions, la introducció d'un Consell d'autonomies i una sèrie de mesures relatives als drets dels polítics electes. A més, definí el Vèneto com una regió autònoma, i eliminà la menció a la unitat d'Itàlia (Llei regional estatutària 1/2012).

Per un altre costat, el Consell Regional treballà per aprovar una consulta autonomista[74]. La regió comptava amb els precedents de les lleis regionals de

[74] També en 2012, el Consell Regional promulgà una nova llei electoral que modificava l'elecció del President i del mateix Consell. Va contemplar la xifra de 50 consellers de l'Assemblea (inclòs el segon candidat a la presidència més votat) més el President electe proclamat. Després de l'eliminació de la llista del President, la distribució d'escons continuà sent proporcional (amb el mètode D'Hondt), però amb una bonificació de majoria a la coalició guanyadora de 29 escons si

1991, 1998 i 2000 orientades a aquest fi, totes les quals foren impugnades per la Cort Constitucional. La nova iniciativa introduí una novetat amb respecte d'aquelles altres, puix que recollí per primer cop el concepte d'autodeterminació, i àdhuc el d'independència (Turato, 2014). El primer pas de la iniciativa fou la resolució 44/2012, de consulta d'autodeterminació del poble vènet d'acord amb els instruments legals vigents (Plebiscito.eu, 2014). El segon tingué lloc en abril de 2013, quan el conseller Stefano Valdegamberi, membre d'Unione dei Democratici Cristiani e di Centro (UdC), impulsà el projecte de llei 342/2013, que contemplava la convocatòria d'un referèndum d'independència per a aquell mateix any (Plebiscito.eu, 2015). La proposta fou aprovada, el mes de juny, per més de quinze consellers i múltiples ajuntaments, el que donà pas a la convocatòria d'una sessió especial per debatre la iniciativa.

En paral·lel a aquesta activitat legislativa, membres del venetisme de base crearen el càrtel sobiranista Plebiscito 2013, que venia a reforçar l'acció autonomista des de l'àmbit privat. L'entitat, liderada per l'activista Gianluca Busato, comptava amb un seguit de personalitats i polítics no integrats en l'espai de la LN (Turato, 2014), i buscava l'organització d'un referèndum d'independència privat, en línia, no oficial i no vinculant per a novembre de 2013. Malgrat la retòrica independentista de la iniciativa, la seua motivació primera provenia de factors socioeconòmics i de desig de reconeixement de les singularitats del Vèneto (Arianna & Vampa, 2020). El referèndum, batejat com a "Plebiscit digital", fou deslegitimat pel President Zaia, que va negar-li qualsevol mena de validesa legal. Això no obstant, el considerà com una bona oportunitat per testar el grau d'autonomisme de la població. Altrament, bona part de l'oposició política s'hi va oposar.

La consulta en línia se celebrà, finalment, en març de 2014. Segons dades dels organitzadors, la participació ascendí al 63,2% (2,3 milions de persones), amb

aconsegueix superar el 50% de les preferències; 28 si obté entre el 40% i el 50% dels vots; i 27 si es mantenen per sota del 40%. El llindar quedà fixat en el 3% per a llistes úniques i el 5% per a les coalicions (Llei regional 5/2012).

un 89,1% favorable a la independència. La celebració del referèndum no restà exempta de crítiques, principalment relatives a la seua organització, i especialment per sospites d'opacitat (Turato, 2014). En concret, les xifres de participació foren molt qüestionades (vegeu, per exemple, les dades de Demos & Pi (2014).

En paral·lel, el Consell Regional continuà la seua llavor per possibilitar un referèndum oficial. Amb aquest objecte, en juny d'aquell any aprovà la llei regional de consulta sobre la independència del Vèneto (Llei regional 16/2014). La llei contemplava altres cinc preguntes sobre l'increment de l'autogovern en cas que la negociació entre la regió i el govern central no fora reeixida (Llei regional 15/2014). Com era d'esperar, la Cort Constitucional italiana declarà inconstitucional aquesta iniciativa, ja que la pregunta central de la consulta posava en qüestió la mateixa unitat de la República (Sentència 118/2015). Més encara, la Cort Constitucional anul·là, poc després, quatre de les altres qüestions relatives a l'autonomia, tot adduint que afectaven competències exclusives del parlament italià. Finalment, només acabà autoritzant una pregunta de la consulta, la relativa a la pregunta "Vol que es concedisca a la Regió del Vèneto formes i condicions d'autonomia addicionals i especials?". Aquesta fou la base legal sobre la qual el govern vènet s'esmerçà per donar cobertura a una futura consulta legal.

3.4. Resultats a mitjà i llarg termini (2015-2020)

3.4.1. Sistema de partits: nova victòria de Zaia (LN)

Els comicis regionals de 2015[75] es convocaren en un context econòmic i social més estable que no el de 2010. Aquestes foren les primeres eleccions des que Matteo Renzi (PD) fou nomenat president del Consell de Ministres italià en fenbrer de 2014 (vegeu cap. III, 3.3).

[75] Aquests van estar regulats per la llei electoral aprovada en 2012 (sobre aquesta llei, consulteu 3.3.3 d'aquest capítol, nota al peu de pàgina 74).

El Vèneto i la Llombardia foren les úniques regions que celebraren eleccions aquell any, i en ambdues guanyà el centredreta. Tanmateix, al Vèneto la coalició perdé suport electoral (vegeu taula 6.30). L'abstenció assolí una xifra històrica: si bé el Vèneto fou la regió on més participació se'n registrà, el nombre de votants descendí poc més de nou punts percentuals amb respecte dels comicis de 2015 (vegeu taula 6.30). En aquest context, l'èxit de les llistes atribuïdes a la LN, que sumaren un valor proper al 45%, fou aclaparador. D'entre les dues, la del President Zaia fou la més reeixida (vegeu taula 6.30). L'auge de la LN perjudicà FI, molt debilitat des que perdé el lideratge de la coalició (vegeu taula 6.30). Amb aquests resultats, el Vèneto es demostrà la regió més fèrtil al projecte de la LN, impulsada per la fortalesa i arrelament dels seus candidats, en especial Zaia (Borghese, 2015). La consolidació de la LN representa la darrera etapa de l'evolució política del Vèneto, que passà de ser un feu democristià des del naixement de la República italiana a esdevenir el principal territori lliguista (Almagisti, 2015).

La caiguda del centredreta no va ser aprofitada pel centreesquerra. El PD, principal formació d'aquesta coalició, es veié àmpliament superat per Zaia, i assolí pitjors resultats que cinc anys enrere (vegeu taula 6.30). La llista de Moretti i Veneto Civico quedaren, al seu torn, molt per darrere del PD (vegeu taula 6.30). La de Tossi, ex rival de Zaia per encapçalar la LN, fou la tercera candidatura en nombre de vots, seguida de la de Berti, que impulsà l'entrada del Movimento 5 Stelle (M5S) en el Consell Regional (vegeu taula 6.30).

Les tres formacions de nova creació que van obtenir representació per primer cop en el Consell Regional, totes d'àmbit estatal, foren Veneto Civico-Moretti Presidente (VC), el M5S i Area Popolare (AP), partit de centredreta fundat en 2014 (La Repubblica, 2014). L'impacte d'aquestes formacions en el sistema de partits vènet fou discret.

Taula 6.30. Eleccions regionals al Vèneto 2015

	% Vots	Escons (50)
Candidatura centredreta	50,09 (-10,07)	28
FI	5,97 (-18,77)	3
FdI	2,60	1
Indipendenza Noi Veneto	2,70	1
Llista Zaia	23,09	13
LN	17,83 (-17,33)	10
Candidatura centreesquerra	22,74 (-6,34)	11 (total 12)
Llista Moretti	3,82	2
PD	16,66 (-3,68)	8
VC	1,45	1
Candidatura Tosi	11,87	5
AP	2,05	1
IVF	1,41	1
Llista Tosi	5,72	3
Candidatura M5S	10,41	5
% Participació	57,16 (-9,26)	
Nous partits	AP (PAE), M5S (PAE), VC (PAE)	

Font: https://elezionistorico.interno.gov.it/

3.4.2. Governamentals: reforç de la LN

La Junta de la nova legislatura estigué novament presidida per Zaia. Per bé que aquest cop el color de l'Executiu no s'alterà, la correlació de forces en el seu si canvià substancialment, puix que quasi tots els nous assessors foren lliguistes, inclòs el vicepresident. Altrament, FI (en les darreres eleccions, CdL) només aconseguí retenir-ne un (vegeu taula 6.31). L'èxit electoral de la LN, doncs, li garantí una posició dominant en la nova Junta Regional.

Aquesta Junta va ser incongruent amb els successius governs italians liderats pel PD des de febrer de 2013 (cal dir, però, que Fi/PdL donà suport a aquests governs) i fins a 2018, quan el M5S i la Lega arriben a un acord de govern (vegeu cap. III, 3.3). Des de llavors, la Junta vèneta establí una relació de congruència parcial amb el nou govern italià.

Taula 6.31. Junta Regional del Vèneto 2015-2020

Legislatura	President	Membres	Alternança	Congruència
X	LN (també vicepresidència)	LN (10), FI (1)	No	Incongruència (fins a 06-2018) Parcial (des de 06-2018)

Font: https://www.regione.veneto.it/

3.4.3. Estructurals: creació de la Ciutat metropolitana de Venècia i referèndum consultiu per una major autonomia

Dues fites cal ressenyar respecte de la dimensió estructural al Vèneto durant aquests anys. D'un costat, la creació de la Ciutat metropolitana de Venècia, que d'acord amb la Llei Delrio, de reforma del règim provincial, creació de ciutats metropolitanes i unió i fusió de municipis (vegeu cap. IV, 3.3), substituí la província de Venècia en 2015. D'igual manera com succeí amb altres ciutats metropolitanes, aquella tensà les relacions amb les institucions regionals. N'és una mostra la manca de voluntat de cooperació entre les autoritats de la nova ciutat metropolitana i les de la regió (Boggero, 2016).

D'altra banda, durant aquesta legislatura tingué continuïtat l'empenta autonomista iniciada per les autoritats vènetes poc abans. El President Zaia anuncià l'abril de 2017 la celebració d'un referèndum no vinculant sobre l'autonomia de la regió[76], fonamentat jurídicament en l'única pregunta de la Llei regional de referèndum de 2014 que havia acceptat la Cort Constitucional italiana. Per un altre costat, la dimensió simbòlica del referèndum estigué força lligada a una lògica d'interessos i valors socioeconòmics ben arrelats entre la població vèneta. Alhora, connectava amb elements clàssics de la narrativa venetista, com ara la divisió Nord-Sud i la preocupació per la distinció regional (Arianna & Vampa, 2020, p. 8). En aquesta línia, el President Zaia feu ús d'una retòrica persuasiva que emfatitzava els elements eminentment emocionals,

[76] També la Llombardia va celebrar un referèndum autonomista aquell dia.

presentant-se davant els ciutadans com un "vènet comú", i apel·lant a un "poble vènet" universal (Princivalli, 2020, p. 5).

La iniciativa rebé un ampli suport entre les associacions d'empresaris locals, els sindicats i diverses organitzacions de la societat civil (Porcellato, 2017a, a: Arianna & Vampa, 2020, p. 10). És important assenyalar que la consulta es convocà en un moment marcat per l'evolució ideològica que la LN estava experimentant des que Matteo Salvini s'alçà amb el seu lideratge en 2013. Només unes poques setmanes després de la convocatòria del referèndum, la LN celebrà un congrés federal on s'anuncià el seu canvi d'orientació ideològica. Aquest canvi suposà l'adopció d'un nacionalisme nativista italià hostil al regionalisme que fins llavors havia caracteritzat l'aliança. En conseqüència, el partit es rebatejà amb el nom de Lega (Albertazzi et al., 2018).

La consulta tingué lloc sota el mandat de Paolo Gentiloni (PD) al capdavant del govern central (vegeu cap. III, 3.3). Se celebrà a finals d'octubre de 2017[77], pocs dies després del referèndum il·legal de Catalunya (vegeu 2.5.3 del present capítol), i hi va participar el 57% de la població, superant així el quòrum del 50% fixat perquè la consulta fora efectiva. Els resultats il·luminaren un aclaparador 98,1% favorable a un increment de l'autonomia regional.

D'acord amb el "Full de ruta per l'autonomia del Vèneto" elaborat per les institucions regionals, l'endemà mateix de la consulta el govern vènet creà el Consell per a l'Autonomia del Vèneto. Poc després aprovà el projecte de llei n. 43, que representava el punt de partida de les negociacions amb el govern central (Arban, 2018, p. 255). Les autoritats vènetes i estatals iniciaren els contactes l'1 de desembre d'aquell any, i unes setmanes després, el President Zaia aconseguí un preacord amb el govern de la República. En aquest, les autoritats italianes es comprometien a avançar en les negociacions perquè el Vèneto assolira una autonomia diferenciada tan aviat com fora possible (Arban, 2018). Tanmateix, la

[77] Simultàniament, es va celebrar una consulta a la província de Belluno per una major autonomia provincial a efectes de reforçar la seua singularitat (Arban, 2018, p. 255).

manca d'una resposta per part del govern italià motivà la reacció de Zaia i dels seus homòlegs de la Llombardia i l'Emília-Romanya. Aquests signaren, a finals de febrer de 2018, una carta adreçada al primer ministre en la qual li exhortaven a donar una conclusió ràpida al procés (Regione Emilia-Romagna, 2018, a: Arianna & Vampa, 2020, p. 15).

Els resultats del referèndum al Vèneto posaren de manifest la distància que separa la regió no només de Roma, sinó també de Milà —a la Llombardia, la participació en la consulta no arribà al 40%—, tot reafirmant la seua condició de regió singular i perifèrica (Diamanti, 2017, a: Arianna & Vampa, 2020, p. 11). Al mateix temps, les consultes vèneta i llombarda enfortiren, en el plànol estatal, el caràcter competitiu del regionalisme italià, servint de precedent com a via per a una carrera cap a "l'autonomia desigual" (Arianna & Vampa, 2020, p. 15).

La convocatòria de les noves eleccions regionals, prevista per al maig de 2020, s'hagué d'ajornar al mes de setembre amb motiu de la crisi sanitària provocada per la pandèmia de la Covid-19. La situació social, econòmica i política que d'aquella se'n derivà, doncs, configurà un context ja força allunyat de l'escenari posterior a la recessió, i que marca el final de l'etapa històrica que abasta aquesta investigació.

3.5. Balanç

Si bé és cert que les conseqüències econòmiques i socials de la recessió foren menys acusades al Vèneto que no a altres regions italianes, l'escenari posterior a la crisi global al Vèneto anà acompanyat d'un canvi substancial en la seua trajectòria política. Aquest canvi el podem resumir en l'auge i consolidació de la LN en el pla electoral i governamental i en els intents de les elits regionals per tal d'incrementar l'autogovern de la regió en el pla estructural. L'embranzida autonomista experimentada al Vèneto durant la dècada de 2010 situà la regió com un dels epicentres de l'autonomisme a la UE, tot i que no va tenir una traducció tangible en les estructures de la regió.

Sistema de partits. Els resultats dels comicis de 2010 (curt termini) atorgaren per primer cop la victòria a la LN, que va revalidar el seu èxit en les eleccions de cinc anys després (mitjà termini). Un altre efecte electoral de la recessió fou la caiguda de la participació. D'altra banda, durant aquests anys irromperen en el Consell Regional quatre partits de nova creació, tots d'àmbit estatal: FdS en 2010 i AP, el M5S i VC en 2015. Cap d'ells tingué un pes important en el sistema polític vènet.

Governamentals. Els resultats de les urnes a curt termini permeteren una alternança parcial en la Junta Regional que situà la LN al capdavant de l'òrgan de govern per primera vegada. Els resultats de les eleccions a mitjà termini consolidaren la LN al capdavant de la institució, tot incrementant-hi el seu pes. L'ascens i consolidació dels lliguistes a l'executiu regional marcà l'inici d'una nova etapa política al Vèneto.

Estructurals. En els anys posteriors a la recessió destaquen l'aprovació del nou Estatut vènet (2012) i l'elaboració d'una costosa legislació per habilitar la celebració d'un referèndum d'increment de l'autonomia, que finalment se celebrà en 2017. Malgrat que els resultats de la consulta foren àmpliament favorables a un increment de l'autogovern, i que les autoritats italianes es comprometeren a negociar-lo, el fet cert és que l'auge venetista no es materialitzà en cap llei ni projecte concret. D'altra banda, l'any 2015 es creà la Ciutat metropolitana de Venècia, que substituí la Província de Venècia d'acord amb una iniciativa del govern central que afectà el nivell subregional italià.

Taula 6.32. Resultats polítics de la recessió al Vèneto

	Previ (2005-2010)	**Curt termini (2010-2015)**	**Mitjà i llarg termini (2015-2020)**
Sistema de partits			
Llista més votada	Uniti nell'Ulivo	LN	Llista Zaia (LN)
Nous partits	–	FdS (PAE)	AP (PAE), M5S (PAE), VC (PAE)
Participació	72,43	66,42 (-6,01)	57,16 (-9,26)
Govern			
Alternança	FI-LN-AN-UdC-Nou PSI	Parcial (LN-CdL)	No (LN-FI[1])
Congruència	Parcial des de 11-2008 (PdL i LN gov. central)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011)	Incongruència (fins a 06-2018) Parcial (des de 06-2018)
Estructurals			
Territori	–	No	No
Autogovern	–	Reforma Estatut	Creació Ciutat metropolitana de Venècia

Font: Elaboració pròpia; [1]Abans CdL

Taula 6.33. Partits polítics del Vèneto

Partit	**Àmbit territorial**
AP: Area Popolare	PAE
DC: Democrazia Cristiana	PAE
I Verdi: Federazione dei Verdi	PAE
IVF: Il Veneto del Fare	PAE
FI/CdL/PdL: Forza Italia/Casa delle Libertà/Il Popolo della Libertà	PAE
FdS: Federazione della Sinistra	PAE
FdI: Fratelli d'Italia	PAE
Indipendenza	PANE
LN: Lega Nord	PANE
LV: Łiga Vèneta	PANE
M5S: Movimento 5 Stelle	PAE
PD: Partito Democratico	PAE
PCI: Partito Comunista Italiano	PAE
PdCI: Partito dei Comunisti Italiani	PAE
PNE/UNE: Progetto Nord Est/Unione Nord Est	PANE
PRC-SE: Partito della Rifondazione Comunista-Sinistra Europea	PAE
PSI: Partito Socialista Italiano	PAE
Uniti nell'Ulivo	PAE
UdC: Unione dei Democratici Cristiani e Democratici di Centro	PAE
VC: Veneto Civico-Moretti Presidente	PAE

Font: elaboració pròpia

Tercera part

RESULTATS I DISCUSSIÓ

Capítol VII
Comparació dins dels estats

En els tres capítols que integren la segona part de la tesi s'han analitzat els resultats polítics de la Gran Recessió en cadascuna de les regions seleccionades. En aquest seté capítol es comparen aquells resultats dins de cada estat.

Es dedica un apartat per cada estat: el primer a França, el segon a Espanya i el tercer a Itàlia. Els apartats estan estructurats en tres punts, en cadascun dels quals s'analitza una de les distintes dimensions de l'impacte polític de la recessió: els sistemes de partits, les formacions governamentals i els resultats estructurals. És alhora tinguda en compte la dimensió temporal.

Al llarg del capítol es referencien els diversos partits polítics per les seues sigles. Es poden consultar els noms complets dels partits a les taules 4.9 (Illa de França), 4.20 (Madrid), i 4.30 (Laci) del quart capítol; 5.12 (Llenguadoc-Rosselló), 5.21 (País Valencià) i 5.30 (Sicília) del cinqué capítol; i 6.12 (Còrsega), 6.25 (Catalunya) i 6.33 (Vèneto) del sisé capítol.

1. França

1.1. Resultats en el sistema de partits

Els partits que governaven les regions franceses abans de la recessió isqueren d'aquella amb una desigual sort. El PS continuà sent el partit més votat a l'Illa de França en 2010 (curt termini), malgrat que perdé un importat nombre de votants amb respecte dels comicis previs a la recessió. En aquesta regió, el canvi es confirmà definitivament en 2015 (mitjà termini), quan els votants atorgaren la victòria a LR, confirmant així el gir electoral de l'Illa de França a la dreta (vegeu taula 7.1).

Per la seua banda, el Llenguadoc-Rosselló fou la regió francesa més estable en termes electorals. Els progressistes no deixaren de ser el bloc més votat durant el període examinat, tot i que a mitjà termini (2015) experimentaren una davallada (vegeu taula 7.1).

És a Còrsega on s'identifica una transformació més acusada dels patrons electorals. A curt termini (2010) el PRE (concretament, una branca de dissidents) s'erigí en la força més votada de la regió per primer cop, tot superant els conservadors, que fins llavors havien dominat els comicis regionals. Tanmateix, a mitjà termini (2015) els nacionalistes corsos assoliren la victòria, també per primer cop, i la revalidaren en les següents eleccions (2017, llarg termini) (vegeu taula 7.1).

Taula 7.1. Llista més votada en les eleccions de les regions franceses abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	PS	PS	LR	–
Lleng.-Ross.[1]	PS	DVG[2]	PS	–
Còrsega	UMP	PRE (d)	PC	PC

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; [2]Llista liderada i formada per exmembres del PS; Curt termini: Illa de França, Llenguadoc-Rosselló i Còrsega 2010; Mitjà i llarg termini: Illa de França i Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus 2015; Mitjà termini: Còrsega 2015; Llarg termini: Còrsega 2017

També l'evolució de l'abstenció fou diferent en aquestes regions. A l'Illa de França s'observa un important auge del fenomen a curt termini (2010), tot i que a mitjà termini (2015) el nombre de votants remuntà en poc més de set punts percentuals (vegeu taula 7.2). Altrament, el nombre d'electors que decidiren no votar a les eleccions del Llenguadoc-Rosselló i Còrsega prengué un increment progressiu al llarg del període analitzat. La xifra més alta d'abstencionistes se'n registrà als comicis de la nova regió del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus en 2015 (mitjà termini) (vegeu taula 7.2).

Taula 7.2. Abstenció en % en les eleccions de les regions franceses abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	34,7	52,86 (+18,16)	45,54 (-7,32)	–
Lleng.-Ross.[1]	30,40	47,40 (+17)	62,02[1]	–
Còrsega	25,03	30,99 (+5,96)	32,97 (+1,98)	47,41 (+14,44)

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Illa de França, Llenguadoc-Rosselló i Còrsega 2010; Mitjà i llarg termini: Illa de França i Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Mitjà termini: Còrsega 2015; Llarg termini: Còrsega 2017; [1]Abstenció al Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus

Identifiquem dues dinàmiques diferents amb relació al sorgiment de nous partits polítics en aquestes regions durant el període estudiat. D'un costat, i en sintonia amb el que estava passant a altres regions franceses, a l'Illa de França i al Llenguadoc-Rosselló emergiren nous PAE que no pogueren competir amb les forces tradicionals: GU, el PG i UDE a l'Illa de França, i el FDG, MoDem i UDI a totes dues regions. Es tracta, aquesta, d'una dinàmica estrictament estatalitzant. LREM, el partit polític fundat per Emmanuel Macron en 2016, i amb el qual guanyà les eleccions presidencials de 2017, hagué d'esperar als comicis regionals de 2021 per esdevenir un actor clau en molts dels sistemes de partits regionals francesos. D'entre les regions examinades, durant el període analitzat LREM només aconseguí certa notorietat a Còrsega, tot accedint a l'Assemblea després de les eleccions de 2017 (vegeu taula 7.3).

És precisament a Còrsega on s'identifica la segona dinàmica partidista, de caràcter més regionalitzant que no la primera. En aquesta regió emergiren tres PAE, a banda de LREM: Ensemble! el PG i UDI. Però també CL, formació no estatal que fou l'únic nou partit que gaudí de notorietat, tot accedint a posicions governamentals en 2015 (mitjà termini) i 2017 (llarg termini). L'ascens de noves formacions estatals a Còrsega no aconseguí capgirar una dinàmica electoral favorable als nacionalistes corsos (vegeu taula 7.3).

Taula 7.3. Sorgiment de nous partits a les regions franceses durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	GU (PAE), PG (PAE)	FDG (PAE), MoDem (PAE), UDE (PAE), UDI (PAE)	–
Llenguadoc-Rosselló[1]	No	FDG (PAE), MoDem (PAE), UDI (PAE)	–
Còrsega	PG (PAE), CL (PANE)	UDI (PAE), Ensemble! (PAE)	LREM (PAE)

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Illa de França, Llenguadoc-Rosselló i Còrsega 2010; Mitjà i llarg termini: Illa de França i Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus 2015; Mitjà termini: Còrsega 2015; Llarg termini: Còrsega 2017

1.2. Resultats governamentals

La congruència dels executius de les tres regions amb els successius governs centrals francesos seguiren dos patrons diferents. El primer s'identifica a l'illa de França i al Llenguadoc-Rosselló, i es caracteritza per una relació de congruència explicada en termes de competició partidista molt estatalitzada. El segon és identificat a Còrsega, on, altrament, les relacions de (in)congruència entre el seu executiu i el govern francés s'expliquen pel caràcter fortament regionalitzat del primer.

Els executius dels consells regionals de l'Illa de França i del Llenguadoc-Rosselló formats després dels comicis regionals de 2010 (curt termini), que estigueren liderats pels socialistes, foren incongruents amb el llavors govern

central de la UMP (constituït el maig de 2007). Aquelles relacions passaren a ser parcialment congruents un cop els socialistes rellevaren la UMP al capdavant de la direcció de l'Estat en maig 2012. Amb l'arribada de LR al capdavant de l'executiu del Consell Regional de l'Illa de França en 2016, aquell establí una relació incongruent amb el govern central francés del PS, i a partir de 2017, amb el de LREM. L'executiu del Consell Regional de la regió successora del Llenguadoc-Rosselló, format en 2016 (mitjà termini), fou parcialment congruent amb el Govern francés socialista, i incongruent amb el que formà LREM en 2017 (però, l'executiu format a Llenguadoc-Rosselló fou encapçalat per un exmembre del PS).

Per la seua banda, l'òrgan de direcció de Còrsega mantingué una incongruència constant amb el govern francés des de 2010 (curt termini), puix que quasi tots els partits integrants en els diversos executius de l'illa durant i després de la recessió foren PANE (l'excepció la constitueix un membre del PS que era en l'executiu cors del període 2010-2015, i que va coincidir amb el govern central integrat pel PS en maig 2012).

Taula 7.4. Congruència entre els executius regionals i els governs centrals de França abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	Incongruència des de 5-2007 (UMP gov. central)	Incongruència (fins a 05-2012), Parcial (des de 05-2012)	Incongruència	–
Llenguadoc-Rosselló[1]	Incongruència des de 5-2007 (UMP gov. central)	Incongruència (fins a 05-2012), Parcial (des de 05-2012)	Parcial (fins a 05-2017), Incongruència (des de 05-2017)	–
Còrsega	Parcial des de 5-2007 (UMP gov. central)	Incongruència	Incongruència	Incongruència

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Illa de França, Llenguadoc-Rosselló i Còrsega 2010; Mitjà i llarg termini: Illa de França i Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Mitjà termini: Còrsega 2015; Llarg termini: Còrsega 2017

1.3. Resultats estructurals

El fet fonamental a consignar quant a l'àmbit estructural és la decisió del govern francés liderat per Hollande (PS) de reformar l'organització territorial de l'Estat l'any 2014 (vegeu cap. III, 3.1), projecte que afectà de manera diferent les tres regions analitzades.

La reforma no comportà canvis en la delimitació territorial de l'Illa de França ni de Còrsega, tot i que ambdues regions experimentaren modificacions administratives. En el primer cas es creà la Metròpoli del Gran París, entitat que va revifar el debat quant a les relacions entre París i la resta de la regió, ja que heretava competències d'aquella, però també entre la capital i la resta de l'Estat A Còrsega, la reforma territorial es traduí en una reordenació de les seues fronteres administratives internes, la qual resultà en la creació de la Col·lectivitat de Còrsega, que substituí la fins llavors Col·lectivitat Territorial de Còrsega.

El projecte d'Hollande va impactar més directament al Llenguadoc-Rosselló, que es fusionà amb el Migdia-Pirineus malgrat l'oposició dels líders polítics regionals al projecte. La nova regió va ser batejada amb el nom de regió d'Occitània l'any 2016. En el marc d'aquesta reforma, a més, també es creà la Metròpoli Mediterrània Montpeller, entitat que tensà les relacions entre els seus òrgans d'administració i els de la regió.

D'altra banda, cal dir que les reivindicacions autonomistes dels nacionalistes corsos, arribats a la direcció de l'executiu de Còrsega en 2015, no foren ateses pel Govern central.

Taula 7.5. Resultats estructurals a les regions franceses durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	Descentralització	Creació Metròpoli del Gran París	
Llenguadoc-Rosselló[1]	Descentralització i fusió, Creació Metròpoli Mediterrània Montpeller	Creació i construcció d'Occitània	
Còrsega	Descentralització i reforma	Preparació Col·lectivitat de Còrsega	Col·lectivitat de Còrsega

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Illa de França, Llenguadoc-Rosselló i Còrsega 2010; Mitjà i llarg termini: Illa de França i Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus 2015; Mitjà termini: Còrsega 2015; Llarg termini: Còrsega 2017

2. Espanya

2.1. Resultats en el sistema de partits

Els titulars governamentals de les tres regions espanyoles analitzades experimentaren una caiguda electoral durant els anys posteriors a l'inici de la recessió. Aquest declivi, però, tingué un abast diferent a cada cas, i les seues conseqüències, en termes governamentals, també. Madrid i el País Valencià seguiren una pauta semblant, significativament diferenciada de la identificada a Catalunya.

A Madrid, el PPCM, que era el partit més votat abans de la recessió, patí una progressiva pèrdua de vots des de les primeres eleccions després de la crisi econòmica, celebrades en 2011 (curt termini), sent superat pel PSM com a primera formació de la regió a llarg termini (2019) (vegeu taula 7.6).

Al País Valencià succeí quelcom semblant, puix que el PPCV, primera formació de la regió, veié minvar el seu suport de manera progressiva des de les eleccions de 2011 (curt termini), fins que el PSPV el rellevà com a formació més votada de la regió a llarg termini (2019) (vegeu taula 7.6).

A Catalunya, CiU, formació més votada en les darreres eleccions abans de la recessió, continuà sent el partit més votat en 2010 (curt termini), i en conjunt, els nacionalistes i independentistes catalans augmentaren el seu suport electoral a curt i mitjà termini (2010 i 2012 i 2015, respectivament), tot estabilitzant-se durant els anys immediatament posteriors. Tanmateix, Cs aconseguí ser la formació més votada a Catalunya en 2017 (llarg termini) (vegeu taula 7.6).

Taula 7.6. Llista més votada en les eleccions de les regions espanyoles abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Madrid	PPCM	PPCM	PPCM	PSM
País Valencià	PPCV	PPCV	PPCV	PSPV
Catalunya	CiU	CiU (2010) CiU (2012)	JxSí (2015)	Cs

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Madrid i País Valencia 2011, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Madrid, País Valencià i Catalunya 2015, Llarg termini: Madrid i País Valencià 2019, Catalunya 2017

Pel que fa a l'evolució de l'abstenció, Madrid, el País Valencià i Catalunya mostraren un comportament diferenciat. El nombre d'abstencionistes a Madrid augmentà progressivament des de l'inici de la recessió fins a les darreres eleccions examinades, si bé aquest increment fou més aviat moderat (vegeu taula 7.7).

Al País Valencià, la participació electoral romangué estable durant els primers anys després de l'inici de la recessió (2011 i 2015, curt i mitjà termini respectivament), i descendí en poc més de quatre punts a llarg termini (2019) (vegeu taula 7.7).

A Catalunya s'observa un notable descens de l'abstenció des de les primeres eleccions des de l'esclat de la crisi econòmica (2010). El nombre d'abstencionistes només augmentà amb respecte dels anteriors comicis en 2015 (mitjà termini) (vegeu taula 7.7).

Taula 7.7. Abstenció en % en les eleccions de les regions espanyoles abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Madrid	32,69	31,67 (-1,02)	34,31 (+2,64)	35,73 (+1,42)
País Valencià	29,86	29,81 (-0,05)	28,66 (-1,15)	24,20 (-4,46)
Catalunya	43,9	41,22 (-2,74) 20,91 (-4,14) (2012)	25,05 (-7,19) (2015)	20,91 (-4,14)

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Madrid i País Valencia 2011, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Madrid, País Valencià i Catalunya 2015, Llarg termini: Madrid i País Valencià 2019, Catalunya 2017

D'altra banda, durant el període analitzat sorgiren a Madrid i el País Valencià diverses formacions de nova creació d'àmbit predominantment estatal, tot i que també emergí un PANE a cada regió. Els nous PAE, Cs, Podem/Podemos, Vox i, també en el cas madrileny, UPyD, aconseguiren disputar als partits tradicionals part del seu electorat. Cs accedí al govern de Madrid en 2019 (llarg termini), i Podem al valencià en aquell mateix any. Quant als PANE, Compromís obtingué representació al parlament del País Valencià en 2011 (curt termini), i participà en el govern d'aquella regió en 2015 (mitjà termini) i 2019 (llarg termini). Al seu torn, MM, escissió madrilenya de Podemos, aconseguí representació al parlament de Madrid després de les eleccions de 2019 (llarg termini), però es quedà a l'oposició.

El cas de Catalunya és força diferent del de les dues primeres regions, ja que tots els partits de nova creació que emergiren en aquesta etapa foren PANE. Dos d'aquests foren independentistes: SI, que irrompé al parlament català després de les eleccions de 2010 (curt termini), no aconseguí consolidar-se en les següents, i la CUP, que el substituí a partir de 2012 (curt termini) com a partit independentista minoritari, aconseguí mantenir la seua representació a partir de llavors. CSQP entrà al parlament català en 2015 (mitjà termini), i hi romangué després de les eleccions de 2017 —CECP, llavors— (llarg termini). Cap d'aquests tres partits catalans accedí a posicions governamentals.

Taula 7.8. Sorgiment de nous partits a les regions espanyoles durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Madrid	UPyD (PAE)	Cs (PAE), Podemos (PAE)	MM (PANE), Vox (PAE)
País Valencià	Compromís (PANE)	Cs (PAE), Podem (PAE)	Vox (PAE)
Catalunya	SI (PANE) (2010) CUP (PANE) (2012)	CSQP/CECP (PANE)	No

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Madrid i País Valencia 2011, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Madrid, País Valencià i Catalunya 2015, Llarg termini: Madrid i País Valencià 2019, Catalunya 2017

2.2. Resultats governamentals

Cadascuna de les tres regions espanyoles seguí trajectòries de congruència diferents amb els diversos governs centrals. El govern madrileny del PPCM format en 2011 (curt termini) fou incongruent amb l'executiu espanyol liderat pels socialistes (aquest es va constituir en 2004), fins que el PP els va substituir en desembre de 2011. Amb l'arribada dels conservadors al govern central, la relació entre els executius madrileny (que tornà a estar constituït pel PPCM després dels comicis autonòmics de 2015, mitjà termini) i central passà a ser plenament congruent. Tanmateix, el retorn del PSOE al govern d'Espanya en juny de 2018 restablí la incongruència entre els governs autonòmics (format a partir de 2019 per PPCM i Cs, llarg termini) i central.

Per la seua banda, també el govern del País Valencià format en 2011 (curt termini) va ser plenament congruent amb l'executiu central que constituí el PP a finals de 2011. La situació, però, es capgirà en maig de 2015 (mitjà termini), quan el PSPV i Compromís pactaren un nou govern valencià que fou incongruent amb l'executiu central. Amb l'arribada dels socialistes al govern d'Espanya en juny de 2018, els executius valencià i espanyol passaren a ser parcialment congruents. La situació no es capgirà després de les eleccions valencianes de 2019 (llarg termini), resultats de les quals permeteren un pacte de govern entre PSPV, Compromís i Podem.

El de Catalunya és un cas ben diferent del dels anteriors, puix que tots els governs autonòmics formats durant i després de la recessió, integrats sols per PANE, foren incongruents amb els successius governs centrals.

Taula 7.9. Congruència entre els executius autonòmics i els governs centrals d'Espanya abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Madrid	Incongruència (PSOE gov. central)	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)	Plena (fins a 06-2018), Incongruència (des de 06-2018)	Incongruència
País Valencià	Incongruència (PSOE gov. central)	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)	Incongruència (fins a 06-2018), Parcial (des de 06-2018)	Parcial
Catalunya	Parcial (PSOE gov. central)	Incongruència	Incongruència	Incongruència

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Madrid i País Valencia 2011, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Madrid, País Valencià i Catalunya 2015, Llarg termini: Madrid i País Valencià 2019, Catalunya 2017

2.3. Resultats estructurals

Les regions espanyoles no experimentaren cap canvi substantiu en les seues estructures territorials o d'autogovern. L'Estat espanyol no va impulsar cap iniciativa en aquella direcció, i les demandes autonomistes de les elits regionals del País Valencia i de Catalunya, d'abast molt diferent, no van ser acceptades per les autoritats centrals. Les autoritats madrilenyes, al seu torn, no van fer cap reivindicació significativa.

La principal demanda dels executius valencians fou la d'una millora del model de finançament autonòmic, la qual no fou recollida pels diversos governs centrals liderats pel PP i el PSOE. Tanmateix, les institucions espanyoles sí que tramitaren una petita reforma de l'Estatut valencià adreçat a què les inversions a la regió

foren coherents amb el seu pes demogràfic dins l'estat. Així mateix, els executius valencians de 2015 i 2019 (mitjà i llarg termini, respectivament) aprovaren una sèrie de lleis orientades a restituir quotes d'autogovern perdudes. Siga com siga, ni aquella reforma de l'Estatut, ni aquestes mesures, tingueren un impacte substancial en l'autogovern valencià.

Per la seua banda, el cas català és paradigmàtic de les limitacions amb les quals se solen trobar els líders regionals quan les seues reivindicacions desborden els límits acceptats per les autoritats centrals. A pesar de l'empenta nacionalista i independentista esdevinguda a la regió durant i després de la recessió, incloses les demandes governamentals per organitzar un referèndum d'independència, l'autogovern de Catalunya no es veié alterat (però, aquest fou temporalment intervingut pel poder central després dels fets que succeïren el referèndum il·legal de 2017).

Taula 7.10. Resultats estructurals a les regions espanyoles durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Madrid	No	No	No
País Valencià	No	Reforma Estatut, Lleu reforç autogovern	
Catalunya	No	No	No

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Madrid i País Valencia 2011, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Madrid, País Valencià i Catalunya 2015, Llarg termini: Madrid i País Valencià 2019, Catalunya 2017

3. Itàlia

3.1. Resultats en el sistema de partits

Els governants de les regions italianes que hem analitzat patiren electoralment les conseqüències de la recessió. És al Laci on s'identifica una major variació en el suport a les principals llistes electorals, ja que cadascuna de les eleccions se saldà amb un partit guanyador distint: el PdL en 2010 (curt termini), el PD en 2013 (mitjà termini) i el M5S a llarg termini (2018) (vegeu taula 7.11).

A Sicília, el M5S substituí el PdL com a primera força en nombre de sufragis en les eleccions regionals de 2012 (curt termini), i revalidà la victòria cinc anys després, tot millorant els seus resultats (vegeu taula 7.11).

El PdL també patí un important declivi al Vèneto. En aquesta regió, la LN aconseguí superar electoralment aquell partit en 2010 (curt termini), i els lliguistes tornaren a guanyar les eleccions de 2015 (mitjà termini) amb més vots que cinc anys abans (vegeu taula 7.11). Els resultats obtinguts en aquests comicis per la LN i la Llista Zaia, que li era associada, permeteren la LN consolidar-se com la primera força de la regió, tot ampliant el seu avantatge amb respecte de FI/PdL, formació que havia estat la primera opció dels vènets durant els anys previs a la recessió.

Taula 7.11. Llista més votada en les eleccions de les regions italianes abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Laci	Uniti nell'Ulivo	PdL	PD	M5S
Sicília	PdL	M5S	–	M5S
Vèneto	Uniti nell'Ulivo	LN	Llista Zaia (LN)	–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Laci, 2010, Sicília 2012, Vèneto, 2010; Mitjà termini: Laci 2013, Vèneto 2015; Llarg termini: Sicília 2017, Laci 2018

A curt termini es produí a les tres regions italianes examinades una caiguda de la participació (al Laci i el Vèneto en 2010, a Sicília en 2012) (vegeu taula

7.12). Aquesta sembla ser una de les mostres més apreciables del descontentament polític que succeí a l'esclat de la crisi econòmica en aquelles regions. Mentre que al Laci la participació seguí una tendència desigual durant els anys posteriors a l'inici de la crisi (augment de prop de deu punts en 2012, curt termini, i descens d'aproximadament sis en 2018, llarg termini), la desmobilització de l'electorat sicilià i vènet fou progressiu al llarg de tot el període estudiat (vegeu taula 7.12).

Taula 7.12. Participació en % en les eleccions de les regions italianes abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Laci	72,67	60,89 (-11,78)	71,96 (+11,07)	66,46 (-5,5)
Sicília	66,68	47,41 (-9,27)	–	46,76 (-0,66)
Vèneto	72,43	66,42 (-6,01)	57,16 (-9,26)	–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Laci, 2010, Sicília 2012, Vèneto, 2010; Mitjà termini: Laci 2013, Vèneto 2015; Llarg termini: Sicília 2017, Laci 2018

Totes les formacions emergides al Laci durant aquests anys, +E, DemoS, FdI, FdS, LeU, el M5S i SEL, foren d'àmbit estatal (vegeu taula 7.13). Entre aquestes, el M5S fou la que gaudí d'un major protagonisme, puix que cinc anys després de la seua irrupció esdevingué la formació més votada de la regió. Tanmateix, el M5S no abandonà la seua condició de partit d'oposició en cap moment. Per la seua banda, a Sicília emergiren dos nous PAE: FdI i el M5S, i també cinc PANE: #DB, CP, GS, Il Megafono i SF. El M5S també desenvolupà un paper rellevant a Sicília, esdevenint la força més votada de l'illa en les següents eleccions després de la seua irrupció. Ara bé, el M5S tampoc va accedir a posicions governamentals a Sicília. Altrament, sí que aconseguiren ascendir a la direcció de l'executiu de l'illa dos dels PANE emergents, tot i que no aplegaren un ampli suport electoral: Il Megafono, llista lligada al PD de suport al seu candidat presidencial en 2012, que esdevingué una formació regional independent poc després de les eleccions, i #DB, líder del qual presidí la Junta Regional en 2017 (llarg termini). La importància del M5S al Laci i Sicília durant els anys de la recessió i els posteriors

La tendència al Vèneto fou diferent. El M5S aconseguí irrompre al seu Consell Regional en 2015 (mitjà termini), però no hi adquirí gaire protagonisme. Els altres tres partits emergents a la regió, AP, FdS i VC, també foren d'àmbit estatal, però cap va desenvolupar un paper destacat.

Taula 7.13. Sorgiment de nous partits a les regions italianes durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Laci	SEL (PAE), FdS (PAE)	FdI (PAE), M5S (PAE)	LeU (PAE), DemoS (PAE), +E (PAE)
Sicília	CP (PANE), GS (PANE), Il Megafono (PANE), M5S (PAE)	–	#DB (PANE), FdI (PAE), SF (PANE)
Vèneto	FdS (PAE)	AP (PAE), M5S (PAE), VC (PAE)	,–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Laci, 2010, Sicília 2012, Vèneto, 2010; Mitjà termini: Laci 2013, Vèneto 2015; Llarg termini: Sicília 2017, Laci 2018

3.2. Resultats governamentals

La regió del Laci fou la més inestable en termes governamentals durant i després de la recessió. A conseqüència d'aquesta inestabilitat governamental (i també de la que afectà la governabilitat d'Itàlia), la seua relació de congruència amb els diversos governs centrals va experimentar molts canvis al llarg del període analitzat. La Junta Regional làcia resultant de les eleccions 2010 (curt termini) fou parcialment congruent amb el govern italià fins a novembre 2011 (durant aquell breu espai de temps, el PdL encapçalava tots dos òrgans de direcció); incongruent des d'aleshores i fins a abril de 2013 (mitjà termini), quan el PD coincideix al capdavant de la Junta Regional del Laci i del govern central i es torna a establir una relació parcialment congruent entre ambdós òrgans; i una altra vegada incongruent a partir de juny de 2018 (llarg termini), ja que l'acord de govern entre la Lega amb el M5S en l'àmbit estatal coincidí amb la formació d'una nova Junta Regional làcia encapçalada pel PD.

Més regular fou la relació entre els executius sicilians i centrals. La Junta Regional siciliana formada pels progressistes i centristes en 2012 (curt termini) fou incongruent amb el govern tecnocràtic de Monti (a despit, però, del suport extern que alguns partits integrats al govern sicilià donaren a l'executiu de Monti), i amb l'arribada del PD al govern d'Itàlia en abril de 2013, parcialment congruent. La formació d'una nova Junta Regional de centredreta en 2017 (llarg termini) capgirà la seua relació amb un govern italià encara liderat pel PD, que passà a ser incongruent.

Al seu torn, la Junta Regional del Vèneto formada en 2010 (curt termini) va ser, durant un poc de temps, parcialment congruent amb el govern estatal constituït en 2008, tots dos liderats pel PdL. Des que Monti fou nomenat president del Consell de Ministres italià en abril de 2011, però, la relació entre els executius vènet i central va passar a ser incongruent. Aquesta manca de congruència es mantingué amb el nomenament dels successius presidents italians del PD, el primer dels quals es produí en abril de 2013. La formació d'una nova Junta Regional liderada per la LN a mitjà termini (2015) continuà la pauta d'incongruència fins a juny de 2018, quan el M5S i la Lega arriben a un pacte de govern i la relació entre els executius vènet i italià tornà a ser, de bell nou, parcialment congruent.

Taula 7.14. Congruència entre els executius regionals i els governs centrals d'Itàlia abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Laci	Incongruència des de 11-2008 (PdL-LN-MpA gov. central)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011 fins a 4-2013), Parcial (des de 4-2013)	Parcial	Incongruència
Sicília	Parcial des de 11-2008 (PdL-LN-MpA gov. central)	Incongruència (fins a 04-2013), Parcial (des de 04-2013)	–	Incongruència
Vèneto	Parcial des de 11-2008 (PdL-LN-MpA gov. central)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011)	Incongruència (fins a 06-2018) Parcial (des de 06-2018)	–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Laci, 2010, Sicília 2012, Vèneto, 2010; Mitjà termini: Laci 2013, Vèneto 2015; Llarg termini: Sicília 2017, Laci 2018

3.3. Resultats estructurals

Els canvis més importants en les estructures de les tres regions italianes foren conseqüència d'una iniciativa estatal, la Llei Delrio de 2014, de reforma del règim provincial, creació de ciutats metropolitanes i unió i fusió de municipis (vegeu cap. III, 3.3). En virtut d'aquesta, es crearen (entre altres) les ciutats metropolitanes de Roma Capital al Laci, de Palerm, Catània i Messina a Sicília i de Venècia al Vèneto, i també els diversos consorcis municipals lliures que substituïren les antigues províncies de Sicília. La creació de les ciutats metropolitanes generà conflictes entre els diversos nivells territorials, sobretot les províncies, puix que aquelles heretaren competències d'aquestes.

Les iniciatives de les elits regionals van tenir un impacte més discret. Al Laci s'aprovà una llei regional, d'escàs impacte, que introduí canvis en la formació de la Junta Regional. Per la seua banda, les autoritats del Vèneto s'esforçaren a incrementar l'autogovern de la regió durant els anys posteriors a la crisi

econòmica. El seu Consell Regional aprovà en 2012 el nou Estatut, i des que la LN accedí al Govern en 2010 (curt termini), les autoritats vènetes engegaren els mecanismes legals per aprovar la celebració d'un referèndum autonomista. Malgrat que els resultats d'aquest referèndum, celebrat en 2017, van ser favorables a l'increment de les competències regionals, el fet cert és que aquella demanda no es va materialitzar.

Taula 7.15. Resultats estructurals a les regions italianes durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Laci	No	Creació Ciutat metropolitana de Roma Capital, Modificació Junta Regional	No
Sicília	No	-	Creació consorcis municipals lliures i ciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina
Vèneto	–	Reforma Estatut	Creació Ciutat metropolitana de Venècia

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Laci, 2010, Sicília 2012, Vèneto, 2010; Mitjà termini: Laci 2013, Vèneto 2015; Llarg termini: Sicília 2017, Laci 2018

Capítol VIII
Comparació entre regions

Duta a terme la comparació dels resultats polítics de cada regió dins dels estats, en aquest capítol es comparen aquells resultats entre regions de la mateixa categoria.

Cadascun dels apartats continguts en el capítol, doncs, està dedicat a una de les tres categories de regions. El primer correspon a les regions centrals, el segon a les regions perifèriques 1 i el tercer a les regions perifèriques 2. També en aquest capítol, els resultats de cada apartat es presenten d'acord amb les distintes dimensions de l'impacte polític de la recessió: els sistemes de partits, les formacions governamentals i els resultats estructurals, i també es té en compte la dimensió temporal.

De la mateixa manera com s'ha fet en el seté capítol, al llarg d'aquest vuité només es fa referència als diversos partits polítics per les seues sigles.

1. Regions centrals

Els efectes polítics de la recessió tingueren un impacte diferent a les regions centrals. Si bé tant a l'Illa de França, Madrid i el Laci observem una sèrie d'elements compartits, com ara l'augment de la pluralitat en el terreny partidista, els resultats de la crisi foren generalment dissemblants. La principal conclusió de l'examen realitzat al llarg del capítol és que cap d'aquestes regions experimentà un canvi fonamental en la seua trajectòria política.

1.1. Resultats en el sistema de partits

En termes generals, els votants de les regions centrals castigaren els titulars governamentals en pràcticament totes les contestes electorals. Ara bé, la crisi no trencà amb els patrons electorals històrics d'aquestes regions, sinó que, més aviat, contribuí a reajustar-los. A l'Illa de França, el PS fou la força més votada en el curt termini (2010), per bé que amb menys vots que en les eleccions prèvies, fins que LR s'alçà amb la victòria electoral a mitjà termini (2015). A Madrid, el PPCM —instal·lat en el govern autonòmic des de 1995— experimentà una caiguda electoral constant, sent rellevat pel PSM com a partit més votat a llarg termini (2019).

D'entre els votants de les regions centrals, els lacis foren els que mostraren un comportament electoral més canviant, per tal com el partit més votat al Laci fou diferent en cadascun dels comicis examinats. Només en aquesta regió un partit de nova creació, el M5S, aconseguí ser el més votat com a resultat de la davallada de la confiança dels votants en les formacions tradicionals.

Taula 8.1. Llista més votada en les eleccions de les regions centrals abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	PS	PS	LR	–
Madrid	PPCM	PPCM	PPCM	PSM
Laci	Uniti nell'Ulivo	PdL	PD	M5S

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Illa de França i Laci 2010, Madrid 2011; Mitjà termini: Illa de França 2015 i Madrid 2015, Laci 2013; Llarg termini: Madrid 2019, Laci 2018

Un altre dels principals fenòmens electorals de la recessió a les regions centrals fou l'increment generalitzat de l'abstenció. El volum de persones que decidiren no votar s'eixamplà notablement a l'Illa de França i al Laci a curt termini (2010 i 2013, respectivament). L'evolució posterior en aquestes regions fou dissímil: mentre que a la primera l'abstencionisme es reduí un xic a mitjà termini (2015), a la segona s'experimentaren alts i baixos durant els anys posteriors (2013 i 2018).

Madrid presenta una progressió diferent de la de les altres dues regions, ja que el nombre d'abstencionistes en aquella primera regió prengué un increment constant durant tot el període analitzar. Tanmateix, és necessari matisar que aquest creixement fou moderat (vegeu taula 8.2).

Taula 8.2. Abstenció en % en les eleccions de les regions centrals abans i després de la recessió (participació al Laci)

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	34,7	52,86 (+18,16)	45,54 (-7,32)	–
Madrid	32,69	31,67 (-1,02)	34,31 (+2,64)	35,73 (+1,42)
Laci	72,67	60,89 (-11,78)	71,96 (+11,07)	66,46 (-5,5)

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Illa de França i Laci 2010, Madrid 2011; Mitjà termini: Illa de França 2015 i Madrid 2015, Laci 2013; Llarg termini: Madrid 2019, Laci 2018

D'altra banda, durant els anys de la recessió i els posteriors emergiren partits de nova creació en totes les regions centrals. El principal fet a destacar ací és que quasi tots aquests partits foren d'àmbit estatal: el FDG, GU, MoDem, el PG,

UDE i UDI a l'Illa de França; Cs, Podemos, UPyD i Vox a Madrid; i SEL, FdS, FdI, el M5S, LeU, DemoS i +E al Laci. L'acoblament entre aquestes regions i les lògiques polítiques estatals quant al sorgiment de nous partits fou, doncs, quasi exacta. Només MM, partit madrileny que es fundà a partir d'una escissió d'un PAE de prèvia creació (Podemos), fou d'àmbit no estatal.

Entre l'abundància de noves formacions emergents en les regions centrals hem de rescatar tan sols unes poques que realment tingueren un pes específic en els diferents sistemes de partits. A l'Illa de França cap nou partit pogué competir amb les forces tradicionals (LREM, partit que tingué una presència important arreu del territori francés, no es presentà a les eleccions regionals fins a 2021). A Madrid, Cs i Podemos, que irromperen en 2015 (el mitjà termini), mantingueren la seua representació al parlament regional en 2019 (a llarg termini), per bé que amb menys vots dels obtinguts en els comicis previs. Cs, a més, accedí a posicions governamentals en 2019. MM i Vox, que emergiren aquell any, també es demostraren actors rellevants en el sistema polític madrileny, tot i que no accediren a posicions governamentals. Per la seua banda, les principals formacions emergents al Laci, FdI i el M5S, van millorar la seua posició en els següents comicis després d'haver irromput en l'assemblea regional.

Taula 8.3. Sorgiment de nous partits a les regions centrals durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	GU (PAE), PG (PAE)	FDG (PAE), MoDem (PAE), UDE (PAE), UDI (PAE)	–
Madrid	UPyD (PAE)	Cs (PAE), Podemos (PAE)	MM (PANE), Vox (PAE)
Laci	SEL (PAE), FdS (PAE)	FdI (PAE), M5S (PAE)	LeU (PAE), DemoS (PAE), +E (PAE)

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Illa de França i Laci 2010, Madrid 2011; Mitjà termini: Illa de França 2015 i Madrid 2015, Laci 2013; Llarg termini: Madrid 2019, Laci 2018

1.2. Resultats governamentals

La inestabilitat governamental que experimentaren les regions centrals i els seus respectius estats durant els anys de la Gran Recessió i els següents descriu una trajectòria de congruència força irregular entre els diversos executius regionals i estatals. Sovint, els executius d'aquestes regions estigueren liderats per partits que feren d'oposició als titulars governamentals a nivell estatal; en altres casos, els governs centrals estigueren encapçalats per partits que eren a l'oposició a aquelles regions. Les incongruències que es van establir entre els diversos executius de les regions centrals i els diferents governs estatals no se'n derivaren, en cap cas, de la presència de PANE en els òrgans de direcció de les regions centrals.

L'executiu del Consell Regional de l'Illa de França a què donaren pas les eleccions regionals de 2010 (curt termini), liderat pel PS, va ser incongruent amb el govern estatal francés que llavors dirigia la UMP (des de maig de 2007). Aquesta situació canvià quan el PS es feu amb el Govern central en maig de 2012, i la relació entre ambdós executius passà a ser parcialment congruent. Des que LR començà a encapçalar l'executiu del Consell Regional de l'Illa de França en 2016, aquell establí una relació incongruent amb el govern central francés del PS, i a partir de 2017, amb el que formà LREM.

Madrid, que fou la regió central més estable en termes governamentals (el PPCM accedí al govern autonòmic en 1995, i només compartí posicions governamentals amb un altre partit —Cs— a partir de 2019), alterà la seua relació amb els diversos governs centrals a causa dels canvis produïts a nivell estatal: durant el breu espai de temps que va de maig a novembre de 2011, el govern madrileny fou incongruent amb el govern estatal espanyol del PSOE; des d'aquella data, quan el PP es feu amb el govern estatal, la relació entre ambdós executius va passar a ser congruent; i amb l'arribada del PSOE al govern d'Espanya en juny de 2018, la relació entre aquest i el govern de Madrid tornà a ser incongruent. Per la seua banda, la relació de congruència entre els diversos executius lacis i italians va variar molt al llarg del període examinat.

La Junta Regional làcia formada després dels comicis de 2010 (curt termini) fou parcialment congruent amb l'executiu central d'Itàlia fins a novembre 2011 (durant aquest petit període, el PdL encapçalà ambdós executius). Des d'aquella data i fins a abril de 2013 (mitjà termini) es torna a establir una relació parcialment congruent entre ambdós òrgans, puix que el PD passà a encapçalar tant la Junta Regional del Laci com el govern italià. Tanmateix, els executius del Laci i del govern central italià tornaren a ser incongruents a partir de juny de 2018 (llarg termini), atés que a partir de llavors aquest darrer passà a estar format pel M5S i la Lega.

Taula 8.4. Congruència entre els executius de les regions centrals i els governs estatals abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	Incongruència des de 5-2007 (UMP gov. central)	Incongruència (fins a 05-2012), Parcial (des de 05-2012)	Parcial (fins a 05-2017), Incongruència (des de 05-2017)	–
Madrid	Incongruència (PSOE gov. central)	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)	Plena (fins a 06-2018), Incongruència (des de 06-2018)	Incongruència
Laci	Incongruència des de 11-2008 (PdL-LN-MpA gov. central)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011 fins a 4-2013), Parcial (des de 4-2013)	Parcial	Incongruència

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Illa de França i Laci 2010, Madrid 2011; Mitjà termini: Illa de França 2015 i Madrid 2015, Laci 2013; Llarg termini: Madrid 2019, Laci 2018

1.3. Resultats estructurals

L'Illa de França i el Laci experimentaren canvis en les seues estructures regionals com a producte d'iniciatives de les autoritats dels seus respectius estats, i el Laci, també, com a resultat d'una iniciativa (de caràcter menor) de les seues autoritats regionals. Madrid, per la seua banda, no va veure alterades les seues estructures regionals.

Les transformacions estructurals de l'Illa de França van ser producte del procés de reorganització territorial de França impulsat pel President Hollande (PS) en 2014 (vegeu cap. III, 3.1). Fruit de la primera llei emmarcada en aquella estratègia, a la regió es creà la Metròpoli del Gran París. Aquesta entitat alterà les relacions entre París i la regió, ja que aquella nova entitat assumí algunes competències que fins llavors havien estat de titularitat regional, i també entre París i l'Estat. La segona llei del projecte estatal, de gran impacte en l'ordenament territorial de l'Estat, a l'Illa de França només es va traduir en la modificació d'alguns petits arranjaments electorals.

També el nivell subregional del Laci experimentà un canvi, puix que, en virtut de la Llei Delrio de 2014 aprovada pel govern italià llavors liderat pel PD (vegeu cap. III, 3.3), la província de Roma desaparegué per donar pas a la Ciutat metropolitana de Roma Capital. La creació d'aquesta ciutat metropolitana va tensar les relacions entre aquella i les institucions regionals, en especial les províncies, ja que la nova ciutat metropolitana heretà competències que fins llavors eren provincials, i n'assumí de noves. Al seu torn, el Consell Regional del Laci aprovà una llei estatutària d'escàs impacte que modificà les regles de constitució de la Junta Regional (vegeu cap. IV, 3.5.3). Madrid, al seu torn, no experimentà cap alteració en les seues estructures. L'únic intent per modificar-les, substanciat en l'intent de reforma estatutària impulsat per les autoritats regionals en 2018, va fracassar.

Taula 8.5. Resultats estructurals a les regions centrals durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	Descentralització		Creació Metròpoli del Gran París
Madrid	No	No	No
Laci	No	Creació Ciutat metropolitana de Roma Capital, Modificació Junta Regional	No

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Illa de França i Laci 2010, Madrid 2011; Mitjà termini: Illa de França 2015 i Madrid 2015, Laci 2013; Llarg termini: Madrid 2019, Laci 2018

2. Regions perifèriques 1

La recessió tingué un impacte polític diferent a cadascuna de les regions aplegades en aquesta categoria. En aquest sentit, l'especial incidència que la recessió tingué al País Valencià i a Sicília impactà notablement en el seu comportament electoral. Altrament, al Llenguadoc-Rosselló, on la crisi tingué un impacte més reduït, les principals conseqüències polítiques de la recessió es vincularen a la dimensió estructural.

2.1. Resultats en el sistema de partits

La penalització als titulars governamentals de les regions perifèriques 1 sembla vinculat a la gravetat de la crisi: com més greu fou aquesta, més desfavorables foren els resultats per als seus governants.

Aquest fou el cas del País Valencià i Sicília, on la crisi assolí una major volada. En efecte, els partits més votats abans de la recessió en aquestes dues regions foren penalitzats a les urnes tan bon punt aquella s'inicià. Tanmateix, el càstig als titulars governamentals en el cas valencià fou més suau i progressiu que no en el sicilià. El PPCV, que fou només que escassament damnificat a curt termini (2011), patí una davallada electoral important a mitjà termini (2015), i malgrat tornar a ser el partit més votat, va perdre la meitat dels seus electors. La caiguda del PPCV es confirmà a llarg termini (2019), quan deixà de ser el partit més votat al País Valencià per primera vegada en més de vint anys. Al seu torn, els sicilians, que patiren els efectes econòmics i socials de la recessió encara més que els valencians, penalitzaren més durament els seus titulars governamentals, en aquest cas el PdL, en les primeres eleccions després de l'inici de la crisi (2012). El M5S, que substituí el PdL com a formació més votada en aquelles eleccions, es confirmà com a primera opció de la regió a llarg termini (2017).

Ben diferent dels casos valencià i sicilià fou el del Llenguadoc-Rosselló, on la crisi econòmica va ser menys acusada. Els resultats electorals a curt termini

(2010) en aquesta regió revalidaren el President Frêche com el candidat més votat (però, cal recordar que aquell any el president vehiculà la seua candidatura amb una nova marca, puix que fou expulsat del seu partit poc abans, el PS). A curt termini (2015), les eleccions fundacionals de la nova regió resultant de la fusió entre el Llenguadoc-Rosselló i el Migdia-Pirineus se saldaren amb una nova victòria del PS.

Taula 8.6. Llista més votada en les eleccions de les regions perifèriques 1 abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Lleng.-Ross.[1]	PS	DVG[2]	PS	–
País Valencià	PPCV	PPCV	PPCV	PSPV
Sicília[1]	PdL	M5S	–	M5S

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; [2]Llista liderada i formada per exmembres del PS; Curt termini: Llenguadoc-Rosselló 2010, País Valencià 2011, Sicília, 2012; Mitjà termini: Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus i País Valencià 2015; Llarg termini: Sicília 2017, País Valencià 2019

L'evolució de l'abstenció seguí una pauta diferent a cadascuna d'aquestes regions. A curt termini l'abstenció augmentà notablement al Llenguadoc-Rosselló (2010) i Sicília (2012), mentre que al País Valencià (2011) s'observen uns nivells força semblants als enregistrats en els comicis previs a l'esclat de la crisi (vegeu taula 8.7). A mitjà termini, el volum de votants augmentà a la regió heretera del Llenguadoc-Rosselló (2015), i romangué estable al País Valencià (2015) (vegeu taula 8.7). Ja a llarg termini, en el cas valencià (2019) l'abstenció disminuí un xic, mentre que a Sicília (2017), en canvi, la participació continuà la seua tendència a la baixa (vegeu taula 8.7). La dissímil evolució de l'abstencionisme a cada regió nega un patró compartit entre aquestes. La cultura política i l'herència de cada regió es revelaria, doncs, un factor gairebé determinant a efectes d'oferir una explicació d'aquest fenomen.

Taula 8.7. Abstenció en % en les eleccions de les regions perifèriques 1 abans i després de la recessió (participació a Sicília)

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Lleng.-Ross.[1]	30,40	47,40 (+17)	–	–
País Valencià	29,86	29,81 (-0,05)	28,66 (-1,15)	24,20 (-4,46)
Sicília	66,68	47,41 (-9,27)	–	46,76 (-0,66)

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Llenguadoc-Rosselló 2010, País Valencià 2011, Sicília, 2012; Mitjà termini: Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus i País Valencià 2015; Llarg termini: Sicília 2017, País Valencià 2019

El Llenguadoc-Rosselló i la seua regió successora seguien un patró molt estatalitzat pel que fa al sorgiment de noves formacions durant els anys de la recessió i els posteriors. Els tres nous partits que irromperen al seu consell regional, FDE, MoDem i UDI, foren PAE, i accediren també als consells regionals de moltes altres regions franceses. Cap d'aquelles tres formacions va assolir un paper rellevant en el sistema de partits del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus. El País Valencià seguí un patró més diferenciat de les dinàmiques estatals, en el seu cas les espanyoles.

Al seu torn, el parlament valencià assistí a l'emergència de quatre nous partits durant el període analitzat: Compromís, d'àmbit regional, i Cs, Podem i Vox, d'àmbit estatal. D'entre aquestes quatre formacions, Compromís fou la que assolí una major institucionalització, entrant al parlament regional en 2011 (curt termini), accedint al Govern en 2015 (mitjà termini) i aconseguint romandre-hi en 2019 (llarg termini). És aquest protagonisme de Compromís el que regionalitzà el sistema de partits valencià, tot diferenciant-lo d'altres sistemes de partits regionals espanyols més estatalitzats durant els anys de la recessió i els posteriors. Per la seua banda, Podem, que aconseguí representació al parlament valencià en 2015 (mitjà termini), participà en el Govern en 2019 —llavors UP— (llarg termini).

Per un altre costat, a l'assemblea siciliana irromperen fins a set partits durant el període estudiat: #DB, CP, GS, Il Megafono i SF, d'àmbit regional, i FdI i el M5E, d'àmbit estatal. Aquest darrer partit fou, amb molta diferència, el que

adquirí un major suport electoral, sent la formació més votada en els comicis de 2012 (curt termini) i de 2017 (llarg termini). Tanmateix, el M5S no va accedir a la Junta Regional. Per contra, Il Megafono fou el partit del president sicilià escollit en 2012, i #DB el del candidat investit en 2017 (cap d'aquests dos partits, però, aplegà un ampli suport electoral). La destacada incidència electoral del M5S a Sicília, baldament romandre a l'oposició, acosta les dinàmiques partidistes de l'illa a les de l'estat italià. Amb tot i amb això, l'emergència de quatre nous PANE a l'illa, i l'accés de dos d'aquests a posicions governamentals, introdueix un matís regional important a aquella dinàmica.

Taula 8.8. Sorgiment de nous partits a les regions perifèriques 1 durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Llenguadoc-Rosselló[1]	No	FDE (PAE), MoDem (PAE), UDI (PAE)	–
País Valencià	Compromís (PANE)	Cs (PAE), Podem (PAE)	Vox (PAE)
Sicília	CP (PANE), GS (PANE), Il Megafono (PANE), M5S (PAE)	–	#DB (PANE), FdI (PAE), SF (PANE)

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Llenguadoc-Rosselló 2010, País Valencià 2011, Sicília, 2012; Mitjà termini: Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus i País Valencià 2015; Llarg termini: Sicília 2017, País Valencià 2019

2.2. Resultats governamentals

Com a producte del canvi en els patrons electorals, la relació de congruència entre els executius formats a les regions perifèriques 1 i els governs centrals va ser canviant al llarg del període estudiat. Mentre que a la relació de congruència entre els executius valencià i sicilià i els governs espanyol i italià, respectivament, contribuí la participació PANE als executius regionals, en el cas del Llenguadoc-Rosselló els canvis en les pautes de relació amb el govern francés s'explica per dinàmiques allunyades de la presència de partits regionals al seu executiu regional.

L'executiu del Consell del Llenguadoc-Rosselló format en 2010 (curt termini), liderat pel PS, fou incongruent amb el govern francés de la UMP (format en 2007) fins a maig de 2012, i a partir d'ací, parcialment congruent amb el que formà llavors el PS a escala estatal (recordem, amb tot, que aleshores el líder socialista regional liderava una llista al marge del PS). El primer executiu regional de la regió successora del Llenguadoc-Rosselló, format en gener de 2016 (mitjà termini), encapçalat pel PS, fou parcialment congruent amb el govern socialista francés fins que LREM accedí al govern estatal en 2017, quan s'establí una incongruència entre ambdós executius.

Per la seua banda, el Consell valencià format pel PPCV en 2011 (curt termini) era incongruent amb el govern espanyol liderat pels socialistes des de 2004, però amb l'arribada del PP a l'executiu estatal en desembre de 2011, la relació entre ambdós governs passà a ser plenament congruent. La situació canvià quan els socialistes valencians pactaren un acord de govern amb Compromís en maig de 2015 (mitjà termini), data a partir de la qual els governs valencià i central foren incongruents. Amb l'arribada del PSOE al govern central en juny de 2018 aquella relació passà a ser parcialment congruent. El nou govern valencià format per PSPV, Compromís i UP en 2019 (llarg termini) no capgirà aquella situació.

Al seu torn, la Junta Regional siciliana formada en 2012 (curt termini), de caràcter progressista i centrista, va ser incongruent amb el govern tecnocràtic de Monti (però, el PD i UdC, que van formar part de l'executiu sicilià, donaren suport extern al govern de Monti), i parcialment congruent amb el govern central liderat pel PD a partir d'abril de 2013. El retorn del centredreta a la Junta Regional de Sicília en 2017 (llarg termini) va suposar que la relació entre l'executiu regional i el central, que va estar liderat pel PD fins a juny de 2018, tornara a ser incongruent. L'arribada al govern italià de la Lega i el M5S aquell any mantingué la incongruència entre ambdós executius.

Taula 8.9. Congruència entre els executius de les regions perifèriques 1 i els governs estatals abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Llenguadoc-Rosselló[1]	Incongruència des de 5-2007 (UMP gov. central)	Incongruència (fins a 05-2012), Parcial (a partir de 05-2012)	Parcial (fins a 05-2017), Incongruència (des de 05-2017)	–
País Valencià	Incongruència (PSOE gov. central)	Incongruència (fins a 12-2011), Plena (des de 12-2011)	Incongruència (fins a 06-2018), Parcial (des de 06-2018)	Parcial
Sicília	Parcial des de 11-2008 (PdL i MpA gov. central)	Incongruència (fins a 04-2013), Parcial (des de 04-2013)	–	Incongruència

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Llenguadoc-Rosselló 2010, País Valencià 2011, Sicília, 2012; Mitjà termini: Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus i País Valencià 2015; Llarg termini: Sicília 2017, País Valencià 2019

2.2. Resultats estructurals

Els resultats polítics de la recessió en les regions perifèriques 1 en l'àmbit estructural van adquirir un abast ben diferent a cadascuna d'aquelles. Un fet comú a totes aquestes regions fou la dificultat de les seues autoritats per implementar canvis substancials per iniciativa pròpia (País Valencià i Sicília), o, altrament, per aturar les iniciatives que tingueren com a origen una decisió del govern central (Llenguadoc-Rosselló).

El resultat polític més important en aquesta categoria de regions es produí al Llenguadoc-Rosselló a mitjà termini, a causa de la reforma territorial aprovada pel govern Francés en 2014 (vegeu cap. III, 3.1) que posà fi a l'existència de l'antiga regió —entre altres— per via de la seua fusió amb el Migdia-Pirineus, tot i la reticència de les elits polítiques llenguadocianes i rosselloneses a la mesura. Es tracta, doncs, d'un canvi fonamental que alterà l'existència mateixa de la regió. Després de les eleccions fundacionals de la nova regió del Llenguadoc-Rosselló-

Migdia-Pirineus (2015, mitjà termini), s'iniciaren tots els mecanismes pertinents per tal de fer realitat dita fusió.

Per la seua part, el govern valencià format després dels comicis de 2015 (mitjà termini) va tractar d'implementar algunes mesures de reforç de l'autonomia. El 2018, a més, es produí una petita reforma de l'Estatut d'Autonomia de la regió, la qual materialitzava una iniciativa regional del govern format en 2011. Tanmateix, el govern valencià no va reeixir en la seua demanda a l'executiu central d'una millora del finançament autonòmic.

Al seu torn, el govern de Sicília constituït després de les eleccions del canvi de 2012 (curt termini) va tractar de dur a terme una reforma territorial per tal d'eliminar les províncies que, tanmateix, no va ser reeixida. Al contrari, fou la iniciativa del govern italià sobre aquesta matèria, emmarcada en la Llei Delrio de 2014, de reforma del règim provincial, creació de ciutats metropolitanes i unió i fusió de municipis (vegeu cap. III, 3.3), la que es va acabar imposant. En aquest context, es crearen les ciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina, que vingueren a modificar l'ordenament administratiu de la regió, tensant les relacions entre els nivells subregionals de l'illa.

Taula 8.10. Resultats estructurals a les regions perifèriques 1 durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Llenguadoc-Rosselló[1]	–	Descentralització i fusió	–
País Valencià	–	Reforma Estatut	–
Sicília	No	–	Creació consorcis municipals lliures i ciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina

Font: elaboració pròpia; [1]A partir de 2015 Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus; Curt termini: Llenguadoc-Rosselló 2010, País Valencià 2011, Sicília, 2012; Mitjà termini: Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus i País Valencià 2015; Llarg termini: Sicília 2017, País Valencià 2019

3. Regions perifèriques 2

La recessió de 2008 accelerà a Còrsega, Catalunya i el Vèneto unes transformacions polítiques que ja s'albiraven en els anys previs. La intensitat i forma d'aquestes transformacions fou variable, per bé que totes tres regions compartiren un mateix corrent de fons: l'auge autonomista. Aquesta empenta autonomista es traduí en l'àmbit partidista i en l'institucional, malgrat que els seus efectes en el pla estructural foren força més limitats. Així mateix, l'auge autonomista, significativament més moderat a Còrsega i el Vèneto que a no Catalunya, tingueren conseqüències diferents.

3.1. Resultats en el sistema de partits

La recessió va anar seguida de l'augment del suport electoral als PANE a Còrsega, Catalunya i el Vèneto. Aquest auge contribuí a una major regionalització dels sistemes de partits d'aquestes regions.

A Còrsega, els blocs progressista i conservador, integrats per PAE, experimentaren un descens electoral progressiu en benefici dels PANE durant el període analitzat. Malgrat que els dissidents del PRE (PAE) foren el partit més votat a curt termini (2010), l'auge de l'autonomisme durant aquells anys impulsà la coalició dels nacionalistes i els independentistes corsos (PC) a la primera posició a mitjà i llarg termini (2015 i 2017, respectivament) (vegeu taula 8.11).

En el cas de Catalunya, els nacionalistes catalans ja eren el bloc més votat en l'etapa precedent a la recessió de 2008. Els catalanistes assoliren la quota electoral més alta a curt i mitjà termini (2012 i 2015, respectivament), per bé que el seu suport romangué estable al llarg de tot el període analitzat. CiU, principal PANE de Catalunya a principis de la dècada de 2010, i partit més votat a la regió en 2010 i 2012 (curt termini), formà en 2015 (mitjà termini) la coalició independentista JxSí juntament amb ERC, tot guanyant les eleccions d'aquell any. El fet que aquestes formacions no revalidaren la plataforma electoral en 2017

contribuí al fet que Cs (PAE) fora el partit més votat en els comicis d'aquell any (llarg termini) (vegeu taula 8.11).

Al Vèneto, la LN (no estrictament PANE, però amb discurs venetista a la regió) substituí Uniti nell'Ulivo (PAE) com a llista més votada de la regió en 2010 (curt termini), i les dues llistes associades a la marca augmentaren el nombre de vots als lliguistes en 2015 (mitjà termini), tot assolint una victòria encara més àmplia (vegeu taula 8.11).

Taula 8.11. Llista més votada en les eleccions de les regions perifèriques 2 abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Còrsega	UMP, CCB	PRE(d)	PC	PC
Catalunya	PSC, ERC, ICV	CiU (2010) CiU (2012)	JxSí (2015)	Cs
Vèneto	Uniti nell'Ulivo	LN	Llista Zaia (LN)	–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Còrsega i Vèneto 2010, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Còrsega, Catalunya i Vèneto 2015; Llarg termini: Còrsega i Catalunya 2017

Identifiquem dos patrons quant a l'abstencionisme electoral ben diferenciats a les regions perifèriques 2 després de la recessió de 2008. El primer, observat a Còrsega i el Vèneto, informa d'un ascens progressiu d'abstencionistes al llarg tot el període examinat. Aquest ascens fou més notable a Còrsega, on el nombre de persones que decidiren no votar augmentà 22,38 punts entre 2004 i 2017, una xifra molt elevada si atenem el fet que en els primers d'aquells comicis era només del 25,03% (vegeu taula 8.12).

Molt diferent és el cas de Catalunya, que mostra una tendència completament oposada a la que seguiren els electors corsos i vènets. Si bé Catalunya era la regió que enregistrava uns nivells d'abstencionisme més alts durant l'etapa prèvia a la recessió, després d'aquella la participació electoral no feu sinó augmentar de manera constant. Com a resultat, l'abstencionisme a aquella regió es reduí pràcticament a la meitat entre l'any 2006 i el 2017 (vegeu taula 8.12).

Atesa la desigual evolució de l'abstencionisme identificat en aquestes regions, estem en condicions de realitzar dues observacions. Primer, que tot i que l'auge de l'autonomisme a Còrsega i el Vèneto respon, fonamentalment, a l'indubtable augment del suport electoral als autonomistes, aquell auge també va poder beneficiar-se de la creixent desmobilització d'un sector d'electors disconformes amb l'oferta partidista d'aquell moment. Segon, que ben al contrari, l'augment del suport electoral als PANE a Catalunya anà acompanyat de l'augment de la participació. En aquest sentit, la minva de l'abstencionisme a Catalunya pot interpretar-se com un indicador de mobilització electoral motivada pels esdeveniments vinculats al procés.

Taula. 8.12. Abstenció en % en les eleccions de les regions perifèriques 2 abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Còrsega	25,03	30,99 (+5,96)	32,97 (+1,98)	47,41 (+14,44)
Catalunya	43,9	41,22 (-2,74) (2010) 20,91 (-4,14) (2012)	25,05 (-7,19) (2015)	20,91 (-4,14)
Vèneto	72,43	66,42 (-6,01)	57,16 (-9,26)	–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Còrsega i Vèneto 2010, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Còrsega, Catalunya i Vèneto 2015; Llarg termini: Còrsega i Catalunya 2017

Durant els anys de la recessió i els posteriors es crearen noves formacions que aconseguiren un desigual protagonisme en els sistemes de partits de les tres regions perifèriques 2. A Còrsega emergiren CL, d'àmbit regional, i Ensemble!, LREM, el PG i UDI, d'obediència estatal. CL aconseguí un considerable grau d'institucionalització, assolint posicions governamentals a llarg termini (2017) gràcies a la seua unió electoral amb altres forces autonomistes. Altrament, UDI i Ensemble!, que emergiren a curt termini (2015), desaparegueren de l'Assemblea en les següents eleccions (2017, llarg termini), quan irrompé LREM.

Els tres partits emergents a Catalunya, per la seua banda, van ser PANE. SI accedí al parlament regional en 2010 (curt termini), però el partit no va superar el llindar electoral en les eleccions posteriors de 2012 (curt termini). Aquell any, en canvi, accedí a les Corts catalanes la CUP, que substituí SI com a partit independentista menor en el sistema de partits català. CSQP aconseguí representació parlamentària en 2015 (mitjà termini), i tornà a aconseguir-ne en 2017 —llavors, CECP— (llarg termini).

El sistema de partits vènets assistí a la irrupció de quatre partits, tots aquests d'àmbit estatal: FdS en 2010 (curt termini) i AP, el M5S i VC en 2015 (mitjà termini). La incidència d'aquestes formacions en la política regional no fou gaire rellevant. L'escassa incidència d'aquestes formacions seria un indicador del grau d'institucionalització del sistema de partits vènet.

Taula 8.13. Sorgiment de nous partits a les regions perifèriques 2 durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Còrsega	PG (PAE), CL (PANE)	UDI (PAE), Ensemble! (PAE)	LREM (PAE)
Catalunya	SI (PANE) (2010), CUP (PANE) (2012)	CSQP/CECP (PANE)	No
Vèneto	FdS (PAE)	AP (PAE), M5S (PAE), VC (PAE)	,–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Còrsega i Vèneto 2010, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Còrsega, Catalunya i Vèneto 2015; Llarg termini: Còrsega i Catalunya 2017

3.2. Resultats governamentals

Tots els governs de Còrsega i Catalunya formats al llarg del període examinat foren incongruents amb els diversos governs francesos i espanyols. El domini que tingueren els PANE a aquelles regions durant els anys de la Gran Recessió i els posteriors explica aquella relació.

El del Vèneto és un cas diferent. La Junta Regional formada en 2010 (curt termini), que va estar liderada per la LN i comptava amb la participació del PdL,

va ser parcialment congruent amb el govern italià de llavors, que era encapçalat pel PdL des de maig de 2008. La formació del govern tecnocràtic de Monti en novembre de 2011 capgirà aquella situació. Des d'aquell moment, ambdós executius mantingueren una relació d'incongruència, renovada amb la successió de nomenaments dels presidents del Consell de Ministres italià del PD (Letta en abril de 2013, Renzi en febrer de 2014, i Gentiloni en desembre de 2016) i la formació d'una nova Junta Regional liderada per la LN en 2015 (mitjà termini). L'arribada del M5S i la Lega al govern italià en juny de 2018 tornà a establir una congruència parcial entre aquell i la Junta Regional vèneta, que continuava sent liderada pels lliguistes.

Taula 8.14. Congruència entre els executius de les regions perifèriques 2 i els governs estatals abans i després de la recessió

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Còrsega	Parcial des de 5-2007 (UMP gov. central)	Incongruència	Incongruència	Incongruència
Catalunya	Parcial (PSOE gov. central)	Incongruència	Incongruència	Incongruència
Vèneto	Parcial des de 11-2008 (PdL i LN gov. central)	Parcial (fins a 11-2011), Incongruència (des de 11-2011)	Incongruència (fins a 06-2018) Parcial (des de 06-2018)	–

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Còrsega i Vèneto 2010, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Còrsega, Catalunya i Vèneto 2015; Llarg termini: Còrsega i Catalunya 2017

3.3. Resultats estructurals

Els resultats polítics de la recessió en el pla estructural tingueren un abast força diferent a Còrsega, Catalunya i el Vèneto. Els principals canvis en aquest àmbit es produïren a Còrsega i el Vèneto, i tingueren origen en iniciatives dels governs estatals de França i Itàlia, respectivament. Altrament, les reivindicacions més ambicioses de les elits corses, catalanes i vènetes orientades a augmentar

l'autogovern de les seues regions foren rebutjades per les autoritats dels diversos estats.

En 2014 es va aprovar a França la reforma que va transformar l'organització territorial de l'Estat (vegeu cap. III, 3.1), i en base a la qual Còrsega esdevingué una col·lectivitat unida en 2018. Les autoritats corses van validar aquesta iniciativa estatal. D'altra banda, el govern cors format després de les eleccions d'aquell any (FaC, CL i PNC) demanà al govern central una major quota d'autogovern, però les autoritats franceses no se'n feren ressò.

En el cas català, el President Mas (CiU) sol·licità al govern d'Espanya un increment de les competències fiscals de la regió, demanda que no fou atesa. En 2014, el govern de CiU va promoure un referèndum d'independència que no tingué cap validesa ni reconeixement legal. El govern de JxSí format després de les eleccions regionals de 2015 (mitjà termini) inicià un procés de desconnexió polític-administratiu amb respecte de l'estat espanyol, el qual anà succeït de la celebració d'un referèndum il·legal de secessió en 2017 i la posterior declaració unilateral d'independència del President Puigdemont. Malgrat que la declaració va ser suspesa amb caràcter immediat pel mateix Puigdemont, aquella va motivar la immediata intervenció de la Generalitat per part del govern central i la detenció i persecució de diverses autoritats catalanes, entre aquestes, el mateix president. En suma, la gran embranzida independentista de la dècada de 2010 a Catalunya no tingué cap impacte en les seues estructures.

Al seu torn, al Vèneto s'aprovà i entrà en vigor el nou Estatut en 2012, el qual pretenia avançar en l'autogovern de la regió. Poc després, les autoritats vènetes aprovaren una llei orientada a possibilitar una consulta al voltant de les competències de la regió. Aquest se celebrà en 2017, amb resultats favorables a l'increment de l'autogovern. A despit que després de la consulta el govern italià es mostrà favorable a negociar amb les autoritats vènetes un augment de l'autogovern de la regió, aquest no es materialitzà. La novetat més destacada en el pla estructural al Vèneto va ser la creació de la Ciutat metropolitana de Venècia,

mesura emmarcada en la Llei Delrio de 2014, de reforma del règim provincial, creació de ciutats metropolitanes i unió i fusió de municipis aprovada pel govern central del PD (vegeu cap. III, 3.3). La relació entre la Ciutat metropolitana de Venècia i les autoritats vènetes no fou reeixida, puix que la creació d'aquella entitat provocà conflictes competencials entre els diversos nivells subregionals.

Taula 8.15. Resultats estructurals a les regions perifèriques 2 durant i després de la recessió

	Curt termini	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Còrsega	–	Descentralització i reforma	Col·lectivitat de Còrsega
Catalunya	Estatut 2006	No	No
Vèneto	–	Reforma Estatut	Creació Ciutat metropolitana de Venècia

Font: elaboració pròpia; Curt termini: Còrsega i Vèneto 2010, Catalunya 2010 i 2012; Mitjà termini: Còrsega, Catalunya i Vèneto 2015; Llarg termini: Còrsega i Catalunya 2017

Capítol IX
Discussió

Un cop arribats a aquest punt de la tesi, en aquest capítol se'n debaten els resultats.

La discussió, que cobreix tot el capítol, és abordada des de dues perspectives complementàries. En la primera, de la qual es dona compte en el primer apartat, s'enfronten els resultats de la recerca amb les expectatives plantejades en el darrer apartat del primer capítol. Allí s'havien formulat dos tipus d'expectatives: les generals, lligades amb la dimensió temporal de la crisi, i les concretes, que tenen a veure amb les característiques de cada categoria de regió. La confrontació entre els resultats de la recerca i les expectatives permetrà dilucidar fins a quin punt aquelles eren, o no, encertades.

En el segon apartat del capítol es discuteixen, de manera succinta, els resultats de la recerca dins de cada estat. Aquest exercici servirà per posar en relleu el més substantiu dels efectes polítics de la Gran Recessió a escala regional des d'una mirada estatal.

Seguint el criteri usat en els dos anteriors capítols, en el present també es referencien els partits polítics únicament per les seues sigles.

1. L'impacte polític de la Gran Recessió a nivell regional

1.1. Expectatives generals: la dimensió temporal

Amb la formulació de les tres expectatives generals, vinculades amb la dimensió temporal, tractàvem de comprovar si, tal com havíem previst, els principals resultats polítics de la recessió (en el sistema de partits, governamentals i estructurals) es produïren en el mitjà i el llarg termini. Esperàvem, doncs, que durant aquest període de temps el càstig electoral als titulars governamentals fora més freqüent **(expectativa 1)**; segonament, que a conseqüència d'això primer, també en el curt i mitjà termini foren més freqüents les alternances majoristes i parcials en els diversos executius regionals **(expectativa 2)**; i, en últim lloc que, d'igual manera, les possibles iniciatives estatals orientades a modificar les estructures regionals tingueren lloc en aquell període de temps **(expectativa 3)**.

A la llum dels resultats, la primera expectativa només pot ser validada en els casos de l'Illa de França, Madrid i el País Valencià. A l'Illa de França, el PS, que liderava el Consell Executiu des de 1998, fou la llista més votada en el curt termini (2010), tot i que va perdre vots. Finalment, el PS fou electoralment superat per LR cinc anys després. A Madrid, el PPCM, que governava la regió des de 1995, experimentà un constant declivi electoral que li feu perdre la primera posició a llarg termini (2019), situació que beneficiaria el PSM. Amb tot i amb això, el PPCM no va perdre el control del govern regional en cap moment. Els conservadors també seguiren una trajectòria electoral decreixent al País Valencià, on governaven des de 1995. Tanmateix, el descens del PPCV fou més acusat que el del PPCM, i després de les eleccions valencianes de 2015 (mitjà termini) aquells perderen el govern de la Generalitat valenciana. La pèrdua de vots del PPCV no s'aturà un cop fou rellevat de l'executiu regional, i el partit acabaria sent electoralment superat pel PSPV a llarg termini (2019).

Altrament, els electors del Laci, Sicília, Còrsega, Catalunya i el Vèneto penalitzaren els seus titulars governamentals ja en el curt termini. El Laci fou la

regió més volàtil en termes de vot, puix que cada contesa electoral il·luminà llistes guanyadores diferents: el PdL a curt termini (2010), tot substituint Uniti nell'Ulivo al capdavant del govern (aquest partit liderava la institució des de 2005); el PD a mitjà termini (2013), la qual cosa li permeté d'encapçalar l'executiu regional; i el M5S a llarg termini (2018). A Sicília, que era presidia per un membre de l'MpA des de 2008, el M5S va rellevar el PdL com a força més votada en 2012 (curt termini), tot i que no va accedir al govern. El M5S es va consolidar com a primer partit de l'illa a llarg termini (2017). A Còrsega, una branca dissident del PRG desplaçà la UMP, que governava l'illa des de 2004, com a primera força en 2010 (curt termini), fet que permeté als progressistes accedir al govern regional per primer cop en la història. Ara bé, lluny de consolidar aquesta posició, el centreesquerra liderat pel PRG fou al seu torn superat pels nacionalistes corsos (FaC i CL) en el mitjà termini (2015). Els nacionalistes crosos es feren llavors amb el govern regional, i revalidaren —i ampliaren— victòria electoral a llarg termini (2017). A Catalunya, CiU guanyà les eleccions regionals a curt termini (2010), quan al govern de la Generalitat eren el PSC, ERC i ICV, que hi accediren en 2006. CiU tornà a guanyar els altres comicis que es produïren a Catalunya a curt termini (2012), i a mitjà termini (2015) l'opció més votada de la regió fou JxSí, plataforma formada per CDC (principal partit de CiU), i ERC, tot accedint al govern de la Generalitat. Tanmateix, Cs s'erigí en primer partit de Catalunya en termes de vot en les eleccions de 2017 (llarg termini). En últim lloc, la LN superà a curt termini (2010) el PD (formació successora d'Uniti nell'Ulivo, llista que havia guanyat les eleccions de 2005, però que no va poder accedir al govern) com a força més votada del Vèneto, que llavors era presidida per un membre de FI. La LN consolidà i millorà la seua posició a mitjà termini (2015), tot reforçant-se en l'òrgan de direcció de la regió.

L'escenari al Llenguadoc-Rosselló fou diferent del de la resta de regions. Els socialistes (al capdavant del Consell Executiu des de 2004) milloraren la seua actuació en el curt termini (2010), si bé aquest cop el líder regional vehiculà la seua candidatura en DVG, formació que aplegava exmembres del PS. Els

socialistes perderen vots en les eleccions de la nova regió del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus de 2015 (mitjà termini), tot i que pogueren mantenir-se (juntament amb altres partits menors) com a primera opció en la segona volta. A despit que foren electoralment castigats, doncs, els socialistes no deixaren de ser la primera força de la regió substituta del Llenguadoc-Rosselló després de la recessió, i van encapçalar el primer govern d'aquella. Tanmateix, caldria ponderar el pes que les dinàmiques electorals del Migdia-Pirineus van tenir en aquest resultat.

Com veiem, els resultats de la nostra anàlisi són ben diversos, i doncs, poc concloents (fet i fet, l'expectativa no ha estat validada en bona part dels casos examinats). D'aquesta anàlisi només en podem traure dues conclusions clares. D'un costat, cal constatar que, abans o després, tots els partits que lideraven els governs regionals en el moment que esclatà la crisi global van ser castigats, amb independència de si van ser desallotjats, o no, de posicions governamentals. Per tal d'explicar la variació de resultats en termes temporals, però, fora adient aprofundir en les dinàmiques concretes de cada regió (en particular, en les dinàmiques de la crisi), exercici que supera els objectius plantejats en aquesta recerca. La segona conclusió és que només les regions perifèriques 2 responen a un patró comú en termes electorals: els beneficiaris del càstig electoral als titulars governamentals en el curt termini tant a Còrsega, Catalunya i el Vèneto foren PANE, partits què eixirien generalment reforçats de les successives eleccions regionals (però, a llarg termini el partit més votat a Catalunya fou un PAE, malgrat que la suma dels vots als dos principals PANE de la regió en aquelles eleccions fou major).

Taula 9.1. Avaluació de les expectatives generals sobre els sistemes de partits

Expectativa	Regió	Validació
1. Major freqüència de càstig electoral als titulars governamentals en el mitjà i el llarg termini	Illa de França	Sí
	Madrid	Sí
	Laci	No
	Llenguadoc-Rosselló	No
	País Valencià	Sí
	Sicília	No
	Còrsega	No
	Catalunya	Parcial
	Vèneto	No

Font: elaboració pròpia

Força diversos són, també, els resultats relacionats amb la segona expectativa, i tal com ha succeït amb la primera, aquella segona sols s'acompleix en els casos de l'Illa de França, Madrid i el País Valencià. El Consell Executiu de l'Illa de França experimentà una alternança parcial a curt termini (2010), quan el PS conservà el lideratge de l'òrgan de direcció regional amb una majoria diferent de la de sis anys enrere, i una de majorista a mitjà termini (2015), la qual fou testimoni del declivi electoral dels socialistes ja al·ludit, i que comportà l'accés d'una majoria de dreta encapçalada per LR a l'executiu regional. La progressiva pèrdua de suport electoral per part del PPCM a Madrid, al seu torn, no fou suficient perquè els conservadors foren desallotjats de l'executiu regional, però sí perquè hagueren d'arribar a un acord de govern amb un segon partit (Cs) que els permetera mantenir-s'hi en 2019 (llarg termini). Al seu torn, el Consell de la Generalitat del País Valencià de 2015 (mitjà termini) va passar a estar integrat per una majoria governamental formada pel PSPV i Compromís que substituïa per complet la majoria eixint del PPCV. La majoria del PSPV i Compromís va ser parcialment renovada a llarg termini, quan s'hi uní UP (2019).

Els resultats de la resta de regions escapen a la nostra previsió, donat que els executius de totes aquelles van experimentar alternances governamentals a curt termini. Aquestes alternances foren parcials als executius del Llenguadoc-

Rosselló i el Vèneto (2010), i majoristes als del Laci (2010), Sicília (2012), Còrsega i Catalunya (2010).

També amb relació a l'expectativa general referida a les formacions governamentals és vàlida l'observació de l'examen dels resultats polítics de la crisi en el sistema de partits. Novament, per tal d'esclarir la raó dels resultats obtinguts ací, que en termes generals s'han desviat d'allò que esperàvem, caldria una anàlisi més acurada de cada cas. O bé, i també, enfocar el fenomen des d'una òptica diferent on es tingueren en compte altres variables d'anàlisi potser més adients que les que ací hem contemplat.

Taula 9.2. Avaluació de les expectatives generals sobre les formacions governamentals

Expectativa	Regió	Validació
2. Major freqüència d'alternances governamentals majoristes o parcials en el mitjà i el llarg termini	Illa de França	Sí
	Madrid	Sí
	Laci	No
	Llenguadoc-Rosselló	No
	País Valencià	Sí
	Sicília	No
	Còrsega	No
	Catalunya	No
	Vèneto	No

Font: elaboració pròpia

Els resultats més importants en l'àmbit estructural es produïren a les regions de França, tots aquests com a producte d'una iniciativa estatal, la ja explicada reforma territorial de 2014 que es va materialitzar en una llei de descentralització i, sobretot, la fusió de bona part de les regions continentals entre finals de 2015 i principis de 2016. La reforma afectà les tres regions franceses analitzades de manera diferent: d'entre aquestes, únicament el Llenguadoc-Rosselló es fusionaria amb una altra regió (el Migdia-Pirineus) a principis de 2016 (mitjà termini). En el marc d'aquest gran projecte estatal, l'Illa de França assistí al naixement de la Metròpoli del Gran París en gener de 2016 (mitjà termini), el Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus a la de la Metròpoli Mediterrània Montpeller

en gener de 2015 (curt-mitjà termini), i les antigues subdivisions de l'Alta Còrsega i la Còrsega del Sud es van fusionar a principis de 2018 (llarg termini) per donar pas a la nova Col·lectivitat de Còrsega, que substituïa la fins llavors Col·lectivitat Territorial de Còrsega. Totes aquestes reformes foren, com hem dit, d'iniciativa estatal, i bé comptaren o no amb el suport de les elits locals (aquest suport va ser elevat entre les autoritats de Còrsega, parcial entre les de l'Illa de França, i pràcticament inexistent entre les del Llenguadoc-Rosselló), foren efectivament implementades.

Les regions espanyoles, per la seua banda, no experimentaren cap canvi estructural després de la recessió. Caldria ressenyar, en qualsevol cas, la petita reforma de l'Estatut valencià de març de 2019 (mitjà termini), que recollia una iniciativa regional efectuada set anys enrere. La reforma no va tenir conseqüències substantives en l'autogovern de la regió. Les institucions regionals de Madrid, al seu torn, no experimentaren cap canvi. I tampoc les de Catalunya, a despit que al llarg del període analitzat les elits catalanes efectuaren tota una sèrie de demandes autonomistes, entre les quals destaca l'organització d'un referèndum d'independència. El fet que la consulta es produïra —bé que de manera il·legal—, i que el resultat fora favorable a la independència, no alterà un xic l'autogovern català (però, la Generalitat catalana fou intervinguda pel govern espanyol per un breu període de temps a conseqüència dels esdeveniments que succeïren el referèndum).

Al seu torn, les regions Italianes van experimentar diversos canvis estructurals a conseqüència de la Llei Delrio, que pretenia reorganitzar les subdivisions administratives de l'Estat. En concret, a les tres regions analitzades es crearen diverses entitats territorials que substituïen les antigues províncies homònimes: les ciutats metropolitanes de Roma Capital al Laci, de Palerm, Catània i Messina a Sicília i de Venècia al Vèneto, i també els consorcis municipals lliures de Sicília. Totes aquestes noves entitats van crear-se en 2015 (curt i mitjà termini). També hi hagué algun canvi estructural com a resultat d'iniciatives emanades de les elits regionals en dos dels tres casos estudiats. El Laci va aprovar una llei de caràcter

menor que introduïa petits canvis en la composició de la seua Junta Regional en octubre de 2013 (mitjà termini), i les autoritats del Vèneto n'aprovaren una d'impacte més gran: la del nou Estatut de la regió en gener de 2012 (curt termini), el qual va comptar amb el vistiplau del govern italià.

Comptat i debatut, aquesta tercera expectativa queda validada en els casos de les regions franceses i italianes, on bona part de les iniciatives estatals adreçades a canviar les estructures regionals van tenir lloc en el mitjà termini. La manca d'esdeveniments relacionats amb aquesta dimensió no permet validar l'expectativa en les regions espanyoles, les més estables en termes estructurals.

Taula 9.3. Avaluació de les expectatives generals sobre els resultats estructurals

Expectativa	Regió	Validació
3. Major freqüència d'iniciatives estatals orientades a introduir canvis estructurals en el mitjà i el llarg termini	Illa de França	Sí
	Madrid	Sense evidència
	Laci	Sí
	Llenguadoc-Rosselló	Sí
	País Valencià	Sense evidència
	Sicília	Sí
	Còrsega	Sí
	Catalunya	Sense evidència
	Vèneto	Sí

Font: elaboració pròpia

1.2. Expectatives concretes: la dimensió regional

a) Sistema de partits

La previsió quant a les regions centrals era que el succeït en els seus sistemes de partits després de la crisi global s'alineara amb el patró identificat a escala estatal; en concret, que els partits emergents en aquestes regions foren d'àmbit estatal **(expectativa 1.1)**. Els resultats de l'anàlisi confirmen l'expectativa. A l'Illa de França emergiren GU i el PG en 2010 (curt termini), i el FDG, MoDEM, UDE i UDI en 2015 (mitjà termini), totes aquestes formacions d'àmbit estatal. A Madrid irromperen a l'assemblea regional UPyD en 2011 (curt termini), Cs i

Podemos en 2015 (mitjà termini) i MM i Vox en 2019 (llarg termini). D'entre tots aquests partits, només MM fou d'àmbit regional[78]. Al seu torn, el sistema de partits laci assistí a l'emergència de set PAE: SEL i FdS en 2010 (curt termini), FdI i el M5S en 2013 (mitjà termini) i LeU, DemoS i +E en 2018 (llarg termini). Al remat, les regions centrals confirmaren durant la Gran Recessió i els anys que la succeïren una de les seues característiques definidores: el caràcter altament estatalitzat dels seus sistemes de partits.

Quant a les regions perifèriques 1, esperàvem que un possible auge de PANE en els seus sistemes de partits no amenaçara el domini que en aquelles tenen els PAE **(expectativa 1.2)**. Aquell auge es mesura a dos nivells: sorgiment de nous partits i evolució electoral. A la llum dels resultats, l'expectativa pot ser validada en els casos del País Valencià i Sicília. En el cas del Llenguadoc-Rosselló, les tres formacions emergents durant el període analitzat, totes en 2015 (mitjà termini), foren d'àmbit estatal: el FDG, MoDem i UDI. Aquest any, sols un PANE, el POC, obtingué representació en el Consell Regional (n'obtingué un únic seient). El domini quasi absolut dels PANE en el naixent sistema de partits de la nova regió del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus, que aviat seria batejada com Occitània, ajudà a configurar el caràcter altament estatalitzat d'aquell. Altrament, al País Valencià emergí un nou PANE, Compromís, que contribuí a regionalitzar el sistema de partits de la regió. Aquesta formació entrà a les Corts valencianes l'any 2011 (curt termini), destacant-s'hi com una activa força de l'oposició, i l'any 2015 (mitjà termini) accedí al Govern. Compromís assolí un notable nivell d'institucionalització gràcies a la seua permanència en el Govern quatre anys després (llarg termini). Aquest partit capitalitza tot el percentatge de suport electoral als partits no estatals al País Valencià, que arribà al seu pic l'any 2015 (vegeu taula 9.3). En sintonia amb el que esperàvem, l'auge d'aquest PANE no comprometé el domini dels PAE dins el sistema de partits de la regió. La resta de formacions emergents al País Valencià foren Cs i Podem en 2015 (curt termini) i

[78] El sorgiment de MM com a escissió de Podemos no és un fenomen alié al d'altres escissions que aquell partit espanyol experimentà a escala regional.

Vox en 2019 (llarg termini), les tres d'àmbit estatal. Un major increment dels PANE experimentà el sistema de partits sicilià, que assistí a l'emergència de cinc formacions d'aquell espai. A l'Assemblea irromperen en 2012 (curt termini) CP, GS, Il Megafono, d'àmbit regional, i el M5S, d'obediència estatal, i en 2017 (llarg termini) #DB i SF, d'àmbit regional, i FdI, d'àmbit estatal. Il Megafono fou el partit del president investit en 2012, i #DB el de l'investit cinc anys després (aquests dos partits no foren, però, els més votats de les candidatures que liderava cada president). A Sicília, el suport electoral als PANE assolí el seu màxim en les eleccions de 2012 (vegeu taula 9.2). Nogensmenys, els PAE continuaren aplegant el gruix dels votants de la regió al llarg del període analitzat.

En termes generals, també sembla acomplerta l'expectativa relacionada amb les regions perifèriques 2, per a les que havíem previst un auge generalitzat dels PANE, palesat en l'auge de noves formacions d'aquell espai i en l'evolució electoral positiva d'aquelles **(expectativa 1.3)**. Tanmateix, aquesta expectativa és validada globalment si ens atenim a aquest segon nivell, però només en un dels casos estudiats s'acompleix l'expectativa amb relació al sorgiment de nous partits. L'increment electoral dels PANE va ser especialment significatiu a Còrsega, car el suport a aquells partits es va més que triplicar en el període 2014-2017 (vegeu taula 9.4). Entre els partits emergents, però, només una va ser d'àmbit regional, CL. Aquesta formació obtingué representació parlamentària en 2010 (curt termini), participà en el govern regional en 2015 (mitjà termini) i també, coalitzat amb altres PANE, en 2017 (llarg termini). Les formacions emergents d'àmbit estatal en el sistema de partits cors foren el PG en 2010, UDI i Ensemble! en 2015 (mitjà termini) i LREM en 2017 (llarg termini). A Catalunya, l'ascens electoral dels PANE fou més moderat, per tal com aquells ja gaudien d'un suport molt elevat abans de la crisi. De fet, a llarg termini (2017) el suport electoral a aquells partits experimentà una petita davallada (vegeu taula 9.4). Va ser a mitjà termini (2015), al bell mig de l'escalada de les tensions polítiques entre les autoritats catalanes i espanyoles, quan la quota de votants als partits nacionalistes i independentistes catalans assolí el seu màxim. Els tres partits

emergents a Catalunya durat la Gran Recessió i els anys posteriors, tots tres d'àmbit regional, foren SI en 2010 i la CUP en 2012 (curt termini) i CSQP/CECP en 2015 (mitjà termini), els dos primers de tall independentista. Al Vèneto, l'ascens dels PANE, en termes globals, està molt vinculat al creixement de la LN (recordem que, tot i que no és un PANE, aquesta formació es caracteritza per tenir un discurs marcadament venetista a la regió), que guanyà les eleccions de 2010 i 2015 (curt i mitjà termini, respectivament) i obtingué, juntament amb la seua llista associada (la del candidat i líder de la LN a la regió, Luca Zaia), un poc més de la meitat dels sufragis totals d'aquells comicis (vegeu taula 9.4). Les quatre formacions de nova creació emergents al Vèneto des de l'esclat de la crisi, FdS en 2010 (curt termini), i AP (PAE), el M5S (PAE)i VC (PAE) en 2015 (mitjà termini) foren PAE. Cap d'aquests desenvolupà un paper rellevant en sistema de partits vènet.

Taula 9.4. Evolució electoral dels PANE a totes les regions (en %)

	Prèviament	**Curt termini**	**Mitjà termini**	**Llarg termini**
Illa de França	0	0	0	–
Madrid	0	0	0	14,69
Laci	0	0	0	0
Lleng.-Ross.	0	0	?	–
País Valencià	8,13	7,37	18,70	16,45
Sicília	13,94	27,03[1]	–	25,21
Còrsega	25,09	35,74	35,34	56,46
Catalunya	55	56,09 (2010) 57,76 (2012)	56,74	54,96
Vèneto	20,1	36.71	49.34	–

Font: elaboració pròpia; [1]No es té en compte el percentatge de vots a Il Megafono, que es va desvincular del PD després de les eleccions

Taula 9.5. Avaluació de les expectatives concretes sobre els sistemes de partits

Expectativa	Categoria	Regió	Validació
1.1. Alineament amb les pautes a nivell estatal	Regions centrals	Illa de França	Sí
		Madrid	Sí
		Laci	Si
1.2. Un possible auge dels PANE no capgirarà domini PAE	Regions perifèriques 1	Llenguadoc-Rosselló	No
		País Valencià	Sí
		Sicília	Sí
1.3. Auge generalitzat PANE	Regions perifèriques 2	Còrsega	Parcial
		Catalunya	Sí
		Vèneto	Parcial

Font: elaboració pròpia

b) Formacions governamentals

Les expectatives relacionades amb la formació d'executius regionals se sustentaven en la idea primera que el grau de congruència entre cadascun d'aquells executius amb respecte dels governs centrals formats durant i després de la recessió es relacionaria, abans que res, amb el nivell de regionalització de cada govern regional. És a dir, amb el major o menor pes que els PANE tingueren dins de cadascun d'aquells. Els resultats de la investigació validen només que parcialment aquella idea principal.

Atés que els sistemes de partits de les regions centrals estan formats quasi exclusivament per PAE, esperàvem que els executius d'aquelles regions foren els més congruents amb els governs estatals **(expectativa 2.1).** L'expectativa s'acompleix en el cas de Madrid, única regió que va formar algun executiu plenament congruent amb el govern central (vegeu taula 9.6). Ara bé, els casos de l'Illa de França i del Laci no s'ajusten a aquella previsió, puix que el grau de congruència dels òrgans de direcció d'aquelles regions (que no compten amb la participació de cap PANE) amb respecte dels seus governs centrals és semblant al de regions amb sistemes de partits on participen PANE. En concret, s'han identificat els mateixos nivells de congruència entre l'Illa de França i Sicília, regió on existeix una considerable oferta de PANE (vegeu taula 9.6).

Segonament, havíem previst que els governs de les regions perifèriques 1 foren menys congruents amb respecte dels governs estatals que els de les regions centrals, per tal com en els sistemes de partits d'aquella primera categoria de regions solen participar alguns PANE **(expectativa 2.2)**. L'expectativa no pot ser testada en el cas del Llenguadoc-Rosselló, donat que cap dels seus executius comptà amb la presència de PANE. Quant al País Valencià, el nivell de congruència entre el seu govern i el central espanyol descendí en accedir un PANE a l'executiu regional en 2015 i 2019 (mitjà i llarg termini, respectivament). També la presència de PANE en els executius de Sicília correlaciona amb el seu grau de congruència respecte dels governs centrals d'Itàlia. Tanmateix, no és possible justificar en termes globals la validació de l'expectativa relacionada amb aquesta categoria de regions.

Al seu torn, i donat el pes que tenen els PANE en els seus sistemes de partits, la previsió era que els executius de les regions perifèriques 2 foren els més incongruents **(expectativa 2.3)**. L'expectativa queda confirmada en els casos de Còrsega i Catalunya, puix que en aquestes regions només es formaren governs regionals incongruents a conseqüència del protagonisme primer dels PANE en aquells (vegeu taula 9.6). Diferent va ser el cas del Vèneto. El seu executiu format en 2010 (curt termini), que va estar liderat per la LN, fou parcialment congruent amb el govern central d'Itàlia encapçalat per Berlusconi (PdL), el qual comptà amb la participació de la LN. Constituït el govern central tecnocràtic de Mario Monti en novembre de 2011, la relació entre l'executiu del Venèto i aquell passà a ser incongruent. Aquesta situació es mantingué amb la formació d'un nou govern central liderat pel PD en abril de 2013, i amb la formació de l'executiu venèt de 2015 (mitjà termini), liderat de nou per la LN. La relació d'incongruència entre ambdós executius s'estengué fins a juny de 2018, quan el M5S i la Lega arriben a un acord de govern a Itàlia, tot desallotjant el PD. Des de llavors, el govern del Vèneto establí una relació de congruència parcial amb el govern italià.

En suma, la idea bàsica que sustentava aquestes tres expectatives és només que parcialment encertada. A despit que, en efecte, creiem provat el lligam entre

el pes dels PANE dins un determinat sistema de partits d'una regió i el grau de congruència del seu govern amb respecte del govern central, aquest segon fenomen s'explicaria, alhora, per altres fenòmens no menys importants.

Taula 9.6. Avaluació de les expectatives concretes sobre les formacions governamentals

Expectativa	Categoria	Regió	Validació
2.1.Major congruència	Regions centrals	Illa de França	Parcial
		Madrid	Sí
		Laci	Parcial
2.2. Menys congruència que regions centrals	Regions perifèriques 1	Llenguadoc-Rosselló	Sense evidència
		País Valencià	Parcial
		Sicília	Parcial
2.3. Major incongruència	Regions perifèriques 2	Còrsega	Sí
		Catalunya	Sí
		Vèneto	Parcial

Font: elaboració pròpia

c) Resultats estructurals

En aquest àmbit, l'expectativa relacionada amb les regions centrals era que, atesa l'absència de moviments regionalistes que les caracteritza, els possibles canvis estructurals en aquestes regions foren producte d'iniciatives fonamentalment estatals **(expectativa 3.1)**. Tanmateix, la manca d'esdeveniments significatius en aquest àmbit a Madrid i el Laci ens ha impedit aplegar evidència suficient per ponderar fins a quin punt la nostra previsió era encertada. L'expectativa en aquesta matèria només s'acompleix en el cas de l'Illa de França, ja que la discreta descentralització que l'afectà, i també el naixement de la Metròpoli del Gran París, foren resultat d'una iniciativa del govern francés.

Per la seua banda, i com que les regions perifèriques 1 són les menys definides des del punt de vista polític, esperàvem que els possibles resultats estructurals que es produïren en aquestes regions no seguiren cap patró compartit **(expectativa 3.2)**. En efecte, els impulsos orientats a modificar les estructures de les regions perifèriques 1 durant el període examinat seguiren lògiques

diferents segons el cas. Les elits del Llenguadoc-Rosselló no realitzaren cap demanda d'autonomia substancial durant el període examinat, però la regió fou profundament afectada per una decisió del govern central, que imposà la fusió de la regió amb el Migdia-Pirineus. L'oposició dels polítics llenguadocians i rossellonesos al projecte no impedí que aquella fusió es fera efectiva. Al seu torn, el lleu impuls que experimentà l'autogovern valencià en la segona meitat de la dècada de 2010 fou d'abast força limitat. Les iniciatives del govern valencià per recuperar algunes institucions autonòmiques perdudes durant els anys previs, i la discreta reforma de l'Estatut de 2018 serviren, abans que res, per ajudar a anivellar l'autonomia del País Valencià al de la resta de les regions espanyoles. Endemés, la demanda del govern valencià per una millora del finançament autonòmic fou reiteradament rebutjada pels diversos governs d'Espanya. En el cas sicilià, la proposta de l'executiu de Crocetta (2012-2017) per eliminar les províncies, que xocava parcialment amb la iniciativa del govern italià de reforma del nivell territorial subregional, va tenir un abast limitat. A la llum dels resultats examinats, les troballes quant a les regions perifèriques 1 són consistents amb la idea general que només les iniciatives regionals de caràcter menor poden arribar a ser tingudes en compte per les autoritats estatals, i que, normalment, aquest acaba imposant les seues iniciatives, encara quan les elits regionals s'hi oposen.

En últim lloc, esperàvem que els possibles canvis en les estructures de les regions perifèriques 2 foren producte d'iniciatives estatals, però també regionals, sempre que aquestes no comprometeren l'statu quo estatal **(expectativa 3.3)**. Aquesta expectativa s'ha acomplert en els casos de Catalunya i el Vèneto. A Catalunya trobem un exemple de projecte polític impulsat per les elits regionals clarament desafiador al govern central (al remat, aquest desafiament generà la crisi territorial més important de l'Espanya democràtica), el qual fou àmpliament rebutjat per les autoritats estatals espanyoles. Les demandes del govern català format per CiU en 2010 (curt termini) de millora competencial, no ateses pel govern central, anaren succeïdes, primer, d'una consulta independentista no vinculant en 2014 (curt termini); després, d'un procés de desconnexió amb

l'ordenament jurídic espanyol; tot seguit, d'un referèndum d'independència il·legal l'any 2017 (mitjà termini); i a l'últim, de la declaració d'independència unilateral del President Puigdemont (la qual, però, va suspendre tot seguit). Com a reacció a aquest desafiament, l'estat espanyol engegà nombroses accions judicials contra els responsables de la consulta. L'autogovern català no es veié alterat en cap moment (però, durant un breu període temporal, després dels fets de 2017, la Generalitat catalana fou intervinguda pel control estatal).

Les autoritats italianes, al seu torn, també rebutjaren la iniciativa de membres del govern vènet format en 2010 (curt termini) i liderat per la LN per celebrar un referèndum d'independència. Un cop la Cort Constitucional suspengué la iniciativa, el Consell Regional vènet s'esmerçà a preparar una consulta ajustada als límits imposats per les lleis italianes. Finalment, la consulta, celebrada el 2017, demanà només sobre un increment de les competències de la regió, amb un resultat àmpliament favorable. Amb tot i amb això, el resultat de la consulta no es traduí en un augment de l'autogovern regional.

Per la seua banda, els governs regionals dirigits pels nacionalistes corsos en els períodes 2015 (mitjà termini) i 2017 (llarg termini) no realitzaren cap demanda real equiparable a la dels seus homòlegs catalans o vènets. Les elits corses arribades al Consell Executiu en 2015 es limitaren a visibilitzar el seu desig d'incrementar les competències de la regió, així com a reclamar l'especificitat d'aquesta en la Constitució francesa. El fet que el govern francés no se'n fera ressò d'aquelles demandes (el President Macron, de LREM, es limità a fer anuncis de caràcter eminentment simbòlic), marca, fins al moment, el límit real a les possibilitats d'èxit de les reivindicacions del nacionalisme cors.

Taula 9.7. Avaluació de les expectatives concretes sobre els resultats estructurals

Expectativa	Categoria	Regió	Validació
3.1. Canvis estructurals iniciativa estatal	Regions centrals	Illa de França	Sí
		Madrid	Sense evidència
		Laci	Sense evidència
3.2. Resultats variables	Regions perifèriques 1	Llenguadoc-Rosselló	Sí
		País Valencià	
		Sicília	
3.3. Canvis estructurals iniciativa estatal i regional	Regions perifèriques 2	Còrsega	Parcial
		Catalunya	Sí
		Vèneto	Sí

Font: elaboració pròpia

2. L'impacte polític de la Gran Recessió dins de cada estat

2.1. França

Tots els partits que governaven les regions franceses examinades un cop esclatà la crisi global van ser, tard o d'hora, penalitzats electoralment. Com a resultat, els sistemes de partits d'aquelles regions experimentaren canvis substantius. El PS, que liderava l'executiu del Consell Regional de l'Illa de França des de 1998, patí un declivi electoral constant durant el període estudiat fins que LR l'acabà superant en 2015. La victòria de LR testimonia, juntament amb l'auge del FN, el gir dretà de l'Illa de França després de la recessió. Els socialistes també perderen suport electoral al Llenguadoc-Rosselló i la seua regió successora (tanmateix, el PS no deixà de ser la principal formació en les primeres eleccions de la nova regió). I també com a l'Illa de França, el FN experimentà un important auge en aquesta regió. El declivi dels socialistes a l'Illa de França i el Llenguadoc-Rosselló (i la seua regió successora) no fou alié a la davallada generalitzada del PS a escala estatal (els socialistes arribaren al govern central en 2012 i foren desallotjats d'aquest en 2017 per LREM). També l'auge del FN en aquestes dues regions connecta amb l'ascens del partit de dreta radical a França durant els anys examinats. Com veiem, doncs, les dinàmiques electorals de l'Illa de França i el Llenguadoc-Rosselló (i la seua regió successora) foren, pel dalt-baix, semblants: descens dels socialistes i auge de la dreta. Dinàmiques, com hem dit, connectades amb el que estava passant a bona part del territori francés. Per contra, Còrsega seguí una evolució electoral diferent, tot confirmant el seu caràcter singular dins del cos estatal francés. Els grans beneficiaris de la pèrdua de vots dels partits tradicionals a l'illa van ser els nacionalistes corsos, que incrementaren la seua quota electoral fins a esdevenir l'opció més votada de la regió en 2015 i 2017. Fet i fet, l'ascens dels nacionalistes és un dels efectes polítics més importants de la recessió a Còrsega, que al llarg de la dècada de 2010 confirmà el seu sistema de partits com el més regionalitzat de l'estat francés.

L'ascens de nous partits a les regions franceses durant el període examinat respon a lògiques similars a les descrites més amunt. Per un costat, a l'Illa de França i el Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus emergiren nous PAE sense capacitat per competir amb els partits tradicionals (fins a l'arribada de LREM); de l'altre, a Còrsega sorgí un PANE que accedí a posicions governamentals (CL en 2015 i 2017), i altres PAE menors. En suma, amb la recessió es confirmà una dretització i estatalització dels sistemes de partits de l'Illa de França i del Llenguadoc-Rosselló-Migdia-Pirineus (especialment en el primer cas) i el caràcter centrífug del de Còrsega, que s'allunyà de les dinàmiques que s'estaven perfilant a escala estatal.

El canvi en les pautes electorals d'aquestes tres regions alterà la conformació dels seus executius regionals. Aquestes alternances governamentals palesen la situació de crisi experimentada per les tres regions arran de la Gran Recessió, i que en termes governamentals va prendre forma amb un gir dretà a l'illa de França, la resistència del centreesquerra al Llenguadoc-Rosselló (i la seua regió successora) i l'ascens dels nacionalistes al Consell Executiu de Còrsega per primer cop en la història de l'illa.

Molt significativa va ser, d'altra banda, la reorganització territorial impulsada pel govern francés en 2014, què ha d'entendre's com una conseqüència política cabdal de la recessió al país. Fet i fet, el Govern central legitimà la reforma com una mesura necessària per economitzar l'administració de l'Estat i millorar la seua eficiència en un context de delicada situació econòmica. Aquesta reorganització territorial se substancià, principalment, amb la fusió de bona part de les regions continentals, a despit del rebuig que aquesta decisió suscità entre bona part de les autoritats regionals (i locals). No debades, el govern central inicià el procés de fusió, bé que d'acord amb la Constitució, sense consultar les autoritats implicades, i fou votada només per l'Assemblea Nacional (sense representació dels ens locals). Aquest caràcter autoritari de les fusions reflectí, un cop més, la voluntat del govern central per reorganitzar el territori francés sense consultar als poders perifèrics (Derdaele, 2016).

El paper determinant del govern central com a arquitecte de l'organització territorial de l'Estat es va reforçar, encara més, amb la creació de les metròpolis, entitats administratives de cooperació intercomunal entre la localitat i la regió. Les metròpolis foren creades amb intenció d'establir un nou nivell de decisió que garantira millors serveis als seus habitants, i alhora fera un millor ús dels seus recursos. Tanmateix, aquestes noves entitats generaren conflictes sobre competències i recursos entre els diversos nivells de govern (Geppert, 2017). En suma, el govern francés impulsà durant els anys posteriors a la recessió una reorganització territorial que incrementaria les tensions entre els diversos nivells territorials de l'Estat, i que palesava, una vegada més, el centralisme de les elits estatals.

En virtut d'aquesta reorganització territorial general, el govern central va impulsar la creació de la Metròpolis del Gran París i la Metròpolis Mediterrània Montpeller, la fusió del Llenguadoc-Rosselló (en contra del desig de les seues autoritats regionals) amb la veïna Migdia-Pirineus, i la fusió de diverses subdivisions administratives corses (ens local de Còrsega, departaments de la Còrsega Alta i la Còrsega del Sud) a efectes que Còrsega esdevinguera una única Col·lectivitat, que substituïa la fins llavors Col·lectivitat Territorial de Còrsega.

2.2. Espanya

La gravetat de la crisi financera global tingué efectes polítics molt importants a Espanya. Els canvis en els sistemes de partits de les diverses regions així ho constataren. L'evolució electoral a Madrid i el País Valencià posà de manifest el declivi electoral del PP (que governava aquelles regions des de 1995, i a partir de 2011 tornà a liderar el govern espanyol) des que la recessió va esclatar. Aquest declivi no impedí que el PPCM conservara el control de l'executiu madrileny durant tota la dècada de 2010, però sí perquè el PPCV fora desallotjat del govern del País Valencià (2015) i el PSPV acabara sent la força més votada d'aquella regió a llarg termini (2019). Durant aquests anys emergiren, a Madrid i el País Valencià,

nous partits que qüestionaren l'hegemonia de les formacions tradicionals (aquests evolucionaren amb una desigual sort). Juntament amb la davallada generalitzada dels partits tradicionals i l'increment de la pluralitat partidista, trobem en la regionalització dels sistemes de partits de Madrid, i sobretot del País Valencià, una de les principals conseqüències polítiques de la recessió en aquelles regions —a l'assemblea madrilenya entrà un PANE per primer cop (MM, 2019), i al País Valencià un PANE (Compromís) accedí al govern regional dues vegades seguides (2015 i 2019)—. Catalunya seguí una trajectòria força diferent de la d'aquelles dues regions a causa de la seua particular història política dins d'Espanya. En termes globals, la principal conseqüència de la recessió en aquesta regió fou l'increment del nacionalisme i, en especial, de l'independentisme a partir de la sentència de l'Estatut. L'embranzida independentista, resposta política a la crisi global a Catalunya, determinà la vida política de la regió (i d'Espanya) durant els anys de la recessió i els posteriors. El creixent suport electoral als PANE possibilità el desallotjament dels titulars governamentals en 2010, que resultaria en la formació de successives majories nacionalistes i independentistes en els anys successius. Així mateix, dos dels nous partits emergents a Catalunya durant aquests anys foren deutors de l'auge independentista (SI i la CUP). Al capdavall, Catalunya accentuà durant els anys analitzats els elements que més la diferencien políticament de la resta d'Espanya.

Atesa la resistència del PPCM, Madrid es demostrà la regió espanyola més estable en termes governamentals. Això explica que els seus executius només foren incongruents quan el PSOE dirigia el govern d'Espanya. La situació fou parcialment semblant al País Valencià: el grau de congruència dels seus executius, liderats pel PPCV fins a 2015 i pel PSPV a partir de llavors, depengué de quina fou la coalició governant a escala estatal en cada moment. Les diverses formacions governamentals a Catalunya respongueren a dinàmiques ben distintes, en lògica sintonia amb els seus patrons electorals diferenciats. Tots els executius d'aquesta regió, des de 2010 íntegrament formats per PANE, foren incongruents amb els diversos governs d'Espanya.

El govern central espanyol, al contrari que el francés i l'italià, no aplicà mesures adreçades a alterar les estructures de les seues regions. L'auge independentista esdevingut a Catalunya durant la dècada de 2010 (les demandes que s'hi associaren) no van tenir cap impacte en el seu autogovern, més enllà de la intervenció temporal de la Generalitat catalana a causa de la declaració d'independència que succeí al referèndum de l'1 d'octubre de 2017. En el cas valencià caldria, únicament, ressenyar un petit canvi estatutari (2018) d'impacte menor, i encara algun esforç del seu govern per impulsar l'autogovern que, però, tampoc va tenir conseqüències rellevants (les demandes de les elits valencianes de millora de finançament foren desateses per les autoritats espanyoles).

2.3. Itàlia

També els titulars governamentals de les regions italianes patiren el descontentament generat per la recessió. L'evolució electoral més variable s'identifica al Laci (potser, a conseqüència de la manca d'identitat política de la regió a la qual s'ha al·ludit), i cap formació pogué estabilitzar-se electoralment durant el període analitzat. A la llarga, el partit més beneficiat al Laci en termes electorals va ser el M5S. Aquesta formació també assolí un important protagonisme a Sicília. El M5S irrompé en les primeres eleccions a l'illa des de l'esclat de la recessió, i acabà sent el més votat a llarg termini. No debades, el sistema de partits sicilià fou, entre els tres casos italians, el que experimentà una major crisi política. Tanmateix, el centredreta resistí, i malgrat perdre el control de l'Executiu en 2012, tornà a ser la coalició més votada cinc anys després. Si bé l'auge del M5S fou un fenomen compartit entre el Laci i Sicília, la resta de formacions emergents a aquelles regions se'n resultà de lògiques ben diferents. Al Laci tots els nou partits sorgits durant la dècada de 2010 van ser PAE, mentre que a Sicília els dos nous partits d'obediència estatal competiren amb l'emergència de cinc PANE deutors de la cultura política illenca. Per la seua banda, el Vèneto es confirmà, durant els anys posteriors a la recessió, com una de les regions més perifèriques d'Itàlia. L'ascens de la LN durant aquests anys consagrà

els lliguistes com a primera força del Vèneto i també com el principal partit d'un govern que dirigiren des de 2010. Les formacions polítiques nascudes durant aquests anys, tots d'àmbit estatal, no aconseguiren competir amb els ja existents. En suma, durant els anys que seguiren la recessió el sistema de partits laci es confirmà altament estatalitzat, i la regió, com a ideològicament indefinida; el sistema de partits sicilià, altrament, avançà devers una major regionalització; i el del Vèneto es va afirmar, al seu torn, com un dels sistemes de partits més singularitzats dins el context italià.

Les formacions dels diversos executius regionals palesen les distintes evolucions electorals i les reestructuracions en els sistemes de partits. El Laci alternà coalicions de centredreta (primer) i centreesquerra (després), els quals mantingueren distintes relacions de congruència en funció de qui governava Itàlia en cada moment. Quelcom semblant va succeir a la Junta Regional siciliana, que experimentà canvis en les seues majories: centreesquerra i centre (primer) i centredreta (després). Al seu torn, la Junta Regional del Vèneto va mudar la seua relació de congruència amb el govern central en funció de qui dirigia aquest, puix que la regió estigué liderada per la LN des de 2010.

La principal conseqüència política de la crisi a Itàlia des del punt de vista estructural fou l'aprovació en abril de 2014 de la Llei Delrio adreçada a reformar el règim provincial, crear diverses ciutats metropolitanes i fusionar nombrosos municipis. Aquesta reforma afectà directament les regions, puix que privava els governs regionals d'algunes de les seues competències. Alhora, les noves ciutats metropolitanes s'interposaven entre les regions i les autoritats locals, tensant la relació entre els diversos nivells territorials subestatals (Longo & Mobilio, 2016). N'és una prova d'aquestes relacions la inicial manca de voluntat de cooperació entre el Vèneto i Sicília amb les ciutats metropolitanes de Venècia i Palerm, respectivament (Boggero, 2016). En definitiva, la Llei Delrio marcà el pas cap a una nova fase del regionalisme italià dominada per la recentralització de les relacions intergovernamentals. El govern italià accentuava així el seu caràcter

centralista amb una llei que avalava la capacitat de decisió superior de l'estat central sobre les comunitats locals (Longo & Mobilio, 2016, p. 526).

D'acord amb aquesta llei, es crearen les ciutats metropolitanes de Roma capital al Laci, de Palerm, Catània i Messina a Sicília i de Venècia al Vèneto, les quals substituïren les antigues províncies amb el mateix nom. A Sicília, endemés, es crearen diversos consorcis municipals lliures, també en substitució de les seues antigues províncies.

Al marge de les reformes emmarcades en la Llei Delrio, les autoritats vènetes impulsaren una reforma de l'Estatut regional l'any 2012. En el marc d'un augment de les reivindicacions autonomistes a la regió, a més, el govern vènet enllestí un referèndum d'increment de l'autogovern en 2017, i malgrat que el resultat fou favorable, aquest no tingué cap resultat polític concret.

Conclusions

Aquesta tesi s'emmarca en l'àrea general dels estudis sobre regionalisme. Hem investigat l'impacte polític de la Gran Recessió a nivell regional en els sistemes de partits, les formacions governamentals i les seues conseqüències estructurals, d'un costat, i a curt, mitjà i llarg termini, de l'altre. Per a aquesta tasca, hem comparat nou regions de l'Europa Llatina.

El marc teòric pivota sobre dos eixos: el món de les regions i el de les crisis econòmiques i polítiques. Hem construït una tipologia de regions que aplega tres categories generals: les regions centrals, les regions perifèriques 1 i les regions perifèriques 2. Després hem explicat que són les crisis econòmiques, de quina manera es tradueixen en crisis polítiques, i quins resultats poden tenir aquestes.

Quant a la metodologia, hem fet ús del seguiment de processos comparatiu basat en la narració. Hem seleccionat les regions a comparar atenent els criteris seguits en la tipologia. Les regions centrals seleccionades han estat l'Illa de França, el Laci i Madrid; les perifèriques 1, el Llenguadoc-Rosselló, el País Valencià i Sicília; i les perifèriques 2, Còrsega, Catalunya i el Vèneto. En un primer pas, hem realitzat un estudi dels efectes polítics de la recessió a cada regió. Segonament, hem comparat aquests resultats des d'una perspectiva estatal (dins dels estats) i també regional (entre categories de regió).

La principal conclusió de la recerca és que els resultats polítics de la Gran Recessió tingueren una distinta traducció segons adoptem una perspectiva estatal o regional. Identificar resultats polítics comuns entre regions integrades a diferents estats demostra la utilitat de transcendir els enfocaments analítics estato-cèntrics.

1. Recapitulació

Com a reflexió general, cal dir que la vida política de les nou regions analitzades es veié, en major o menor grau, afectada per la Gran Recessió que tingué lloc a finals de la dècada de 2000. En efecte, totes aquelles regions van experimentar una reorganització de les seues pautes electorals, partidistes i governamentals. Algunes d'aquestes regions, a més, també experimentaren canvis estructurals.

Els titulars dels governs regionals que assistiren a l'esclat de la crisi financera global acabaren sent, tard o d'hora, electoralment penalitzats. Així mateix, totes les regions assistiren a la proliferació de noves formacions, fenomen que va incrementar la pluralitat dels seus sistemes de partits. En alguns casos, a més, aquestes noves formacions amenaçaren l'hegemonia dels partits tradicionals. Entre aquestes, destaquen el Movimento Cinque Stelle (i a la llarga, de Fratelli d'Italia) a Itàlia, Podem/Podemos, Ciutadans/Ciudadanos i Vox a Espanya i (en la segona meitat de 2010) La République en marche a França; partits que, en un grau o un altre, acabaren esdevenint actors polítics importants en l'arena estatal, però també en la regional. A l'increment de la pluralitat partidista durant aquells anys va contribuir, també, el sorgiment de nous partits d'àmbit no estatal que ajudaren a regionalitzar alguns sistemes de partits. A conseqüència d'aquests canvis electorals i partidistes, les alternances en les formacions governamentals de les diferents regions se succeïren. Des d'una perspectiva més àmplia, la recessió també anà succeïda de moviments per modificar les estructures de les regions. Aquestes iniciatives van ser efectivament implementades quan van tenir origen en els governs centrals, però no foren generalment ateses quan foren formulades per les elits regionals.

Ara bé, la principal tasca de la recerca ha consistit ha tractat de captar patrons entre els resultats polítics de la recessió entre regions semblants. I en efecte, hem trobat patrons semblants entre els resultats de les regions centrals, i també entre el de les perifèriques 2.

En el primer cas, ha quedat demostrat que les conseqüències polítiques de la crisi adoptaren un caràcter molt estatalitzat: les noves majories electorals foren protagonitzades per partits d'àmbit estatal, i els partits emergents també foren d'obediència estatal. Com a conseqüència, els sistemes de partits d'aquestes regions centrals es confirmaren com a altament estatalitzats. Les regions perifèriques 2 presenten una dinàmica exactament oposada: un creixent protagonisme electoral dels partits regionals i un increment de la regionalització dels seus sistemes de partits. L'auge d'aquests partits anà acompanyant de reivindicacions regionalistes que confirmaren la singularitat d'aquestes regions. En suma, podem dir que durant la Gran Recessió i els anys posteriors les regions centrals seguiren patrons polítics centrípets (estatalitzants), i les perifèriques 2, centrífugs (regionalitzants), tot confirmant la distància que separen les unes de les altres.

El cas de les regions perifèriques 1 és distint. Potser és, aquesta, la categoria més precàriament definida, per tal com el seu comportament polític és menys coherent en termes de conjunt. Amb tot i amb això, les pautes electorals i els sistemes de partits de dues de les regions d'aquesta categoria (País Valencià i Sicília) experimentaren una lleu regionalització que, com a mínim, confirmaria la distància d'aquelles regions respecte de les centrals.

La Gran Recessió també va tenir efectes importants en l'àmbit estructural de bona part de les regions estudiades. La conclusió que podem extraure en aquest àmbit no deixa espai per al dubte: els diversos governs centrals encapçalaren les iniciatives adreçades a afectar les estructures regionals, al mateix temps que desatenien, generalment, les iniciatives més ambicioses de les elits regionals.

Els governs centrals de França i Itàlia van implementar mesures de reforma territorial que afectaren les relacions entre els diversos nivells territorials, inclòs el regional. Aquests projectes van ser justificats per la necessitat de reduir les depeses econòmiques i millorar l'eficiència de l'administració en un moment de crisi econòmica. En aquesta línia, el govern de França, liderat pel Parti socialiste,

va portar avant una reorganització territorial que se substancià amb la reducció de vint-i-dues a tretze el nombre de les regions continentals, per via de la fusió entre bona part d'aquelles. En el marc d'aquest projecte, també es crearen les ciutats metropolitanes, entitats que van tensar la relació amb les regions, i a les què es van oposar nombroses autoritats regionals. Entre aquestes noves entitats, es comptaren les ciutats metropolitanes de París i Montpeller, creació de les quals generà algun conflicte amb les seues respectives regions, Illa de França i Occitània (regió successora del Llenguadoc-Rosselló i el Migdia-Pirineus).

Al seu torn, el govern italià, encapçalat pel Partito Democratico, impulsà un procés de reorganització de les subdivisions administratives de l'Estat amb efectes importants. Aquesta reorganització es va materialitzar en la reforma del règim provincial, la creació de diverses ciutats metropolitanes i la fusió de nombrosos municipis. La mesura afectà de manera distinta les regions estudiades. Es crearen les ciutats metropolitanes de Roma Capital al Laci i de Venècia al Vèneto, mentre que a Sicília, a més de la creació de les ciutats metropolitanes de Palerm, Catània i Messina, també es van formar els consorcis municipals lliures, que substituïren les antigues províncies. Els projectes de reorganització territorial dels governs de França i Itàlia van posar de manifest el caràcter centralista de les seues elits, puix que aprofitaren les diverses reformes per recentralitzar les relacions entre els diversos nivells territorials, de vegades en detriment de les capacitats de les regions. Per la seua banda, l'estat espanyol no va impulsar cap iniciativa de reforma equivalent.

La incapacitat de les elits regionals per fer efectives les seues demandes és ben clara en el cas de les regions perifèriques 2. L'onada regionalista que va recórrer Còrsega (demanda d'un major reconeixement de la regió dins l'Estat), Catalunya (sol·licitud d'una millora fiscal i posterior consulta independentista il·legal amb resultat positiu sense resultats favorables a la demanda) i el Vèneto (consulta autonomista amb resultat positiu, però sense traducció política) no van ser reeixides. Cap de les iniciatives impulsades per les autoritats governamentals de Còrsega, Catalunya i el Vèneto tingueren resultats tangibles en les estructures

de les seues regions. Només en el cas del Vèneto, les autoritats regionals van engegar una iniciativa, de reforma estatutària, que comptaria amb l'aval del govern central (aquesta reforma, de fet, s'hi adia a una estratègia estatal de reformes estatutàries regionals generalitzades).

En el cas de les regions perifèriques 1 també queda demostrada l'escassa autoritat de les seues elits. Les elits del Llenguadoc-Rosselló no pogueren aturar la fusió forçada de la regió amb el Migdia-Pirineus impulsada pel govern central; les del País Valencià no aconseguiren que el govern espanyol es fera ressò de la seua demanda per augmentar les capacitats financeres de la regió; i els governants sicilians no van poder fer efectiva la seua reforma de reorganització de les antigues províncies, a la qual s'acabaria imposant la iniciativa del govern italià en aquella matèria. Les autoritats polítiques de les regions centrals, per la seua banda, no van realitzar cap demanda substancial orientada a modificar les estructures de les seues regions.

Fins a quin punt els resultats polítics de la Gran Recessió que hem identificat i analitzat en la present recerca poden ser inferits a altres regions no aplegades en la nostra investigació? Per ponderar la representativitat dels resultats observats en cada categoria de regió caldria dur a terme una investigació que incloguera un nombre de casos més elevat dels que hem contemplat en la present tesi. Tanmateix, creiem que els resultats identificats en les nostres regions no es desvien en excés de l'ocorregut en altres regions semblants. Així, a tall d'exemple, serien semblants els resultats polítics de la recessió de l'Illa de França i Centre (posteriorment, Centre-Vall del Loira) i del Llenguadoc-Rosselló (posteriorment, Occitània) i el Llemosí (posteriorment, Nova Aquitània) a França; també els de Madrid i Múrcia, el País Valencià i les Illes Balears i Catalunya i el País Basc a Espanya; i encara, els del Laci i Marques i els del Vèneto i la Llombardia a Itàlia. Al capdavall, pensem que la tipologia de regions proposada pot tenir algun valor per inspirar ulteriors investigacions, ni que siga com a punt de partida.

2. Contribucions de la tesi doctoral

Són diverses les contribucions d'aquesta tesi doctoral. Primer que res, el treball engreixa el volum de la literatura acadèmica sobre les conseqüències polítiques de la Gran Recessió. En particular, aporta material substancial al coneixement d'aquelles conseqüències a escala regional, un àmbit territorial insuficientment atés per l'acadèmia. Aquesta dissertació, doncs, contribueix a superar les visions més centralistes dels estudis polítics en general, i dels que són dedicats a la Gran Recessió en particular.

Segonament, hem esbossat una tipologia de regions amb potencial teòric i analític. Ni que siga com a punt de partida (certament, hauria de ser refinada), esperem que aquesta tipologia podrà servir d'inspiració per a futures investigacions. Així mateix, l'anàlisi feta ha incorporat algunes regions que no han acostumat a despertat gaire interés entre els acadèmics dedicats als estudis sobre regionalisme. En aquest sentit, la present tesi també és una contribució als estudis regionals que, tot i incorporar-los en la recerca, va més enllà de l'anàlisi dels casos clàssics (és a dir, els d'aquelles regions que acostumen a captar l'atenció dels mitjans de comunicació i els acadèmics). D'aquesta manera, la tesi aporta una mirada àmplia als estudis sobre regionalisme poc freqüent.

D'altra banda, la proposta metodològica, fonamentada en el seguiment de processos comparat, ofereix interessants possibilitats analítiques. En una primera etapa, hem dut a terme estudis de cas que han aprofundit en els resultats polítics fonamentals de cada regió durant i després de la recessió. En la segona, hem comparat aquells resultats des d'una perspectiva estatal (comparació entre regions del mateix estat), i regional (comparació entre regions de la mateixa categoria). Creiem que es tracta d'una proposta interessant que pot inspirar altres treballs de característiques semblants.

En últim lloc, la tesi aporta una mirada original als estudis polítics prenent com a àrea geogràfica l'Europa Llatina. Hem tractat de justificar aquesta decisió al·ludint a una tradició cultural i política comuna entre els països que en formen

part, i entre la qual hem destacat el centralisme. Aquest element centralista permet considerar l'Europa Llatina com un marc adient per estudiar fenòmens polítics territorials. Els resultats de la nostra investigació confirmen la cultura centralista de les elits dels estats que integren les regions analitzades. Aquest centralisme és palesat, sobretot, en les reformes territorials impulsades pels Governs centrals de França i Itàlia a l'abric de la recessió, les quals no sempre comptaren amb el suport de les autoritats regionals, al mateix temps que suposaren una recentralització en la presa de decisions estatals. També seria una mostra de la cultura centralista dels governs de l'Europa Llatina la seua oposició a abordar les demandes més ambicioses dels governs regionals, ja siguen aquestes de millora de les capacitats fiscals o la celebració de referèndums de secessió. Això contrasta amb l'experiència d'altres països d'arrel anglosaxona, on, per contra, sí que han tingut lloc consultes d'aquell tipus, com ara el Canadà o el Regne Unit. Tanmateix, no podem considerar aquesta darrera observació fora dels marges del pur suggeriment. Caldrien treballs específics adreçats a testar aquesta hipòtesi si volíem elevar-la a la categoria de conclusió.

3. Limitacions i agenda d'investigació

És legítim pensar que la nostra dissertació haguera resultat positivament beneficiada d'una major disponibilitat de treballs acadèmics relacionats amb l'univers de les regions. Certament, una literatura més abundant sobre aquestes unitats territorials ens haguera estat de profit des d'un doble punt de vista teòric i empíric.

Tanmateix, allò que més directament ha limitat les possibilitats de la present tesi doctoral ha estat la insuficient oferta de dades estadístiques relacionades amb aquelles unitats territorials. Al llarg de la recerca hem tingut oportunitat de comprovar que el diferent pes que té la cultura centralista en cada país és directament proporcional al seu (des)interés per oferir aquesta mena de dades. En aquest sentit, només a Espanya trobem institucions preocupades per oferir una variada informació estadística sobre les regions (comunitats autònomes). Els efectes d'aquesta situació generalitzada, en termes acadèmics, no deixen de ser descoratjadors.

Com ha limitat l'estato-centrisme estadístic a la nostra recerca? Les dades disponibles ens han permés, certament, complir amb l'objectiu principal de la investigació: analitzar els resultats polítics de la Gran Recessió a nivell regional. En efecte, l'accés a informació sobre els processos electorals, la legislació fonamental o les formacions governamentals de cada regió no ha presentat grans dificultats. Per aquest cantó, ens podem donar per satisfets. Més problemes hem tingut a l'hora de trobar algunes dades sobre economia i societat, especialment en el cas de les regions franceses. Aquesta informació haguera estat d'utilitat per informar amb major detall sobre els efectes econòmics i socials de la recessió en aquells casos. Ara bé, el dèficit més gran és el que ateny a les dades sobre actituds, opinions o àdhuc mobilització política, les quals només poden trobar-se en el cas de les regions espanyoles. Dades que hagueren estat força útils, per exemple, per dur a terme una eventual anàlisi del mecanisme causal entre l'esclat d'una crisi econòmica i els seus resultats polítics a nivell regional, el qual hem il·lustrat en el nostre esquema teòric (vegeu cap. 1, figura 1.1).

Una segona limitació té a veure amb el disseny de la recerca. La nostra proposta metodològica ha inclòs nou regions, tres per cadascuna de les tres categories de la tipologia elaborada. Hem tractat de justificar per què les regions seleccionades són casos paradigmàtics de cadascuna d'aquelles categories des d'un punt de vista teòric. I, al final de la discussió, hem tractat de demostrar la representativitat de les regions seleccionades per via de l'establiment de paral·lelismes entre els resultats polítics de cadascuna d'aquelles i els d'altres regions semblants que han restat al marge de la nostra investigació. Nogensmenys, hem de reconéixer el caràcter aproximatiu d'aquest exercici. Per tal de ponderar quin és el grau d'inferència dels resultats identificats en cada categoria de regió caldria, necessàriament, ampliar la mostra de la recerca. En aquest sentit, un treball de caràcter quantitatiu que sistematitzara l'anàlisi continguda en aquesta tesi, tot estenent-lo a un nombre de casos més generós, serviria per complementar i eixamplar els resultats de la nostra investigació.

D'altra banda, la tipologia de regions proposada s'ha construït sobre la base d'uns elements mínims que haurien d'ampliar-se i refinar-se perquè aquella tipologia assolira una major sofisticació teòrica, la qual cosa augmentaria el seu potencial analític. En especial, caldria dedicar un esforç extra a reconceptualitzar el que hem anomenat regions perifèriques 1, les quals han estat, en termes de resultats, les més ambigües. El camí que s'obre per tractar de teoritzar aquelles regions difícilment catalogables, i fins ara escassament explorat, no deixa de ser interessant.

Continuant amb la tipologia de regions, no podem deixar de reconéixer l'escàs atractiu –i segons manera, idoneïtat– dels noms amb què hem batejat, de manera certament precària, cadascuna de les tres categories que la formen. Se'ns dispensarà: els noms responien a una finalitat essencialment analítica, en cap cas estètica. A tal efecte, els noms han complit amb la seua funció. En qualsevol cas, un esforç per refinar la tipologia proposada hauria de contemplar, sens dubte, un canvi de nom de les diferents categories.

Concluding remarks

This thesis falls within the general field of regionalism studies. The political impact of the Great Recession has been investigated, on the one hand, through its impact on party systems, governmental formations and their structural consequences and, on the other hand, in the short, medium and long terms. To this end, we have compared nine regions of Latin Europe.

The theoretical framework pivots around two axes: literature focused on regions and research on economic and political crises. A typology of regions has been constructed, generating three general categories: central regions, peripheral regions 1 and peripheral regions 2. We have then explained what economic crises are, how they translate into political crises, and what results these crises can have.

The methodological approach of the paper is a comparative framework, exploring the political outcomes of the recession in nine regions of Latin Europe. Specifically, we have used narrative-based comparative process tracing. The selection of the regions to be compared has been carried out according to the criteria followed in the typology. The central regions selected were the Ile de France, Lazio and Madrid; the peripheral regions 1, Languedoc-Roussillon, the Valencian Country and Sicily; and the peripheral regions 2, Corsica, Catalonia and Veneto. In a first stage, we have carried out a study of the political effects of the recession in each region. In a second stage, we have compared these results through a state perspective (within states) and through a regional perspective (between region categories).

The main conclusion of the research is that the political outcomes of the Great Recession translated differently depending on whether we adopt a state or regional perspective. Identifying common policy outcomes across regions within different states demonstrates the usefulness of transcending state-centric analytical approaches.

1. Recapitulation

As a general reflection, it can be affirmed that the political life of the nine regions analyzed was affected, to a greater or lesser degree, by the Great Recession that took place at the end of the 2000s. All of the regions explored experienced a reorganization of their electoral, partisan and governmental patterns. Some of these regions also underwent structural changes.

The incumbents of the regional governments that witnessed the outbreak of the global financial crisis ended up being, sooner or later, electorally penalized. Likewise, all regions experienced the proliferation of new political formations, a phenomenon that increased the plurality of their party systems. In some cases, moreover, these new formations threatened the hegemony of the traditional parties. Among these new parties, the following stand out: the M5S (and, in the long run, FdI) in Italy, Podemos, Cs and Vox in Spain and (in the second half of 2010) LREM in France. These are parties that, to one degree or another, became important political actors in the state arena, as well as the regional arena. The increase in party plurality during those years was also contributed to by the emergence of new Non State-wide Parties (NSWPs) that helped to regionalize some party systems. As a result of these electoral and partisan changes, alternations in the governmental formations in the different regions took place. From a broader perspective, the recession also spurred movements to modify the structures of the regions. These initiatives were effectively implemented when they originated in central governments, but were not generally heeded when they were formulated by regional elites.

The main objective of the research has been to try to recognize patterns among the political outcomes of the recession among similar regions. And indeed, similar patterns have been established among the outcomes of the central regions, and peripheral regions 2.

In the first case, that the political consequences of the crisis display the adoption of a highly state-based character: the new electoral majorities were led

by state-level parties, and emerging parties were also state-level. As a result, the party systems of these central regions were confirmed as highly statist. The peripheral regions 2 present an opposite dynamic: a growing electoral protagonism of NSWPs and an increase in the regionalization of their party systems. The rise of NSWPs was accompanied by regionalist demands that confirmed the uniqueness of these regions. In sum, we can say that during the Great Recession and the years that followed, the central regions followed centripetal (statist) political patterns, and the peripheral regions followed centrifugal (regionalizing) ones, confirming the distance that separates one from the other.

The case of peripheral regions 1 is different. This is perhaps the most precariously defined category, since their political behavior is less coherent in overall terms. However, the electoral patterns and party systems of two of the regions in this category (Valencia and Sicily) experienced a slight regionalization which, at the very least, would confirm the distance of those regions from the central ones.

The Great Recession also had important effects at the structural level in many of the regions studied. The conclusion we can draw in this area leaves no room for doubt: the various central governments spearheaded initiatives aimed at affecting regional structures, while generally neglecting the initiatives of the regional elites.

The central governments of France and Italy implemented territorial reform measures that affected relations between the various territorial levels, including the regional level. These projects were justified by the need to reduce economic expenditure and improve the efficiency of the administration at a time of economic crisis. Along these lines, the French government, led by the Parti Socialiste, undertook a territorial reorganization that resulted in the reduction of the number of continental regions from 22 to 13 by merging many of them. Within the framework of this project, metropolitan cities were also created,

becoming entities that strained the relationship with the regions and were opposed by many regional authorities. Among these new entities were the metropolitan cities of Paris and Montpellier, the creation of which generated some conflict with their respective regions, Ile de France and Occitania (successor region to Languedoc-Roussillon and Midi-Pyrénées). Likewise, the Italian government, led by the Partito Democratico, promoted a process of reorganization of the administrative subdivisions of the State with important effects.

The Italian reorganization took place through the reform of the provincial regime, the creation of various metropolitan cities and the merger of numerous municipalities. The measure affected the regions studied in different ways. The metropolitan cities of Rome Capital in Lazio and Venice in Veneto were created, while in Sicily, in addition to the creation of the metropolitan cities of Palermo, Catania and Messina, the free municipal consortia were also formed, replacing the former provinces. The territorial reorganization projects of the French and Italian governments revealed the centralist character of their elites, as they took advantage of the various reforms to recentralize relations between the different territorial levels, sometimes to the detriment of the regions' capacities. Spain, for its part, did not promote any equivalent reform initiative.

The inability of the regional elites to make their demands effective is clear in the case of the peripheral regions 2. The regionalist wave that swept through Corsica (demand for greater recognition of the region within the State), Catalonia (request for a fiscal improvement and subsequent illegal pro-independence consultation with a positive outcome without favorable results for the demand) and the Veneto (autonomist consultation with a positive outcome, but without political translation) were not successful. None of the initiatives promoted by the governmental authorities of Corsica, Catalonia and Veneto had tangible results in the structures of their regions. Only in the case of the Veneto, the regional authorities launched an initiative for statutory reform, which would be endorsed

by the central government (this reform, in fact, is in line with a state strategy of generalized regional statutory reforms).

In the case of the peripheral regions 1, the weak authority of their elites is also demonstrated. The authorities of Languedoc-Roussillon were unable to stop the government's forced merger of the region with Midi-Pyrenees; those of the Valencian Country were unable to get the Spanish government to echo their demand to increase the region's financial capacities; and the Sicilian rulers were unable to make effective their reform of reorganization of the former provinces, which would end up being imposed by the Italian government's initiative in this area. The political authorities of the central regions, for their part, did not make any substantial demands aimed at modifying the structures of their regions.

To what extent can the political outcomes of the Great Recession that we have identified and analyzed in this research be inferred in other regions that are not included in our research? To weigh the representativeness of the outcomes observed in each category of region would require research that included a larger number of cases than those contemplated in the present thesis. However, we believe that the results identified in our regions do not deviate excessively from what occurred in other similar regions. Thus, by way of example, the political results of the recession in the Ile de France and Centre (later, Centre-Val de Loire) and Languedoc-Roussillon (later, Occitania) and Limousin (later, New Aquitaine) in France would be similar; also those of Madrid and Murcia, the Valencian Country and the Balearic Islands, and Catalonia and the Basque Country in Spain; and even those of Lazio and Marche and those of Veneto and Lombardy in Italy. Ultimately, we believe that the proposed typology of regions may have some value in inspiring further research, even if only as a starting point.

2. Contributions of the doctoral thesis

Four are the contributions of this dissertation. First of all, the work adds to the volume of academic literature on the political consequences of the Great Recession. In particular, it contributes substantial material to the exploration of those consequences at the regional level, a territorial sphere insufficiently attended by academia. This dissertation, therefore, contributes to overcoming the more centralist views of political studies in general, and those dedicated to the Great Recession in particular.

Secondly, we have outlined a typology of regions with theoretical and analytical potential. Even if only as a starting point (which should certainly be refined), we hope that this typology can serve as an inspiration for future research. In addition, the analysis has incorporated regions that have not aroused much interest among scholars engaged in regionalism studies. In this sense, the present thesis is also a contribution to regional studies that goes beyond the analysis of the classic cases (i.e., those regions that usually attract the attention of the media and academics), although they are also included in the research. In this way, the thesis provides a broad perspective on rare regionalism studies.

On the other hand, the methodological approach, based on the monitoring of comparative processes, offers interesting analytical possibilities. In the first stage, we have carried out case studies that have delved into the fundamental political events of each region. In the second stage, we have carried out two comparisons, the first from a state perspective (comparison between regions of the state itself), and the second from a regional perspective (comparison between regions of the same category). We believe that this is an interesting proposal that may inspire other works of similar characteristics.

Finally, the thesis provides an original approach to political studies by considering Latin Europe as a geographical area. We have tried to justify this decision by alluding to a common cultural and political tradition among the countries comprised, among which we have highlighted centralism. This centralist

element allows us to consider Latin Europe as a suitable framework for studying territorial political phenomena. The results of our research confirm the centralist culture of the elites of the states that comprise the regions analyzed. This centralism is particularly evident in the territorial reforms promoted by the central governments of France and Italy in the wake of the recession, which (i) did not always have the support of the regional authorities, while (ii) entailing a recentralization of state decision-making. Also indicative of the centralist culture of Latin European governments is their opposition to addressing the more ambitious demands of regional governments, whether for improved fiscal capacities or secession referendums. This opposition contrasts with the experience of numerous Anglo-Saxon countries where such consultations have taken place, such as Canada or the United Kingdom. However, we cannot consider this last observation outside the margins of pure suggestion. Specific work aimed at testing this hypothesis would be needed if we were to elevate it to the status of a conclusion.

3. Limitations and research agenda

It is legitimate to consider that our dissertation would have positively benefited from a greater availability of academic work related to regions. Certainly, a more abundant literature on these territorial units would have been beneficial from both a theoretical and empirical point of view.

However, what has impacted upon the possibilities of this doctoral thesis has been the insufficient supply of statistical data related to regional territorial units. Throughout the research, we have had the opportunity to verify that the different relevance of the centralist culture in each country is directly proportional to their (lack of) interest in offering this type of data. In this sense, only in Spain do we find institutions concerned with offering a variety of statistical information on the regions (autonomous communities). The effects of this generalized situation, in academic terms, are discouraging.

How has statistical state-centrism limited our research? The available data have certainly allowed us to fulfill the main objective of the research: to analyze the political results of the Great Recession at the regional level. Indeed, access to information on electoral processes, fundamental legislation or governmental formations in each region has not offered difficulties. In this respect, we are satisfied. There were more problems finding economical and societal data, especially in the case of the French regions. This information would have been useful to report in greater detail on the economic and social effects of the recession for each of these cases. However, the biggest deficiency for this study is data on attitudes, opinions or even political mobilization, which can only be found in the case of the Spanish regions. These data would have been instrumental, for example, to carry out an eventual analysis of the causal mechanism between the outbreak of an economic crisis and its political results at the regional level, which we have illustrated in our theoretical framework (see chapter 1, figure 1.1). A research proposal that might provide a solution to this deficiency could become an area of future research, as such an undertaking exceeds the objectives set out in this thesis.

A second limitation has to do with the research design. Our methodological proposal included nine regions, three for each of the three categories of the typology developed. We have strived to justify why the selected regions are paradigmatic cases of each of these categories from a theoretical point of view. And, at the end of the discussion, we have strived to demonstrate the representativeness of the selected regions by establishing parallels between the political results of each of them and those of other similar regions that have remained outside the scope of our research. However, we must recognize the approximate result of this exercise. In order to assess the degree of inference of the results identified in each category of region, the research sample should necessarily be expanded. In this sense, a quantitative work that systematizes the analysis contained in this thesis, extending it to a more generous number of cases, would serve to complement and broaden the results of our research.

On the other hand, the proposed typology of regions has been constructed on the basis of a minimum number of elements that should be expanded and refined in order for the typology to achieve greater theoretical sophistication, which would increase its analytical potential. In particular, extra effort should be devoted to reconceptualizing what we have called peripheral regions 1, which have been, in terms of results, the most ambiguous. The path that opens up to theorize those regions that are difficult to catalog and, up to now, rarely examined is interesting, since it has been very scarcely explored.

Continuing on the topic of the typology of regions, we recognize the unattractiveness –and even suitability– of the terminology with which we have named, in an admittedly precarious way, each of the three categories. We hope to be excused: the names responded to an essentially analytical purpose, in no way aesthetic. To that end, the names have fulfilled their function. In any case, an effort to refine the proposed typology should undoubtedly include a proposal to rename the different categories.

Bibliografia

Abellán-López, M. Á., & Pardo-Beneyto, G. (2018). La nueva configuración del sistema de partidos valenciano. Una aproximación institucionalista. *Convergencia, 25*(77), 175-200.

Abrial, S. (2007). L'entreprise du présidentiable Bayrou: de l'UDF au Mouvement démocrate. *Revue Politique et Parlementaire, 1044*, 105-112.

Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2005). Partisan hearts and gall bladders: retrospection and realignment in the wake of the Great Depression. *Annual Meeting of the Midwest Political Science Association*, (p. 7-9). Chicago.

Agenzia Parlamentare. (20 / juliol / 2011). *Lunedi' l'iniziativa 'Cantiere Popolare'*. Recuperat 5 / agost / 2024, de Agenzia Parlamentare: https://web.archive.org/web/20131102193905/http://www.agenparl.it/articoli/news/politica/20110720-roma-lunedi-l-iniziativa-cantiere-popolare

Aglietti, M. (2020). L'Italia unita dei consoli: il complicato caso di Venezia (1859-1866). A *Consoli e consolati italiani dagli stati preunitari al fascismo (1802-1945)* (p. 153-187). Roma: École Française de Rome.

Agnew, J. (2000). Italy's island other: Sicily's history in the modern Italian body politic. *Emergences. Journal for the Study of Media & Composite Cultures, 10*(2), 301-311.

Agnew, J. (2013). Arguing with regions. *Regional Studies, 47*(1), 6-17.

Aguilera Criado, J. I. (2017). Las razones del éxito de Podemos: populismo, comunicación audiovisual y marketing político. *Anagramas: Rumbos y Sentidos de la Comunicación, 15*(30), 65-80.

Aguiló, L. (2015). Las elecciones en la Comunidad Valenciana. *Cuadernos Manuel Giménez Abad, 10*, 124-127.

Aja, E. (2014a). *Estado autonómico y reforma federal.* Madrid: Alianza Editorial.

Aja, E. (2014b). La construcción del Estado autonómico. A E. Aja, *Estado autonómico y reforma federal* (p. 31-66). Madrid: Alianza Editorial.

Albertazzi, D., Giovannini, A., & Seddone, A. (2018). 'No regionalism please, we are Leghisti!' The transformation of the Italian Lega Nord under the leadership of Matteo Salvini. *Regional & Federal Studies, 28*(5), 645-671.

Alcaide, E. (2019). Discursos populistas en la política española actual: el caso de Podemos y Ciudadanos. A F. Sullet-Nylander, M. Bernal, C. Premat, & M. Roitman (Ed.), *Political discourses at the extremes. Expressions of populism in romance-speaking countries* (p. 83-104). Estocolm: Stockholm University Press.

Alekseeva, O. (2018). Corsican nationalist movements. Autonomy of the French Island in question. *International Journal of Latest Research in Humanities and Social Science, 1*(8), 36-40.

Alesina, A., Piccolo, S., & Pinott, P. (2019). Organized crime, violence, and politics. *The Review of Economic Studies, 86*(2), 457-499.

Alliès, P. (2019). De l'occitanisme à l'Occitanie: la trajectoire d'un régionalisme. *Pôle Sud, 1*(50), 25-47.

Almagisti, M. (2009). *La qualità della democrazia in Italia. Capitale sociale e politica.* Roma: Carocci.

Almagisti, M. (2015). 1946-2014. Capitale sociale e partiti in Veneto. A F. Agostini (Ed.), *Il Veneto nel secondo Novecento. Politica e istituzioni* (p. 140-163). Milà: Franco Angeli.

Almagisti, M., & Grimaldi, S. (2010). Veneto. Il trionfo leghista. A B. Baldi, & F. Tronconi, *Le elezioni regionali del 2010* (Vol. 1, p. 97-111). Bolònia: Istituto Carlo Cattaneo.

Alonso, S. (2012). *Challenging the state: devolution and the battle for partisan credibility: a comparison of Belgium, Italy, Spain, and the United Kingdom.* Oxford: Oxford University Press.

Alonso, S., Gómez, B., & Cabeza, L. (2013). Measuring centre–periphery preferences: the regional manifestos project. *Regional & Federal Studies, 23*(2), 189-211.

Álvarez Pereira, B., Portos, M., & Vourda, J. (2018). Waving goodbye? The determinants of autonomism and secessionism in Western Europe. *Regional Studies, 52*(2), 197-211.

Ambrosanio, M. F., Balduzzi, P., & Bordignon, M. (2016). Economic crisis and fiscal federalism in Italy. A E. Ahmad, M. Bordignon, & G. Brosio (Ed.), *Multi-level finance and the euro crisis* (p. 212–246). Cheltenham: Edward Elgar.

Anderson, C. J. (2000). Economic voting and political context: a comparative perspective. *Electoral Studies, 19*(2-3), 151-170.

Anduiza, E., & Bosch, A. (2004). *Comportamiento político y electoral.* Barcelona: Ariel.

Anduiza, E., Méndez, M., & Crespo, I. (2009). *Metodología de la ciencia política.* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Angelucci, D., & Maggini, A. D. (2019). Elezioni in Italia – Le elezioni europee del 26 maggio 2019. *Italian Journal of Electoral Studies, 81*(1), 157-178.

Antentas, J. M. (2013). La indignación, tras la explosión inicial. El 15M en Catalunya durante 2012. *Anuario del Conflicto Social*(2), 263-274.

Ara. (5 / desembre / 2010). *Ja són 110 els municipis catalans "moralment exclosos" de la Constitució*. Recuperat 11 / octubre / 2023, de

https://www.ara.cat/politica/constitucio-espanyola-independentisme_1_2653833.html

Ara. (27 / setembre / 2012). *El Parlament posa rumb a l'emancipació nacional votant a favor d'una consulta*. Recuperat 17 / octubre / 2023, de https://www.ara.cat/politica/parlament-emancipacio-nacional-independencia-resolucio-autodeterminacio_1_2414742.html

Ara. (20 / novembre / 2015). *Rajoy intervé les finances de la Generalitat*. Recuperat 20 / octubre / 2023, de https://www.ara.cat/economia/rajoy-catalunya-especials-fons-liquiditat_1_1321868.html

Ara. (14 / febrer / 2017). *El Constitucional anul·la la resolució del referèndum del Parlament*. Recuperat 20 / octubre / 2023, de https://www.ara.cat/politica/tc-resolucions-del-referendum-parlament_1_1383276.html

Aracil, L. (1982). *Papers de sociolingüística.* Barcelona: La Magrana.

Arban, E. (2018). The referenda for more autonomy in Veneto and Lombardia: constitutional and comparative perspectives. *Perspectives on Federalism, 10*(1), 242-267.

Archer, M. S. (1988). *Culture and agency: the place of culture in social theory.* Cambridge: Cambridge University Press.

Archilés, F., & Martí, M. (2001). Ethnicity, region and nation: Valencian identity and the Spanish nation-state. *Ethnic and Racial Studies, 24*(5), 779-797.

Arianna, G., & Vampa, D. (2020). Towards a new era of regionalism in Italy? A comparative perspective on autonomy referendums. *Territory, Politics, Governance, 8*(4), 579-597.

Ariño, A., & García, P. (Ed.). (2018). *La sociedad valenciana en transformación (1975-2025).* València: Publicacions de la Universitat de València.

Armingeon, K., & Guthmann, K. (2014). Democracy in crisis? The declining support for national democracy in European countries, 2007–2011. *European Journal of Political Research, 53*(3), 423-442.

Aróstegui, J. (1998). El Estado español contemporáneo: centralismo, inarticulación y nacionalismo. *Historia Contemporánea, 17*, 31-57.

Arrighi, P., & Pomponi, F. (1993). *Histoire de la Corse.* París: Presses Universitaires de France.

Assemblea Regionale Siciliana. (sense data). *Consiglio di Presidenza*. https://www.ars.sicilia.it/consiglio-presidenza

Aughey, A. (2001). Nationalism, devolution and the challenge to the United Kingdom state. *The Global Review of Ethnopolitics, 1*(2), 85-115.

Avon-Soletti, M.-T. (1999). *La Corse et Pascal Paoli: essai sur la constitution de la Corse.* Aiacciu: La Marge.

Azagra, J. (2019). *Regiones ricas, regiones pobres. La indefinición valenciana.* València: Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.

Bäck, H., Debus, M., Müller, J., & Bäck, H. (2012). Regional government formation in varying multilevel contexts: a comparison of eight European countries. *Regional Studies, 47*(3), 368-387.

Badie, B. (1995). *La fin des territoires.* París: Fayard.

Baldini, G., & Baldi, B. (2014). Decentralization in Italy and the troubles of federalization. *Regional & Federal Studies, 24*(1), 87-108.

Baldit, J.-P. (1982). *Occitània.* Barcelona: La Magrana.

Banca d'Italia. (2009). *N. 32 - L'economia del Lazio - Rapporto annuale*. https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/economie-regionali/2009/2009-0032/index.html

Banca d'Italia. (2011). *N. 14 - L'economia del Lazio - Rapporto annuale*. https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/economie-regionali/2012/2012-0014/index.html

Banca d'Italia. (2015). *L'economia del Lazio - Aggiornamento congiunturale*. https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/economie-regionali/2015/2015-0034/3415-lazio.pdf

Bankauskaite, V., & Saltman, R. B. (2007). Central issues in the decentralization. A R. B. Saltman, V. Bankauskaite, & K. Vrangbaek (Ed.), *Decentralization in health care* (p. 9-21). Open University Press.

Banton, M. (1994). Modelling ethnic and national relations. *Ethnic and Racial Studies, 17*(1), 1-19.

Barberà, O. (2011). *Alianzas políticas, relaciones de poder y cambio organizativo: el caso de Unió Democràtica de Catalunya (1978-2003).* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Barberà, O. (2019). La cultura política dels valencians: pautes de canvi i continuïtat. A *Una vida dedicada al Parlamento: estudios en homenaje a Lluís Aguiló i Lúcia* (p. 35-47). València: Corts Valencianes.

Barberà, O., & Díaz, A. (2018). Ho volem tot! La CUP y la articulación del independentismo de izquierda radical en Cataluña. *Revista de Estudios Políticos (REP)*(182), 159-189.

Barreiro, B., & Sánchez-Cuenca, I. (2012). In the whirlwind of the economic crisis: local and regional elections in Spain, May 2011. *South European Society and Politics, 17*(2), 281-294.

Barreiro, B., & Urquizu-Sancho, I. (2007). Under the impact of territorial reform: the May 2007 local and regional elections in Spain. *South European Society & Politics, 12*(4), 535-545.

Barrington, L. W. (1996). *"Nation" and "Nationalism": the misuse of key concepts in political science.* Cambridge: Cambridge University Press.

Barrio, A. (2009). Alianzas entre partidos y cambio organizativo: el caso de Convergència i Unió. *Papers. Revista de sociologia, 92*, 51-74.

Barrio, A., & Barberà, O. (2011). Convergència i Unió. A A. Elias, & F. Tronconi (Ed.), *From protest to power: autonomist parties and the challengies of representation* (p. 75-98). Viena: Braumüller.

Barrio, A., & Rodríguez-Teruel, J. (desembre 2014). Los partidos regionalistas en la Comunidad Valenciana (esborrany). *Las bases electorales de los partidos nacionalistas en las Comunidades Autónoma.* Centro de Estudios Políticos y Constitucionales (CEPC).

Barrio, A., Rodríguez-Teruel, J., Baras, M., & Barberà, O. (2010). Partidos de ámbito no estatal y gobernabilidad multinivel: el caso de España (1977-2008). *Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS). Working papers*(291).

Bartels, L. M. (2013). Political effects of the Great Recession. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 650*(1), 47-76.

Bartels, L. M. (2014). Ideology and retrospection in electoral responses to the Great Recession. A N. Bermeo, & L. Bartels (Ed.). Nova York: Oxford University Press.

Bartomeus, O. (2015). La transformació de l'espai polític català 2004-2014. *Quaderns de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS), 10*, 1-13.

Baubérot, J. (2004). Los umbrales de la laicización en la Europa Latina y la recomposición de lo religioso en la modernidad tardía. A *La modernidad religiosa: Europa Latina y América Latina en perspectiva comparada* (p. 94-110). Mèxic D.F: Fondo de Cultura Económica.

Baydal, V. (2021). La importància de dir-se regne i voler ser-ho. Els orígens de l'autogovern valencià a l'Edat Mitjana (1231-1419). A P. M. Estellés Peralta (Ed.), *De l'autogovern valencià en la memòria col·lectiva al dret civil valencià i el nostre ancoratge col·lectiu i singular en la globalització* (p. 19-51). València: Tirant lo Blanch.

Beach, D., & Pedersen, R. B. (2013). *Process-tracing methods: foundations and guidelines.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Beggiato, E. (2016). *La grande truffa. Il plebiscito di annessione del Veneto all'Italia.* Vicenza: Editrice Veneta.

Belgodere, A., Fazi, A., & Giannon, S. (2018). La permanence des comportements électoraux localistes en Corse: élections régionales 1982-2015. A J. Florence, & C. Saint-Didier (Ed.), *Mélanges en l'honneur du professeur Jean-Yves Coppolani* (p. 367-390). París: La Mémoire du Droit.

Bellod, J. F. (2015). Plan E: la estrategia keynesiana frente a la crisis en España. *Revista de Economía Crítica, 20*, 4-22.

Bellucci, P., Costa Lobo, M., & Lewis-Beck, M. S. (2012). Economic crisis and elections: the European periphery. *Electoral Studies, 31*(3), 469-471.

Bengtsson, B., & Ruonavaara, H. (2017). Comparative process tracing: making historical comparison structured and focused. *Philosophy of the Social Sciences, 47*(1), 44-66.

Bennett, A., & George, A. L. (1997). Process tracing in case study research. *MacArthur Program on Case Studies*.

Benoit-Rohmer, F. (2001). Les langues officieuses de la France. *Revue Française de Droit Constitutionnel, 1*(45), 3-29.

Bentolila, S., Cahuc, P., Dolado, J., & Le Barbanchon, T. (2012). Two-tier labour markets in the great recession: France versus Spain. *The Economic Journal, 122*(562), 155-187.

Benz, A., & Colin, C. (2011). Constitutional change in federations. A framework for analysis. *Regional & Federal Studies, 21*(4-5), 381-406.

Bernardos, G. (2009). Creación y destrucción de la burbuja inmobiliaria en España. *Revista de Economía ICE*(850), 23-40.

Bhabha, H. K. (Ed.). (1990). *Nation and narration.* Londres: Routledge.

Bifulco, R. (2008). Partiti politici e autonomie territoriali. A *Partiti politici e società civile a sessant'anni dall'entrata in vigore della costituzione* (p. 239-276). Nàpols: Jovene.

Bizet, B. (2002). Deconcentration versus decentralisation of administration in France: a centre-periphery dilemma. *Canadian Journal of Regional Science, 15*(3), 475-490.

Björn, H. (2005). Beyond the "new" regionalism. *New Political Economy, 10*(4), 543-571.

Blais, A., & Nadeau, R. (1992). To be or not to be sovereignist: Quebeckers' perennial dilemma. *Canadian Public Policy/Analyse de Politiques, 18*(1), 89-103.

BOE. (2011, 27 de setembre). Reforma de l'article 135 de la Constitució Espanyola. *Boletín Oficial del Estado, n. 233*. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2011-15210

Bogdanor, V. (1999). *Devolution in the United Kingdom.* Oxford: Oxford University Press.

Boggero, G. (2016). The establishment of metropolitan cities in Italy: an advance or a setback for Italian regionalism? *Perspectives on Federalism, 8*(3), 1-22.

Boix, A. (2014). El tancament de Radiotelevisió Valenciana i l'encaix jurídic i constitucional del servei públic televisiu autonòmic a Espanya. *Quaderns del Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC), 17*(40), 43-55.

Boix, A., & López, G. (2014). El significado de las elecciones europeas de 2014 en España: giro a la izquierda y hundimiento del bipartidismo. *Revista Aranzadi Unión Europea*(7), 69-93.

Bonfanti, G. (1977). *Roma capitale e la questione romana.* Brescia: La Scuola.

Bookman, M. Z. (1992). *The economics of secession.* Londres: Palgrave Macmillan.

Borghese, S. (2015). *Nuovo trionfo di Zaia in Veneto.* Roma: Centro Italiano Studi Elettorali (CISE).

Borras-Alomar, S., Christiansen, T., & Rodriguez-Pose, A. (1994). Towards a 'Europe of the Regions'? Visions and reality from a critical perspective. *Regional & Federal Studies, 4*(2), 1-27.

Bosco, A., & McDonnell, D. (2012). Introduction: the Monti government and the downgrade of Italian parties. *Italian Politics*(27), 37-57.

Bosco, A., & Verney, S. (2012). Electoral epidemic: the political cost of economic crisis in Southern Europe. *South European Society and Politics, 17*(2), 129-154.

Bourdeau-Lepage, L. (2013). Introduction. Grand Paris: projet pour une métropole globale. *Revue d'Économie Régionale & Urbaine, 3*, 403-436.

Bourne, A. K. (2014). Europeanization and secession: the cases of Catalonia and Scotland. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, 13*(3), 94-120.

Boyer, H. (2022). Glotopolítica de la lengua occitana en diacronía: tres actos y una incógnita. *Cauriensia. Revista anual de Ciencias Eclesiásticas, 17*, 881-904.

Brancati, D. (2008). The origins and strengths of regional parties. *British Journal of Political Science, 30*(1), 135-159.

Brancati, D. (2014). Another great illusion: the advancement of separatism through economic integration. *Political Science Research and Methods, 2*(1), 69-95.

Breda, V. (2023). Mafia territorial sovereignty. A *Constitutional crises and regionalism* (p. 66-87). Cheltenham: Elgar Publishing.

Bremer, B., Hutter, S., & Kriesi, H. (2020). Dynamics of protest and electoral politics in the Great Recession. *European Journal of Political Research, 59*(4), 842-866.

Brigevich, A. (2016). Regional identity and support for Europe: distinguishing between cultural and political social identity in France. *Regional & Federal Studies, 26*(4), 475-507.

Bril-Mascarenhas, T., Maillet, A., & Mayaux, P.-L. (2017). Process tracing. Inducción, deducción e inferencia causal. *Revista de Ciencia Política, 37*(3), 659-684.

Briquet, J. L. (1991). Les "primitifs" de la politique. La perception par les élites du vote en Corse sous la IIIe République. *Politix. Revue des Sciences Cociales du Politique, 4*(15), 32-47.

Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *Études critiques, 43*(2), 163-189.

Bull, A. C. (2001). Towards a federal state? Competing proposals for constitutional revision. *Italian Politics, 17*(1), 185-202.

Bull, M. (2017). Dal referendum costituzionale alle dimissioni di Renzi. A A. Chiaramonte, & A. Wilson (Ed.), *Politica in Italia. I fatti dell'anno e le interpretazioni* (p. 143-166). Bolònia: Il Mulino.

Bull, M. J., & Pasquino, G. (2018). Italian politics in an era of recession: the end of bipolarism? *South European Society and Politics, 23*(1), 1-12.

Bulli, G., & Tronconi, F. (2011). The Lega Nord. A A. Elias, & F. Tronconi (Ed.), *From protest to power: autonomist parties and the challenges of representation,* (p. 51–74). Viena: Braumüeller.

Buonanno, P., Prarolo, G., & Vanin, P. (2014). Organized crime and electoral outcomes in Sicily. *European Journal of Political Economy*, 61-74.

Burg, S. L. (2015). Identity, grievances, and popular mobilization for independence in Catalonia. *Nationalism and Ethnic Politics, 21*(3), 289-31.

Burks, R. V. (1953). Catholic parties in Latin Europe. *Journal of Modern History, 24*(3), 269-286.

Bustikova, L., & Guasti, P. (2017). The illiberal turn or swerve in Central Europe? *Politics and Governance, 5*(4), 166-176.

Caivano, M., Rodano, L., & Siviero, S. (2011). The transmission of the global financial crisis to the Italian economy. *Giornale degli Economisti e Annali di Economia, 70*(3), 1-32.

Calhoun, C. (1997). *Nationalism.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Calvet, J. (2003). El gobierno de coalición entre PP y UV en la Comunidad Valenciana (1995-1999): el fin de Unió Valenciana. *Ponencia V Congreso de la Asociación Española de Ciencia Polítíca y de la Administración (AECPA).* València.

Calvet, J. (2010). El sistema electoral de les Corts Valencianes: orígens i reforma. *Corts: Anuario de derecho parlamentario, 23*, 225-256.

Calvo del Olmo, F. J. (2015). Traducir sotto voce: el caso de las lenguas minoritarias de la Europa Latina. *Mutatis Mutandis. Revista Latinoamericana de Traducción, 8*(2), 417-438.

Calvo, K., & Álvarez, I. (2015). Limitaciones y exclusiones en la institucionalización de la indignación: del 15-M a Podemos. *Revista Española de Sociología (RES), 24*, 115-122.

Cambridge Dictionary. (sense data). *Decentralization*. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decentralization

Canales Aliende, J. M. (2013). El Consell y sus miembros. A J. M. Canales Aliende, & M. Menéndez Alzamora (Ed.), *El sistema político y administrativo valenciano* (p. 214-225). València: Tirant lo Blanch.

Capoccia, G., & Kelemen, R. D. (2007). The study of critical junctures: theory, narrative, and counterfactuals in historical institutionalism. *World Politics, 59*(3), 341-369.

Cardoso de Matos, A., Fernandez, A., & Pinto Tortosa, A. J. (2023). Why Latin Europe? A A. Cardoso de Matos, A. Fernandez, & A. J. Pinto Tortosa, *The gas sector in Latin Europe's industrial history. Frontiers in Economic History* (p. 7-10). Cham: Springer.

Carré de Malberg, R. ([1920] 1998). *Teoría general del Estado.* Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.

Carsey, T. M., & Layman, G. C. (2006). Changing sides or changing minds? Party identification and policy preferences in the American electorate. *American Journal of Political Science, 50*(2), 464-477.

Casquette, J. (1998). *Política, cultura y movimientos sociales.* Bilbao: Bakeaz.

Cassese, S. (1991). The centre and periphery in Italy: major tumring points in their history. *International Review of Administrative Sciences, 57*(2), 195-208.

Cassetti, R. (2005). *Roma e Lazio 1870-1945: la costruzione della capitale e della sua regione.* Roma: Gangemi.

Castelló, E., León-Solís, F., & O'Donnell, H. (2016). Spain, Catalonia and the Scottish referendum: a study in multiple realities. A N. Blain (Ed.), *Scotland's referendum and the media: National and international perspectives* (p. 159-172). Edimburg: Edinburgh University Press.

Castelló-Cogollos, R. (2022). *Camins d'incertesa i frustració. Les classes mitjanes valencianes (2004-2018).* València: Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.

Castro-Conde, C. A. (2009). La regionalización à la française: el alcance del derecho a la experimentación. *Revista de Estudios Políticos (REP), 143*, 31-55.

Catelani, E. (2011). La reforma de los estatutos en las regiones italianas. *Revista de Estudios Políticos (REP), 151*, 311-362.

CatSalut-Servei Català de la Salut. (2017). *Informe sobre els incidents dels dies 1 al 4 d'octubre de 2017*. https://internationaltrialwatch.org/wp-content/uploads/2018/12/2017.10.19-CAT-Informe-sobre-els-incidents-dels-dies-1-al-4-doctubre-de-2017-Catsalut.pdf

Cautrès, B., Pech, T., Lazar, M., & Vitiello, T. (2018). La République En Marche: anatomie d'un mouvemen. *Terra Nova*.

Cavallin, G. (2010). *La vera storia della Łiga Veneta.* Zephyrus Edizioni.

CCMA. (12 / setembre / 2012). Mas: "L'objectiu és dotar Catalunya d'estructures d'Estat". Recuperat 17 / octubre / 2023, de https://www.ccma.cat/324/mas-lobjectiu-es-dotar-catalunya-destructures-destat/noticia/1884952/

Cea D'Ancona, M. Á. (2012). *Fundamentos y aplicaciones en metodología cuantitativa.* Madrid: Síntesis.

Ceccarini, L., & Bordignon, F. (2017). Referendum on Renzi: the 2016 vote on the Italian constitutional revision. *South European Society and Politics, 22*(3), 281-302.

Cerruto, M., & Bella, M. L. (2018). Le elezioni regionali in Sicilia del 5 novembre 2017. *Italian Journal of Electoral Studies QOE-IJES, 80*(2), 29-82.

Cerruto, M., & Raniolo, F. (2008). Dal partito dominante alla coalizione dominante: le elezioni regionali in Sicilia. *Italian Journal of Electoral Studies IJES-QOE, 61*(1), 41-98.

CESEC di Corsica. (sense data). *Cullettività di Corsica*. https://www.isula.corsica/cesec/

Cetrà, D., & Brown Swan, C. (2020). State and majority nationalism in plurinational states: responding to challenges from below. *Nationalism and Ethnic Politics, 26*(1), 1-7.

Cetrà, D., Casanas-Adam, E., & Tàrrega, M. (2018). The 2017 Catalan independence referendum: a symposium. *27*(1), 126-143.

Chacha, M. (2020). European Union membership status and decentralization: a top-down approach. *Regional & Federal Studies, 30*(1), 1-23.

Chandra, K. (2006). What is ethnic identity and does it matter? *Annual Review of Political Science-Palo Alto*(9), 397–424.

Chandra, K., & Wilkinson, S. (2008). Measuring the effect of "ethnicity". *Comparative Political Studies, 41*(4-5), 515-563.

Charron, N., Dijkstra, L., & Lapuente, V. (2014). Regional governance matters: quality of government within European Union member states. *Regional Studies, 48*(1), 68-90.

Chatterjee, P. (1986). *Nationalist thought and the colonial world: a derivative discourse?* Nova Jersey: Zed Book.

Chernilo, D. (2011). The critique of methodological nationalism: theory and history. *Thesis Eleven, 106*(1), 98-117.

Chiaramonte, A., Emanuele, V., Maggini, N., & Paparo, A. (2018). Populist success in a hung parliament: the 2018 general election in Italy. *South European Society and Politics, 23*(4), 479-501.

Chiche, J., & Dupoirier, E. (2016). Expliquer la défaite de la gauche aux régionales en Île-de-France. *La Revue Politique et Parlementaire*(1078).

Chouinard, S. (2016). Stateless nations. A K. Cordell, & S. Wolff (Ed.), *The Routledge handbook of ethnic conflict* (2a ed., p. 54-66). Londres i Nova York: Routledge.

Christiansen, T. (1998). Plaid Cymru: dilemmas and ambiguities of Welsh regional nationalism. A L. De Winter, & H. Türsan (Ed.), *Regionalist parties in Western Europe* (p. 125–142). Londres: Routledge.

Cimino, G., & Foschi, R. (2014). Northerners versus Southerners: Italian anthropology and psychology faced with the "Southern Question". *History of Psychology, 17*(4).

CIRCABC. (2004). *Portrait of the regions*. Recuperat 15 / setembre / 2023, de Corse Economy: https://circabc.europa.eu/webdav/CircaBC/ESTAT/regportraits/Information/fr83_eco.htm

CIS. (2017). *Estudio 3202, Postelectoral de Cataluña. Elecciones autonómicas 2017.* Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

CIS. (2019a). *Estudio 3253_1300, Postelectoral elecciones autonómicas y municipales 2019 Comunidad de Madrid.* Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

CIS. (2019b). *Estudio 3253_1000, Postelectoral elecciones autonómicas y municipales 2019 Comunitat Valenciana.* Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Clark, M. (2009). *The Italian Risorgimento* (2a ed.). Londres i Nova York: Routledge.

Coakley, J. (2018). Primordialism'in nationalism studies: theory or ideology? *Nations and Nationalism, 24*(2), 327-347.

Codi general de les col·lectivitats territorials. (sense data). *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070633/LEGISCTA000006149298/

Coduti, D. (2013). Crisi, scioglimento anticipato e nuove elezioni nelle Regioni Lazio e Lombardia: una lettura in parallelo. *Istituzioni del Federalismo: Rivista di Studi Giuridici e Politici, 2*, 509-533.

Cole, A. (2006). Decentralization in France: central steering, capacity building and identity construction. *French Politics, 4*(1), 31-57.

Colino, C. (2008). The Spanish model of devolution and regional governance: evolution, motivations and effects on policy making. *Policy & Politics, 36*(4), 573-586.

Coller, X., & Castelló-Cogollos, R. (1999). Las bases sociales de la identidad dual: el caso valenciano. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*(88), 155-183.

Collier, D., & Gerring, J. (2009). Introduction. A *Concepts and method in social science: the tradition of Giovanni Sartor* (p. 1-10). Nova York i Londres: Routledge.

Colloca, P., & Vignati, R. (2013). Tra continuità e cambiamenti: le elezioni regionali siciliane del 2012. *Istituzioni del federalismo: Rivista di studi giuridici e politici, 1*, 265-301.

Colomé, G. (1990). El Partit dels Socialistes de Catalunya. *Papers. Revista de sociologia*(33), 75-102.

Colomer, J. M. (1985). Una aproximació a les àrees polítco-electorals de Catalunya. *Cultura politica i participacio. 25.* Barcelona: Laboratori de la Diputació de Barcelona.

Colomer, J. M. (2017). The venturous bid for the independence of Catalonia. *Nationalities Papers, 45*(5), 950-967.

Colonna, R. (2012). Langue corse ou l'histoire ambivalente. *Lengas. Revue de sociolinguistique, 71*, 41-50.

Colonna, R. (2020). Introduction. The Corsican language: a singular, concerning and uncertain situation. Assessment and future challenges. *International Journal of the Sociology of Language, 2020*(261), 1-7.

Consiglio Regionale del Lazio. (2018). *Il Consiglio regionale respinge la mozione di sfiducia a Zingaretti*. https://www.consiglio.regione.lazio.it/?vw=newsDettaglio&id=2616

Consiglio Regionale del Lazio. (sense data). *I Presidenti Della Giunta Regionale*. https://crlstoria.regione.lazio.it/i-presidenti-della-giunta-regionale/

Consiglio Regionale del Veneto. (sense data). https://www.consiglioveneto.it/

Constitución española. (1978). Congreso de los Diputados. https://app.congreso.es/consti/index.htm

Constitution française. (1958). Conseil Constitutionnel. https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur

Costituzione italiana. (1947). Senato della Repubblica. https://www.senato.it/istituzione/la-costituzione/parte-ii/titolo-v/articolo-116

Contreras Romero, V. A. (2006). Nación vs. nacionalismo. El caso occitano en el sur de Francia. *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas (RIPS), 5*(1), 177-197.

Corbetta, P. (2012). The 2010 regional elections in Italy: another referendum on Berlusconi. *South European Society and Politics, 17*(2), 155–173.

Cordero, G., & Montero, J. R. (2015). Against bipartyism, towards dealignment? The 2014 European election in Spain. (H. Schmitt, & E. Teperoglou, Ed.) *South European Society and Politics*, 357-379.

Cordero, G., & Simón, P. (2016). Economic crisis and support for democracy in Europe. *West European Politics, 39*(2), 305-325.

Corica, G. (2011). Cultura politica e anomalia italiana. *Società Mutamento Política, 2*(3), 211-225.

Corner, T. (1988). The maritime and border regions of Western Europe. *Comparative Education, 24*(2), 229-245.

Costa, J., & Brennan, S. C. (2021). L'Occitanie sans sa langue. Une approche praxématique de la relation langue/territoire. *Langage et Société, 174*(3), 9-31.

Coulon, C., & Morin, F. (1979). Occitan ethnicity and politics. *Critique of Anthropology*(4), 105-122.

Cour des comptes. (2010). *https://www.ccomptes.fr/fr.* https://www.ccomptes.fr/fr/documents/22795

Cox, K. R., Reynolds, R. D., & Rokkan, S. (Ed.). (1974). *Locational approaches to power and conflict.* Nova York: John Wiley.

Cremaschi, M. (2014). The fairest in the land: Lazio without a mirror. A I. Vinci (Ed.), *The spatial strategies of Italian regions* (p. 1-23). Milà: Franco Angeli.

Cruschina, S. (2020). The classification of Sicilian dialects: language change and contact. *L'Italia dialettale, 81*, 79–103.

Cuadras-Morató, X., & Rodon, T. (2019). The dog that didn't bark: on the effect of the Great Recession on the surge of secessionism. *Ethnic and Racial Studies, 42*(12), 2189-2208.

Cucó, A. (1971). *El valencianisme polític, 1874-1939.* Barcelona: Lavinia.

Culla, J. B. (Ed.). (2001). *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000).* Barcelona: Pòrtic.

Culla, J. B. (2013). *Esquerra Republicana de Catalunya 1931-2012. Una història política.* Barcelona: La Campana.

D'Alimonte, R. (2013). The Italian elections of February 2013: the end of the Second Republic? *Contemporary Italian Politics, 5*(2), 113-129.

Daftary, F. (2001). The Matignon Process and insular autonomy as a response to self-determination claims in Corsica. *European Yearbook of Minority Issues Online, 1*(1), 299-326.

Dalton, R. J. (2013). *Citizen politics: public opinion and political parties in advanced industrial democracies.* Washington DC: CQ Press.

Dandelet, T., & Marino, J. (Ed.). (2006). *Spain in Italy: politics, society, and religion 1500-1700.* Leiden: Brill.

Dandoy, R. (2010). Ethno-regionalist parties in Europe: a typology. *Perspectives on Federalism, 2*(2), 194-220.

Dassonneville, R., & Lewis-Beck, M. (2014). Macroeconomics, economic crisis and electoral outcomes: a national European pool. *Acta Politica, 49*(4), 372-394.

Davies, J. A. (2014). The South and the Risorgimento: histories and counter-histories. *Journal of Modern Italian Studies, 19*(1), 53-61.

Davis, A. (2004). The november 2003 elections in Catalonia: a landmark change in the Catalan political landscape. *South European Society and Politics, 9*(3), 137-148.

Davis, J. A. (2015). "A tale of two Italys? The "Southern Question" past and present. A E. Jones, & G. Pasquino (Ed.), *The Oxford handbook of Italian politics* (p. 53–68). Oxford: Oxford University Press.

De Grauwe, P., & Yuemei, J. (2014). The future of the Eurozone. *The Manchester School, 82*, 15-34.

De la Calle, L., & Fazi, A. (2010). Making nationalists out of Frenchmen?: substate nationalism in Corsica. *Nationalism and Ethnic Politics, 16*(3-4), 397-419.

De Luca, M., Pala, C., & Sozzi, F. (2014, setembre). Militanza e primarie in Sinistra Ecologia Libertà: un connubio sempre attuale? Perusa: XXVIII Convegno Società Italiana di Scienza Politica (SISP).

De Lucia, F. (31 / octubre / 2012). *Elezioni regionali in Sicilia. Il voto di preferenza.* Roma: Centro Italiano Studi Elettorali (CISE). Centro Italiano Studi Elettorali (CISE).

De Mauro, T. (1992). *L'Italia delle Italie.* Roma: Editori Riuniti.

De Miguel, S. (2022). El ascenso electoral del socialismo en la era de una nueva política. Madrid, 1901-1920. *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*(48), 273-309.

De Motes, J. M. (2015). Estimaciones de segunda generación del PIB de la Europa Latina: España, Francia, Italia y Portugal. *Revista de Historia Industrial*(58), 423-450.

De Nieves, A., & Diz, C. (2019). Dual identity? A methodological critique of the Linz-Moreno question as a statistical proxy of national identity. *Revista Española de Ciencia Política*(49), 13-41.

De Winter, L. (1994). *Non-state-wide parties in Europe.* Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS).

De Winter, L., & Türsan, H. (Ed.). (1998). *Regionalist parties in Western Europe.* Londres: Routledge.

De Winter, L., Gomez-Reino, M., & Lynch, P. (Ed.). (2006). *Autonomist parties in Europe: identity politics and the revival of the territorial cleavage.* Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS).

Decret 129/2014. (2014, 27 de setembre). De convocatòria de la consulta popular no referendària sobre el futur polític de Catalunya. *DOGC n.*

6715A. https://portaljuridic.gencat.cat/ca/document-del-pjur/?documentId=671070

Decret legislatiu 112/1998. (1998, 31 de març). Atribució de funcions i tasques administratives de l'Estat a les regions i ens locals, en compliment del capítol I de la Llei 15 de març de 1997, núm. 59". *Gazzetta Ufficiale n. 92*. https://www.parlamento.it/parlam/leggi/deleghe/98112dl.htm

Delga, C. (2018). *L'avenir de notre Région s'invente et s'enracine ici, au plus près de nos territoires.* Région Occitanie. https://www.laregion.fr/IMG/pdf/03.2018_assemblee_gard.pdf

Della Porta, D., O'Connor, F., & Portos, M. (2019). The framing of secessionism in the neo-liberal crisis. A C. Closa, C. Margiotta, & G. Martinico (Ed.). Londres: Routledge.

Delwit, P. (2014). *Les partis politiques en France.* Brussel·les: Éditions de l'Université de Bruxelles.

Demos & Pi. (2010). *Osservatorio Nord Est - In Veneto 7 su 10 apprezzano Zaia.* https://www.demos.it/2017/pdf/432687_20170516_zaia.pdf

Demos & Pi. (2014). *Il referendum per l'indipendenza del Veneto*. http://www.demos.it/a00970.php

Demos & Pi. (2020). *Sempre più legati alla regione ma regge lo spirito nazionale*. https://www.demos.it/a01737.php

Demos & Pi. (2021). *L'appartenenza territoriale degli italiani*. https://www.demos.it/a01837.php

Departament de Pesidència. (9 / juny / 2017). Declaració institucional del president Puigdemont. *Generalitat de Catalunya*. https://www.gencat.cat/eapc/revistes/RCDP/Documents_interes/RCDP_54/Declaracio_President_Generalitat_juny2017.pdf

Derdaele, E. (2016). La fusion autoritaire des régions. *Civitas Europa, 2*(37), 241-267.

Dessler, D. (1989). What's at stake in the agent-structure debate? *International Organization, 43*(3), 441-473.

Deutsch, K. W. (1953). *Nationalism and social communication: an inquiry into the foundations of nationality.* Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology Press.

Deutsch, K. W. (1961). Social mobilization and political development. *American Political Science Review, 55*(3), 493-514.

DG IPOL. (2013). *Economic, social and territorial situation of Corsica and Sardinia*. European Parliament - The Directorate-General for Internal Policies: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513961/IPOL-REGI_NT(2013)513961_EN.pdf

Di Cosimo, G. (2005). Lo statuto del Lazio e il "controllo" del Governo. *Quaderni Costituzionali, 21*(5), 151-152.

Di Quirico, R. (2010). Italy and the global economic crisi. *Bulletin of Italian Politics, 2*(2), 3-19.

Díaz López, C. E. (1981). The State of the Autonomic process in Spain. *Publius, 11*(3/4), 193–217.

Díaz, A., & Tíscar, A. (2023). Surgimiento y consolidación de Más Madrid en la arena política madrileña. A O. Barberà, & P. Correa, *La nueva izquierda autonómica en España* (p. 83-106). Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales (CEPC).

Dickson, F. (2014). The internationalisation of regions: paradiplomacy or multi-level governance? *Geography Compass, 8*(10), 689-700.

Dobry, M. (1988). *Sociología de las crisis políticas.* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Donà, A. (2022). The rise of the radical right in Italy: the case of Fratelli d'Italia. *Journal of Modern Italian Studies, 27*(05), 2022.

Donaldson, A. (2006). Performing regions: territorial development and cultural politics in a Europe of the Regions. *Environment and Planning A, 38*(1), 2075-2092.

Donas, T., & Beyers, J. (2013). How regions assemble in Brussels: the organizational form of territorial representation in the European Union. *Publius, 43*(4), 527-550.

Dubet, F. (1976). Sur l'analyse sociologique du mouvement occitan. *Sociologie du Travail, 18*(3), 302-321.

Duch, R. M., & Stevenson, R. (2010). The global economy, competency, and the economic vote. *The Journal of Politics, 72*(1), 105-123.

Duclos, N. (2015). The strange case of the Scottish independence referendum. Some elements of comparison between the Scottish and Catalan cases. *French Journal of British Studies, 20*(XX-2).

Duerr, G. M. (2015a). The European economic crisis and rising secessionism: new demands on the European social model in Scotland, Flanders, and Catalonia. A S. Romano, & G. Punziano, *The European social model adrift: Europe, social Cohesion and the economic crisis* (p. 151-168). Londres: Routledge.

Duerr, G. M. (2015b). *Secessionism and the European Union: the future of Flanders, Scotland, and Catalonia.* Lanham, MD: Lexington Books.

Dunstan, W. E. (2010). *Ancient Rome.* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Dupoirier, E. (2001). La question de l'identité et des partis régionalistes en Corse. *Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS). Working papers*(190).

Dupoirier, E. (2004). La régionalisation des élections régionales? Un modèle d'interprétation des élections régionales en France. *Revue Française de Science Politique, 4*, 571-594.

Durkheim, E. ([1895] 1986). *Las reglas del método sociológico.* Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.

El Mundo. (24 / juliol / 2012). *Cataluña pedirá el rescate*. Recuperat 10 / octubre / 2023, de https://www.elmundo.es/elmundo/2012/07/24/barcelona/1343132045.html

El País. (19 / juny / 2008). *La crisis castiga más a Cataluña por la industria y el ladrillo*. Recuperat 10 / octubre / 2023, de https://elpais.com/diario/2008/06/19/catalunya/1213837648_850215.html

El País. (14 / juny / 2010a). *Los sindicatos convocan la primera huelga general contra Zapatero para septiembre*. Recuperat 16 / agost / 2023, de https://elpais.com/economia/2010/06/14/actualidad/1276500776_850215.html

El País. (23 / març / 2010b). *Madrid acorta distancias con Cataluña en el 'ranking' de la economía española*. Recuperat 14 / desembre / 2023, de https://elpais.com/economia/2010/03/23/actualidad/1269333177_850215.html

El País. (10 / juliol / 2010c). *Decenas de miles de catalanes se echan a la calle contra el recorte del Estatuto*. Recuperat 11 / octubre / 2023, de https://elpais.com/elpais/2010/07/10/actualidad/1278749824_850215.html

El País. (20 / juliol / 2012a). *Los recortes del PP movilizan a decenas de miles de personas*. Recuperat 14 / gener / 2022, de https://elpais.com/ccaa/2012/07/20/valencia/1342735275_426156.html

El País. (22 / desembre / 2012b). *La caída de ingresos y la deuda forzaron el rescate de la Generalitat*. Recuperat 4 / agost / 2023, de https://elpais.com/ccaa/2012/12/21/valencia/1356119600_231740.html

El País. (14 / març / 2014a). *La valenciana es la más endeudada en relación al PIB, con 31.884 millones*. Recuperat 11 / octubre / 2023, de https://elpais.com/ccaa/2014/03/14/valencia/1394797579_786449.html

El País. (12 / desembre / 2014b). *La deuda pública marca récords en la mayoría de las comunidades*. Recuperat 11 / octubre / 2023, de https://elpais.com/economia/2014/12/12/actualidad/1418374971_532494.html

El País. (2 / març / 2018). *La Asamblea inicia la modificación del Estatuto para suprimir aforamientos*. Recuperat 15 / desembre / 2023, de https://elpais.com/ccaa/2018/03/01/madrid/1519919793_917674.html?event_log=go

El Punt Avui. (27 / juliol / 2010). *Bertran i López Tena deixen els seus partits per presentar-se a les eleccions amb Laporta*. Recuperat 5 / agost / 2024, de El Punt Avui: https://www.elpuntavui.cat/article/3-politica/17-politica/200173-bertran-i-lopez-tena-deixen-els-seus-partits-per-presentar-se-a-les-eleccions-amb-laporta.html

El Punt Avui. (11 / setembre / 2012). Un milió i mig de persones ocupen Barcelona en un clam per la independència. Recuperat 10 / octubre / 2023, de https://www.elpuntavui.cat/article/3-politica/17-politica/575296-un-milio-i-mig-de-persones-ocupen-barcelona-en-un-clam-per-la-independencia.html

ELABE. (2019). *Faces of France - The Barometer of Territories 2019.* Institut Montaigne. https://www.institutmontaigne.org/ressources/pdfs/publications/faces-france-barometer-territories-2019-synthesis.pdf

Elias, A., & Tronconi, F. (2011). From protest to power: autonomist parties in government. *Party Politics, 17*(4), 505-524.

Elliott, J. H. (2011). *La revolta catalana,1598-1640. Un estudi sobre la decadència d'Espanya.* Publicacions de la Universitat de València.

Emanuele, V. (2013). *Regionali 2012 in Sicilia, Crocetta vince nell'isola degli astenuti: boom del Movimento 5 Stelle.* Roma: Centro Italiano Studi Elettorali (CISE).

Emanuele, V. (2017). Elezioni in Italia–Regionali 2017 in Sicilia: tra astensione e boom del M5S l'isola torna a destra. *Quaderni dell'Osservatorio elettorale*(17), 123-142.

Emanuele, V., Santana, A., & Rama, J. (2022). Anatomy of the Italian populist breakthrough: a 'demarcationist' fuel driving Lega and Five-star Movement electoral success? *Contemporary Italian Politics, 49*(1), 49-67.

enciclopèdia.cat. (sense data). *El Rosselló*. https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/el-rossello

Engler, P., & Klein, M. (2017). Austerity measures amplified crisis in Spain, Portugal, and Italy. *DIW Economic Bulletin, 7*(8), 89-93.

Enguer, J., & Barberà, O. (2022). La reestructuració de la competició electoral a la Comunitat Valenciana (2011-2019). *Debats. Revista de cultura, poder i societat, 136*(1), 132-151.

Escalona, F., & Vieira, M. (2014). Le sens et le rôle de la résistance à l'UE pour le Parti de gauche. *Politique Européenne, 43*(1), 68-92.

Esman, M. J. (Ed.). (1977). *Ethnic conflict in the Western world.* Londres: Cornell University Press.

Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana. (2006). Generalitat Valenciana. https://dogv.gva.es/datos/2006/04/11/pdf/2006_4177.pdf

Estatuto de Autonomía de la Comunidad de Madrid. (1983). Asamblea de Madrid. https://www.asambleamadrid.es/static/docs/oposiciones/Estatuto%20de%20Autonomia%20(espanol).pdf

Estaut d'Autonomia de Catalunya. (2006). Parlament de Catalunya. https://www.parlament.cat/document/cataleg/48089.pdf

Estivill, J. (2024). Comparative notes on the history of the social and solidarity economy in Latin Europe. A M. Duch-Plana, & J. M. Pons-Altés (Ed.), *Social alternatives in Southern Europe and Latin America. Solidarity, mutual aid, and cooperation in comparative perspective (19th–21st centuries)* (p. 9-48). Londres i Nova York: Routledge.

Eurostat. (2016). *Nuts 2 França 2010-2013.* https://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/nuts-map-FR.pdf

Eurostat. (2020a). *Nuts 2 Espanya*. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2021-NUTS-2-map-ES.pdf

Eurostat. (2020b). *Nuts 2 Itàlia*. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2021-NUTS-2-map-IT.pdf

Eurostat. (2022). *Nuts i regions estadístiques.* https://ec.europa.eu/eurostat/documents/345175/7451602/2021-NUTS-1-map.pdf

Eurostat. (sense data). *Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions*. https://data.europa.eu/data/datasets/egt31kjf7iarvlxu1rtkq?locale=en

Eurostat. (sense data). *NUTS - Nomenclature of territorial units for statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/overview

Excoffier, C., Jean, R., Ongun, E., Palen, C., & Perrier, G. (2014). Paroles de syndicalistes à Marseille. Le mouvement social contre la réforme des retraites (automne 2010). A *Le mouvement social* (Vol. 247, p. 166-167). Project MUSE.

Fabiani, J.-L. (2001). La Corse ou les servitudes de l'authenticité. *Études, 395*(7-8), 27-40.

Faragó, L. (2016). The social (sociological) turn in the discourse about space. *Romanian Review of Regional Studies, 12*(1), 3-12.

Fazi, A. (2008). La Corse et les régions insulaires de Méditerranée occidentale: l'impossible autonomie? *Ethnologie Française, 38*(3), 437-447.

Fazi, A. (2014). The multilevel politics of accommodation and the non-constitutional moment: lessons from Corsica. A J. Lluch (Ed.), *tutionalism*

and the politics of accommodation in multinational democracies (p. 132-155). Londres: Palgrave Macmillan.

Fazi, A. (2018). Les élections territoriales de 2017 en Corse: un triomphe et de lourdes incertitudes. *Pôle Sud, 1*, 149-161.

Fazi, A. (2020). How language becomes a political issue: social change, collective movements and political competition in Corsica. *International Journal of the Sociology of Language, 2020*(261), 119-144.

Fazi, A. (2023). De la contestation violente aux triomphes électoraux: une petite histoire du nationalisme corse. A J. N. Grandhomme, J. Lamarre, & F. Audigier (Ed.), *Identités nationales et identités régionales dans l'espace de la francophonie européenne et nord-américaine des années 1960 à nos jours* (p. 105-119). Laval: Presses de l'Université Laval.

Fazi, A. (setembre 2015). Forme e ragioni di un nuovo riformismo istituzionale in Corsica (2010-2015). *Autonomia speciale della Sardegna: studi per una riforma.* Càller.

FdS. (2009). *Statuto provvisorio della fase costituente della Federazione Della Sinistra, arts. 1, c. 2.* http://www.umbrialeft.it/node/28687

Fernández Cortizo, C., & Eiras Roel, A. (Ed.). (2002). Movilidad y migraciones internas en la Europa Latina. Santiago de Compostel·la: Ediciones USC.

Fernández Esquer, C. (2022). *Sistemas electorales regionales en Estados multinivel: los casos de Alemania, Bélgica, Italia y España.* Madrid: CEPC.

Fernández, J., Martín, E. M., Muguruza, M. C., & Vidal, M. J. (2020). Del bipartidismo a la pluralidad política en la Comunidad de Madrid: cambios territoriales (2011-2019). *Geographicalia*(72), 1–25.

Fernández-Albertos, J., & Lago, I. (2015). Gobiernos autonómicos e identidades regionales en España, 1980-2012. *Política y Gobierno, 22*(2), 283-315.

Ferraiuolo, G. (2016). Veneto. A D. Turp, & M. Sanjaume-Calvet (Ed.), *The emergence of a democratic right to self-determinations in Europe* (p. 222-232). Centre Maurits Coppieters.

Ferraro, G. (2010). La regione che non c'è. A M. Cremaschi (Ed.), *Atlante e scenari del Lazio metropolitano* (p. 21-31). Florència: Alinea.

Fiorina, M. P. (1978). Economic retrospective voting in American national elections: a micro-analysis. *American Journal of Political Science, 22*(1), 426-443.

Fitjar, R. D. (2010a). Explaining variation in sub-state regional identities in Western Europe. *European Journal of Political Research, 49*(4), 522-544.

Fitjar, R. D. (2010b). *The rise of regionalism. Causes of regional mobilization in Western Europe.* Londres i Nova York: Routledge.

Flint, C. (2006). Embedding geopolitics within national identity. A C. Flint, *Introduction to geopolitics* (p. 105-130). Londres i Nova York: Routledge.

Flor, V. (2011). *Noves glòries a Espanya: anticatalanisme i identitat valenciana.* Catarroja: Afers.

Flor, V. (2013). Estructura social, cultura política y valores en la sociedad valenciana. A *El sistema político y administrativo valenciano* (p. 42-57). València: Tirant lo Blanch.

Fontana, J. (2014). *La formació d'una identitat: una història de Catalunya.* Vic: Eumo.

Fracasso, G. (1999-2000). Alle origini della Liga Veneta. Dall'embrione alla diaspora (1977-1987). *(Tesi doctoral).* Università di Cà Foscari.

Franch, V. (1996). Las elecciones del cambio: las autonómicas y municipales del 28 de mayo de 1995 en la Comunidad Valenciana. *Revista Valenciana d'Estudis Autonòmics, 15*.

Friend, J. (2012). *Stateless nations: Western European regional nationalisms and the old nations.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Fritzen, S. A., & Lim, P. (2006). *Problems and prospects of decentralization In developing countries.* Singapur: National University of Singapore Press.

Furió, A. (2001). *Història del País Valencià.* València: Edicions 62.

Fusaro, A. (1979). Two faces of British nationalism: the Scottish National Party & Plaid Cymru compared. *Polity, 11*(3), 362-386.

Fysh, P. (1991). Gaullism and the liberal challenge – How parties change their programmes. The case of the Rassemblement pour la République, 1978-1986. *(Tesis doctoral).* University of London, London School of Economics, Londres.

Galasso, G. (2006). Los territorios italianos. A E. Belenguer Cebrià, & F. V. Garín Llombart (Ed.), *La Corona de Aragón: siglos XII-XVIII* (p. 129-142). València: Generalitat Valenciana.

García Morales, M. J., Arbós Marín, X., & Poirie, J. (2015). Intergovernmental relations in Spain: an essential but underestimated element of the State of Autonomies. A J. Poirier, C. Saunders, & J. Kincaid (Ed.), *Intergovernmental relations in federal systems: Comparative structures and dynamics* (p. 350-378). Oxford: Oxford University Press.

García, A., & Montes, M. (2022). Resiliencia económica de las regiones españolas ante la crisis financiera de 2008. *Revista de Estudios Empresariales. Segunda Época, 1*, 4-22.

Gardy, P., & Lafont, R. (1981). La diglossie comme conflit: l'exemple occitan. *Langages, 81*, 75-91.

Garello, P. (2016). French sub-national public finances: on the difficulty of ceing a decentralized unitary state. A E. Ahmad, M. Bordignon, & G. Brosio (Ed.), *Multi-level finance and the euro crisis* (p. 103–129). Cheltenham: Edgar Elgar.

Gastambide, J. (2005). Languedoc-Roussillon, vivre en cacophonie. *Quaderni, 59*(1), 109-120.

Geddie, V. J. (2014). The use of occitan dialects in Languedoc-Roussillon, France. *(Tesis de grau).* University of Mississippi, Missouri.

Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism.* Nova York: Cornell University Press.

Generalitat de Catalunya. (2011). *Resultats Eleccions Municipals*. https://eleccions.gencat.cat/ca/resultats-electorals/index.html#/dades?tipusProces=M&proces=M20111#resultats

Generalitat de Catalunya. (2014a). *Resultats Eleccions al Parlament Europeu*. https://eleccions.gencat.cat/ca/resultats-electorals/index.html#/dades?tipusProces=E&proces=E20141#resultats

Generalitat de Catalunya. (2014b). *Resultats Participa 2014*. http://www.participa2014.cat/

Generalitat de Catalunya. (2015). *Resultats Eleccions Municipals*. https://eleccions.gencat.cat/ca/resultats-electorals/index.html#/dades?tipusProces=M&proces=M20151#resultats

Generalitat de Catalunya. (2017). *Resultats del referèndum de l'1 d'octubre*. https://govern.cat/salapremsa/notes-premsa/303541/govern-trasllada-resultats-definitius-del-referendum-1-octubre-al-parlament-catalunya

Generalitat Valenciana. (2017). *La crisis económica en la Comunidad Valenciana*. https://cindi.gva.es/documents/161328139/164297738/2017_05_12+La+crisis+econ%C3%B3mica+en+la+Comunitat+Valenciana.+Notas+de+Econom%C3%ADa%3B+1.pdf/85fcccb0-387c-4e03-97dd-5d779807a6d9?t=1589202401712

Genga, N., & Laurano, P. (2013). Personalizzazione della politica e campagne elettorali: il caso delle regionali 2010 nel Lazio. *Democrazia e Diritto*, 394-412.

Genieys, W. (1998). La "grande transformation" du Midi rouge? *Pôle Sud, 9*(1), 3-6.

George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences.* Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology Press.

Geppert, A. (2017). Vae Victis! Spatial planning in the rescaled metropolitan governance in France. *Raumforschung und aumordnung-Spatial Research and Planning, 75*(3), 225-241.

Germann, M., & Sambanis, N. (2021). Political exclusion, lost autonomy, and escalating conflict over self-determination. *International Organization, 75*(1), 178-203.

Gevorkyan, A. V. (2015). Economic crisis. *Wiley Encyclopedia of Management*, 1-5.

Giannetti, D. (2013). Mario Monti's technocratic government. *Italian Politics, 28*(1), 133-152.

Gillespie, R., & Gray, C. (Ed.). (2015). *Contesting Spain? The dynamics of nationalist movements in Catalonia and the Basque Country.* Londres i Nova York: Routledge.

Giraud, M. (1996). *Histoire de l'Ile-de-France.* París: France-Empire.

Giraudy, A., Moncada, E., & Snyder, S. (Ed.). (2019). *Inside countries. Subnational research in comparative politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Giuliani, M., & Massari, S. A. (2021). The economic vote at the party level: electoral behaviour during the Great Recession. *Party Politics, 25*(3), 461-473.

Giunta regionale della Sicilia. (sense data). *http://pti.regione.sicilia.it/*. http://pti.regione.sicilia.it/portal/page/portal/PIR_PORTALE/PIR_GiuntaRegionale

Gómez, B., & Urquizu, I. (2015). Political corruption and the end of two-party system after the May 2015 Spanish regional elections. *Regional & Federal Studies, 25*(4), 379-389.

Gómez-Reino, M., & Oñate, P. (1992). Elecciones locales y autonómicas de 1991 en Madrid, municipio y comunidad. *Revista de Estudios Políticos (REP)*(76), 221-254.

González Martínez, C. (2016). Instituciones históricas y cambio político: el restablecimiento de la Generalitat de Cataluña. *Historia Contemporánea, 53*, 657-691.

González, E., Rodríguez, M. T., & del Río, F. (2011). *El impacto de la crisis en la pobreza y la exclusión social en la Comunidad de Madrid.* Centro de Estudios Económicos Tomillo.

Gordo, L., & Hernández de Cos, P. (2000). The financing arrangements for the regional (autonomous) governments for the period 1997-2001. Madrid: Documentos de Trabajo / Banco de España.

Gottmann, J. (1952). The political partitioning of our world: an attempt at analysis. *World Politics, 4*(4), 512-519.

Gottmann, J. (Ed.). (1980). *Centre and periphery: spatial variation in politics.* Beverly Hills: Sage.

Gougou, F., & Labouret, S. (2010). The 2010 French regional elections: transitional elections in a realignment era. *French Politics,, 8*, 321-341.

Gougou, F., & Labouret, S. (2011). The 2011 French cantonal elections: the last voter sanction before the 2012 presidential poll. *French Politics, 9*, 381-403.

Gougou, F., & Persico, S. (2017). A new party system in the making? The 2017 French presidential election. *French Politics, 15*, 303-321.

Gramsci, A. (2023). *La qüestió meridional.* Manifest.

Grasso, M. T., & Giugni, M. (2016). Protest participation and economic crisis: the conditioning role of political opportunities. *European Journal of Political Research, 55*(4), 663-680.

Greenwood, J. (2011). Actors of the common interest? The Brussels offices of the regions. *Journal of European Integration, 33*(4), 437-451.

Grusky, D. B., Western, B., & Wimer, C. (Ed.). (2011). *The Great Recession.* Nova York: Russell Sage Foundation.

Guarnieri, C. (2003). Courts as an instrument of horizontal accountability: the case of Latin Europe. A J. M. Maravall, & A. Przeworski (Ed.), *Democracy and the rule of law* (p. 223-241). Cambridge: Cambridge University Press.

Guerrero, P. (2023). Catalunya en Comú: ¿de la confluencia al partido? A O. Barberà, & P. Correa, *La nueva izquierda autonómica en España* (p. 57-82). Centro de Estudios Políticos y Constitucionales (CEPC).

Guibernau, M. (1996). *Nationalisms: the nation-state and nationalism in the twentieth century.* Cambridge: Polity Press.

Guibernau, M. (1997). *Nacionalismes: l'estat nació i el nacionalisme al segle XX.* Barcelona: Proa.

Guibernau, M. (2000). Nationalism and intellectuals in nations without states: the Catalan case. *Political Studies, 48*(5), 989-1005.

Guibernau, M. (2004). Nations without states: political communities in a global age. *University of Michigan Journal of Law, 25*(4), 1251-1282.

Guibernau, M. (2013). Secessionism in Catalonia: after democracy. *Ethnopolitics, 12*(4), 368-393.

Guibernau, M. (2017). *Identidad. Pertenencia, solidaridad y libertad en las sociedades modernas.* Madrid: Trotta.

Guinjoan, M., & Bermúdez, S. (2019). Nested or exclusive? The role of identities on blame attribution during the Great Recession. *Nations and Nationalism, 24*(1), 197-220.

Guinot, E. (2006). La corona de Aragón en los siglos XII y XVII. A E. Belenguer Cebrià, & F. V. Garín Llombart (Ed.), *La Corona de Aragón: siglos XII-XVIII* (p. 23-60). València: Generalitat Valenciana.

Guntermann, E., & Blais, A. (2022). When faced with elite polarization, citizens take sides: the 2017 election in Catalonia. *Regional & Federal Studies, 32*(2), 141-159.

Hale, H. E. (2000). The parade of sovereignties: testing theories of secession in the Soviet setting. *British Journal of Political Science, 30*(1), 31-56.

Hannan, M. (1979). The dynamics of ethnic boundaries in modern states. A M. Hannan, & J. Meyer (Ed.), *National development and the world system: Educational, economic and political change, 1950-1970.* Chicago: University of Chicago Press.

Harbers, I., Tatham, M., Tillin, L., & Zuber, C. I. (2021). Thirty years of regional and Federal Studies. *Regional & Federal Studies, 31*(1), 1-23.

Hartshorne, R. (1941). The politico-geographic pattern of the world. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 218*(1), 45-57.

Harvey Smith, J. (1980). La crise d'une économie régionale: la monoculture viticole et la révolte du Midi (1907). *Annales du Midi, 92*(148), 317-334.

Hay, C. (1995). Structure and agency. A D. Marsh, & G. Stoker, *Theory and methods in political science.* Nova York: St. Martin's.

Hearl, D. J., Budge, I., & Pearson, B. (1996). Distinctiveness of regional voting: A comparative analysis across the European Community (1979–1993). *Electoral Studies, 15*(2), 167-182.

Hechter, M. (1971). Towards a theory of ethnic change. *Politics & Society, 2*(1), 21-45.

Hechter, M. (1974). The political economy of ethnic change. *American Journal of Sociology, 79*(5), 1151-1178.

Hechter, M. (1975). *Internal colonialism: the Celtic fringe in British national development, 1536-1966.* Londres: Routledge & Kegan Paul.

Heller, H. ([1934) 1971). *Teoría del Estado.* Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica.

Henderson, M. D., Fujita, K., Trope, Y., & Liberman, N. (2006). Transcending the "here": the effect of spatial distance on social judgment. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*(5), 845–856.

Hepburn, E. (2008). The rise and fall of a Europe of the Regions. *Regional & Federal Studies, 18*(5), 537-555.

Hepburn, E. (2009). Introduction: re-conceptualizing sub-state mobilization. *Regional & Federal Studies, 19*(4-5), 477-499.

Hepburn, E. (2015). The push for independence in the Italian regions: comparing Veneto and Sardinia. *Sovereignty Formulas between Autonomy and Independence: Towards a Reconfiguration of Europe.* Liverpool: Liverpool University Press.

Hernández, E., & Kriesi, H. (2016). The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe. *European Journal of Political Research, 55*(2), 203-224.

Hewlett, N. (2012). Voting in the shadow of the crisis. The French presidential and parliamentary elections of 2012. *Modern & Contemporary France, 20*(4), 403-420.

Higonnet, P. L.-R. (1980). The politics of linguistic terrorism and grammatical hegemony during the French Revolution. *Social History, 5*(1), 41-69.

Hine, D. (1996). Federalism, regionalism, and the unitary State: contemporary regional pressures in historical perspective. A C. Levy (Ed.), *Italian regionalism: history, identity and politics* (p. 109–129). Oxford: Berg.

Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic growth.* New Haven: Yale University Press.

Hobolt, S. B., & Tilley, J. (2016). Fleeing the centre: the rise of challenger parties in the aftermath of the euro crisis. *West European Politics, 39*(5), 971-991.

Hooghe, L. (1995). Subnational mobilisation in the European Union. *European Politics, 18*(3), 175-198.

Hooghe, L., Marks, G., & Schakel, A. H. (2010). *The rise of regional authority: a comparative study of 42 democracies.* Londres i Nova York: Routledge.

Horowitz, D. L. (1981). Patterns of ethnic separatism. *Comparative Studies in Society and History, 23*(2), 165-195.

Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic groups in conflict.* Berkeley: University of California Press.

Howe, P. (1998). Rationality and sovereignty support in Quebec. *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de Science Politique, 31*(1), 31-59.

Huc, A., & Négrier, E. (2019). La culture politique en région. L'Occitanie en question. *Pôle Sud, 1*, 49-66.

Hueglin, T. O. (1986). Regionalism in Western Europe: conceptual problems of a new political perspective. *Comparative Politics, 18*(4), 439-458.

Hutter, S., Kriesi, H., & Vidal, G. (2018). Old versus new politics: the political spaces in Southern Europe in times of crises. *Party Politics, 24*(1), 10-22.

IDESCAT. (2006). *Referèndum per a l'Estatut d'Autonomia*. Generalitat de Catalunya: https://www.idescat.cat/pub/?id=eler&n=402&lang=es

Il Manifesto. (2 / desembre / 2017). *Nasce Liberi e uguali, Grasso si presenta bene*. Recuperat 3 / agost / 2024, de Il Manifesto: https://ilmanifesto.it/nasce-liberi-e-uguali-grasso-si-presenta-bene

Il Messaggero. (6 / octubre / 2018). *Nasce Demos, il partito dei cattolici popolari ed europeisti: obiettivo le amministrative*. Recuperat 2 / agost / 2024, de Il Messaggero: https://www.ilmessaggero.it/politica/opposizione_alle_grandi_manovre-4021421.html

Impugnació 5830-2014. (2014, 30 de setembre). Contra el Decret del President de la Generalitat de Catalunya 129/2014, de 27 de setembre, de convocatòria de consulta popular no refrendaria sobre el futur polític de

Catalunya, i els seus annexos. *Boletín Oficial del Estado, núm. 237*. https://www.boe.es/boe/dias/2014/09/30/pdfs/BOE-A-2014-9864.pdf

Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics.* Princeton: Princeton University Press.

INSEE. (2009). *The French economy in 2009: a recession of unprecedented scale since the Second World War.* https://www.insee.fr/en/statistiques/1372479?sommaire=1372493

INSEE. (2011). *Année économique et sociale 2010 en Languedoc-Roussillon*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/1559472

INSEE. (2012). *Corse - Bilan économique 2012*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/2045299

INSEE. (2013). *Corse - Bilan économique 2013*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/2045302

INSEE. (2014a). *Île-de-France à la page*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/1292266

INSEE. (2014b). *Croissance dans les régions: davantage de disparités depuis la crise*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/1281336

INSEE. (2014c). *L'année économique et sociale 2013 en Languedoc-Roussillon*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/1379321

INSEE. (2014d). *Corse - Bilan économique 2014*. https://www.insee.fr/fr/information/2128082

INSEE. (2015). *Corse - Bilan économique 2015*. https://www.insee.fr/fr/statistiques/2018635

INSEE. (2023). *Chiffres-clés de la région Ile-de-France*. https://www.insee.fr/fr/information/2017579

Irpinia Oggi. (5 / setembre / 2011). *Forza del Sud, Io Sud e Noi Sud danno vita a "GRANDE SUD"*. Recuperat 5 / agost / 2024, de Irpinia Oggi: https://web.archive.org/web/20131212014919/http://www.irpiniaoggi.it/index.php/politica-in-irpinia/3-politica-in-irpinia/72691-forza-del-sud-io-sud-e-noi-sud-danno-vita-a-qgrande-sudq.html

Istat. (sense data). *Regional accounts*. https://www.istat.it/en/archivio/regional+accounts

Ivern, M. D. (1989). *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936) (Vol. 1-2).* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Jackson, T. (2018). Paradiplomacy and political geography: the geopolitics of substate regional diplomacy. *Geography Compass, 12*(2).

Jané, Ò., & Forcada, E. (2009). Panorama del catalanisme a la Catalunya del Nord fins a la Primera Guerra Mundial. *Cercles. Revista d'Història Cultura*(12), 90-103.

Jané, Ò., & Forcada, E. (2010). El «catalanisme» a la Catalunya del Nord (1918-dècada dels setanta). *Cercles. Revista d'Història Cultural*(13), 81-94.

Jany-Catrice, F., & Lallement, M. (2012). France confronts the crisis: economic symptoms exacerbate social inequality. A S. Lehndorff, *A triumph of failed ideas: European models of capitalism in the crisis* (p. 103-119). Brussel·les: European Trade Union Institute for Research.

Jardin, A. (2014). Le vote intermittent – Comment les ségrégations urbaines influencent-elles les comportements électoraux en Ile-de-France? *L'Espace Politique. Revue en ligne de géographie politique et de géopolitique, 23*.

Jeffery, C. (Ed.). (1997). *The regional dimension of the European Union: towards a third level in Europe?* Nova York i Londres: Routledge .

Jeffery, C. (2009). Devolution in the United Kingdom: Problems of a piecemeal approach to constitutional change. *Publius: The Journal of Federalism, 39*(2), 289-313.

Jeffery, C., & Schakel, A. H. (2013). Towards a regional political science. *Regional Studies, 47*(3), 299-302.

Jérôme, B., & Jérôme-Speziar, V. (2005). The 2004 French regional elections: politico-economic factors of a nationalized local ballot. *French Politics, 3*(2), 142-166.

Jesuino, J. C. (2002). Latin Europe cluster: from south to north. *Journal of World Business, 37*(1), 81-89.

Johnson, D. (1965). *Égalité ou indépendance.* Montreal: Les Éditions de l'Homme.

Johnston, H., Diani, M., Meyer, D., Broadbent, J., Cottrell, B. H., & Steinel, M. (2007). Mobilization. A G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology.* Nova York: Blackwell Publishing.

Jolly, S. K. (2015). *The European Union and the rise of regionalist parties.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Jori, F. (2021). Sinistra in Veneto, cent'anni di solitudine. *Regional Studies and Local Development, 2*(1), 219-237.

Jouveau, R. (1971). *Histoire du Félibrige (1876-1914).* Nimes: Imprimerie Bene.

Kaltwasser, C. R., & Zanotti, L. (2018). The comparative (party) politics of the Great Recession: causes, consequences and future research agenda. *Comparative European Politics, 16*(3), 535-548.

Katsanidou, A., & Otjes, S. (2016). How the European debt crisis reshaped national political space: the case of Greece. *European Union Politics, 17*(2), 262-284.

Keating, M. (1985). The rise and decline of micronationalism in mainland France. *Political Studies, 33*(1), 1-18.

Keating, M. (1986). 'Revendication et Lamentation': the failure of regional nationalism in Languedoc. *Journal of Area Studies, 7*(14), 27-32.

Keating, M. (1988). Does regional government work? The experience of Italy, France and Spain. *Governance, 1*(2), 184-204.

Keating, M. (1996). Regional devolution: the West European experience. *Public Money & Management, 16*(4), 35-42.

Keating, M. (1997). The invention of regions: political restructuring and territorial government in Western Europe. *Environment and Planning C: Government and Policy, 15*(4), 383-398.

Keating, M. (2001). *Plurinational democracy: stateless nations in a post-sovereignty era.* Oxford: Oxford University Press.

Keating, M. (2008a). A quarter century of the Europe of the Regions. *Regional & Federal Studies, 18*(5), 629-635.

Keating, M. (2008b). Thirty years of territorial politics. *West European Politics, 31*(1-2), 60-81.

Keating, M. (2013). *Rescaling the European state: the making of territory and the rise of the meso.* Oxford: Oxford University Press.

Keating, M., & Aldecoa, F. (Ed.). (1999). *Paradiplomacy in action: the foreign relations of subnational governments.* Londres: Frank Cass & Co.

Keating, M., & Wilson, A. (2009). Renegotiating the state of autonomies: statute reform and multi-level politics in Spain. *West European Politics, 32*(3), 536-558.

Keith, M., & Pile, S. (Ed.). (1993). *Place and the politics of identity.* Londres i Nova York: Routledge.

Kelsen, H. ([1925] 2012). *Teoría general del Estado.* Mèxic DF: Coyoacán.

Khaldun, I. (2015). *The muqaddimah: an introduction to history.* Princeton: Princeton University Press.

Klingebiel, K. (2017). Occitan studies: language and linguistics. *The Year's Work in Modern Language Studies, 77*(1), 75-85.

Kofman, E. (1982). Differential modernisation, social conflicts and ethno-regionalism in Corsica. *Ethnic and Racial Studies, 5*(3), 300-312.

Kriesi, H. (2015). Political mobilization in times of crises: the relationship between economic and political crises. *Austerity and protest: popular contention in times of economic crisis*, 19-33.

Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2008). Globalization and its impact on national spaces of competition. A H. riesi, E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier, & T. Frey (Ed.), *West European politics in the age of globalization* (p. 3-22). Cambridge: Cambridge University Press.

Kuhlmann, S. (2011). Decentralisation in France: the «Jacobin» state stuck between continuity and transformation. *Hrvatska i Komparativna Javna Uprava: časopis za teoriju i praksu javne uprave, 11*(2), 311-336.

Kuhn, R. (2014). The French municipal and European elections, 2014. *Representation, 50*(3), 405-417.

Kuznetsov, A. S. (2014). *Theory and practice of paradiplomacy: Subnational governments in international affairs.* Londres i Nova York: Routledge.

La Repubblica. (1 / desembre / 2014). *Area popolare, nascerà gruppo congiunto Ncd-Udc*. Recuperat 5 / agost / 2024, de La Repubblica: https://www.repubblica.it/politica/2014/12/01/news/area_popolare_nascer_gruppo_congiunto_ncd-udc-101897500/

La Repubblica. (22 / novembre / 2017). *Radicali italiani, ecco la lista europeista di Bonino e Della Vedova*. Recuperat 2 / agost / 2024, de La Repubblica: https://web.archive.org/web/20190102051320/https://www.repubblica.it/politica/2017/11/23/news/radicali_italiani_lista_europeista-181892110/

La Vanguardia. (14 / novembre / 2012). *Huelga general: Arranca la segunda huelga general en 2012 contra la actual política económica*. Recuperat agost / 2023, de https://www.lavanguardia.com/politica/huelga-general/20121114/54355191323/huelga-general-2012-crisis-espana.html

La Vanguardia. (11 / setembre / 2014). *Las cifras de la Via Catalana 2014: 1,8 millones*. Recuperat 17 / octubre / 2023, el https://www.lavanguardia.com/politica/20140911/54414923722/cifras-via-catalana.html

Lafage-Coutens, A., Prenat-Ville, C., & Simoulin, V. (2019). La construction politique et organisationnelle de la région Occitanie. *Pôle Sud*(1), 105-120.

Lafont, R. (1967). *La révolution régionaliste.* París: Éditions Gallimard.

Lafont, R. (1974). *La revendication occitane.* París: Flammarion.

Lafont, R. (2003). *Petita istòria europèa d'Occitània.* Perpinyà: Trabucaire.

Lagarde, C. (2016). L'affaire de la Septimanie, ou l'irréductible village nord-catalan. *Revue d'Études Catalanes*(2), 159-171.

Lagares, N., & Oñate, P. (2019). Los resultados electorales y los sistemas de partidos: cambio y continuidad en las Españas electorales. A N. Lagares, & P. Oñate (Ed.), *Las elecciones autonómicas de 2015 y 2016* (p. 165-187). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Laitin, D., & Posner, D. (2001). The implications of constructivism for constructing ethnic fractionalization indices. *APSA-CP: Newsletter of the Organized Section in Comparative Politics of the American Political Science Association, 12*(1), 13-17.

Lalinde, J. (1991). Las asambleas políticas estamentales de la Europa latina. *Les Corts a Catalunya: Actes del Congrés d'Historia Institucional, 28, 29 i 30 d'abril de 1988* (p. 261-269). Departament de Cultura.

Lancaster, T. D. (2017). The Spanish general elections of 2015 and 2016: a new stage in democratic politics? *West European Politics, 40*(4), 919-937.

Landes, D. S. (1998). *The wealth and overty of nations: why are some so rich and why are some so poor.* Nova York: W. W. Norton.

Langewiesche, D. (2012). *La época del Estado-nación en Europa.* València: Publicacions de la Universitat de València.

Le Monde. (3 / febrer / 2018). *A Ajaccio, plusieurs milliers de personnes ont manifesté à l'appel des nationalistes corses*. Recuperat 22 / setembre / 2023, de https://www.lemonde.fr/corse/article/2018/02/03/les-nationalistes-corses-appellent-a-manifester-pour-pousser-l-etat-a-negocier_5251418_1616678.html

Le Roy Ladurie, E. (2020). *Histoire du Languedoc.* París: Presses Universitaires de France.

Lefevre, M. (2000). *Géopolitique de la Corse: le modèle républicain en question.* París: Editions L'Harmattan.

Lefevre, M. (2002). Langue, terre et territoire en Corse. *Hérodote, 105*(2), 38-59.

Lenclud, G. (1988). Des idées et des hommes. Patronage électoral et culture politique en Corse. *Revue Française de Science Politique, 38*(5), 770-782.

Lepič, M. (2017). Limits to territorial nationalization in election support for an independence-aimed regional nationalism in Catalonia. *Political Geography*(60), 190-202.

Levi, M., & Hechter, M. (1985). A rational choice approach to the rise and decline of ethnoregional political parties. A E. Tiryakian, & R. Rogowski (Ed.). Londres i Nova York: Routledge.

Lewis-Beck, M. S. (1988). *Economics and elections: the major Western democracies.* University of Michigan Press.

Lewis-Beck, M. S., & Mary, S. (2000). Economic determinants of electoral outcomes. *Annual Review of Political Science, 3*(1), 183-219.

Leyser, K. (2008). The ascent of Latin Europe. A F. Fernandez-Armesto, & J. Muldoon (Ed.), *Internal Colonization in Medieval Europe.* Londres i Nova York: Routledge.

L'Humanité. (25 / novembre / 2013). *"Ensemble": une nouvelle force au Front de gauche*. Recuperat 5 / agost / 2024, de L'Humanité: https://www.humanite.fr/politique/convergence/ensemble-une-nouvelle-force-au-front-de-gauche

Library of Congress. (sense data). *Codes for the Representation of Names of Languages*. https://www.loc.gov/standards/iso639-2/php/code_list.php

Lichfield, J. (26 / abril / 2010). *Georges Freche: the Le Pen of the left.* Recuperat 15 / setembre / 2022, de Independent: https://www.independent.co.uk/news/world/europe/georges-fr-234-che-the-le-pen-of-the-left-1909939.html

Lijphart, A. (2012). Modelos de democracia. Formas de gobierno y resultados en 36 países. Barcelona: Planeta.

L'Independant. (11 / juny / 2014). *Réforme territoriale: Bourquin demande que Midi-Pyrénées "fusionne avec l'Aquitaine!"*. Recuperat 27 / octubre / 2022, de L'Independant: https://www.lindependant.fr/2014/06/11/reforme-territoriale-bourquin-demande-que-midi-pyrenees-fusionne-avec-l-aquitaine,1893570.php

Linz, J. J. (1985). De la crisis de un Estado unitario al Estado de las autonomías. A *La España de las autonomías* (p. 527-672). Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, Ministerio de Administración territorial.

Linz, J. J. (1986). El fin del centralismo, la autonomía posible y utopía de la independencia. A J. J. Linz, *Conflicto en Euskadi* (p. 87-169). Madrid: Espasa Calpe.

Liñeira, R., & Vallès, J. M. (2014). Differential abstention in Catalonia and the Community of Madrid: a socio-political explanation of an urban phenomenon. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS), 146*, 69-92.

Lipset, S. M. (2000). The indispensability of political parties. *Journal of Democracy, 11*(1), 48-65.

Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives.* Nova York: The Free Press.

Litvack, J. I., Ahmad, J., & Bird, R. M. (1998). *Rethinking decentralization in developing countries.* World Bank Publications.

Llei 281/1970. (1970, 22 de maig). Disposicions financeres per a l'execució de l'estatut ordinari de les regions. *Gazzetta Ufficiale, n. 127*. https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1970-05-16;281

Llei 10/2014. (2014, 26 de setembre). De consultes populars no referendàries i d'altres formes de participació ciutadana. *DOGC n. 6715*. https://portaljuridic.gencat.cat/ca/document-del-pjur/?documentId=671069

Llei 10/2017. (2017, 3 de novembre). Modificacions de la Llei autonòmica de 13 de gener de 2005, n. 2. *Consiglio Regionale del Lazio*. https://www.consiglio.regione.lazio.it/consiglio-regionale/?vw=leggiregionalidettaglio&id=9319&sv=vigente

Llei 108/1968. (1968, 17 de febrer). Normes per a l'elecció dels consells regionals de les regions amb estatut normal. *Gazzetta Ufficiale, n. 61*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/1968/03/06/61/sg/pdf

Llei 11/2005. (2005, 4 de febrer). Directrius generals sobre la participació d'Itàlia en el procés regulador de la Unió Europea i sobre els procediments per a l'execució de les obligacions comunitàries. *Gazzetta Ufficiale, n. 37*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/2005/02/15/37/sg/pdf

Llei 15/2015. (2015, 4 d'agost). Disposicions sobre consorcis municipals lliures i ciutats metropolitanes. *Gazzetta Ufficiale, n. 32*. http://www.gurs.regione.sicilia.it/Gazzette/g15-32o/g15-32o.pdf

Llei 16/1990. (1990, 13 de juliol). Sobre règim especial de la Vall d'Aran. *DOGC, n. 1326*. http://blocs.uib.cat/cdsib/files/2018/11/LLEI-16-1990-DE-13-DE-JULIOL-DOGC-1326-DE-3-DAGOST-SOBRE-R%C3%88GIM-ESPECIAL-DE-LA-VALL-DARAN.pdf

Llei 2/2005. (2005, 13 de gener). Disposicions relatives a l'elecció del President de la Regió i del Consell Regional i sobre la inelegibilitat i incompatibilitat dels membres de l'Executiu i del Consell Regional. *Consiglio Regionale del Lazio*. https://www.consiglio.regione.lazio.it/?vw=leggiregionalidettaglio&id=9013&sv=vigente

Llei 20/2017. (2017, 13 de setembre). De transitorietat jurídica i fundacional de la República. *DOGC n. 7451A*. https://portaljuridic.gencat.cat/ca/document-del-pjur/?documentId=796643

Llei 29/2015. (2015, 16 de gener). Relativa a delimitació de regions, eleccions regionals i departamentals i de modificació del calendari electoral. *Légifrance*. Légifrance: https://www.legifrance.gouv.fr/download/pdf?id=P_MYiOSUrQJpQs-imG_4X4iX_erjixoTD_Jy3AVXRFk=

Llei 327/2003. (2003, 11 d'abril). Relatives a l'elecció de consellers regionals i representants al Parlament Europeu, així com a les ajudes públiques als partits polítics. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000237704

Llei 346/1971. (1971, 14 de juny). Aprovació, d'acord amb l'article 123, paràgraf segon, de la Constitució, de l'Estatut de la Regió del Laci. *Gazzetta Ufficiale, n. 148*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/1971/06/14/148/so/0/sg/pdf

Llei 56/2014. (2014, 7 d'abril). Disposicions sobre ciutats metropolitanes, províncies, unions i fusions de municipis. *Gazzetta Ufficiale, n. 81*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/2014/04/07/81/sg/pdf

Llei 58/2014. (2014, 27 de gener). De modernització de l'acció pública territorial i afirmació de les metròpolis. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000028526298

Llei 6/2016. (2016, 15 de juliol). De la Generalitat, del Servei Públic de Radiodifusió i Televisió d'Àmbit Autonòmic, de Titularitat de la Generalitat. *Diari Oficial de la Generalitat Valenciana, n. 7831*. https://dogv.gva.es/portal/ficha_disposicion_pc.jsp?sig=005370/2016

Llei 82-213/1982. (1982, 2 de març). Relativa als drets i llibertats dels municipis, departaments i regions. *Légifrance*.

Llei 82-214/1982. (1982, 2 de març). Per la qual s'estableix l'estatut especial de la regió de Còrsega: organització administrativa. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000704430

Llei 83-663/1983. (1983, 22 de juliol). Que complementa la Llei n. 83-8, de 7 de gener de 1983, relativa al repartiment de competències entre municipis, departaments, regions i l'Estat. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006068817

Llei 83-8/1983. (1983, de 7 de gener). Relativa al repartiment de competències entre municipis, departaments, regions i l'Estat "Llei Defferre". *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000320197

Llei 91-428/1991. (1991, 13 de maig). Relatiu a l'estatut de la col·lectivitat territorial de Còrsega. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000536085

Llei 92/2002. (2002, 22 de gener). Relativa a Còrsega. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000409466

Llei 92-125/2010. (2010, 6 de febrer). Relativa a l'administració territorial de la República. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000722113

Llei 991/2015. (2015, 7 d'agost). Per la qual s'estableix la nova organització territorial de la República. *Légifrance*. Légifrance: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000030985460/

Llei constitucional 2/2013. (2013, 7 de febrer). Esmenes a l'article 3 de l'Estatut de la Regió de Sicilia, pel que fa a la reducció dels diputats de l'Assemblea Regional de Sicília. Disposicions transitòries. *Gazzetta Ufficiale, n. 41*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/2013/02/18/41/sg/pdf

Llei constitucional 276/2003. (2003, 28 de març). Relativa a l'organització descentralitzada de la República. *Légifrance*. https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000601882

Llei constitucional 3/2001. (2001, 18 d'octubre). Esmenes al títol V de la part segona de la Constitució. *Gazzetta Ufficiale, n. 248*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/2001/10/24/248/sg/pdf

Llei estatutària 1/2004. (2004, 11 de novembre). Nou estatut de la regió del Laci. *Gazzetta Ufficiale, n. 18*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/2005/05/07/18/s3/pdf

Llei estatutària 1/2012. (2012, 4 d'octubre). Modificacions de l'article 2, apartat 2, de la Llei orgànica d'11 de novembre de 2004, n. 1. *Consiglio Regionale.* https://www.consiglio.regione.lazio.it/binary/consiglio_regionale/tbl_contenuti/Legge_Statutaria_2012.pdf

Llei estatutària 1/2013. (2013, 14 d'octubre). Modificacions de la llei orgànica de l'11 de novembre de 2004, núm. 1 (Nou Estatut de la Regió del Laci). *Consiglio Regionale del Lazio*. https://www.consiglio.regione.lazio.it/binary/consiglio_regionale/tbl_contenuti/Legge_Statutaria_2013.pdf

Llei orgànica 2/1979. (1979, 3 d'octubre). Del Tribunal Constitucional. *Boletín Oficial del Estado, n. 239*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1979-23709

Llei orgànica 2/1980. (1980, 18 de gener). Sobre regulació de les diferents modalitats de referèndum. *Boletín Oficial del Estado, n. 20*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1980-1564

Llei orgànica 2/2012. (2012, 27 d'abril). D'Estabilitat Pressupostària i Sostenibilitat Financera. *Boletín Oficial del Estado, n. 103*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-5730

Llei orgànica 3/1983. (1983, 25 de febrer). D'Estatuto d'Autonomía de la Comunitat de Madrid. *Boletín Oficial del Estado, n. 51*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1983-6317

Llei orgànica 3/2006. (2006, 27 de maig). De reforma de la Llei orgànica 5/2001, de 13 de desembre, complementària de la Llei General d'Estabilitat. *Boletín Oficial del Estado, n. 126*. https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2006-9289

Llei orgànica 3/2019. (2019, de 12 març). Reforma de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana en matèria de participació de la Generalitat Valenciana en les decisions sobre inversió de l'Estat a la Comunitat Valenciana. *Boletín Oficial del Estado, n. 62*. https://www.boe.es/eli/es/lo/2019/03/12/3

Llei orgànica 4/1979. (1979, 22 de desembre). D'Estatut d'Autonomia de Catalunya. *Boletín Oficial del Estado, n. 306*. https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1979-30178

Llei orgànica 5/1982. (1982, 1 de juliol). D'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana. *Boletín Oficial del Estado, n. 164*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1982-17235

Llei orgànica 5/2001. (2001, 13 de desembre). Complementària de la Llei General de Estabilitat Pressupostària. *Boletín Oficial del Estado, n. 299*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2001-23632

Llei orgànica 6/2006. (2006, 19 de juliol). De reforma de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. *Boletín Oficial del Estado, n. 172*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2006-13087

Llei orgànica 8/1980. (1980, 22 de setembre). De finançament de les Comunitats Autònomes. *Boletín Oficial del Estado, n. 236*. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1980-21166

Llei regional 15/2014. (2014, 19 de juny). Referèndum consultiu sobre l'autonomia del Vèneto. *Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, n. 62*. https://bur.regione.veneto.it/BurvServices/pubblica/DettaglioLegge.aspx?id=276453

Llei regional 16/2014. (2014, 19 de juny). Convocatòria del referèndum consultiu sobre la independència del Vèneto. *Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, n. 62*. https://bur.regione.veneto.it/BurvServices/pubblica/DettaglioLegge.aspx?id=276454

Llei regional 19/2018. (2018, 25 de maig). Modificacions i complements a la Llei Regional de 16 de gener de 2012, n. 5 "Normes per a l'elecció del president de l'Executiu i del Consell Regional". *Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, n. 51*. https://bur.regione.veneto.it/BurvServices/pubblica/DettaglioLegge.aspx?id=370808

Llei regional 5/2012. (2012, 16 de gener). Normes per a l'elecció del President de l'Executiu i del Consell Comarcal. *Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, n. 7*. https://bur.regione.veneto.it/BurvServices/pubblica/DettaglioLegge.aspx?id=237455

Llei regional 8/2007. (2007, 13 d'abril). Protecció, valorització i promoció del patrimoni lingüístic i cultural venecià. *Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, n. 37*. https://bur.regione.veneto.it/BurvServices/pubblica/DettaglioLegge.aspx?id=196722

Llei regional 8/2014. (2014, 24 de març). Constitució de consorcis municipals lliures i ciutats metropolitanes. *Gazzetta Ufficiale, n. 17*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2014/04/26/14R00164/s3

Llei regional estatutària 1/2012. (2012, 15 d'abril). *Bollettino Ufficiale della Regione del Veneto, n. 30*. https://bur.regione.veneto.it/BurvServices/Pubblica/DettaglioLeggeStatutaria.aspx?id=239473

Llera, F. J., Lagares, N., & Montabes, J. (Ed.). (2022). *Las elecciones autonómicas (2017-2019).* Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Longo, E., & Mobilio, G. (2016). Territorial government reforms at the time of financial crisis: the dawn of metropolitan cities in Italy. *Regional & Federal Studies, 26*(4), 509-530.

López Nieto, L. (2008). Collaboration agreements in the Estado Autonómico: intensity, continuity and multilateral nature of an almost unknown relationship. A L. López Nieto (Ed.), *Intergovernmentalr relations in democratic Spain: interdependence, autonomy, conflict and cooperation* (p. 195–228). Madrid: Dykinson.

López, Á. X. (2021). The centralism's categorical imperative in the Spanish territorial model. *Revista Jurídica Digital UANDES, 5*(2), 26-38.

López, G. (2014). Las protestas de la #primaveravalenciana de 2012 y la #Intifalla: medios, redes y ciudadanos. *Trípodos*(34), 99-114.

López-Laborda, J., & Monasterio, C. (2006). Regional governments in Spain: vertical imbalances and revenue assignments. *International Studies Program, Working Paper*, 6-10.

Loughlin, J. (2000). Regional autonomy and state paradigm shifts in Western Europe. *Regional & Federal Studies, 10*(2), 10-34.

Loughlin, J. (2001). The United Kingdom: from hypercentralization to devolution. A *Subnational democracy in the European Union. Challenges and opportunities* (p. 37-60). Oxford: Oxford University Press.

Loughlin, J. (2008). The slow emergence of the french regions. *Policy & Politics, 36*(4), 559–571.

Louise-Jeanne, G. (2019). Du Front national au Rassemblement national: l'évolution du parti à l'aune des théories du marketing politique et du rebranding. *(Dissertació).* Université de Montréal, Montreal.

Love, N. S., & Mattern, M. (2011). The Great Recession: causes, consequences, and responses. *New Political Science, 33*(4), 401-411.

Lunardon, A. (2015). La situación de la lengua véneta y el Istituto Lengua Veneta. *Luenga & fablas*(19), 79-82.

Macaluso, M., & Montemagno, F. (2019). The Five-star Movement inside the institutions in Sicily: from 'swimming the Strait' to institutionalisation in local politics. *Contemporary Italian Politics, 11*(1), 80-100.

MacLeod, G., & Jones, M. (2001). Renewing the geography of regions. *Environment and planning D: society and Space, 19*(6), 669-665.

Magalhães, P. C. (2011). After the bailout: responsibility, policy, and valence in the Portuguese legislative election of June 2011. *South European Society and Politics, 17*(2), 309-327.

Maggini, N. (2014). *I risultati elettorali: il PD dalla vocazione all'affermazione maggioritaria.* Roma: Centro Italiano Studi Elettorali (CISE).

Maggini, N., & Cataldi, M. (2018). Le elezioni politiche e le elezioni regionali del 2018. *Quaderni dell'Osservatorio Elettorale, 79*(1), 127-149.

Magone, J. M., Laffan, B., & Schweige, C. (Ed.). (2016). *Core-periphery relations in the European Union: power and conflict in a dualist political economy.* Londres i Nova York: Routledge.

Maillet, A., & Mayaux, P.-L. (2018). Le process tracing. Entre narration historique et raisonnement expérimental. *Revue Française de Science Politique, 68*(6), 1061-1082.

Mair, P. (1996). Party systems and structures of competition. A L. LeDuc, R. G. Niemi, & P. Norris (Ed.), *Comparing democracies–elections and voting in global perspective* (p. 83-106). Londres: Sage.

Maluenda Abadia, L. (1998). Orígenes de la Diputación provincial de Madrid (1813-1843). *(Tesi doctoral).* Universitat Complutense de Madrid.

Marcet, J. (1984). *Convergència Democràtica de Catalunya: el partit i el moviment polític.* Barcelona: Edicions 62.

Marcet, J., & Argelaguet, J. (2003). Nationalist parties in Catalonia: Convergència Democràtica de Catalunya and Esquerra Republicana. A L. De Winter, & H. Türsan (Ed.). Londres i Nova York: Routledge.

Marcos, H. (2015). Nacionalismo y etnicidad: marcos analíticos, aportaciones más recientes y principales puntos de encuentro. *Revista de Estudios Políticos (REP)*(168), 319-343.

Marks, G. (sense data). *Regional Authority - RAI-Region*. https://garymarks.web.unc.edu/data/regional-authority-2/

Marks, G., Attewell, D., Rovny, J., & Hooghe, L. (2021). *Cleavage theory.* (M. Egan, W. E. Paterson, & K. Raube, Ed.) Cham: Palgrave Macmillan.

Marks, G., Hooghe, L., & Schakel, A. H. (2008). Patterns of regional authority. *Regional and Federal Studies, 18*(2-3), 167-181.

Martí, D. (2013). The 2012 Catalan election: the first step towards independence? *Regional & Federal Studies, 23*(4), 507-516.

Martí, D., & Cetrà, D. (2016). The 2015 Catalan election: a de facto referendum on independence? *Regional & Federal Studies, 26*(1), 107-119.

Martín Cubas, J. (2005). La reforma del Estatuto de la Comunitat Valenciana. *Revista de las Cortes Generales*(66), 149-190.

Martín Cubas, J. (2007). Espacios de competencia electoral en la Comunidad Valenciana (1995-2005). *Cuadernos constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol, 60*, 137-182.

Martín, I. (2015). Podemos y otros modelos de partido-movimiento. *Revista Española de Sociología (RES)*(24), 107-114.

Martín, I., & Urquizu-Sancho, I. (2016). The 2011 general election in Spain: the collapse of the socialist party. A A. Bosco, & S. Verney (Ed.). Londres i Nova York: Routledge.

Martin, J. P. (1998). Viticulture du Languedoc: une tradition syndicale en mouvement. *Pôle Sud, 9*(1), 71-87.

Martínez Peinado, J. (2011). La estructura teórica centro/periferia y el análisis del sistema económico global: ¿obsoleta o necesaria?. *Revista de Economía Mundial, 29*, 29-59.

Martínez Sospedra, M. (1996). *Introducción a los partidos políticos.* Barcelona: Ariel.

Martínez Sospedra, M. (2013). Les Corts. Un parlamento autonómico. A J. M. Canales Aliende, & M. Menéndez Alzamora (Ed.), *El sistema político y administrativo valenciano* (p. 154-189). València: Tirant lo Blanch.

Martino, A. (2015). Il grande dimenticato. Il Mezzogiorno dalla fine dell'intervento straordinario alla Grande Recessione. *(Tesina).* Università degli Studi di Messina, Messina.

Massetti, E. (2009). Explaining regionalist party positioning in a multi-dimensional ideological space: a framework for analysis. *Regional & Federal Studies, 19*(4-5), 501-531.

Massetti, E. (2017). Italian federalism in the balance: suspended between European integration and domestic devolution. A R. Eccleston, & R. Krever (Ed.), *The future of federalism. Intergovernmental financial relations in an age of austerity* (p. 214–246). Cheltenham: Edgar Elgar.

Massetti, E., & Sandri, G. (2014). Neither first nor second order: the 2013 regional and local elections. *Italian Politics, 29*(1), 64-85.

Massetti, E., & Schakel, A. H. (2013). Ideology matters: why decentralisation has a differentiated effect on regionalist parties fortunes in Western democracies. *European Journal of Political Research, 52*(6), 797-821.

Matthew, D. (1992). *The Norman Kingdom of Sicily.* Cambridge: Cambridge University Press.

Maza, A., Villaverde, J., & Hierro, M. (2018). The 2017 regional election in Catalonia: an attempt to understand the pro-independence vote. *Economia Politica, 36*(1), 1-18.

Mazzoleni, M. (2009). The Italian regionalisation: a story of partisan logics. *Modern Italy, 14*(2), 135-150.

Mazzoleni, O., & Mueller, S. (Ed.). (2016). *Regionalist parties in Western Europe.* Londres i Nova York: Routledge.

McCrone, D., & Paterson, L. (2002). The conundrum of Scottish independence. *Scottish Affairs, 40*(1), 54-75.

McRoberts, K. (1984). The sources of neo-nationalism in Quebec. *Ethnic and Racial Studies, 7*(1), 55-85.

Medina, I., & Correa, P. (2015). The 2015 Spanish election: the times they are a'changing. *Regional & Federal Studies, 26*(3), 407-417.

Mendola, L. (2015). *The Kingdom of Sicily, 1130-1860.* Nova York: Trinacria.

Mény, Y. (1974). Centralisation et décentralisation dans le débat politique français (1945-1969). *Revue Internationale de Droit Comparé, 24*(7), 1001-1003.

Merchez, L. (2007). Les logiques spatiales du vote corse lors des scrutins régionaux et européens 2003-2005, héritage et renouvellement des comportements électoraux. *L'Espace Politique. Revue en ligne de géographie politique et de géopolitique*(3), (en líniea).

Mezquida, A. (2015). *El valencianisme enfront d'Espanya. Una analisi estratégica.* Barcelona: Fundació Nexe.

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer. (2004). *Résultats des élections régionales 2004 - Languedoc-Roussillon*. https://mobile.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Regionales/elecresult__regionales_2004/(path)/regionales_2004/091/091.html

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer. (2015a). *Résultats des élections départementales 2015*. https://mobile.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Departementales/elecresult__departementales-2015/(path)/departementales-2015/FE.html

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer. (2015b). *Municipales 2015*. https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Partielles/Municipales/2015

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer. (2017). *Résultats des élections législatives 2017*. https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Legislatives/elecresult__legislatives-2017/(path)/legislatives-2017//FE.html

Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer. (2019). *Résultats des élections européennes 2019*. https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Europeennes/elecresult__europeennes-2019/(path)/europeennes-2019//FE.html

Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática. (sense data). *Procesos de reforma de los Estatutos de Autonomía*. https://mpt.gob.es/politica-territorial/autonomica/Estatutos_Autonomia/Estatutos_reformas.html

Ministero dell'Interno. (2009). *Eligendo*. https://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=E&dtel=07/06/2009&tpa=Y&tpe=A&lev0=0&levsut0=0&es0=S&ms=S

Ministero dell'Interno. (2013). *Eligendo*. https://elezionistorico.interno.gov.it./

Ministero dell'Interno. (2014). *Eligendo*. https://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=R&dtel=23/11/2014

Ministero dell'Interno. (2018). *Eligendo*. https://elezionistorico.interno.gov.it/index.php?tpel=R&dtel=04/03/2018

Mols, F., Jetten, J., & Haslam, A. (2009). EU identification and endorsement in context: the importance of regional identity salience. *Journal of Common Market Studies, 47*(3), 601-623.

Moore, C. (2008). A Europe of the regions vs. the regions in Europe: reflections on regional engagement in Brussels. *Regional & Federal Studies, 18*(5), 517-535.

Morales-Gálvez, S., & Serrano, I. (2015). Autodeterminación en contextos democráticos: el Reino Unido y España. A J. Cagiao y Conde, & V. Martin (Ed.), *Federalismo, autonomía y soberanía en el debate territorial español. El caso catalán* (p. 189-231). París: Éditions Le Manuscrit.

Moreno, J. (2002). Madrid, de la política de notables a la política de masas. A A. Carrasco, J. L. García, S. Juliá, & J. Moreno (Ed.), *Tres siglos de una capital, 1702-2002* (p. 169-188). Madrid: Fundación Caja Madrid.

Moreno, L. (1986). Decentralisation in Britain and Spain: the cases of Scotland and Catalonia. *(Tesi doctoral).* University of Edinburgh, Edimburg.

Moreno, L. (1997). Federalization and ethnoterritorial concurrence in Spain. *Publius, 27*(4), 65-84.

Morlino, L. (2005). *Introduzione alla ricerca comparata.* Bolonya: Il Mulino.

Mortimer, E. (1977). The left in "Latin Europe" political trends in Spain, Portugal, Italy and France. *The Round Table, 67*(265), 9-19.

Mosca, L. (2013). A year of social movements in Italy: from the "No TAVS" to the Five Star Movement. *Italian Politics, 28*(1), 267-285.

Muñoz, J., & Guinjoan, M. (2011). Accounting for internal variation in nationalist mobilization: unofficial referendums for independence in Catalonia (2009–11). *Nations and nationalism, 19*(1), 44-67.

Négrier, E., Jourda, M.-T., & Ratinaud, S. (2011). Guerre des Roses en Languedoc. Les élections régionales 2010. *Pôle Sud*(1), 61-89.

Négrier, E., Volle, J.-P., & Coursière, S. (2016). Nouveaux territoires et héritages politiques. *Pôle Sud*(1), 111-132.

Nez, H., & Ganuza, E. (2020). Del 15M a las instituciones: las políticas participativas de Ahora Madrid (2015-2019). *Encrucijadas: Revista Crítica de Ciencias Sociales, 19*(6).

Nicolas, F. (2014). Identité partisane et revendication occitane. Pour en finir avec une absence en Midi rouge: le Partit occitan. *Pôle Sud, 1*(20), 83-96.

Ninyoles, R. L. (1969). *Conflicte lingüístic valencià.* València: Tres i Quatre.

Ninyoles, R. L. (1971). *Idioma i prejudici.* Palma: Moll.

Ninyoles, R. L. (1992). *El País Valencià a l'eix Mediterrani.* València: L'Eixam.

Noferini, A. (2012). The participation of subnational governments in the council of the EU: some evidence from Spain. *Regional & Federal Studies, 22*(4), 361-385.

Olivieri, V. M. (2016). Sub-state nationalism in Spain: primers and triggers of identity politics in Catalonia and the Basque Country. *Ethnic and Racial Studies, 38*(9), 1610-1626.

Olzak, S. (1994). *The dynamics of ethnic competition and conflict.* Stanford: SUP.

Önnudóttir, E. H., Helgason, A. F., & Thórisdóttir, H. (2021). *Electoral politics in crisis after the Great Recession: change, fluctuations and stability in Iceland.* Nova York: Routledge.

Oñate, P. (2013). Los partidos políticos y los sistemas de partidos en la Comunidad Valenciana. A J. M. Canales (Ed.), *El sistema político y administrativo valenciano* (p. 110-133). València: Tirant lo Blanch.

Orriols, L., & Cordero, G. (2016). The breakdown of the Spanish two-party system: the upsurge of Podemos and Ciudadanos in the 2015 general election. *South European Society and Politics, 21*(4), 469-492.

Orriols, L., & Rodon, T. (2016). The 2015 Catalan election: the independence bid at the polls. *South European Society and Politics, 21*(3), 359-381.

Özkirimli, U. (2000). *Theories of nationalism: a critical introduction.* Londres: Palgrave Macmillan.

Paasi, A. (1986). The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia-International Journal of Geography, 164*(1), 105-146.

Paasi, A. (2002). Place and region: regional worlds and words. *Progress in Human Geography, 20*(6), 802-811.

Paasi, A. (2003). Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography, 27*(4), 475-485.

Paasi, A. (2009). Regional geography. *International Encyclopedia of Human Geography, 9*, 214-227.

Paasi, A. (2010). Regions are social constructs, but who or what 'constructs' them? Agency in question. *Environment and Planning A, 42*(10), 2296-2301.

Paasi, A. (2011). The region, identity, and power. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 14*, 9-16.

Palermo, F., & Wilson, A. (2013). *The dynamics of decentralization in Italy: towards a federal solution?* Bozen: European Diversity and Autonomy Papers. EDAP 04/2013.

Palermo, F., & Wilson, A. (2014). The multi-level dynamics of state decentralization in Italy. *Comparative European Politics, 12*(4), 510-530.

Parlament de Catalunya. (27 / juliol / 2016). Conclusions de la Comissió d'Estudi del Procés Constituent. https://www.parlament.cat/document/actualitat/174061.pdf

Parlament de Catalunya. (27 / octubre / 2017). Declaració dels Representants de Catalunya. https://static1.ara.cat/ara/public/content/file/original/2017/1010/20/declaracio-d-independe-ncia-signada-per-jxs-i-la-cup-0a28a46.pdf

Pasquier, R. (2012). *Le pouvoir régional. Mobilisations, décentralisation et gouvernance en France.* París: Presses de Sciences Po.

Pavía, J. M., Bodoque, A., & Martín-Cubas, J. (2016). The birth of a new party: Podemos, a hurricane in the Spanish crisis of trust. *Open Journal of Social Sciences, 4*(9).

Pécresse, V. (2016). Le Grand Paris? C'est la région Île-de-France! *Annales des Mines-Responsabilite et environnement, 84*(4), 65-69.

Pellegrinetti, J. P. (2004). Au nom de la modernité: le référendum du 6 juillet 2003 en Corse. *Cahiers de la Méditerranée*, 169-183.

Pérez Aparicio, C. (2008). *Canvi dinàstic i Guerra de Successió. La fi del Regne de València.* València: Tres i Quatre.

Pérez-Perdomo, R., & Friedman, L. (2003). Latin legal cultures in the age of globalization. Latin America and Latin Europe. A *Legal culture in the age of globalization* (p. 1-19). Stanford: Stanford University Press.

Perrineau, P. (2009). Les élections européennes de juin 2009 en France: des élections de second ordre ou de reclassement? *Revue Internationale de Politique Comparée, 16*(4), 653-670.

Perrino, S. (2013). Veneto out of Italy? Dialect, migration, and transnational identity. *Applied Linguistics, 34*(5), 574-59.

Perroux, F. (1950). Economic space: theory and applications. *The Quarterly Journal of Economics, 64*(1), 89-104.

Peters, B. G. (2003). *El nuevo institucionalismo: teoría institucional en ciencia política* (1ª ed.). Barcelona: Gedisa.

Pezzolo, L. (2021). The Venetian empire. A P. Fibiger Bang, C. A. Bayly, & W. Scheidel (Ed.), *The Oxford world history of empire (Vol. 2 The history of empires).* Nova York: Oxford University Press.

Piattoni, S. (2016). Lo stile di policy del governo Renzi. *Rivista Italiana di Politiche Pubbliche, 11*, 5-22.

Pich, J. (2002). El projecte polític catalanista, progressista i modernitzador de Valentí Almirall i Llozer. *Recerques: història, economia, cultura, 44*, 111-138.

Pich, J. (2008). La génesis del catalanismo político. De los inicios de la Restauración a la crisis del Centre Català. *Hispania, 68*(229), 437-470.

PIMEC. (2016). *La destrucción de empleo en Catalunya entre 2008 y 2013.* Informes Petita i Mitjana Empresa de Catalunya, núm. 7. https://www.pimec.org/sites/default/files/documents_pagines/informes_pimec_7_2016_ocupacion.2008-2013_observatori.pdf

Pisciotta, B. (2016). The center-periphery cleavage revisited: East and Central Europe from postcommunism to euroscepticism. *Nationalism and Ethnic Politics, 22*(2), 193-219.

Placanica, A. (1998). L'identità del meridionale. *Meridiana*(32), 153-182.

Plebiscito.eu. (24 / febrer / 2014). *https://plebiscito.eu/*. Recuperat 4 / juliol / 2023, de https://plebiscito.eu/news/il-referendum-di-indipendenza-del-16-21-marzo-si-celebra-in-ottemperanza-alla-risoluzione-regionale-442012/

Plebiscito.eu. (19 / juny / 2015). *https://indipendenzaveneta.net/*. Recuperat 4 / juliol / 2023, de http://indipendenzaveneta.net/progetto-di-legge-342/

Poder Judicial. (28 / setembre / 2020). *El Tribunal Supremo confirma la condena de un año y medio de inhabilitación al president de la Generalitat, Joaquim Torra, por delito de desobediencia*. Recuperat 23 / octubre / 2023, de https://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Poder-Judicial/Noticias-Judiciales/El-Tribunal-Supremo-confirma-la-condena-de-un-ano-y-medio-de-inhabilitacion-al-president-de-la-Generalitat--Joaquim-Torra--por-delito-de-desobediencia

Portos, M. (2016). Movilización social en tiempos de recesión: un análisis de eventos de protesta en España 2007-2015. *Revista Española de Ciencia Política (RECP)*(41), 159-178.

Prada Fernández de Sanmamed, J. L. (2007). La convergencia constitucional en los estados de la Europa Latina en la crisis de ratificación del Tratado Constitucional. *Anales de la Facultad de Derecho. Universidad de La Laguna*(34), 59-102.

Premdas, R. R., Samarasinghe, R., & Anderson, A. B. (1990). *Secessionist movements in comparative perspective.* Londres: Printer Publishers.

Princivalli, G. (2020). *La comunicazione politica di Zaia nel Referendum per l'autonomia del Veneto.* Università degli Studi di Padova. Padova: Osservatorio DANE - Democrazia a Nord Est.

Provincia Autonoma di Trento. (2013). *Elezioni Provinciali - 27 Ottobre 2013*. http://www.elezioni-2013.provincia.tn.it/Risultati/Coalizioni/000538.html

Puig i Moreno, G. (2012). *Situació de la llengua a la Catalunya del Nord, el Vallespir i Ceret.* Institut d'Estudis Catalans (IEC).

Quotidiano Nazionale. (29 / juliol / 2009). *Lombardo: "Sul Sud non vedo svolte Noi siamo più federalisti della Lega"*. Recuperat 13 / novembre / 2022, de Quotidiano Nazionale: https://www.quotidiano.net/politica/2009/07/29/211576-lombardo_vedo_svolte.shtml

Raccagni, G. (2010). *The Lombard League, 1167–1225.* Londres: British Academy.

Racionero, L. (2001). *La Mediterrània i els bàrbars del Nord.* Barcelona: Edicions 62.

Ragin, C. (1977). Class, status, and "reactive ethnic cleavages": the social bases of political regionalism. *American Sociological Review, 42*(3), 438-450.

Rama, J., & Martín, I. (2019). La competición electoral en la Comunidad de Madrid (1983-2015): la anticipación de una nueva dimensión. A B. Gómez Fortes, S. Alonso Sáenz de Oger, & L. Cabeza Pérez (Ed.), *En busca del poder territorial. Cuatro décadas de elecciones autonómicas en España* (p. 347-368). Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS).

Rama, J., Zanotti, L., Turnbull-Dugarte, S. J., & Santana, A. (2021). *Vox: the rise of the spanish populist radical right.* Londres: Routledge.

Ramisa, M. (1985). *Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu del Montserrat" 1878-1900.* Vic: Eumo.

Ramos Gallarin, J. A. (2008). The bilateral cooperation commissions in the Spanish IGR system. A L. López Nieto, *Intergovernmental relations in democratic Spain: interdependence, autonomy, conflict and cooperation* (p. 151-172). Madrid: Dykinson.

Rasero, R. A. (2015). Crisis y descontento: el aumento de la abstención crítica en el sur de Europa. *Encrucijadas: Revista Crítica de Ciencias Sociales, 10*(17).

Recurs d'inconstitucionalitat núm. 4334-2017. (7 / setembre / 2017). Contra la Llei del Parlament de Catalunya 19/2017, de 6 de setembre, del Referèndum d'Autodeterminació. *Boletín Oficial del Estado, n. 216*. https://www.boe.es/boe/dias/2017/09/08/pdfs/BOE-A-2017-10287.pdf

Reece, J. E. (1979a). Internal colonialism: the case of Brittany. *Ethnic and Racial Studies, 2*(3), 275-292.

Reece, J. E. (1979b). *The Bretons against France: ethnic minority nationalism in twentieth-century Brittany.* Chapel Hil: University of North Carolina Press.

Regione del Veneto. (12 / gener / 2012). Comunicat n. 0049. https://www.regione.veneto.it/article-detail?articleId=346756

Regione Lazio. (2022). *Zingaretti ha firmato le dimissioni da presidente Regione*. https://www.regione.lazio.it/notizie/zingaretti-firmato-dimissioni-presidente-regione

Reglà, J. (1968). *Aproximació a la història del País Valencià.* València: l'Estel.

Reial decret legislatiu 455/1946. (1946, 15 de maig). Aprovació de l'estatut de la regió de Sicilia. *Gazzetta Ufficiale, n. 133*. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/gu/1946/06/10/133/sg/pdf

Renyé, A. (27 / agost / 2014). *Mor Bourquin, president del Llenguadoc-Rosselló*. Recuperat 27 / octubre / 2022, de El Punt Avui: http://www.elpuntavui.cat/article/3-politica/-/771979-mor-bourquin-president-del-llenguadoc-rossello.html?cca=1

Requejo, F. (2009). Descentralització i asimetries federals i regionals en la política comparada. A *Descentralització, asimetries i processos de resimetrització a Europa: Bèlgica, Regne Unit, Itàlia i Espanya* (p. 9–24). Barcelona: Col·lecció Institut d'Estudis Autonòmics.

Resolució 1/XI. (2016, 9 de novembre). Sobre l'inici del procés polític a Catalunya com a conseqüència dels resultats electorals del 27 de setembre de 2015. *Parlament de Catalunya*. https://www.parlament.cat/document/activitat/153122.pdf

Resolució 306/X. (6 / octubre / 2016). Sobre l'orientació política general del Govern. *Parlament de Catalunya*. https://www.parlament.cat/document/intrade/231191

Resolució 5/X. (2013, 23 de gener). Declaració de sobirania i del dret a decidir del poble de Catalunya. *Parlament de Catalunya*. https://www.parlament.cat/document/intrade/7094/

Rey, H. (1999). Chapitre 9. Les élections régionales en Île-de-France. A L. v. 1998., & P. Perrineau (Ed.). París: Presses de Sciences Po.

Reyes Pascual, G. (2020). Party competition over the centre-periphery cleavage. A comparative analysis of the Spanish regions. *(Tesi doctoral).* University of Kent, Canterbury.

Reyes Pascual, G. (2022). Distance, regional identities and parties: a comparative analysis of Castilla-La Mancha, Andalusia and the Canary Islands. *Nationalism and Ethnic Politics*, 1-21.

Riba, C. (2000). Voto dual y abstención diferencial. Un estudio sobre el comportamiento electoral en Cataluña. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas (REIS)*(91), 59-88.

Rico, G. (2012). *The 2010 regional election in Catalonia: a multilevel account in an age of economic crisis.*

Rico, G., & Liñeira, R. (2014). Bringing secessionism into the mainstream: the 2012 regional election in Catalonia. *South European Society and Politics, 19*(2), 257-280.

Riggio, A. (2017). *Il Gattopardo in laboratorio: la Sicilia al voto.* Roma: Centro Italiano Studi Elettorali (CISE).

Rius-Ulldemolins, J., & Gisbert, V. (2019). The costs of putting Valencia on the map: the hidden side of regional entrepreneurialism, "creative city" and strategic projects. *European Planning Studies, 27*(2), 377-395.

Roberts, K. M. (2017). State of the field: party politics in hard times: comparative perspectives on the European and Latin American economic crises. *European Journal of Political Research, 56*(2), 218-233.

Rodomonte, M. G., & Luciani, A. (2013). La regione Lazio alle urne. *Federalismi, 3*(3), 1-27.

Rodon, T., & Guinjoan, M. (2018). When the context matters: identity, secession and the spatial dimension in Catalonia. *Political Geography, 63*, 75-87.

Rodon, T., & Hierro, M. J. (2016). Podemos and Ciudadanos shake up the Spanish party system: the 2015 local and regional elections. *South European Society and Politics, 21*(3), 339-357.

Rodríguez-Pose, A., & Courty, J. (2018). Regional lobbying and structural funds: do regional representation offices in Brussels deliver? *Regional & Federal Studies, 28*(2), 199-229.

Rodríguez-Teruel, J., & Barrio, A. (2016). Going national: Ciudadanos from Catalonia to Spain. *South European Society and Politics, 21*(4), 587-607.

Roig, R. (2019). Del bipartidismo al pentapartidismo: nueva dinámica ideológica. A *Una vida dedicada al Parlamento: Estudios en homenaje a Lluís Aguiló i Lúcia* (p. 491-508). Corts Valencianes.

Roig, R. (2020). Un govern de coalició a la valenciana: el Botànic. *Debats. Revista de cultura, poder i societat, 134*(1), 155-169.

Rokkan, S. (1970). *Citizens, elections, parties. Approaches to the comparative study of the processes of development.* Nova York: McKay.

Rokkan, S., & Urwin, D. W. (Ed.). (1982). *The politics of territorial identity: studies in European regionalism.* Londres: Sage.

Rokkan, S., & Urwin, D. W. (1983). *Economy, territory, identity: politics of West European peripheries.* Beverly Hills: Sage.

Rolla, G. (2009). The development of asymmetric regionalism and the principle of autonomy in the new constitutional systems: a comparative approach. A J. Costa Oliveira, & P. Cardinal (Ed.), *One country, two systems, three legal orders - Perspectives of Evolution* (p. 461-481). Berlín-Heidelberg: Springer.

Roller, E., & Van Houten, P. (2003). A national party in a regional party system: the PSC-PSOE in Catalonia. *Regional & Federal Studies, 13*(3), 1-22.

Romaniello, L. (2005). Il Regno Lombardo-Veneto. A *Bibliografia dell'età del Risorgimento* (p. 812-869). Florència: Leo S. Olschki.

Romero, A. (2015). Historia de un movimiento: el 15-M como expresión del malestar social. *Nómadas. Critical Journal of Social and Juridical Sciences, 46*(2), 61-84.

Ronai, S. (2004). Paris et la Banlieue: je t'aime, moi non plus. *Hérodote, 113*(2), 28-47.

Rosenstone, S. J. (1982). Economic adversity and voter turnout. *American Journal of Political Science*, 25-46.

Rosenstone, S. J., & Hansen, J. M. (1993). *Mobilization, participation, and democracy in America.* Nova York: Macmillan Publishers.

Roux, C. (2024). Culture et politique dans la revendication régionale contemporaine: illustrations corses et interprétations. *Revue de sociolinguistique, 95*.

Roux, C. (març 2002). Violent separatism and academic silence: the case of Corsica. *Political Accommodation in Ethnonationally Diverse Societies: Normative and Comparative Perspectives.* Torí.

Rowe, C. (2011). *Regional representations in the EU: between diplomacy and interest mediation.* Londres: Palgrave Macmillan.

RTVE. (21 / novembre / 2014). La Fiscalía se querella contra Mas, al que acusa de "sobreponer su visión partidista" en el 9N. Recuperat 18 / octubre / 2023, de https://www.rtve.es/noticias/20141121/fiscalia-presenta-querella-contra-mas-por-cuatro-delitos-cometidos-9n/1051969.shtml

Rubio-Pueyo, V. (2019). *Vox: a new far right in Spain.* Nova York: Rosa Luxemburg Stiftung.

Ruzza, C. (2000). Language and nationalism in Italy: language as a weak marker of identity. A S. Barbour, & C. Carmichael (Ed.), *Language and nationalism in Europe* (p. 168-182). Oxford i Nova York: Oxford University Press.

Sagnes, J. (1982). *Le Midi rouge, mythe et réalité. Études d'histoire occitane.* París: Anthropos.

Sampugnaro, R., & Montemagno, F. (2017). *La campagna lunga ma anche cortissima. Le strategie dei candidati alla Presidenza della Regione Siciliana nel 2017.* Centro Italiano Studi Elettorali (CISE). Roma: Centro Italiano Studi Elettorali (CISE).

Sánchez Marcos, F. (1983). *Cataluña y el Gobierno central tras la guerra de los segadores, 1652-1679. El papel de Don Juan de Austria en las relaciones entre Cataluña y el Gobierno central, 1652-1679.* Barcelona: Universitat de Barcelona.

Sancho, J. L. (2020). *Anticatalanismo y transición política: los orígenes del conflicto valenciano (1976-1982)* (Vol. 192). València: Publicacions de la Universitat de València.

Sanmartín Pardo, J. J. (2013). El president de la Generalitat valenciana. Un presidencialismo inducido. A J. M. Canales Aliende, & M. Menéndez Alzamora (Ed.), *El sistema político y administrativo valenciano* (p. 190-213). València: Tirant lo Blanch.

Sauviat, A. (2017). Decentralisation in France: a principle in permanent evolution. A *The palgrave handbook of decentralization in Europe* (p. 157–200). Houndmills: Palgrave Macmillan.

Schakel, A. H. (2008). Validation of the Regional Authority Index. *Regional and Federal Studies, 18*(2-3), 143-166.

Schakel, A. H., & Jeffery, C. (2012). Are regional elections really 'second-order' elections? *Regional Studies, 47*(3), 323-341.

Schieffelin, B. B., Woolard, K. A., & Kroskrity, P. V. (Ed.). (1998). *Language ideologies: Practice and theory* (Vol. 16). Oxford i Nova York: Oxford University Press.

Schmidt, J. (2000). Rassemblement pour la République (RPR). A S. Ruß, J. Schild, J. Schmidt, & I. Stephan (Ed.), *Parteien in Frankreich. Kontinuität und Wandel in der V. Republik* (p. 197-219). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Schneider, A. (2003). Decentralization: conceptualization and measurement. *Studies in Comparative International Development, 38*(3), 32–56.

Secondy, P. (2015). *La persistance du Midi blanc: L'Hérault (1789-1962).* Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan.

Seiler, D.-L. (1982). *Les partis autonomistes.* París: Presses Universitaires de France.

Sentència 118/2015. (2015, 25 de juny). *Cort Constitucional*. https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2015&numero=118

Sentència 31/2010. (2010, 28 de juny). Recurs d'inconstitucionalitat 8045-2006. *Boletín Oficial del Estado, núm. 172*. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2010-11409

Sentència 42/2014. (2014, 10 d'abril). Impugnació de disposicions autonòmiques 1389-2013. *Boletín Oficial del Estado, núm. 87*. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2014-3885

Serrano, I. (2016). The end of the Corsican question? A F. Requejo, & N. Klaus-Jürgen (Ed.), *Federalism beyond federations:aAsymmetry and processes of resymmetrisation in Europe.* Londres i Nova York: Routledge.

Serrano, I., & Bonillo, A. (2017). Boundary shifts and vote alignment in Catalonia. *Ethnicities, 17*(3), 371-391.

Sharpe, L. J. (1985). Devolution and Celtic nationalism in the UK. *West European Politics, 8*(3), 82-100.

Sharpe, L. J. (Ed.). (1993). *The rise of the meso government in Europe.* Londres: Sage.

Shields, J. (2018). Winner loses all: the 2015 French regional elections. *Regional & Federal Studies, 28*(3), 367-381.

Shils, E. (1975). *Center and periphery: essays in macrosociology.* Chicago: University of Chicago Press.

Silk, L. (4 / abril / 1974). *The New York Times*. Recuperat 12 / juliol / 2024, de Recession: some criteria missing, so far: https://www.nytimes.com/1974/08/28/archives/recession-some-criteria-missing-so-far-there-will-be-no-recession.html

Simón, P. (2018). The challenges of the new Spanish multipartism: government formation failure and the 2016 general election. *21*(4), 493-517.

Simón, P. (2022a). The multiple spanish elections of april and may 2019: the impact of territorial and left-right polarisation. A A. Bosco, & S. Verney (Ed.), *The politics of polarisation: conflictual competition in Italy, Spain and Greece* (p. 189-222). Abingdon: Routledge.

Simón, P. (2022b). Two-bloc logic, polarisation and coalition government: the November 2019 general election in Spain. A A. Bosco, & S. Verney (Ed.), *The politics of polarisation: conflictual competition in Italy, Spain and Greece* (p. 280-310). Abingdon: Routledge.

Siroky, D. S., Mueller, S., & Hechter, M. (2017). Cultural legacies and political preferences: the failure of separatism in the Swiss Jura. *European Political Science Review, 9*(2), 303-327.

Siroky, D. S., Mueller, S., Fazi, A., & Hechter, M. (2021). Containing nationalism: culture, economics and indirect rule in Corsica. *Comparative Political Studies, 54*(6), 1023-1057.

Smith, A. D. (1998). *Nationalism and modernism.* Nova York: Routledge.

Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and nationalism: a cultural approach.* Londres i Nova York: Routledge.

Snyder, R. (2001). Scaling down: the subnational comparative method. *Studies in Comparative International Development, 36*(1), 93-110.

Soldevila, F., & Valls, F. (2002). *Història de Catalunya.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Sorens, J. (2008). Regionalists against secession: the political economy of territory in advanced democracies. *Nationalism and Ethnic Politics, 14*(3), 325-360.

Statuto della Regione Siciliana. (1946). *Regione Siciliana*. https://www.regione.sicilia.it/sites/default/files/2020-10/Statuto_0.pdf

Statuto della Regione Lazio. (2004). *Regionale del Lazio*. https://www.consiglio.regione.lazio.it/binary/consiglio_regionale/tbl_contenuti/Statuto_Regione_Lazio.pdf

Statuto della Regione Veneto. (1971). *Regione Veneto*. https://www.regione.veneto.it/statuto-della-regione-veneto

Ştefuriuc, I. (2009). Explaining government formation in multi-level settings: coalition theory revisited – Evidence from the Spanish case. *Regional & Federal Studies, 19*(1), 97-116.

Steinmo, S. (2013). Institucionalismo histórico. A D. Della Porta, & M. Keating (Ed.), *Enfoques y metodologías de las Ciencias Sociales* (p. 131-151). Madrid: Akal.

Sterpa, A., & Salmoni, F. (2005). Le elezioni regionali nel Lazio. *Federalismi, 7*, 1-8.

Strassoldo, R. (1980). Centre-periphery and system-boundary: culturological perspectives. A J. Gottmann (Ed.), *Centre and Periphery: spatial Variations in Politics* (p. 27-62). Beverly Hills: Sage.

Strmiska, M. (2002). A study on conceptualisation of (ethno) regional parties. *Středoevropské politické studie/Central European Political Studies Review, 4*, 2-3.

Subiela-Escat, L. (2021). La reforma de la ley electoral valenciana: análisis de sus objetivos, elementos y desarrollo parlamentario. *Corts: Anuario de derecho parlamentario, 35*(5), 155-200.

Subra, P. (2004). Île-de-France: la fin de la banlieue rouge. *Hérodote, 113*(2), 14-27.

Subra, P. (2005). Île-de-France. A B. Giblin (Ed.), *Nouvelle géopolitique des régions françaises* (p. 127-213). París: Fayard.

Subra, P. (2012). *Le Grand Paris, géopolitique d'une ville mondiale.* París: Armand Colin.

Subra, P., & Newman, P. (2008). Governing Paris - Planning and political conflict in Île-de-France. *European Planning Studies, 16*(4), 521-535.

Syssner, J. (2009). Conceptualizations of culture and identity in regional policy. *Regional & Federal Studies, 19*(3), 437-458.

Taillefait, H. (2020/2021). The emergence of political ecology in Western Europe and the agenda setting of ecological resilience: comparative analysis of European green parties: the Ecolo (BEL), the Verts (FR), the Verdi (ITA). *Dissertació.* Luiss Guido Carli, Roma.

Tapia, J. A. & Astarita, R. (2011). *La Gran Recesión y el capitalismo del siglo XXI.* Teorías económicas, explicaciones de la crisis y perspectivas de la economía mundial. Madrid: Catarata.

Tarchi, M. (2003). The Lega Nord. A L. De Winter, & H. Tursan (Ed.), *Regionalist parties in western Europe* (p. 143-157). Londres i Nova York: Routledge.

Tatham, M. (2008). Going solo: direct regional representation in the European Union. *Regional & Federal Studies, 18*(5), 493-515.

Tatham, M. (2013). Paradiplomats against the state: explaining conflict in state and substate interest representation in Brussels. *Comparative Political Studies, 46*(1), 63-94.

Tatham, M., & Mbaye, A. H. (2018). Regionalization and the transformation of policies, politics, and polities in Europe. *Journal of Common Market Studies*, 656-671.

Tatta, M. (2012). El rol de la opinión pública en las elecciones autonómicas de Madrid del 22-5-2011. *Redmarka, 1*(8), 149-175.

Terlouw, K. (2012). From thick to thin regional identities? *GeoJournal, 77*(5), 707-721.

Thépot, S. (11 / setembre / 2016). *Oui au Pays catalan ou non à l'Occitanie?* Recuperat 8 / novembre / 2022, de Le Point: https://www.lepoint.fr/politique/oui-au-pays-catalan-ou-non-a-l-occitanie-11-09-2016-2067645_20.php

Thoenig, J.-C. (2005). Territorial administration and political control: decentralization in France. *Public Administration, 83*(3), 685–708.

Tilly, C. (1982). War making and state making as organized crim. *Center for Research on Social Organization - University of Michigan. Working papers*.

Toboso, F., & Scorsone, E. (2010). How much power to tax do regional governments enjoy in Spain since the 1996 and 2001 Reforms? *Regional & Federal Studies, 20*(2), 157-174.

Toniolo, F., Mantoan, D., & Maresso, A. (2012). Veneto Region, Italy: health system review. *Health Systems in Transition, 14*(1).

Torcal, M. (2014). The incumbent electoral defeat in the 2011 Spanish national elections: the effect of the economic crisis in an ideological polarized party system. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties, 24*(2), 203-221.

Tormos, R. (2019). Measuring personal economic hardship and Its impact on political trust during the Great Recession. *Social Indicators Research, 144*(1209-123).

Toubeau, S., & Emanuele, M. (2013). The party politics of territorial reforms in Europe. *West European Politics, 36*(2), 297-316.

Tramontana, C. (2012). Le origini dell'autonomia regionale e la genesi dello Statuto siciliano. A A. Ruggeri, & G. Verde (Ed.), *Lineamenti di Diritto costituzionale della Regione Sicilia.* Torí: Giappichelli.

Tronconi, F. (2006). Ethnic identity and party competition. An analysis of the electoral performance of ethnoregionalist parties in Western Europe. *World Political Science, 2*(2).

Tronconi, F. (2015). Bye-bye bipolarism: the 2015 regional elections and the new shape of regional party systems in Italy. *South European Society and Politics, 20*(4), 553-571.

Tronconi, F., & Roux, C. (2009). The political systems of Italian regions between state-wide logics and increasing differentiation. *Modern Italy, 14*(2), 151-166.

Turato, F. (2014). Indipendenza del Veneto: la giusta distanza tra realtà e immaginazione. *Limes - Rivista Italiana di Geopolitica*.

Ucelay-Da Cal, E. (2014). Catalan nationalism, 1886-2012: an historical overview. *Pôle Sud, 1*(40), 13-28.

Urwin, D. (1985). The price of a Kingdom: territoriality, identity and centre-periphery in Western Europe. A Y. Meny, & V. Wright (Ed.), *Centre-periphery relations in Western Europe.* Beverly Hills: Sage.

Utomo, T. W. (agost 2009). Balancing decentralization and deconcentration: emerging need for asymmetric decentralization in the unitary states. Nagoya: GSID - Nagoya University.

Vail, M. I. (2014). Varieties of liberalism: Keynesian responses to the Great Recession in France and Germany. *Governance, 27*(1), 63-85.

Valdeón, J. (2002). La corona de Castilla. A J. Carrasco (Ed.), *Historia de las Españas medievales* (p. 267-304). Barcelona: Crítica.

Vallés, I. (1999). Nacionalismes al País Valencià: una proposta de tipologies des de la geografía política. *Cuadernos de geografía, 67/68*, 219-239.

Vampa, D. (2015). The 2015 regional election in Italy: fragmentation and crisis of subnational representative democracy. *Regional & Federal Studies, 25*(4), 365-378.

Van Houten, P. (2007). Regionalist challenges to European states: a quantitative assessment. *Ethnopolitics, 6*(4), 545-568.

Veneri, P. (2011). *Territorial identity in Italian NUTS-3 regions.* Ancona: Dipartimento di Economia – Università Politecnica delle Marche.

Verick, S., & Islam, I. (2010). The Great Recession of 2008-2009: causes, consequences and policy responses. *IZA Discussion*, 4934.

Vermeersch, P. (2010). Political mobilization. A *The International Encyclopedia of Political Science* (p. 1047-1052.). Washington DC: CQ Press.

Vesco, A. (2017). The cultural foundations of political support in eastern Sicily: mafia clans, political power and the Lombardo case. *Modern Italy, 22*(1), 55-70.

Vilar, P. (1962). *La Catalogne dans l'Espagne moderne: recherches sur les fondements économiques des structures nationales.* París: SEVPEN.

Vilar, P. (Ed.). (1987). *Història de Catalunya.* Barcelona: Edicions 62.

Villar, A., & Pecourt, J. (2014). Protestas estudiantiles en tiempos de austeridad. El caso de la "Primavera Valenciana". *Revista de Sociología de la Educación - RASE, 7*(3), 608-626.

Vipin, G., Hanges, P. J., & Dorfman, P. (2002). Cultural clusters: methodology and findings. *Journal of World Business, 37*(1), 11-15.

Vizcaíno, A., & Pavía, J. M. (2022). New parties and matryoshka scissions in Spain. The case of Podemos and Más Madrid. *Social Sciences & Humanities Open, 6*(1).

Vizcaíno, A., & Ruiz, C. (2020). La cultura política de la sociedad valenciana. A M. Cubas, V. Garrido, & R. Roig (Ed.), *Política y gobierno en la Comunitat Valenciana* (p. 271-289). València: Tirant lo Blanch.

Ware, A. (1996). *Political parties and party systems.* Oxford: Oxford University Press.

Weber, E. (1976). *Peasants into frenchmen: the modernization of rural France, 1870-1914.* Stanford: Stanford University Press.

Weber, L. (2013). Sociogenèse du «Front de Gauche». La gauche unitaire. *Savoir/Agi, 25*(3), 87-96.

Weber, M. ([1922] 2002). *Economía y sociedad. Esbozo de una sociología comprensiva.* Madrid: Fondo de Cultura Económica de España.

Weber, M. (2014). *Conceptos sociológicos fundamentales* (2ª ed.). Madrid: Alianza.

Wellhofer, E. S. (1988). Models of core and periphery dynamics. *Comparative Political Studies, 21*(2), 281-307.

Wellhofer, E. S. (1989). Core and periphery: territorial dimensions in politics. *Urban Studies, 26*(3), 340-355.

Williams, C. H. (1979). Ethnic resurgence in the periphery. *Area, 11*(4), 279-283.

Willis, E., Garman, C. d., & Haggard, S. (1999). The politics of decentralization in Latin America. *Latin American Research, 34*(1), 7-56.

Wimmer, A. (2008). Elementary strategies of ethnic boundary making. *Ethnic and Racial Studies, 31*(6), 1025–1055.

Wolf, E. R. (1969). Society and symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East: some comparisons. *Anthropological Quarterly, 42*(3), 287-301.

Yuliani, E. L. (abril 2004). Decentralization, deconcentration and devolution: What do they mean? *Interlaken Workshop on Decentralization.* Interlaken.

Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation.* Londres: Sage.

Ziblatt, D. (2006). *Structuring the State: the formation of Italy and Germany and the puzzle of federalism.* Princeton: Princeton University Press.